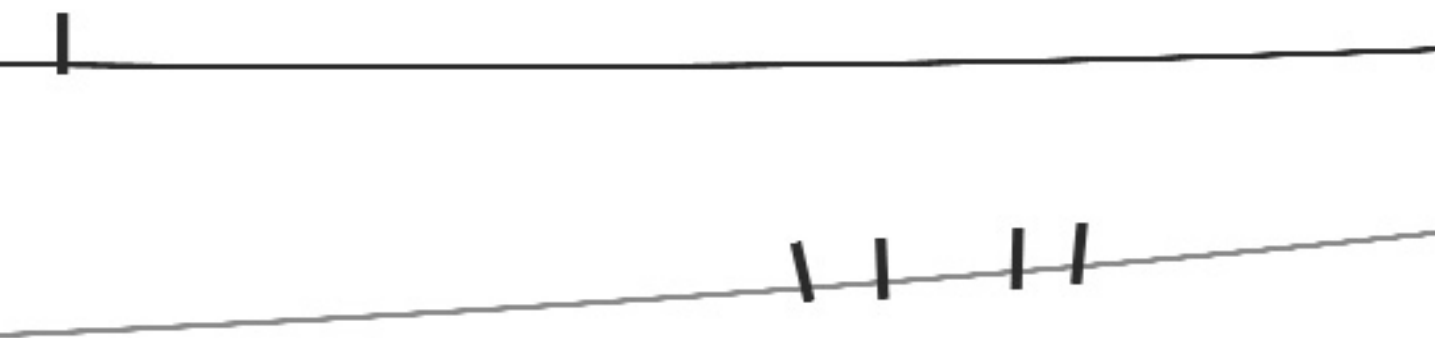

— Obsah

Úvod	7
------	---

RECENZOVANÁ ČÁST

Anna Jurová	
Niektoré aspekty súpisu kočujúcich a polokočujúcich osôb v roku 1959	13

Nina Pavelčíková	
Příchod olašských Romů na Ostravsko v padesátých letech 20. století (ve světle dobových zpráv)	37

Erika Thurner	
Bez státní příslušnosti (téměř) až do konce života Zvláštní úpravy práva na získání státního občanství pro „Romy“ („Cikány“)	67

Erika Thurner	
Pomníky a památníky pro Romy a Sinty („Cikány“)	94

NERECENZOVANÁ ČÁST

Jorge M. F. Bernal (o Lolja le Jonosko)	
Kalderaština v Bulharsku	121

Eva Davidová	
Šavale, me tumári šukár páťiv opre mangle... Vlachicka gila – olašské písně a jejich texty	134

Peter Stojka		
Magerimo / Vyhostenie	————	153
Ceija Stojka		
Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky	————	170
Karolína Ryvolová		
Z měditepce zdravotníkem (portrét Aljoši Taikona)	————	183
Baba		
Ká žasas maj sigo? Po bijav vaj po verrastáši?	————	194
RECENZE, ANOTACE, INFORMACE	————	201

— Úvod

Vážení čtenáři,

časopis *Romano džaniben* se po letech své existence pokouší o změnu, a sice získat status recenzovaného časopisu. Zároveň by se však nechtělo stát přísně vědeckým periodikem a rezignovat na oddíly věnované romskému umění, autentickým žánrům ústní slovesnosti, portrétům významných osobností aj. Proto se redakce – po vzoru některých jiných periodik – rozhodla vydělit v časopise část recenzovanou a část nerecenzovanou.

Do rukou se vám nyní dostává pilotní číslo, v němž již naleznete obojí – jak část s recenzovanými, tak část s nerecenzovanými příspěvky.

Recenzovaná část obsahuje celkem čtyři odborné příspěvky. Prvním je stať slovenské historičky Společenskovědního ústavu SAV Anny Jurové *Niektoré aspekty súpisu kočujúcich a polokočujúcich osôb v roku 1959*. Příspěvek vychází u příležitosti připomínky soupisu Romů v Československu, který byl proveden v únoru 1959 na základě zákona o trvalém usídlení kočujících osob č. 74/1958. Zmíněnému zákonu i soupisu byl na stránkách *Romana džaniben* prostor věnován již v roce 1994. A. Jurová nyní podrobně analyzuje jak samotný zákon, tak soupis a jeho dopady na postavení Romů v československé společnosti.

Také druhý recenzovaný text *Příchod olašských Romů na Ostravsko v padesátých letech 20. století* pochází z pera historičky – tentokrát Niny Pavelčíkové, jež působí jako vedoucí Katedry historie FF Ostravské univerzity. Ve svém příspěvku autorka sleduje příchod olašských Romů na Ostravsko a jejich další osud – zejména postupné omezování kočovného způsobu života. Čerpá výhradně z pramenů úřední povahy (písemnosti bezpečnostních složek), které bohužel na sledované téma přinášejí poněkud zúžený pohled.

Za autorstvím posledních dvou recenzovaných příspěvků stojí rakouská politoložka Erika Thurner. V prvním příspěvku – *Bez státní příslušnosti (téměř) až do konce života* – autorka demonstruje na osobním příběhu paní Rosy W. potíže spojené s legalizací trvalého pobytu, získáním státního občanství a dosažením rovnoprávného postavení, s nimiž se až donedávna

potýkali tzv. autochtoní rakouští Romové. V další stati – *Pomníky a památníky pro Romy a Siny* („Cikány“) – se pak autorka zabývá vznikem a funkcí nejvýznamnějších památníků nacistického pronásledování Romů v Rakousku.

Nerecenzovaná část je věnována výhradně olašským Romům, a to jak Lovárům žijícím na území České republiky, Slovenska a Rakouska, tak také Kalderachům z Bulharska a Švédska.

Náš pravidelný přispěvatel Lolja le Jonosko (Jorge M. F. Bernal), který v *Romano džaniben* publikuje již od roku 1995, tentokrát přispěl do čísla úryvkem ze své připravované knihy *Grammar and Dictionary of the Kalderash Language* (Gramatika a slovník kalderaštiny). V článku *Kalderaština v Bulharsku* představuje rysy kalderašského dialektu, jímž se hovoří v Bulharsku. Teoretickou část příspěvku oživil ukázkami a slovníčkem.

V dalším příspěvku *Šavale, me tumari šukár páťiv opre mangle...* *Vlachicka gíla – olašské písně a jejich texty* se etnografka Eva Davidová pozastavuje nad olašskými písněmi z Ostravska a východoslovenských Kendic. V těchto lokalitách, v rodinách Stojkovců a Makulovců, se pohybovala od roku 1956 a pořídila zde četné audionahrávky písňového folklóru. Ty jsou součástí její soukromé sbírky, která čítá celkem cca 1500 nahrávek a je uložena ve Phonogram-marchivu Rakouské akademie věd ve Vídni. Svou stať autorka opírá o své výstupy již dříve publikované v rozmezí let 1973–2002, text je založen zejména na ukázkách písňových textů.

Další – autentickou – ukázkou ústní slovesnosti olašských Romů je příběh *Ká žasas maj-sigo? Po bijav vaj po verrastši?* (*Kam byste raději šel: Na svatbu nebo na pohřeb?*), který vyslechl Peter Wagner u vypravěče Baby v Českých Budějovicích.

O oddíl věnovaný literatuře se tentokrát dělí dvě čtenářům již známé osobnosti – Peter Stojka ze Slovenska a Ceija Stojka z Rakouska. Peter Stojka přispěl povídkou *Magerimo / Vyhostenie*, kterou v roce 2007 zaslal do soutěže o Literární cenu Mileny Hübschmannové, vyhlášené sdružením Romea. Ani Peter Stojka není na stránkách *Romano džaniben* žádným nováčkem, v průběhu let 1995–1998 pravidelně přispíval svými statěmi o zvycích olašských Romů z okolí Nitry, odkud sám pochází. Tyto pak společně s Rastislavem Pivoněm shrnul v roce 2003 v knize *Amaro Trajo / Náš život*, o které se čtenář může podrobněji dočíst v oddíle Recenze, anotace. Rakouské spisovatelce a výtvarnici Ceiji Stojce, s níž se čtenáři mohli seznámit zejména díky obsáhlému rozhovoru a výtvarné příloze uveřejněným v časopise v roce 2003, je v čísle vydělen prostor s ukázkami z její životopisné knihy *Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky*, kterou v roce 2008 připravilo k vydání sdružení Romano džaniben ve spolupráci s nakladatelstvím Argo v rámci mezinárodní edice Romani Library. Připomeňme, že originál knihy vyšel v roce 1988 v Rakousku, významně se na něm podílela spisovatelka a filmová dokumentaristka Karin Berger. Ceija Stojka se narodila v roce 1933 v rakouském

Štýrsku, její rodina prošla za druhé světové války několika koncentračními tábory, kde také většina příbuzných zahynula. Od roku 1989 se věnuje výtvarné tvorbě, dnes má za sebou celou řadu samostatných výstav. Od dubna do září roku 2009 bylo průřez její tvorbou možné shlédnout také v České republice, v Muzeu romské kultury. Do básnické tvorby Ceiji Stojky mohou čtenáři nahlédnout v oddíle Recenze, anotace, kde otiskujeme recenzi a ukázky z její básnické sbírky *Meine Wahl zu schreiben – ich kann es nicht* (Moje volba psát – já to nedokážu).

Portrét jsme tentokrát věnovali dalšímu z představitelů významného švédského kalderašského rodu Taikonů, panu Aljošovi Taikonovi. Medailon připravila Karolína Ryvolová na základě Aljošovy životopisné knihy *From Coppersmith to Nurse: Aljosha the Son of a Gypsy Chief*. (Z měditepce zdravotníkem: Aljoša, syn cikánského krále), jež vyšla poprvé švédsky v roce 1998 (viz anotace v čísle 1-2/1999). Kniha vzešla ze spolupráce s rodinnou přítelkyní Gunilou Lundgren, která zapisovala vše, co jí Aljoša o svém životě po večerech vyprávěl. V roce 2000 vyšla reedice v kalderašském překladu a v roce 2003 ji vydalo anglické nakladatelství Hertfordshire Press v anglicko-kalderašské mutaci. Součástí medailonu je také vzpomínka z pera synovce Freda Taikona, který pracuje jako šéfredaktor švédského romského časopisu *Romani Glinda* (Romské zrcadlo) a dále pohádka *O posečené kukuřici* z repertoáru Aljošova otce.

Závěrem snad zbývá už jen popřát příjemné počtení a *t'aven bachtále haj sasteste!* – tedy buďte šťastní a zdraví!

redakce

Recenzovaná část

— Niektoré aspekty súpisu kočujúcich a polokočujúcich osôb v roku 1959

Je príznačné, že v českej romistike (historiografii) sa viacerí autori zaoberali otázkami vývoja rómskej menšiny po druhej svetovej vojne a objasňovali ich z rôznych uhlov pohľadu a prístupov (štátnej politiky a ideológie, právnych aspektov, etnológie). Sprístupňovanie ďalších archívnych fondov umožnilo zaujať nové postoje aj k zdanlivo už spracovaným a poznaným témam. Takými sú aj zákon o trvalom usídlení kočujúcich osôb z roku 1958 a súpis kočujúcich a polokočujúcich osôb z roku 1959. Od vydania a realizácie týchto de facto proti rómskych opatrení uplynulo už vyše 50 rokov a zatiaľ čo českí bádatelia neustále konfrontujú či spochybňujú získané údaje¹, na Slovensku panuje viac menej neznalosť problematiky. Podnetom pre tento príspevok sa stali v tlači zverejnené nepresné vyjadrenia o minimálnom postihu slovenských Rómov, keďže tu prevládali dlhodobé usadení.² Značné zjednodušenie a zbavovanie zodpovednosti československých straníckych a štátnych orgánov predstavujú niektoré názory o jednoduchom prevzatí sovietskeho modelu pri vydaní zmieneného zákona. Sledovanie problematiky v dlhodobom časovom a dobovom kontexte dokladá jednoznačne kontinuitu perzekúcie voči príslušníkom rómskej menšiny na našom území a v odlišných politicko-spoločenských režimoch.

Prijatie zákona a realizácia súpisu

Možno tu pripomenúť, že po zložitých peripetiách vývoja tzv. cigánskej otázky³ v päťdesiatych rokoch dospel totalitný režim k nevyhnutnosti nastoliť tvrdý systém asimilačnej politiky obyvateľov cigánskeho pôvodu. Začalo ju uznesenie ÚV KSČ „O práci medzi cigánskym obyvateľstvom v ČSR“ z 8. apríla 1958. V jeho intenciách sa orgánom na rôznych stupňoch ria-

1 Napr. Pavelčíková, 2004; Davidová, 1995; Petráš, 2007.

2 *Pravda*, tlačové agentúry v novembri 2008.

3 Používam v dobovom kontexte.

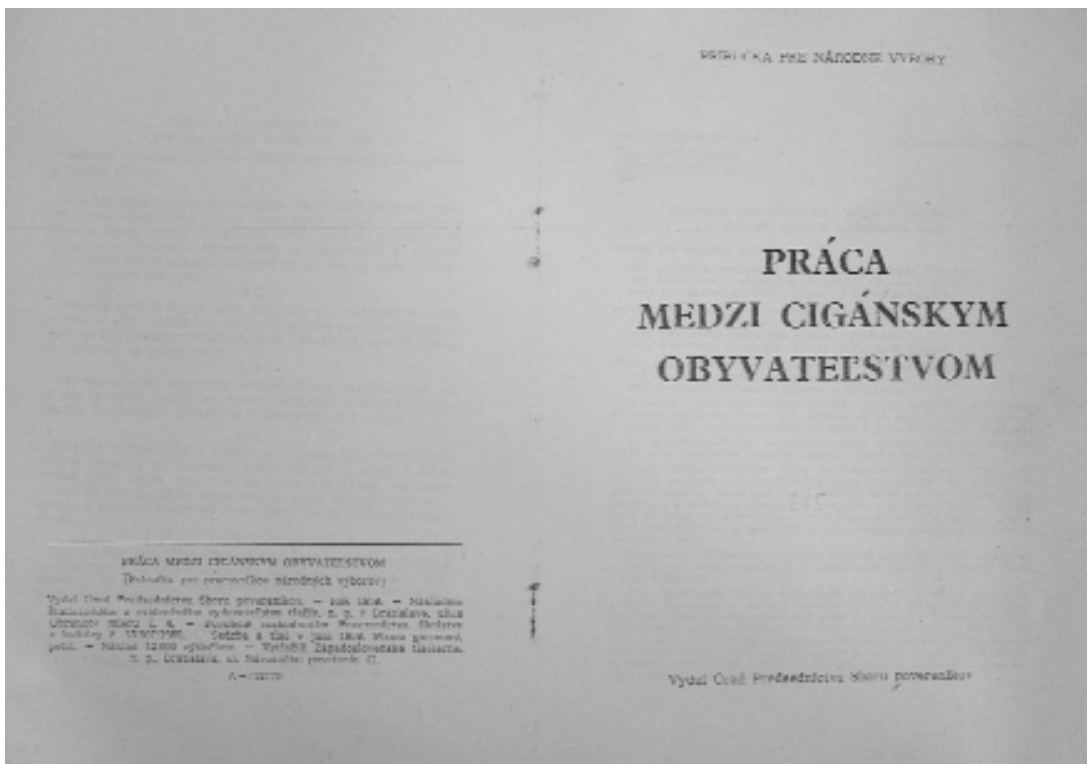
denia direktívne ukladali veľmi náročné a ťažko realizovateľné úlohy vo viacerých oblastiach sociálno-ekonomickej sféry, vzdelávania, prevýchovy, zdravotníckych opatreniach. Na dosiahnutie splnenia striktne vytyčovaných úloh avizovalo sa vydanie legislatívnej úpravy o bezpodmienečnom zákaze kočovania Rómov a ich trvalom usadení. Tento tvrdý a necitlivý zákrok voči časti rómskeho etnika sa permanentne nastoľoval od skončenia vojny. Z pohľadu totalitného autoritárskeho režimu spôsob života olašských Rómov – obchodovanie, permanentné presuny v štáte, negramotnosť, zdravotné aspekty, uzavretosť pred vplyvom rodiačeho sa socialistického pracujúceho ľudu – sa „javil v našich podmienkach ako nenormálny“, ako neraz odznelo na poradách v čase príprav uznesenia ÚV KSČ.

Zákon č. 74 zo 17. októbra 1958 „O trvalom usídlení kočujúcich osôb“ bol schválený Národným zhromaždením a verejne vyhlásený 11. novembra 1958. Na jednej strane ukladal národným výborom povinnosť poskytnúť pomoc kočovným osobám pri prechode k usadlému spôsobu života a na druhej strane týmto osobám pod hrozbou trestu zakazoval zotrvať pri kočovnom spôsobe života. Paragraf 3 o trestnom sankcionovaní vstupoval do platnosti až od 1. marca 1959. Zákon teda určil lehotu na usadenie sa do 1. marca, no vydané smernice Ministerstva vnútra (MV) na jeho vykonanie boli v rozpore s ústavou a porušovali osobné práva slobody pohybu a pobytu. Termín súpisu kočujúcich a polokočujúcich osôb bol stanovený na 3. – 6. februára 1959.⁴ Sporné výklady pojmov „polokočujúci“ a „potulný“ umožňovali národným výborom a bezpečnostným zložkám zaradiť do súpisu svojvoľne koho chceli. Národné výbory nemohli však splniť podmienky, ktoré im zákon ukladal, a to ponúknuť kočovným osobám „viacero možností ubytovania a viacero pracovných príležitostí“, ktoré v praxi jednoducho neexistovali.

Rôzne interné inštrukcie a porady v rezorte vnútra kvôli realizácii súpisu jednoznačne dokumentovali osobitný postup štátu proti značnej časti Rómov, zároveň s nejednoznačným výkladom pojmov „kočujúci“ a „polokočujúci“ museli ich zo súpisu vyberať a uvoľniť k odchodu za prácou. Samotný súpis totiž znamenal zavedenie „súpisových osôb“ do osobitnej evidencie, ich daktyloskopovanie, zákaz opustiť obec či mesto bez povolenia národného výboru (NV) či verejnej bezpečnosti (VB).

Centrálne orgány pri inštruovaní podriadených zložiek o otázkach zvládnutia súpisu i kategóriách „kočujúcich a polokočujúcich“ si plne uvedomovali diskriminačný charakter celej akcie voči Rómom, a preto ju neodporučili príliš „popularizovať“ a zamedziť prípadným incidentom. Predchádzajúce odhady sa týkali 7 000 – 8 000 kočovných osôb u nás. V rámci prí-

4 Pozri text zákona i smerníc v *Romano džaniiben* 4/1994. Tiež Pavelčíková, 2004. (Nebo u příspěvku N. Pavelčíkové „Příchod olašských Romů na Ostravsko v padesátých letech 20. století v tomto čísle – pozn. red.).

| Práca medzi cigánskym obyvateľstvom. Príručka pre pracovníkov národných výborov.
Úrad Predsedníctva Sboru poverenikov, Bratislava, 1959. |

pravných prác na vydanie zákona č.74/1958 Zb. sa už v septembri konali rôzne prieskumy rezortu vnútra a počty kočujúcich a polokočujúcich, vrátane tzv. svetských (rôzne zábavné, licenčné podniky) sa rapídne zvyšovali. N. Pavelčíková analyzuje a spochybňuje tieto jesenné odhady s výsledkami súpisu vo februári 1959.⁵ V tomto období sa už národné výbory sústreďovali na odoberanie prostriedkov, ktoré umožňovali kočujúci život (teda kone, vozy, motorové vozidlá a pod.), preto viaceré ukazovatele nie je možné porovnávať. Pred súpisom dochádzalo stále k značnému pohybu týchto osôb, sezónnym návratom do miesta trvalého pobytu či odosielaniu „zahlásiť sa“ do súpisu späť na Slovensko. Závery zo všetkých prípravných a organizačných porad vyznievali jednoznačne – výkonné orgány národných výborov boli síce pri-

5 Pavelčíková, 2004: tabuľky na s. 67, 70.

pravené na realizáciu súpisu, nie však na vytváranie podmienok trvalého usídlenia kočujúcich a polokočujúcich osôb (absentovali byty, pracovné príležitosti).⁶

Do súpisu bolo v celoštátnom meradle zahrnutých 46 500 osôb, na Slovensku 27 933 osôb, z toho 14 070 osôb nad 15 rokov a 13 863 detí do 15 rokov. Z osôb starších ako 15 rokov išlo o 13 676 Cigánov – Rómov (6 737 mužov a 6 939 žien) a 412 osôb ostatných, tzv. svetských.⁷ Aj keď štátne orgány hodnotili priebeh súpisu ako uspokojivý, v miestnych podmienkach sa vyskytli určité necitlivé prechmaty, zastrašovanie Rómov, šírenie rôznych poplašných správ o táborovej koncentrácii, vyvezení a pod. Kočovníctvo sa likvidovalo jednorazovým represívnym postupom voči časti rómskych obyvateľov a podľa českých bádateľov bol postup tamojších orgánov veľmi tvrdý a razantný (odvedenie osôb z nákupu, zadržanie na železničných staniaciach, „výkup“ koní, demontáž kolies od vozov či priame vtrhnutie do bytu).⁸ Na Slovensku sa tiež vyskytli prípady núteného predvedenia k súpisu, nedorozumenia v otázkach nesprávne vyzvaných osôb (tí, ktorí boli usadení a mali trvalé zamestnanie). Miestom trvalej sedentarizácie sa mala stať obec zapísaná do súpisu a de facto „dolapenia“ kočovnej skupiny. Kvôli šíreniu rôznych poplašných správ sa niekoľko sto osôb na súpis nedostavilo a pokúšali sa uniknúť. Potvrdil sa nedostatok pracovných príležitostí na Slovensku, kde zo súpisu bolo treba do pracovného pomeru zaradiť 6 408 práceschopných osôb, a to najmä v poľnohospodárskych okresoch.

Výsledky súpisu prerokovala porada ministra vnútra na základe správy námestníka ministra vnútra. V českých zemiach sa vykázal vyšší počet svetských – vyše 2 600 osôb (v predvojnovom období išlo väčšinou o zmiešané rómske a nerómske páry, neskôr sa tento pojem spájal s prevádzkovateľmi rôznych púťových atrakcií, kolotočiarov a pod.)

Z celkového počtu „súpisových“ osôb nad 15 rokov bolo pred súpisom riadne (t.j. v bytoch) ubytovaných 8 408 osôb, v rómskych osadách a prevažne v chatrčiach 12 323 osôb, v obytných vozoch 867 osôb, v provizórnom ubytovaní 1 372 osôb a bez akéhokoľvek ubytovania 302 osôb.⁹ Tu možno pripomenúť, že slovenské orgány v polovici päťdesiatych rokov

6 Slovenský národný archív /SNA/, Bratislava, fond Povereníctvo vnútra /PV/ – Sekretariát povereníka /1949 – 1960/, č. kart. 183, č. sp. Sek. – 55/59.

7 Jurová, 1996. Situačné správy i celková správa zo súpisu v 3. zväzku dokumentov.

8 Davidová, 1995: s. 198.

9 Archív MV ČR Praha, f. Ministerstvo národnej bezpečnosti, arch. Č. A2/1-306. Vysoký počet „riadne“ ubytovaných v bytoch, chatrčiach, osadách tiež dokazuje postihnutie veľkého počtu Rómov, ktorí fakticky nekočovali, ale boli nútení odchádzať za prácou mimo svojho bydliska (sezónne, „na týždňovky“). Vysoká dochádzka za prácou bola charakteristická pre málo rozvinuté regióny až do konca „reálneho socializmu“ aj pre ďalšie menšinové či majoritné obyvateľstvo.

opakovane a detailne mapovali situáciu v identifikovaných 1 305 rómskych osadách, kde v 14 935 domcoch žilo 95 092 osôb. Aj tieto údaje potvrdzujú, že súpis postihol Rómov v svojvoľne vnímaných kategóriách „polokočujúci“ s trvalým bydliskom v rómskej osade na východnom Slovensku a južnej časti stredného Slovenska. Podľa vtedajších doplňovaných evidencií sa predpokladal celkový počet 150 000 Rómov v ČSR, do súpisu tak priamo zahrnuli vyše 31% rómskych obyvateľov.¹⁰

Výsledky súpisu mali tiež splniť požiadavky overenia totožnosti uvedených osôb, vybavenosť dokladmi, zisťovali sa tiež prípady trestnej činnosti. Osoby vzaté do súpisu mali v držbe celkom 556 motorových vozidiel rôzneho druhu (nákladné a osobné automobily, traktory, vlečky, motocykle), takže ešte stále boli značne mobilní, aj keď sa vozový park oproti jeseni znížil. Časť vozidiel im bola zhabaná, údajne pre zlý technický stav, časť bola navrhnutá na vyradenie, odoberali sa im vodičské preukazy, časť koní bola daná na utratenie zo zdravotných dôvodov.¹¹

Po tomto jednorazovom represívnom zásahu časť evidovaných „kočovných“ Rómov bývala v maringotkách bez kolies, v rôznych vyradených železničných vagónoch i bližšie nešpecifikovaných provizórnych obydliach ešte v sedemdesiatych rokoch, kedy už mala byť bytová otázka vyriešená. Štátne orgány rôznych stupňov opakovane kritizovali náborovú prax podnikov, ktoré pracovné sily potrebovali a snažili sa ich získať, ale nemienili im zabezpečiť vhodné ubytovanie a vytvoriť podmienky pre presťahovanie rodiny pracovníka.

Značné problémy sa prejavili práve pri zisťovaní a overovaní totožnosti jednotlivých osôb, pri dodatočnom vybavovaní matričnými dokladmi, zdĺhavý postup tiež prebiehal pri vydávaní občianskych preukazov osobám zahrnutým do súpisu, ktoré medzitým dovърšili 15 rokov. Nedostatočná kontrola prihlasovania sa k trvalému pobytu ďalej sťažovala vedenie presnej evidencie tohto obyvateľstva, nadobudnutie ktorej sa malo stať jedným z cieľov sledovaných vykonanými opatreniami voči rómskym obyvateľom. Štátne orgány museli riešiť prípady osôb neoprávnene zahrnutých do súpisu, overovať mnoho sťažností oprávnených aj neoprávnených v zmysle zákona č.74/1958 Zb., nadobúdali poznatky o ďalšom vyhýbaní sa pracovnej povinnosti po zaradení na pracovisko, z evidencie unikali naďalej osoby po základnej vojenskej službe. Napokon bez zabezpečenej práce a možnosti ubytovania nemohli im zabrániť v pokračujúcom svojvoľnom sťahovaní do českých krajov a späť.

10 Jurová, 1993: s.44.

11 Pavelčíková, 2004 – uvádza podľa jesenného výkazu takmer 400 koní. Zmienená správa MNB počet utratených koní neobsahuje.

SÚPISOVÝ LIST

pre kočujúce a polokočujúce osoby

Podľa smernice EY
Z. SVVVO-6048/1958 na vykonávanie
zák. č. 74/1965 Zb.
o trvalom ubytovaní kočujúcich osôb.

(Len pre vnútornú potrebu.)

A) Osoba podľa do súpisu						
Prívrisko a meno				rod.		
Dát	mesiac	rok	miesto narodenia	okres	okraj (štát)	doklad**)
statočnosť (ID, imenitý, vydávk, razodnič, včerašný)				ID občanstva doklad**)		
občiansky preukaz**)				kto, kedy, kde vydal		vyššie-nacaj**)
						doklad**)
v polokočujúcich uviesť kľúčové čísla: okres, kraj, okres, štát, č. d.) **)						

B) Manželka-družka *) osoby uvedenej v časti A						
Prívrisko a meno				rod.		
Dát	mesiac	rok	miesto narodenia	okres	okraj (štát)	doklad**)
statočnosť, vydávk, razodnič, včerašný)				ID občanstva doklad**)		
občiansky preukaz**)				kto, kedy, kde vydal		vyššie k osobe A
						doklad**)
v polokočujúcich uviesť kľúčové čísla: okres, kraj, okres, štát, č. d.) **)						

C) Deti do 15 rokov (ak žijú v otčine uvedenej v časti A spoločne)			
Prívrisko a meno	Dát, mesiac, rok, miesto narodenia **)	Vzťah k osobe A, B (sypa, dčera a podob.)	Zapísaný do listy
1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			
8			
9			
10			

*) Niekedy sa líši.

***) Doplniť sa až po vykonaní príslušného dokladu; ak pôjde o špec. zvláštny náhodou alebo podľa príslušného, vyplní sa podľa príslušného.

SVVT-2 2781/XII/58

P. B. 6075-58

D) Zistenie o vhodnosti výk. orgánu NV, ktorý vykonal súpis, týkajúci sa sošb na prednej strane listu: 1. O pracovnej kvalifikácii — o úrovni pracovného (školovského) pomera po čísl. stupni: 2. O šikovej dochádzke — o doplnení vzdelania — o hygienických a stravovacích opatreniach — o sociálnom zabezpečení — o pod. 3. O dopravných prostriedkoch, pobytov., šikových zmluv., ktoré sošba vlastní (navrhne) — o výkonnosti opatrení^{*)}:	
E) Evidovaná osoba (číslo A. N) bol/la pracovne ustanovená zák. č. 74/1958 Zb. a o jeho výkonnosti: (keď GP bol vykonaný skúšaním^{*)} — bol/la vykonaný potvrdenie o výkonnosti súpisu^{*)} Pre porovnanie sa vzdelávaciu^{*)}: a) pre úroveň obytovania v _____ úst. _____ a) _____ b) _____ c) _____ b) pre zaradenie do zamestnania: A = (príloha) _____ B = _____ C = _____	G) Súpisový list vedený v evidencii u _____ NV u _____ od _____ do _____ 1. _____ 2. _____ 3. _____ 4. _____ 5. _____ 6. _____
F) Súpis vykonal ústa _____ (súpis org. NV.) _____ _____ _____ _____ podpis _____ potlač _____	

*) Nariadenie z. č. 1958.

| Súpisový list pre kočujúce a polokočujúce osoby (podľa smerníc PV č. SVV/1-0149/1958 pre výkon zák. č. 74/1958 Sb., o trvalom usídení kočujúcich osôb). |

Ako uvádza R. Petráš, samotný komunistický režim netajil v materiáloch neurčených pre verejnosť sklamanie z výsledkov realizovaného súpisu a ďalších opatrení. Zásahy, ktoré mali dlhodobu zásadne zmeniť život cigánskeho etnika, sa do istej miery zmenili v jednorazovú akciu. Samotný zákon predstavoval jednu z výnimočných právnych noriem týkajúcu sa menšín, možno ho porovnať s represívnym postupom medzivojnovnej ČSR podľa zákona č. 117/1927 O potulných Cigánoch.¹²

Kontinuita perzekúcie – snahy o zákaz kočovania

Množstvo prameňov po roku 1945 a takisto bádatelia sledujúci vývoj rómskej problematiky potvrdzujú kontinuitu perzekučných zásahov voči príslušníkom rómskeho etnika v intenciách prvorepublikových opatrení, viacerých aj z čias monarchie, ktoré umožňovali vystavovať im cigánske legitimácie, kočovnícke listy, dopravovať ich postrkom do domovských obcí respektíve z obce do obce, ako asociálov navrhovať do pracovných táborov a i. Rómovia sa stavali bezprávnymi obeťami a boli obviňovaní zo všetkých excesov v pohraničí, na Slovensku boli vyhánaní z obcí na základe aplikácie a inovácie predpisov zo Slovenského štátu.¹³ V rokoch 1945–1947 sa na medzirezortných poradách pertraktovali návrhy na vytvorenie systému trojstupňových táborov pre cigánske rodiny, kde sa mali selektovať adaptabilní a odsúvať, pokiaľ možno za hranice, údajne cudzí. Šírili sa fámy o zaplavovaní územia nášho štátu cudzími Rómami a orgány štátnej správy zasahovali proti neželanej živeľnej migrácii Rómov z východného Slovenska. Množili sa sťažnosti na potulné cigánske tlupy. Na základe prezidentského dekrétu č. 88/1945 o mobilizácii pracovných síl sa vytváral policajný dozor nad pracovným zapojením Rómov. V intenciách zákona č. 117/1927 sa pripravoval prvý povojnový súpis všetkého rómskeho obyvateľstva v ČSR. Aj keď novelizácia jeho predpisov neprešla kvôli rasovému diskriminačnému obsahu, nezlučiteľnému s novými pomermi ľudovodemokratického režimu, orgány bezpečnosti vykonali v roku 1947 súpis rómskych obyvateľov a vytvorili tak základ osobitnej evidencie v povojnovom období. Rozširujúce sa machinácie s potravinovými lístkami, šatenkami, cezhraničné pašovanie vyvolávali tvrdé metódy riešenia a kontinuita diskriminačných prístupov bola evidentná.

12 Petráš, 2007: s. 243 – 246.

13 Pavelčíková, 2004; Davidová, 1995; Petráš, 2007; Dvořák, 2003: s. 322 – 323; Grulich, Haišman, 1986; Jurová, 2001.

Po februári 1948 a nastolení komunistického režimu sa síce zrušila „cigánska“ legislatívna úprava a Rómovia už nemali podliehať systému s kočovníckymi legitimáciami, daktyloskopickou evidenciou a postrkom, avšak režim začal vytvárať nové, často protiprávne metódy postihu. Diskusie na začiatku päťdesiatych rokov riešili otázky ďalšieho vývoja a postavenia Rómov v novo sa tvoriacej spoločnosti. Odmietli sa snahy o ich vlastnú organizáciu, ktorá by hájila a presadzovala záujmy tohto etnika, obzvlášť, keď naznačovala aj isté politické ambície.¹⁴ Vtedajší aktivisti a odborníci patrili medzi zástancov národnostného sebauvedomovania Rómov (vznikla komisia pre cigánčinu v Orientálnom ústave ČSAV, vehementne sa domáhali rozvoja rómskej národnostnej menšiny spisovateľa na svojej porade v roku 1953, podporu nachádzali v rezorte školstva i kultúry). Samozrejme sa diskutovalo o tejto problematike s prihliadnutím na situáciu v ZSSR a ďalších ľudovodemokratických štátoch. Poznatky absentovali a argumentovalo sa odlišným vývojom i početnosťou Rómov u nás (medzi ministerstvami vnútra, zahraničných vecí, orientálnym ústavom).¹⁵

Tvorba novej politiky voči Rómom prebiehala v rézii rezortu vnútra a na dlhé desaťročia sa rozhodlo o ich asimilácii s ostatnou spoločnosťou, podľa marxistického ponímania neboli Rómovia národnosťou, neboli schopní dosiahnuť toto štádium vo svojom rozvoji, preto pre bývalý režim táto problematika predstavovala iba sociálno-ekonomický a kultúrno-prevýchovný problém.

Rezort vnútra stále pokladal za kľúčový problém otázku regulácie pohybu rómskeho obyvateľstva a tak sa opäť uvažovalo o radikálnych zásahoch voči nim. Ústava z roku 1948 viazala slobodu pohybu na verejné záujmy. Preto došlo k pokusu zjednotiť bezpečnostné, trestné a výchovné opatrenia proti kriminálnym a asociálnym živlom i štátu nebezpečným osobám do jednotnej úpravy. Po zrušení zákona č. 117/1927 mohol totalitný režim aj proti Rómom využívať rozsiahly systém sankčných prostriedkov vrátane inštitúcie táborov nútenej práce.

Akcia „Toulavé osoby“, nárast kriminality

Na začiatku komunistického režimu boli sociálne pomery značnej časti rómskeho obyvateľstva veľmi biedne až hrozivé. Obzvlášť v českých zemiach sa orgány verejnej správy hrozili situácií, keď Rómovia sa živili vykopanými zdochlinami z mrchovísk. Veľmi nízka životná úroveň,

14 Išlo o založenie Sdruženia slovenských Cigánov v roku 1948, znemožnenie činnosti sa realizovalo neschválením stanov.

15 Národní archiv Praha, f. MV – Dodatky, č. kart. 1283, zn. 215.

hygienické nedostatky, pracovná nedisciplinovanosť a fluktuácia poburovali majoritné obyvatelstvo. Množili sa sťažnosti na kočovných Rómov, ktorých túlavé tupy sa dopúšťali veľkého množstva trestných činov, pričom vzhľadom k neexistencii stáleho bydliska sa v podstate vymykali štátnej kontrole. Orgány verejnej bezpečnosti preto realizovali rozsiahle akcie na zisťovanie informácií o zaobstarávaní potravinových lístkov a šateniek s cieľom zabrániť machináciám. Na rôznych podvodoch však neparazitovali len kočovní Rómovia, ale aj mnohí úradníci a bežní občania.

28. augusta 1952 sa konala v miestnosti Hlavnej správy VB (HSVB) v Prahe inštruktaž zástupcov všetkých krajských správ VB z českých krajov o akcii TO, trestných činov hlavne kočujúcich Rómov. Účastníci sa dozvedeli, že ide o prvý úsek celej akcie, ktorá má zistiť trestné činy spojené s pokútnym obchodom potravinových lístkov a šateniek, krádeže, vlámania a spáchané drobné škody na lesnom a poľnom hospodárstve za obdobie od 1. januára 1948 do 30. júna 1952. Prvá časť akcie mala prebehnúť do konca septembra a po jej vyhodnotení sa mal zvoliť vhodný postup. Predbežné informácie hovorili o podvodnom lákaní lístkov, falošných odhláškach a prihláškach, falošných pečiatkach.¹⁶

Pripojený prípis ministerstva národnej bezpečnosti vymenúval vyššie uvedené trestné činy potulných tlúp, ktoré sa stali pre ne charakteristické a vyznačovali sa istou špecializáciou organizovaného zločinu. Okrem podvodov a krádeží v úradoch páchali zároveň koordinované krádeže v príbytkoch miestnych občanov a v priemyselných alebo poľnohospodárskych objektoch. Na páchanie týchto trestných činov využívali svoj kočovný spôsob života. Zmienené kočovné tupy sa zo Slovenska či pohraničia hŕfne premiestňovali do celého vnútrozemia Čiech a Moravy. Podľa mienky orgánov bezpečnosti sú to „cestujúci zločinci“, ktorí premyslene a urýchlene menia miesto pobytu, často a úmyselne početné zoskupenia tupy, nemajú identifikačné doklady. Trestná činnosť potulných tlúp naberala čoraz väčšiu intenzitu a rozsah, preto sa HSVB rozhodla ku koordinovanému postupu.¹⁷

Ministerstvo vnútra v opatreniach týkajúcich sa „túlavých osôb cigánskeho pôvodu“ zhrnulo všetky ich negatíva doterajšieho spôsobu života i špecifiká osobitej morálky, vypestovanej dlhodobým životom na periférii majoritnej spoločnosti. S nevôľou konštatovalo, že mnohé tieto rodiny sú solventné omnoho viac než rodiny pracujúcich občanov. Rómske rodiny zhromažďovali medzigeneračne zlaté predmety i hotové peniaze „rafinovane ukryté“. Vlastnili

16 NA Praha, f. MV – Dodatky /1918 -1960/, č. kart. 1283, zn.215. Pripomínala sa tu smernica MV z marca 1952 „O úprave pomerov osôb cigánskeho pôvodu“, ktorej hlavným zámerom bola prevýchova, avšak s dodržovaním socialistickej zákonnosti.

17 Tamtiež.

tiež rodinné domy, v ktorých žili len vtedy, ak necestovali po republike za podvodnými kšeftami. Od roku 1947 masovo sa rozrastajúcimi podvodmi pripravila asi 100 členná skupina štát o 36 mil. Kčs starej meny, pričom množstvo podvodov s potravinovými lístkami sa už ani nedalo dokázať. Keďže sa nedarilo zapojiť ich do pracovného procesu, trvalo ich usadiť, predpokladalo sa, že po zrušení viazaného hospodárstva sa zamerajú na páchanie majetkových deliktov v najširšom rozsahu.¹⁸ V záležitosti „toulavých osob“ zvolalo preto urgentnú poradu na začiatku roku 1954.

Ako v mnohých iných prípadoch, aj vo vzťahu k vydaným smerniciam Ministerstva vnútra z roku 1952 vyvinula väčšina bývalých III. referátov národných výborov nárazovo značné úsilie pre obmedzenie fluktuácie a usídlenie Rómov. Keďže smernice neurčili konkrétny postup, v dôsledku nejasností použili niektoré národné výbory neuvážené opatrenia voči kočovým Rómom a odpredali (skôr zhabali) im kone, odobrali kolesá z vozov (vtedy platný trestný zákon správny č. 88/1950 neumožňoval prepadnutie vecí pri bežnom priestupku, akým bol pohyb tohto obyvateľstva). Na pokyn MV museli byť v mnohých prípadoch kone a vozy vrátené.¹⁹

Pri sledovaní aplikácie zmienených smerníc sa potvrdil odpor funkcionárov, občanov a vedení závodov, ktoré im neprideľovali ubytovanie adekvátne, ale v hromadných barakoch, robotníckych ubikáciách alebo zrušených obchodných a iných nevhodných miestnostiach. Pritom sa napr. v Ostrave – Šenove konštatovala dobrá bytová kultúra rómskych rodín. Časť Rómov však prichádzala len za vyšším zárobkom a nemienila sa usídiť natrvalo. Poukázalo sa na to, že Rómovia bez ohľadu na náročnosť práce a nepriaznivé podmienky pracujú tam, kde si veľa zarobia – na pozemných, vodných a cestných stavbách, banských a zemevrtných prácach, v komunálnych podnikoch miest. Na Ostravsku mnohí patrili k úderníkom. Kriticky sa previerka postavila k situácii v učilištiach štátnych pracovných záloh, keďže tie sa neorientovali na prípravu úzkych profilov národného hospodárstva – kolári, kotlári, kováči, pokrývači, klampiari atď. – kde v typických pôvodných povolaniach by sa mohli vyučiť mnohí z nich.²⁰ Prieskumom sa zistilo, že nielen národné výbory, ale najmä orgány ministerstva spravodlivosti a vnútra nedodržujú, „na škodu ich prevýchovy“, zásady a predpisy pri uplatňovaní socialistickej zákonnosti v rovnakej miere ako voči ostatným občanom na úseku hlásenia k pobytu, povinnosti nosiť občiansky preukaz, zaistenia riadnej výchovy a školskej dochádzky detí. Na

18 NA Praha, f. Úřad předsednictva vlády /1945-1959/, č. kart.3409, zn. 257 /obal spisov k cigánskej otázke/.

19 NA Praha, f. ÚPV /1945 – 1959/, č. kart. 3409, zn. 257.

20 Tamtiež.

ilustráciu sa uvádzal závažný prípad v Litovli, známy ako Pankrácky proces krádeže v hodnote asi 15 miliónov Kčs, pričom po odpykaní nízkych trestov páchali násilie na vlastných deťoch, ktoré sa údajne nechceli vrátiť z detských domovov.²¹

V praxi sa množili sťažnosti na neustály pohyb kočovných Rómov, ich nevhodný príliv s vozmi do Karlových Varov, kde sa vyskytovalo veľa krádeží, prepádov a iných neprístojností, nevhodných z hľadiska cudzineckého ruchu. Predseda Krajského národného výboru (KNV) v Liberci listom na Úrad predsedníctva vlády uvádzal podobné udalosti a hospodárske škody, ktoré páchala skupina 40 Cigánov v okrese Doksy, odkedy bola vykázaná z Prahy Libeňského mostu a prechádzala v kraji viacerými obcami. Okrem bytových a iných krádeží omnoho väčšie škody páchali na úrode, kone púšťali do obilia, hrubo sa správali voči obyvateľom obcí. Tí odchádzali z práce strážiť svoje usadlosti a dokonca sa vyzbrojovali. Za asistencie VB dochádzalo k svojvoľnému postrkovaniu skupiny a pohybu z okresu do okresu.²²

Viaceré okresy podávali podobné hlásenia po neúspešných zásahoch VB, keď kočovníkom opakovane odobrali kone a povozy, pričom tí sa sťahovali z miesta na miesto všetkými dosiahnuteľnými prostriedkami. Možno opakovane konštatovať, že v návrhoch na riešenie sa zdôrazňovala nutnosť zamedziť kočovanie a nechýbali ani názory na ich internáciu do obmedzeného priestoru so zavedením výchovy k práci pod dozorom.²³ Zhodne sa zisťovalo, že najväčšie problémy spôsobovali vidieckemu obyvateľstvu, ktoré vychádzalo v ústrety akýmkoľvek radikálnym zákrokom a domáhalo sa ich na všetkých úrovniach decíznej sféry.

Hlavná správa VB v orientačnom liste podriadeným zložkám uvádzala opatrenia, ktoré bolo možné použiť k usídleniu kočujúcich osôb. Pripomínala nutnosť zabezpečiť prehliadku osôb okresným hygienikom a ťažných zvierat veterinárom. Pritom sa mala vykonať kontrola príslušných dokladov o pôvode ťažných zvierat, spôsobe ich nadobudnutia v zmysle predpisov v úradnom liste č.141/51 o evidencii koní. Ak by sa zistil priestupok, v trestnom riadení správnom bolo doporučené vysloviť zásadne ako vedľajší trest, prepadnutie ťažných zvierat v prospech štátu v zmysle § 25 tr.z.spr. (po novele trestného zákona správneho v roku 1953).²⁴

21 Tamtiež.

22 Tamtiež.

23 NA Praha, f. Ministerstvo pracovních sil /1951 – 1957/, č. kart. 519, č.sp. 2020.

24 NA Praha, f. KSČ – ÚV – 05/3. Ideologické oddělení, arch. svazek 36, arch. jednotka 289.

Nedovolené priekupníctvo a kauza Behynce, okres Šafárikovo

České orgány v pravidelných intervaloch odosieli sťažnosti na kočovné tlupy prichádzajúce do Čiech zo Slovenska, na nekvalitne realizovaný nábor pracovných síl, ktorým sa často len vykrývali predpísané kvóty organizovaného náboru a rómske pracovné sily nespĺňali požadovanú kvalifikáciu a fluktovali medzi jednotlivými pracoviskami. Negatívne sa vnímali potulný spôsob života a nedodržiavanie zásad hygieny napomáhajúce prenášanie rôznych infekčných ľudských i zvieracích chorôb. Pohoršenie spôsobovala konzumácia uhynutého dobytku a dokonca aj jeho predaj.

Režim sa častými krokmi všemožne snažil eliminovať akýkoľvek podomový predaj, ktorý bol zdrojom ľahkých a nenamáhavých ziskov pre rôznych priekupníkov. Obzvlášť, ak sa to týkalo priekupníkov koňmi, ktorí sa pohybovali po jarmokoch na celom Slovensku. Možno konštatovať, že Lovári patrili ku skupinám, ktoré už v minulosti mali svoje osady a z nich vyrážali na jarmoky za obchodmi. J. Lípa vo svojej dizertačnej práci z roku 1953 uviedol vzájomné príbuzenské vzťahy medzi nimi a neskôr tento názor doložil aj výskum J. Marušiakovej na južnom Slovensku v lokalitách Rimavská Sobota, Nitra, Bratislava, Gemer, Levice, Plavé Vozokany, Lučenec, Filákov, Jesenské. Ich príbuzenské skupiny bývali v Košiciach, Prešove, Kendiciach, Kapušanoch, Rožkovanoch, Kráľovskom Chlmci, Trebišove, Sereďi.²⁵

V polovici päťdesiatych rokov sa aj na Slovensku hromadili problémy so spôsobom života potulných Rómov a národné výbory museli zasahovať proti „cudzím“ kočovníkom v okresoch Bratislavského kraja, orgány Košického pre zmenu proti Rómom z Banskobystrického kraja. Tvorili sa početnejšie skupiny, páchajúce krádeže a prechovávali ukradnuté plodiny a iný tovar, speňažovaný aj u majority. Kumulovali sa rôzne výtržnosti a hromadné bitky v osadách (Moldava nad Bodvou, Žehra, okres Spišská Nová Ves).²⁶

7. septembra 1955 bolo na jarmoku v Košiciach zadržaných 24 osôb a obžalovaných z nedovoleného priekupníctva koní na celom Slovensku. Išlo o známych Lovárov Makulovcov z Rožkovian, z Petrovian a ďalších priekupníkov z okresov Lučenec, Rimavská Sobota, Šafárikovo a ďalších. Medzi uvedenými osobami bol zatknutý aj Koloman Dančo Šarközy z Behyniec, okres Šafárikovo (pravdepodobne syn tamojšieho vajdu). Obžalovaní boli obvinení z permanentného priekupníctva koní, ktoré realizovali bez úradného živnostenského povolenia, kone vykupovali a odpredávali bez zdravotných – evidenčných lístkov, čím mohli spôso-

25 Marušiaková, 1983: s. 59-77.

26 Štátny archív Košice, f. Krajská prokuratúra v Košiciach /1949 -1960/, č. kart. 139, 141.

V sledovanom období päťdesiatych rokov sa materiály o enormnom raste trestnej činnosti potulných tlup pravidelne vymieňali medzi bezpečnostnými i straníckymi orgánmi. Zasadnutie Zboru povereníkov však prerokovalo správu o situácii medzi občanmi cigánskeho pôvodu v okrese Šafárikovo (dnes Tornaľa).³⁰ Išlo o žiadosť 103 občanov obce Behynce v okrese Šafárikovo, domáhajúcich sa vyriešenia otázky kočovných Rómov, žijúcich v ich obci. Realizované opatrenia, vrátane jednorazového odberu/zhabania koní, ostali bez efektu a rozpory medzi Rómami a občanmi obce sa naďalej stupňovali.

V obci bolo prihlásených a evidovaných okolo 50 dospelých kočovných Rómov, ktorí obec pokladali za svoju domovskú (mali v nej domovské právo). Počet prítomných Rómov rapídne vzrastal v čase rôznych rodinných udalostí a sviatkov, pri príležitosti smrti niektorého staršieho člena rodu, pred jarmokmi, v období „zjazdu“ a pod. (aj na 400 osôb). Občania Behyniec sa v takýchto situáciách cítili ohrození. Po zrušení lístkového systému nebol známy počet detí vôbec, školopovinných takisto (neprihlasovali ich). Možno tu poznamenať, že miestny národný výbor (MNV) a škola si v tomto zmysle neplnili povinnosti.

V obci žil Koloman Dančo, najstarší z rodu Rómov v obci. Zomrel vo veku 97 rokov a na jeho pohrebe sa zúčastnili stovky Rómov z celej republiky. Tento vajda údajne predsedal zasadnutiam a zjazdom kočovných Rómov v republike a býval na čele delegácií na zahraničných „kongresoch“. Vajdovské insígnie zostali uložené na MNV a ten nedovolil voľbu nového vajdu. Funkciu však prevzal syn nebohého Koloman Dančo ml. Ten bol jediným Rómom v obci, „ktorý žije aj z práce a furmaní s vlastnými koňmi“.³¹

Občania obce sa sťažovali na kočovných Rómov, ktorí nikde nepracovali, a predsa žili dobre. Muži mali veľa peňazí, často sa zabávali, spôsobovali výtržnosti. Ženy nezmenili ráz odievania, široké sukne používali ako schránky na odcudzené predmety. Solventnosť Rómov dokumentovala skutočnosť, že na kúpu domu od lekára v Šafárikove bol schopný zložiť vysokú hotovosť práve Róm z Behyniec.

Zisky z nelegálneho obchodovania s koňmi, okrem krádeží, boli ich jediným zdrojom príjmov. V sťažnosti sa ďalej uvádzalo, že nemajú a neobrábajú žiadne polia, kone chovajú krmivom ukradnutým z polí miestneho JRD. V čase konania jarmoku v okresnom meste mávajú kočovní Rómovia aj 30 koní, pasú ich po nociach na mladom obilí. V prípade prichytenia, sa občanom vyhrážajú, ohrozujú aj ich domácnosti. Aj príslušníci verejnej bezpečnosti sa radšej vyhnú kontaktu s nimi. V skupinách navštevujú pohostinstvá a ohrozujú ostatných návštevníkov.

30 SNA, Bratislava, f. Povereníctvo vnútra – administratívne odbory, č.kart. 1101, i.č. 885.

31 Tamtiež. Foto vajdovského kalicha – *Pamiatky a múzea* 4/1993 /Milan Šoka/. Meno vajdu v článku Gombíky rómskeho vajdu je uvedené ako Ján Dancso.

Nepriaznivé pomery medzi občanmi a kočovnými Rómami sa preniesli aj do ďalších obcí a zhoršili vzťahy s nekočovnými Rómami.³²

Na základe uznesenia Zboru povereníkov (ZP) zo dňa 2. apríla 1957 č. 101 o situácii medzi občanmi cigánskeho pôvodu v okrese Šafárikovo realizovala pracovná skupina v dňoch 15.–19. apríla 1957 prieskum spôsobu života občanov cigánskeho pôvodu v okrese Šafárikovo a Lučenec. Sledovalo sa plnenie uznesenia Zboru povereníkov zo dňa 18. septembra 1956 č. 39.³³

Prieskum sa uskutočnil na MNV v obciach Behynce, Barca, Chrámec, Rimavská Seč, Nižná Kaloša, Chanava, Lenartovce, Radnovce, na Okresnom národnom výbore (ONV) v Šafárikove a v Lučenci a na krajských orgánoch v Banskej Bystrici.

Zistilo sa mnoho nedostatkov v jednotlivých oblastiach uznesenia ZP. V okrese Šafárikovo sa nepodarilo do pracovného pomeru zaradiť asi 300 práceschopných osôb cigánskeho pôvodu. Problémy sa vyskytli pri zaškoľovaní detí, neboli zabezpečené rôzne kurzy domácich náuk pre ženy či kurzy vzdelanostného minima. Výraznejšie úspechy sa nedosiahli ani v oblasti zdravotníctva. O deti sa v školách starali učitelia a školskí lekári. Nekonali sa pravidelné polročné hygienické a epidemiologické kontroly rómskych osád, ktorých je v kraji 259 a pracovníci Krajskej hygienicko-epidemiologickej stanice kapacitne nestačili plniť tak náročnú úlohu.

Významné bolo zistenie, že rástol počet občanov cigánskeho pôvodu, ktorí sa uchádzali o stavebný pozemok a chceli by si postaviť rodinné domky. Rady MNV takéto žiadosti kategoricky odmietali a len v celkom ojedinelých prípadoch súhlasili s tým, aby si občania cigánskeho pôvodu postavili domček v zastavovacom priestore obce. Ani podniky v tomto smere neboli ústretovejšie.³⁴

Osobitne bola preskúmaná sťažnosť rady MNV a občanov obce Behynce na neprístojné správanie sa kočovných Rómov žijúcich v ich obci. Sťažnosť bola plne opodstatnená. V obci národnostne zmiešanej (maďarsko-slovenskej) s 552 obyvateľmi žilo v čase prieskumu 25 kočovných Rómov. Práceschopní Rómovia neboli zapojení do pracovného procesu, živili sa prikupníctvom koní a drobnými krádežami, ktorých sa dopúšťali najmä ženy a mladiství. V trestnej činnosti s Rómami spolupracovali aj niektorí obyvatelia obce (prechovávanie alebo odkupovanie ukradnutých vecí).

Podstatné, čím sa kočovní Rómovia líšia od ostatných usadlých občanov cigánskeho pôvodu, sú prostriedky, ktoré im kočovanie umožňovali (kone, vozy a v Behynciach aj auto).

32 Tamtiež. Uznesenie ZP rozhodlo vyslať komisiu na preskúmanie situácie v okrese a hlavne v obci Behynce.

33 Tamtiež.

34 Tamtiež.

Všetci zainteresovaní sa zhodli v názore na odobratie týchto prostriedkov, ktoré by malo byť jedným z prvých opatrení voči kočovným Rómom v Behynciach. Prieskumná skupina v 10 bodoch zhrnula návrhy opatrení, ako vyplynuli z uznesenia ZP i zistenej situácie v obci a okrese. Vzhľadom na to, že v danom okrese žili kočovní Rómovia len v obci Behynce, jeden zo záverov prieskumu sa týkal účinnej pomoci ONV v Šafárikove tejto obci.

Z hľadiska širšieho kontextu rómskej problematiky, prieskumná skupina navrhla Zboru povereníkov prijať aj rozhodnutie cestou vládneho nariadenia zakázať kočovanie na území ČSR.³⁵

Analógia s výnosom ZSSR o zákaze potulky

Pri sledovaní problematiky kočovných Rómov v ČSR je evidentná kontinuita diskriminačných postupov štátnej správy voči nim vo všetkých etapách vývoja v 20. storočí. Aj zákon č. 74/1958 O trvalom usídlení kočujúcich osôb možno porovnávať s prvorepublikovým zákonom č. 117/1927 O potulných Cigánoch a jeho vykonávacím nariadením. Totalitný autoritársky režim si od uchopenia moci vytváral nástroje na podrobenie ľudových mas, preto odpor Rómov, a hlavne olašských kočovných priekupníkov proti tomuto systému, nutne viedol k hľadaniu radikálnych prostriedkov a zásahov voči tejto skupine obyvateľstva. V mentalite kočovníkov prevládali návyky spojené s ich tradičným spôsobom života, voľnosťou pohybu a uzavretosťou pred okolitou spoločnosťou. Pomerne výnosné priekupníctvo si nevyžadovalo fyzickú námahu a umožňovalo im získať viac finančných prostriedkov než námezdná práca, na ktorú neboli zvyknutí. Bránili sa podrobiť cudzej autorite a zaradeniu do pracovného procesu podľa predstáv nového režimu. Ich „ľahší, voľnejší“ spôsob života, ktorého sa nechceli vzdať, spôsoboval však množstvo problémov príslušníkom majority aj im samým. Vo všetkých vrstvách a v jednotlivých etapách po druhej svetovej vojne sa volalo po zákaze kočovania Rómov a ich zaradeniu do práce podľa vzoru pracujúceho ľudu.

Počas bývalého režimu Rómom v Československu nikdy nebol priznaný status národnosti, ani počas pokusov o obrodný proces a demokratizáciu spoločnosti v rokoch 1968–1969. Na začiatku päťdesiatych rokov sa odmietla možnosť ich národnostného emancipačného rozvoja (aj proti argumentáciám o sovietskom vzore) a na dlhé desaťročia sa rozhodlo o asimilácii Rómov. Fakticky zasadnutie Politického byra ÚV KSČ v roku 1954 a akcia „Toulavé osoby“ boli začiatkom rozsiahlych príprav materiálov pre zasadnutie najvyššieho stranického

35 Tamtiež.

MV-HLAVNÍ SPRÁVA VEŘEJNÉ BEZPEČNOSTI

POŠTOVNÍ GRAD PRAHA I. SCHránKA 1333

15

Č. V. 10281/102 - 57.

Pro odporůž usazbu stáží v roce 1957

Dne 29. listopadu 1957.

Ústřední výbor KSČ
k rukám s. Z e m a n a

P r a h a .

Zpráva o problematice cikánských osob v ČSR - dodatek k návrhu na řešení.

Přílohy: 18.

Na základě Vašeho dotazování předkládám další zprávu k řešení cikánské problematiky, zejména pokud jde o situaci v jejich zařazování do pracovního procesu, usídlování, lékařskou péči, včetně postojů národních výborů k cikánským osobám.

Ve dnech 15. - 16. listopadu 1957 přijela do Vlastimíř, okr. Litoměřice, cikánská skupina v počtu asi 50 osob z toho 10 mužů, 1) žen a 27 dětí do 12 let. Skupina měla 6 maringotek a 1 vůz krytý plachtou. Uvedená skupina byla odeslána do Vlastimíř z Püchova (Slovensko) po železnici.

Tato skupina byla dne 29.9.1957 z Püchova poslána do Liberce hlavního nádraží. Ačkoliv někteří muži ze zmíněné skupiny byli zaměstnáni u okresního stavebního podniku v Püchově, bylo zjištěno, že práce u uvedeného podniku jest skončena. Bylo jim pak navrženo důvědníkem ONV Püchov, odboru pracovních sil, aby jeli do Liberce, kde je větší možnost zaměstnání a ubytování, event. získání domků do vlastnictví. Po dohodě byli cikáni naloženi do 1 krytého a 4 otevřených vagonů a posláni do Liberce. ONV Püchov zaplatil za přepravu z Püchova do Liberce 1.880.-Kčs. Po příjezdu do Liberce, MěNV Liberec žádného z cikánů nezaměstnal a rovněž tak jim nedal povolení, aby na území MěNV Liberec postavili svoje maringotky. Proto byly maringotky opět naloženy na vagony a poslány zpět do Püchova. I v tomto případě byla přeprava hrazena z peněžního fondu národního výboru.

Že tato skupina cestovala za peníze národních výborů o tom svědčí to, že 5.10.1957 přijela do Žiliny, odkud byla opět poslána do Chebu, z Chebu do Chomutova, z Chomutova do Kladna, z Kladna do Karlových Varů, z Karlových Varů do Příbramě a odtud zpět do Žiliny.

Na celé věci je zajímavé to, že právě v době špičkových prací bramborové a řepné kampaně, byly železniční vagony používány k přepravě cikánských rodin z místa na místo jen proto, že žádný národní výbor se jich nechtěl ujmout, nechtěl jim dát pracovní příležitost, ale každý se jich chtěl zbavit, sčítaliv vagonů je nedostatek.

Další zajímavostí jest to, že národní výbory financují nejen přepravu, ale i vybavení potravinami a pytl. Na druhé straně nutno se pozastavit nad tím, že v daném případě jsou to právě ty orgány, které si na jednání cikánských osob stěžují, žádají omezení jejich pohybu, zapojení do pracovního procesu, bez ohledu na to, že jsou to právě oni, kteří porušují ustanovení obsažené ve Sbírce oběžníků pro KNV vydané ministerstvem vnitra pod zn.11/J-119.13/2-1954 ze dne 5. března 1952 týkající se : "Úpravy poměrů osob cikánského původu".

3 skupy, které přijela do Vlastislavě vypředu uvedeného, bylo zaměstnáno 5 mužů, ale i zde JNV se snažil se každou osobu se cikánů zbavit. Po lékařské prohlídce, které byla provedena 23. listopadu 1957 bylo zjištěno 6 případů trachomu, 1 případ lúze, 2 případy svrabu, 1 kožního ekzému, 1 žlučové kaménky, 1 žaludeční vředy. U velké většiny dětí byla zjištěna vyrážka ve vlasech. Jeden muž a žena se nachází v nemocnici v Praze na Bulovce pro podezření z dplavice. Děti nemohou navštěvovat dříve školu, pokud nebudou vyléčeny.

Zde se uvádí zdravotní stav 50 ti členů skupiny cikánů, který sám o sobě je odstrašující, není však málo stav ostatních cikánských občanů, protože lékařské prohlídky se neprovádí, neboť je snaha ihned se zbavit cikánů po příjezdu do místa.

Děti cikánských občanů jsou před nadecházející zimou nedostatečně oblečeny, mnohé z nich nemají ani košili a z vozů vychází v ranních hodinách za svou potřebou zcela nahé, takže jsou vystaveny povětrnostním vlivům a tím i značnému onemocnění.

Z dalších poznatků z cikánské problematiky se uvádí :

Ze dne 9. na 10. listopadu 1957 byla v bytě Julie Horové z n o v é, bytem v Mostě, komenského ul.č.1291, při příležitosti křtin vyvolána mezi cikány rvačka, při které byl Juraj G. z i, nar.16.5.1934 pobodán nožem a jeho zranění kvalifikováno jako středně těžké. Gaži se nachází v nemocničním ošetření v Mostě.

Dne 30.10.1957 přecházela skupina cikánů v Březně křičovské, při čemž byla upotřebena služba konajícím příslušníkům VB, aby šli

| Zpráva o problematice cikánských osob v ČSR – dodatek k návrhu na řešení.

MV – Hlavní správa veřejné bezpečnosti, Praha, 29. 11. 1957. |

orgánu v roku 1958 a spustenie politiky násilnej asimilácie, súčasťou ktorej sa stalo vydanie zmieneneho zákona a realizácia súpisu kočujúcich a polokočujúcich osôb.

Z množstva archívnych materiálov je evidentné, že najvyššie orgány v ČSR sa pripravovali na radikálne zakročenie proti pohyblivej zložke spoločnosti. Dokumentujú to aj vyššie zmienené, prerokované a z pohľadu režimu negatívne príklady ich spôsobu života. Bohužiaľ, rozmáhajúca sa trestná činnosť kočovných Rómov, namierená proti širokým vrstvám obyvateľstva a nadobúdajúca charakter organizovaného zločinu kriminálnych gangov, prispievala k posilneniu averzie voči nim. Po vydaní zákona č. 74/1958 sa v ostatnej spoločnosti prejavila spokojnosť a priaznivé ohlasy na zakročenie voči Rómom.

Možno tu uviesť, že Hlavná správa VB pripravovala rozsiahle elaboráty o trestnej činnosti kočovných tľup pre ÚV KSČ do ideologického oddelenia, prostredníctvom ktorého sa materiály „posúvali“ ďalej. V materiáli zo 7. augusta 1957 sa okrem rekapitulácie všetkých negatívnych aktivít kočovných Rómov uvádzajú konkrétne, najkrikľavejšie príklady podvodného a zlodejského správania.³⁶

V texte sa okrem iného objavuje návrh na súpis. Konštatuje sa, že presný počet cigánov (s malým „c“) žijúcich na území ČSR nie je známy, a preto by bolo vhodné pri riešení cigánskej otázky u nás pristúpiť k súpisu cigánov žijúcich na území ČSR. Ich evidovanie a súpis by realizovali príslušníci verejnej bezpečnosti. Evidencia by bola uložená na HSVB, kde by mohla byť využívaná ostatnými úradmi a orgánmi pri pátraní, zisťovaní totožnosti alebo v sporných prípadoch.³⁷ Pripomína sa tiež, že problém potulných cigánov bol už predmetom viacerých riešení a bol predložený návrh MV o komplexných opatreniach. Bolo však jasné, že jednou z hlavných príčin (skôr prekážok – pozn. aut.) trvalého usídlenia kočovných cigánov bude nedostatok bytových jednotiek.

Napriek z praxe už známym nedostatkom s ubytovaním kočovných Rómov sa znovu nastoľovala potreba ich trvalého usadenia a ubytovania, podmienkou ktorého by mala byť príprava a vydanie právneho predpisu o zákaze kočovania.

V tomto smere sa poukázalo aj na spôsob riešenia cigánskej problematiky v ZSSR, kde bol vydaný dňa 5.10.1956 výnos prezídia Najvyššieho soviету v ZSSR č. 450 o zapojení potu-

36 NA Praha, f. ÚV KSČ – ideologické oddělení, arch. Svazek 36, arch. Jednotka 289. Prípád potulného Róma z Nového Tekova, okr. Levice, ktorý používal niekoľko falošných mien a menil identitu na zmarenie pátrania v registri trestov. Zistili sa osoby cudzej štátnej príslušnosti. Výtrznosti tľupy kočovných Rómov z rodu Stojkovcov z Chynoran v bufetoch a jedálňach na Ostravsku. Pohyb 20-člennej skupiny v kraji Plzeň bez akýchkoľvek dokladov. Zatknutie niekoľkých Stojkovcov v Seredi kvôli bytovým krádežiam. Prepadnutie cigánskeho tábora v obci Malinovo okr. Šamorín a i.

37 NA Praha, f. ÚV KSČ – ideologické oddělení, arch. Svazek 36, arch. Jednotka 289.

lujúcich sa cigánov do spoločensky užitočnej práce. V jeho úvode sa konštatujú opatrenia sovietskeho štátu na zlepšenie životných podmienok, pracovné zaradenie kočujúcich cigánov a zvýšenie životnej úrovne ich rodín. Určitá časť cigánov sa však stále potuluje, vedie príživnícky spôsob života a dopúšťa sa trestných činov. Preto prezídium Najvyššieho sovietu stanovilo:

- „1) Zakázat cikánům потulовани́ и наби́днуть им, абы́ přešlí к усе́длему́ зпосо́бу жи́вота.
- 2) Уло́жить ра́дам ми́нистру́ свазо́вых репу́блик, абы́ у́чинили́ о́патре́ния к уса́зени́ потулу́ющих се́бя́ ци́гану́ в т́рвалых́ бы́длístích, к их́их́ за́по́jení́ до ра́бе́ и к за́и́ште́нию́ их́их́ ку́льту́рных́ а со́циáльных́ по́треб.
- 3) Ста́новит, же́ плóлеті́ ци́гáни, кте́рі́ се́ бу́дóу за́тврзе́ле́ вы́хы́бат со́лече́нскы́ у́жі́те́чнэ́ ра́бі́ а по́туло́ват се́, бу́дóу ро́зсу́дкóм лі́до́вэ́го со́уду́ одсо́узе́ні́ к náп́равным́ ра́цém на до́бу а́ж пэ́ці́ ле́т спо́еным́ с ну́ченым́ прэ́сідле́ні́м.“³⁸

Tieto prípady mali vyšetrovať orgány milície v súlade s platnými trestnými zákonníkmi zväzových republík.

Je príznačné, že s možnosťou odvolávania sa v záležitostiach potulných Rómov na sovietsky výnos, získali československé stranícke i štátne orgány zásadný argument na presadenie pripravovaných opatrení. Ak istý čas vyčkávali a lavírovali s ohľadom na situáciu v susedných krajinách i medzinárodný ohlas, tentoraz mohli pokračovať v definitívnych prípravách na vydanie dokumentov straníckej a legislatívnej povahy, ktoré mali garantovať politiku násilnej asimilácie Rómov v ČSR od roku 1958. Keďže sa inštitúcia táborov nútených prác už nemohla obnoviť, Rómovia podľa československého zákona boli nútení zotrvať v mieste realizovaného súpisu kočujúcich a polokočujúcich osôb a nemohli bez povolenia príslušných orgánov opustiť miesto trvalého pobytu³⁹. V prípadoch nenastúpenia do práce na určené či pridelené miesto, mohli byť stíhaní za príživníctvo.⁴⁰ V čase finišujúcich prác na materiáloch ÚV KSČ (uznesenie z apríla 1958), prebiehajúce stranícke aktivity v súlade s celoštátnou líniou znovu odmietli požiadavky rómskych aktivistov na akceptáciu ich národnostnej príslušnosti a povolenie vlastnej celoštátnej etnickej organizácie.⁴¹ Namiesto toho štátne orgány mali ten-

38 Tamtiež.

39 Text zákona č. 74/1958 O trvalom usídlení kočujúcich osôb v *Romano džaniben* 4/1994 (nebo u příspěvku N. Pavelčíkové „Příchod olašských Romů na Ostravsko v padesátých letech 20. století v tomto čísle – pozn. red.).

40 Spomienky R. Dzurka, tamtiež.

41 Návrh vypracovaný v roku 1957 A. Facunom a zaslaný na ÚV KSČ publikovala N. Pavelčíková – viz Pavelčíková, N., 2004, s.147-150.

dencie s Rómami neraz bezohľadne manipulovať a presúvať ich ako figúrky na šachovnici, pričom sami porušovali predpisy a nariadenia voči tomuto etniku. Príkladom je časť kópie dokumentu v prílohe o manipulácii so skupinou Rómov a ich premiestňovaní a „odsúvaní“ po celom štáte.⁴²

Asimilácia a perzekúcia namiesto emancipácie

Namiesto záveru možno uviesť, že v období zdvihnutej vlny aktivity pod tlakom stranického uznesenia a ďalších direktívnych vykonávacích opatrení, sa na úseku riešenia cigánskej otázky v oblasti sociálno-ekonomickej, výchovno-vzdelávacej, kultúrnej a zdravotnej dosiahli isté čiastkové, kvantitatívne identifikovateľné zlepšenia (hromadné zaraďovanie do pracovného procesu, zaškoľovanie detí, zdravotnícke opatrenia, riešenie bytových problémov).

Samotný zákon č. 74/1958 a jeho kľúčové opatrenie, ktorým bol súpis kočujúcich a polokočujúcich osôb (ako vyplýva z údajov vpredu uvedených) z februára 1959 dotlačili Rómov opäť do pozície objektu štátnej starostlivosti a pokračujúcej manipulácie. Obmedzenie pohybu, vyplývajúce zo zaraďovania do súpisu, bolo v praxi aplikované veľmi nejednotne a subjektívne. Prijímané opatrenia prestali byť efektívne aj z pohľadu bývalého režimu. Práčne vybudované inštitucionálne nástroje na riešenie cigánskej otázky, ktorými sa mali stať vytvorené komisie pre riešenie otázok cigánskych obyvateľov, sa fakticky rozpadli pri reorganizácii štátnej správy v roku 1960.

V sledovanom období chcel totalitný režim najviac postihnúť a eliminovať spôsob života kočovných olašských Rómov. Nielen práca J. Susa z roku 1961, ale aj archívne pramene z fondov KNV s nevôľou zaznamenávajú neustály pohyb Rómov, vlastníctvo (a zvyšujúce sa) niekoľko desiatok koní v každom kraji. Títo Rómovia sa novým pomerom dokázali veľmi rýchle prispôbiť a prešli na nové formy obchodovania pomocou vytvárania akýchsi rodinných sietí s príbuznými v zahraničí.⁴³ Asimilácii odolali aj v oblastiach jazyka, sociokultúrnych špecifík a tradícií rodinno-rodového zloženia a fungovania.

PhDr. Anna Jurová, CSc. je historička Spoločenskovedného ústavu Slovenské akademie vied v Košiciach. Email: jurova@saske.sk

42 NA Praha, f. ÚV KSČ – ideologické oddělení, c.d.

43 SUS, 1961. Štátne archívy.

Bibliografie

- DAVIDOVÁ, Eva. 1995. *Cesty Romů – Romano drom*. Olomouc.
- DVOŘÁK, Tomáš. 2003. Regulace pohybu obyvatelstva po roce 1945 a Romové. *Milý Bore...* Brno: Historický ústav AV ČR.
- GRULICH, T.; HAIŠMAN, T. 1986. Institucionální zájem o cikánské obyvatelstvo v Československu v letech 1945–1958. *Český lid*, 73, 2/1986.
- JUROVÁ, Anna. 2001. Živelné migrácie slovenských Rómov a reakcia českých orgánov v rokoch 1945 – 1947. *Etnologické rozpravy* 2/2001.
- JUROVÁ, Anna. 1993. *Vývoj riešenia rómskej problematiky na Slovensku po roku 1945*. Bratislava.
- JUROVÁ, Anna. *Rómska problematika 1945–1967*. Dokumenty 4 zväzky, Praha.
- MARUŠIAKOVÁ, Jelena. 1983. Vzťahy medzi skupinami Cigánov. *Slovenský národopis*, roč. 36, 1/1983.
- Pamiatky a múzea* 4/1993.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Praha.
- PETRÁŠ, René. 2007. *Menšiny v komunistickém Československu*. Praha.
- Romano džaniben* 4/1994.
- SUS, Jaroslav. 1961. *Cikánská otázka v ČSSR*. Praha.

Summary

Some aspects of the registration of nomadic and semi-nomadic people in 1959

The aspects and implications of anti-Roma acts such as the Permanent Settlement of Nomadic People Act of 1958 or the registration of nomadic and semi-nomadic people of 1958 have been widely discussed within Czech Romani studies. However, there seems to be lack of awareness of the issue in Slovakia: the circumstances tend to be simplified and the role of the Czechoslovak authorities downplayed.

In 1950s the totalitarian regime in Czechoslovakia decided to implement a severe policy aimed at the assimilation of Romani people. The Act no. 74 'On Permanent Settlement of Nomadic People' was announced on 11 November 1958. On one hand, it instructed local authorities to provide travellers with 'several options for accommodation and a choice of jobs available for them'; on the other, it made itinerant lifestyle as such illegal. Apart from an obvious discriminatory nature of this act, its implementation proved to be problematic as well: since there was not a clear definition of the terms 'nomadic' and 'semi-nomadic' literally anyone could be affected; moreover, accommodation and jobs for migrants could not be provided as they were not available.

The registration itself was scheduled for 3 – 6 February 1959. In Slovakia 27,933 people were included; out of 14,070 people over 15 years of age there were 13,676 Gypsies-Roma. The prohibition of nomadic lifestyle was effective from 1 March 1959. Czech scholars often mention severe methods of reinforcing sedentarization, which included arresting people while they were shopping or at railway stations, confiscating their horses, removing wheels from their wagons, or even breaking into their homes.

Jurová also writes about the context of these actions. As she notes, the relations between migrant Roma and majority population were tense after 1945. The socio-economic situation of Roma was disturbing; their hygienic conditions were poor. Travellers got involved with crime and were often accused of fraud concerning food coupons, stealing from the sedentary population and damaging their property. As they were constantly on the move they were difficult to be traced; therefore, calls for their sedentarization multiplied.

The majority population also complained that the migrants do not have proper jobs, earn their living by illegal horse-trading and let their horses graze on other people's fields. Together with the high crime rate among the travellers, this triggered aversion against the migrant groups and opinions were voiced that radical measures should be taken against them.

In this situation, the Highest Soviet of the USSR issued a decree in 1956 aimed against nomadic Roma, which involved a prohibition of itinerancy, encouraging the sedentarization of Roma and providing them with 'proper' jobs. In case Roma did not succumb to these rules, they would be prosecuted. The Czechoslovak authorities, according to Jurová, used this decree as an argument in favour of the implementation of the severe assimilation policy in Czechoslovakia; however, the intentions to adopt such policy had been present much sooner than that.

Eliška Vránová

— Příchod olašských Romů na Ostravsko v padesátých letech 20. století (ve světle dobových zpráv)

Z historického hlediska je nutno zdůraznit, že olašští Romové představují typickou kočovnou skupinu, spolu se zbytky dalších kočovníků však tvoří pouze malou část (kolem 10 %) romského obyvatelstva českých zemí. Dodnes občas běžný názor, že většina Romů na území bývalé ČSR minimálně do 19. století, resp. dokonce do 2. světové války kočovala,¹ považuji za mylný. Je totiž nutno rozeznávat mezi životem tuláků, resp. bezdomovců a tzv. polousedlých (polokočovných) řemeslníků, na jedné straně a typických kočovníků na straně druhé. Nomádský způsob života části Romů (v tomto případě olašských skupin) je možno podle mého názoru považovat za velmi specifický fenomén, který charakterizuje řada od ostatních romských skupin výrazně odlišných jevů.² Z historického hlediska je to např. doba příchodu do oblasti střední Evropy: jednotlivé etapy jejich zřejmě poměrně rychlého rozšíření na tomto území nelze přesněji zachytit, ale bezpečně víme, že východiskem jsou padesátá až šedesátá léta 19. století, kdy byly tyto skupiny vyvázány z nevolnického systému rumunské společnosti.³ Jejich specifikum nespočívá pouze v tom, že až do přelomu poloviny 20. století udržovaly kočovný způsob života. Také lingvisté prokázali určitou jazykovou odlišnost olašských Romů od ostatních romských dialektů, i když míra rozdílů je odlišná. Z historického, kulturologického a etnologického hlediska je pro olašské Romy typická celá řada specifických znaků v oblasti mentalit (kulturních vzorů), uchovávání etických norem a dalších rysů tradiční kultury, které je odlišují od jiných romských

1 Naposled se podobný názor objevil např. v knížce Karla Janase o romských táborech na Slovensku za druhé světové války: Janas, 2008. Podrobněji o jednotlivých odlišných skupinách Romů v současné době viz např. Jakoubek, Budilová, 2009.

2 Další skupinou, která je řazena mezi kočovníky, jsou Romové němečtí – tzv. Sinti – a s nimi zřejmě původně úzce spjaté rodiny části původního romského obyvatelstva Čech. K tomu viz např. Horváthová, 2005: s. 63–84.

3 Nevolnictví (často se mluví dokonce o otroctví) bylo v Rumunsku zrušeno postupně několika výnosy z let 1837–1856, první výraznější migrace Lovárů (viz dále) do oblasti střední Evropy předpokládají historikové v letech 1860–1880. Podrobněji viz Tcherenkov, Laederich, 2004: s. 149–150. Soupis Romů na území Slovenska (tehdejších Horních Uher) z r. 1893 uvádí cca 600 „nomádů“, ovšem bez bližší charakteristiky. Viz *Magyar statisztikai közlemények IX*, Budapest 1895.

skupin a zároveň ovlivňují jejich vztahy vůči nim i vůči majoritě. Jejich odlišnost je velmi výrazně vnímána slovenskými usedlými Romy, obě skupiny se vůči sobě uzavírají, např. při výběru životních partnerů i v dalších oblastech každodenního styku. Následující studie sleduje na základě dobových dokumentů jednotlivá fakta o příchodu olašských skupin na Ostravsko a o postupném omezování jejich nomádského způsobu života v padesátých letech 20. století. Je zároveň pokusem o dokumentaci a zčásti i interpretaci některých jevů kultury romských kočovníků, které přes zákaz kočovného způsobu života na konci padesátých let do jisté míry přežívají dodnes.⁴

Obyvatelstvo Ostravska⁵ se až do konce čtyřicátých let 20. století setkávalo s Romy a zvláště s kočovníky jen zřídka, s jejich způsobem života nemělo v podstatě žádné dlouhodobější zkušenosti. Kromě několika polousedlých brusičů (zejména rozvětvené rodiny Burianských) procházely přes jeho území občas skupiny kočovníků ze Slovenska, resp. i z Polska, vzbudily rozruch v řadách policie i obyvatel, zpravidla se tu však déle nezdržely.⁶ V prvních poválečných letech využívala expozitura brněnského Moravskoslezského zemského národního výboru v Ostravě předválečných zákazů pobytu kočovníků v příhraniční oblasti, pokud se tu jejich skupiny vyskytly, byly na jejich základě okamžitě vykazovány z jejího obvodu.⁷

4 Záměr předkládané studie je výrazně omezen dostupným okruhem zdrojů informací. Literatura se dosud zabývala specifickou kulturou olašských Romů spíše všeobecně (viz zejména Davidová, 1995, studie též autorky o Romech na Ostravsku zachycují pozdější období), dále jednotlivé vzpomínky a články publikované v *Romano džaniben* (viz další text). Romskou problematiku na území Ostravska na počátku padesátých let 20. století sleduje ve dvou studiích Sommer, 1997, ovšem příchod olašských Romů vůbec nezaznamenává; k otázkám každodenního života a násilné sedentarizace kočovných Romů na Ostravsku v padesátých letech viz např. Pavelčíková, 1999: s. 34–48; dále též Černý, 2001; také některé další diplomové práce studentů OU. V souvislosti s výzkumem prováděným v letech 1998–2004 jsme se pokusili zachytit i osobní vzpomínky olašských Romů na období příchodu na Ostravsko, získali jsme však jen časově i místně nezařaditelné útržky převyprávěných zážitků rodičů, příp. prarodičů respondentů. Bohužel se nepodařilo ani prokázat přímou příbuzenskou linii mezi současnými rodinami olašských Romů žijících ve sledovaných obcích a skupinami, které zachycuje předkládaná studie. Způsobil to zřejmě chaotický živelný i vynucený pohyb sledovaných skupin po celá padesátá léta, nepřesnost údajů z oficiálních zdrojů, ale také fakt, že se nám nepodařilo prolomit nedůvěru olašských respondentů. Za této situace mi nezbyvá, než použít ty úřední zdroje informací, které jsou k dispozici, podrobit je vnitřní kritice a pokusit se je „konfrontovat“ s několika dobovými vzpomínkami olašských respondentů.

5 Ostravskem rozumím rozsah Ostravského kraje, vytvořeného na základě zákona č. 280/48 Sb., jenž vymezoval jeho teritorium do roku 1960. Na přiložené mapce vyznačuji místa na Ostravsku, kde byly ve sledovaném období zachyceny skupiny olašských Romů.

6 Archiv města Ostravy (AMO), fond Okresní úřad Mor. Ostrava – prezidiální spisy, k. č. 27; Zemský archiv Opava (ZAO) fond Policejní ředitelství Mor. Ostrava. k. č. 212, sign. 1097. Podrobněji viz Černý, 2009.

7 Moravskoslezský zemský archiv (MZA) Brno, fond B 124 – KNV III. Manipulace, k. č. 1871/III.

| Mapa Ostravska s vyznačením obcí, v nichž se v padesátých letech 20. století pohybovaly skupiny olašských Romů. |
Zdroj: Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Ostravské univerzity |

První ověřené zprávy o průchodu skupin olašských Lovárů – někdejších překupníků koní – jednotlivými okresy ostravského kraje pocházejí z léta 1950. V hlášení pro Krajský národní výbor Ostrava se uvádí, že blíže neurčená skupina kočovných Romů ve vozech tažených koňmi se pohybovala po vesnicích. Po přihlášení k pobytu se snažili její příslušníci získat na místních národních výborech potravinové lístky a šatenky, s nimiž v té době obchodovali, a pak rychle odjeli. Část z nich se prokazovala povolením ke sběru peří, ale vyskytovalo se také žebrání a podle zpráv bezpečnostních orgánů i krádeže. Vyšetřováním bylo údajně potvrzeno např. vloupání skupiny mladých kočovníků do provozovny družstva krejčích v Karviné. Dne 17. června 1950 došlo v centru Ostravy mezi dvěma skupinami ke rvačce, při zásahu proti ní byl smrtelně zraněn desátník československé armády.⁸ Všechny tyto zprávy jsou ovšem velmi

8 ZAO, fond KNV Ostrava, k. č. 2215. Bezpečnostním orgánům se jen zřídka dařilo loupeže podrobněji

nekonkrétní, chybí především jakékoliv důkazy o skutečných vinících těchto incidentů, zatím se nepodařilo najít ani materiály o průběhu vyšetřování. Není také jasné, zda existuje nějaká spojitost mezi těmito událostmi a příchodem početné skupiny kočovných Romů do Opavy počátkem září stejného roku, jímž se budu zabývat v následujícím textu. Náznakem jisté souvislosti by snad mohla být skutečnost, že skupinu vedl Ondřej S., který se prokazoval oprávněním Sběrných surovin ke sběru peří z 6. října 1950.

„Tábořiště“ U cukrovaru v Opavě-Kateřinkách, svědectví o struktuře a každodenním životě jeho obyvatel

Soubor policejních hlášení a dokumentů městských úřadů a institucí o pobytu olšských Romů v Opavě v letech 1950–1951 je v každém případě nejrozsáhlejším svědectvím o způsobu života kočovníků ve sledovaném období.⁹ Přítomnost této skupiny Romů v Opavě-Kateřinkách zaznamenal poprvé vrchní strážmistr H. v záznamu ze 4. září 1950. Podle jeho hlášení přijeli Romové ve vozech tažených koňmi (z jeho popisu vyplývá, že většinou to byly typické „vurdona“ – zemědělské vozy překryté plachtami, zřejmě však také nejméně jedna maringotka). V době, kdy H. jejich přítomnost zjistil, byli koně již uvázáni k zadní části vozů. Strážmistr

vyšetřit a získat důkazy o tom, že pachatelé byli skutečně Romové. V řadě případů mohlo jít o pouhé podezření, které vyplývalo z obecně rozšířeného stereotypu „Cikán = zloděj, podvodník, násilník“. Naopak svědectví o „vyřizování účtů“ mezi jednotlivými skupinami Romů, možná i uvnitř některých z nich máme od očitých svědků celou řadu, ovšem u všech chybí bližší objasnění příčin a průběhu, resp. důsledků těchto událostí. Můžeme jen na základě analogií z výpovědí jiného typu usuzovat, že „bitkou na nože“ se řešily zejména spory o nevěsty, resp. porušení základních pravidel tradičních etických norem kočovných skupin. Uvádí je např. Davidová, 1995: s. 98, 233 (hovoří dokonce o „krevní mstě“, což ale nepovažuji za výstižné) i další autoři. Sama jsem byla očitým svědkem střetnutí kvůli „unesené nevěstě“ mezi rodinami svých olšských sousedů v Opavě ještě v osmdesátých letech 20. století. Podrobněji k tomu viz Pavelčíková, N.: *Problematika zvykového práva romského obyvatelstva českých zemí*. (V tisku v rámci publikace *Postavení národnostních menšin v minulosti a současnosti*. Výstup grantového projektu GA AV č. JB 701020601).

⁹ Státní okresní archiv (SOkA) Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. č. 307. Je to rozsáhlý a celkem pozoruhodný soubor dokumentů. Jeho věrohodnost může být samozřejmě zpochybněna jeho původem – jsou to především hlášení policejních orgánů, tedy represivní složky komunistického režimu v jeho tzv. zakladatelské fázi. V této souvislosti vyvstává otázka, zda je to vskutku svědectví o stavu tradiční kultury této romské skupiny, či spíše o tom, jakým způsobem ji tehdejší Bezpečnost, případně další příslušníci majority, reflektovali. Řada údajů má ovšem spíše administrativní, příp. statistický charakter, zajímavé je i to, že si jejich autoři často všímali podrobností, které v jiných hlášení nenajdeme. Přímá zjištění nejsou jednoznačně poznamenána negativním vnímáním, v němž se projevují běžné dobové stereotypy romských kočovníků (ty se vyskytují spíše v nepřímých svědectvích). Nad těmito souvislostmi se snažím hlouběji zamyslet v závěrečné části studie.

zastihl na místě hlavně ženy, které se podle něj povalovaly nedostatečně oblečené na peřinách poházených po zemi mezi vozy a „budily veřejné pohoršení“.¹⁰ Podle dalších hlášení se devět rodin (celkový počet jejich členů odhadovali úředníci na 64–73 osob) utábořilo ve dvoře budovy bývalého cukrovaru, který v době války vyhořel. Dům v ulici U cukrovaru 1 nebyl opraven, členové romské skupiny postupně obsadili byty bývalých zaměstnanců, určené k demolici. Část z nich však přebývala až do zimy ve vozech. Ve dnech 14.–18. září 1950 provedli členové SNB první perlustraci celé skupiny. Zjistili, že ji tvoří čtyřgenerační širší rodové společenství, vzájemně spřízněné přímo i prostřednictvím partnerských vztahů (v záznamech se hovoří o celkem šesti manželkách, doklady o občanském sňatku však kontrola nevyžadovala, zřejmě šlo o partnerství uzavřené tradičním způsobem). Nejstaršími členy skupiny byli Štefan K. (69 let), dále Pavel (nar. 1887) a Štefan S. (invalida, nar. 1891). „Předák“ skupiny, Ondřej S., narozený v Topolčanech r. 1913, byl patrně synem jednoho z nich (Pavla?), s družkou Marií (nar. 1918 v Hlohovci) obýval byt v přízemí spolu s již jmenovaným Štefanem K. a sedmi malými dětmi.¹¹ Šest až osm mužů z další generace se narodilo vesměs v Topolčanech (jejich družky tamtéž nebo v okolních vesnicích Solčany, Krušovce, Bojna) ve dvacátých a třicátých letech 20. století. K oběma starším generacím patřilo cca dvanáct dospělých partnerských dvojic. Šest dívek mělo kolem patnácti let. Děti do 15 let bylo kolem třiceti, jejich pohlaví bohužel zjistit nelze.¹² Uprostřed září bydlela v přízemí se Štefanem S. jeho družka Kristína H., její dospělý syn Milan a dalších pět dětí v rozmezí tří až dvaceti let. Štefan B. s družkou Annou měli dospělého syna Pavla a tři děti do dvanácti let, rodinu Juraje a Kristiny B. doplňovali čtyři nezletilí. Ladislav L. (nar. 1922) neměl stálou družku, ale bydlela s ním dvaadvacetiletá dcera Veronika se třemi malými dětmi. Antonín K. s družkou Markétou pečovali o jednoho kojence. V letech 1936–1937 se nejméně tři z těchto rodin již nacházely delší dobu na Těšínsku, resp. Ostravsku, kde se jim narodily tři děti (Marie S. v Hnojníku u Těšína, Helena S. v Třinci,

10 Zmínka o nedostatečném oblečení a veřejném pohoršení je nesporně nadsazená a nepřesná, ženy na „veřejnosti“ používaly běžné tradiční oblečení (viz dále), peřiny asi bylo třeba po cestě vyvětrat. Pravděpodobné ovšem je, že na přítomnost „policajta“ reagovaly nepřátelsky. Dokumentární dobové fotografie dopravních prostředků Lovářů a oděvu jejich obyvatel viz Davidová, 1995: s. 55, 57, 63 ad.

11 S největší pravděpodobností se spolu s otcem družky starali o děti některého z příbuzných, jejich vlastní děti byly odrostlejší. Obvyklý termín olašských Romů pro vůdce skupiny „mujaľo“ se nikde v hlášeních neuvádí, budu proto dále používat pojmy běžné v citovaných dokumentech pro Ondřeje S. – předák, resp. starosta, také „baron“.

12 SokA Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. j. 307. Složení skupiny se během jejího pobytu v Kateřinkách stále měnilo, přesnější evidenci se nepodařilo provést, obtížné bylo také určit vzájemné vztahy. Podrobnější přehled včetně dat a míst narození sestavili příslušníci SNB dne 19. 2. 1951, základní údaje o jménech a složení partnerů se nezměnily, rozcházejí se však např. data narození, počet dětí aj. V textu uvádím s ohledem na ochranu osobních údajů pouze křestní jména a počáteční písmeno příjmení, resp. iniciály.

Josef B. v Ostravě). U dětí narozených po roce 1945 se uvádějí vesměs různá místa narození na českém území (Praha, Olomouc, Bruntál) což svědčí o tom, že celá skupina zřejmě odešla ze Slovenska a až do roku 1950 kočovala po Čechách a Moravě.

Údaje nejsou natolik přesné, abychom z nich mohli vyvodit nějaké statistické závěry o celkové struktuře skupiny. Je z nich však zřejmé, že vykazovala typické rysy tradičního troj- až čtyřgeneračního společenství, v němž mohli žít pohromadě prarodiče, rodiče, dospělí sourozenci i malé děti. Jeho věkové složení je možno odhadnout na cca 50 % dětí do 15 let, 45-46 % osob v aktivním věku (od 15 do cca 55 let), čtyři až pět příslušníků penzijního věku. V okolí Topolčan, resp. Nitry, se až do skončení druhé světové války pohybovaly početné skupiny kočovných Lovárů. I když žily tyto rodiny v první polovině 20. století zřejmě stále ještě kočovným způsobem života, shoda místa narození většiny z nich by mohla naznačovat, že měly alespoň některé z nich v Topolčanech domovské právo. Zajímavý je výskyt jména Horvath, které známe z prostředí Lovárů v Rakousku, velmi frekventované je u usedlých Romů na východním Slovensku.¹³

Během října si jednotlivé rodiny obsadily místnosti v přízemí a v levém traktu budovy. Z prvních pravidelných hlášení se dozvídáme, že všude na chodbách i v místnostech nacházeli příslušníci SNB nepořádek. Zároveň je nutno konstatovat, že v domě již před příchodem Romů nefungoval vodovod, původně splachovací záchody byly nefunkční, mušle zanesené hlínou a zbytky potravin. Obyvatelé vykonávali potřebu v budově zříčeného vyhořelého cukrovaru nebo venku. Vodu si přinášeli ze studny, kterou si údajně sami vykopali asi 100 m od areálu někdejšího cukrovaru blízko přírodního vodního kanálu, který byl v té době již zčásti zasypan. V některých místnostech byla zdemolovaná kachlová kamna, dveře se nezavíraly, okna nebyla zasklená buď vůbec, nebo zčásti vybitá. Zařízení místností sestávalo ze slamníků a několik židlí, případně stolu. Později konstatovaly kontroly, že zařízení místností se zlepšilo, většina rodin měla již postele, příp. i otomany a skříně. (Část tohoto zařízení zřejmě poskytl

13 Jeden z Horvathů, nar. 13.6.1884, se vyskytuje v pozdějším hlášení SNB o překupnictví, není ovšem zcela jasné, zda byl členem sledované skupiny. Podle dalších hlášení jej hledal okresní soud v Trenčíně, kde byl údajně odsouzen pro krádež. Pokud jsou záznamy věrohodné, definitivně se toto jméno objevuje ve sledované skupině v souvislosti se ženou narozenou v roce 1910 (podle jiného přehledu 14.3.1911) v Topolčanech. Její nejstarší syn se narodil v roce 1928, v době příchodu do Opavy měla další tři děti, nejmladší dcera byla narozená v Topolčanech v roce 1947. Vzhledem k tomu, že se vyskytovalo jméno Horvath běžně u lovárských skupin na území Rakouska, kde byly spřízněny s tamějšími Stojky, nelze patrně vyloučit příbuzenské vztahy s lovárskými skupinami na jihozápadním Slovensku – viz Stojka, 2008: s. 16, dtto obrazová příloha mezi s. 84-85. Jméno Horváth uvádí mezi běžnými příjmeními uherských koňských handlířů (používá pro ně termín Lováři) také C. Nečas – viz Nečas, 2005: s. 180. Více by napověděl výzkum matrik z meziválečného období na Slovensku, ty ovšem nejsou badatelům přístupné, také orientace v nich by byla jistě obtížná vzhledem k nespolehlivosti údajů, jež máme k dispozici (a tedy omezené možnosti jejich srovnávání).

JNV Opava ze zásob majetku vyřazeného z používání, resp. z tzv. Bazaru). Podlahy byly vymetené, na některých z nich byly prostřeny hadrové koberce. Půdu využívaly ženy zřejmě k věšení vypraného prádla, byla ovšem v době kontroly domu uzavřena, takže to nebylo možno potvrdit. Zajímavé z hlediska udržování obydlí je zejména hlášení z 11. ledna 1951, v němž je uvedeno, že dvě rodiny bydlí ve vozech (pravděpodobně v maringotkách), v nichž je čisto a jsou slušně zařízeny.¹⁴ Během pobytu olašských Romů v Opavě v letech 1950–1951 se několikrát jednalo i o rekonstrukci celého areálu U cukrovaru, opětného zavedení vodovodu, vyčištění odpadů apod., i sám „starosta“ Ondřej S. vyvinul v tomto směru zřejmě určitou iniciativu. Tyto plány narážely na nedostatek financí, většina zůstala nerealizována (i když podle jedné zprávy z roku 1951 byl obnoven přívod tekoucí vody). Jako další možnost se zvažovalo i přestěhování celé skupiny do vhodnějších prostor, k tomu však zřejmě chyběl dostatečný zájem jak úředních míst, tak i Romů samotných.

V hlášeních se místy vyskytují také zprávy o způsobu oblékání, osobní hygieně a péči o tělo dospělých Romů a jejich dětí. Z nich je možno usuzovat, že dospělé Romky dosud používaly tradiční oblečení – široké sukně se spodními kapsami, blůzy a šátky, v zimě ale i krátké teplejší kabátky. Oblečení mužů se zřejmě příliš nelišilo od způsobu oblékání příslušníků majority, nebylo proto nijak nápadné a s jeho podrobnějším popisem se nesetkáváme. Daleko častější jsou zmínky o nedostatečném oblečení dětí, které zpravidla nosily obnošené šaty po starších sourozencích nebo dospělých. V této souvislosti poskytuje zajímavé svědectví pokladní doklad z ledna 1951: podle něj bylo Romům bydlícím U cukrovaru vydáno za celkovou sumu 2.360 Kč partiové oblečení, sestávající z pěti kusů dětských kalhot a sedmi souprav, tří pulovrů, dvou dívčích vest a tří svetřů, dále sukní a chlapeckých krátkých kabátů, několika párů dámských punčoch.¹⁵

Zajišťování zásob a obživy, konflikty s majoritou, problémy s koňmi

Podle dalších hlášení navštěvovali Romy ubytované U cukrovaru často příbuzní, zřejmě u příležitosti rodinných oslav. Ve městě i jeho okolí se stále pohybovaly skupinky dospělých i dětí, mnozí z nich žebrali, požadovali zejména oblečení, množily se fámy o obtěžování kolemjdoucích a drobných, těžko prokazatelných krádežích. Romské rodiny neměly zajištěné topivo na

14 SokA Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. č. 307, Záznam o kontrole „ubytovacího střediska cikánů“ zástupci zdravotního odboru NV, Svazu žen a odborů z 11.1.1951.

15 Tamtéž, doklad č. 1360/0, n.p. TEXTILIA. Zboží bylo odebráno v listopadu, účet zaplatil JNV Opava.

zimu (uhlí se v té době poskytovalo na příděl, dřevem se lidé většinou zásobovali sami, jak se dalo), jejich příslušníci rozebírali v okolních usedlostech ploty, resp. postupně odnášeli dřevo z hraniček srovnaných u domů. V této souvislosti je zajímavý případ hlášený 11.11.1950 na četnické stanici v Kateřinkách. Volala sem manželka pana F. D., že přistihla Romku, která odnášela od jejího domu dřevěné pražce, připravené na zimu, viděla ji prý dokonce jeden z nich štípat. Přivolaní strážníci se marně snažili zjistit pachatelku, když pak našli rozštípané kusy pražce v okolí domu U cukrovaru, všichni přítomní tvrdili, že je donesly ženy, ale nikdo nevěděl které a odkud. Protože nebylo možno popřít původ dřeva, došlo nakonec k dohodě: Romové zaplatili paní D. 200 Kčs a strážníci upustili od dalšího stíhání proti slibu, že už se podobný případ nebude opakovat.¹⁶

O tři dny později měla tatáž hlídka SNB další důvod k zásahu: 14. listopadu kolem 11 hod. večerní propukla na nádvoří domu U cukrovaru prudká hádka, kterou vyvolali Jan a Anděla S. Jan přišel spolu se dvěma dalšími členy skupiny opilý a začal svou družku obviňovat, že se nestará o děti a „tahá se“ s jinými muži, začal ji honit po celém areálu. Ostatní přítomní ji chránili, rozdělili se však na dvě skupiny a hrozilo, že hádka přeroste ve rvačku. Po příchodu strážníků osočila Anděla muže, že jí sebral z kapsy sukně pět tisíc a žádala strážmistra, aby ho zatkl. Ten nakonec po půlnoci sjednal klid, všichni se rozešli, podle hlášení se ovšem podobné střety opakovaly v domě častěji. Počátkem prosince si přišla stěžovat přímo na strážnici Berta Š., že ji a svou družku Prisku napadl Bartoloměj K. a pobil je. Při dalším vyšetřování však členové SNB zjistili, že jmenovaná je stíhána pro potulku, nepatří ke sledované skupině a je zapletena do různých podvodů. Nakonec jí předepsali blokovou pokutu ve výši 50 Kčs, vykárali ji z Opavy a doprovodili na nádraží, kde jí koupili lístek do Zvolenu.

Také hlášení o pokusech o drobné krádeže se opakovala: dne 18. listopadu se na Nerudově ulici tři Romky pokusily ukrást ze dvora slepice. Jedna z nich jim sypala zrní, další dvě je chytaly, jakmile je spatřili sousedé, daly se na útek. Jednomu ze sousedů se však podařilo zadržet Antonii S. Sedla si na zem a začala křičet, po příchodu dalších svědků nakonec vytáhla zpod sukně slepici a předala ji majitelce. Tentokrát to ovšem pro pachatelky nedopadlo dobře – byly zadrženy a po zápisu celé události předány do věznice okresního soudu. Případy krádeže drůbeže rolnickým rodinám hlásily také úřady z vesnic v blízkosti Opavy – např. z Milostovic, Stěbořic ad. V hlášeních se opakují také zprávy o kapesních krádežích, resp. o pokusech

16 Tamtéž, hlášení z 11.11.1950. Domnívám se, že v případech přesného popisu jednotlivých incidentů je možno považovat hlášení za vcelku věrohodná. Strážníci v nich zachycovali reálnou situaci, popisované typy krádeží jako příležitostný doplňkový způsob obživy či obstarání základních životních potřeb potvrzují u olašských Romů autoři odborných studií (Nečas, Davidová aj.) i sami respondenti z řad Lovárů (viz dále).

Zákon
č. 74/1958 Sb.
ze dne 17. října 1958
o trvalém usídlení kočujících osob

Národní shromáždění Republiky československé usnulo na tomto zákoně:

§ 1

Národní výbory poskytují osobám, které vedou kočovný způsob života, všestrannou pomoc, aby mohly přejít k usedlému způsobu života; zejména jsou povinny těmto osobám pomáhat při opatrování vhodného zaměstnání a ubytování a působit výchovnými prostředky soustavně k tomu, aby se staly řádnými pracujícími občany.

§ 2

Kočovný způsob života vede ten, kdo se ve skupinách nebo jednotlivě toulá z místa na místo a vyhýbá se portivě práci nebo se živí nekvalitním způsobem, a to i tehdy, je-li v některé obci hlášen k trvalému pobytu.

§ 3

Kdo setrvává při kočovném způsobu života, přestože mu byla poskytnuta pomoc k trvalému usídlení, bude potrestán pro trestný čin odnětím svobody na 6 měsíců až 3 léta.

§ 4

Ministr vnitra vydá v dohodě se zúčastněnými ústředními úřady předpisy k provedení tohoto zákona, v nich může zejména stanovit, jakým způsobem budou prováděny dodatečné zápisy do matrik, zajištěna evidence a zjišťována totožnost osob, které vedly kočovný způsob života.

§ 5

Tento zákon nabývá účinnosti dnem vyhlášení, s výjimkou ustanovení § 3, které nabývá účinnosti dnem 1. března 1959; provedou jej ministři vnitra a spravedlnosti v dohodě se zúčastněnými členy vlády.

Novotný v. r.

Fierlinger v. r.

Barák v. r.

Široký v. r.

Dr. Škoda v. r.

policistů prohledat oblečení a tašky žen, ty byly ovšem zpravidla neúspěšné. Ženy se rozutekly, případně zahodily tašky i peněženky, v nichž však hlídky kromě potravin a malých částek peněz nic nenašly.¹⁷

Při častých perlustracích zjišťovali příslušníci SNB většinou, že zadržení Romové nemají v pořádku doklady, několikrát u nich našli šatenky a potravinové lístky, které podle nich získali při svých cestách na MNV. Šetřením se podařilo prokázat, že MNV Vítkov vydal na jméno mladé Romky šatenku pro kojící matku a další šatenky pro těhotné. Příslušníci SNB předpokládali, že se šatenkami a potravinovými lístky Romové obchodují, stále se zabývají i jinými druhy překupnictví a získávají tím poměrně vysoké příjmy. Muži i ženy u sebe často měli na tu dobu hodně peněz. Např. 17.11. již zmíněný strážmistr M. přistihl v domě U cukrovaru tři mladé Romy hrající karty o vysoké částky. Jindy zjistili strážníci, že příslušníci několika rodin z této lokality si předávají zlaté hodinky zn. Doxa, jejich původ se však nepodařilo prokázat. Členové těchto rodin utráceli poměrně hodně peněz za alkohol a cigarety také po hospodách a kavárnách, kam ženy často vodily i děti. „Baron“ Ondřej S. podle výpovědi několika svědků hostil v hostinci U Senzerů velkou společnost, vedoucí podniku tvrdil, že měl v náprsní tašce přes sto tisíc v pětistícových bankovkách. Přitom bylo známo, že už delší dobu nepracuje a je ve stavu nemocných. Výše uváděné povolení ke sběru peří a přihlášku k pojištění mu odebrali pracovníci JNV krátce po příchodu skupiny do Opavy.¹⁸

Koně romských rodin se na podzim pásli na břehu řeky a na dalších volných zatravněných plochách, po většinu času však byli uvázáni u vozů bez podestýlky, v noci leželi na holé, často zabahněné zemi. V zimě je pak jejich majitelé převedli do opuštěné zříceně budovy vyhořelého cukrovaru. Jednotliví členové skupiny přejížděli s vozy často po okolí, pokoušeli se koupit krmivo pro koně u sedláků v okolí, většinou však nebyli ochotni zaplatit požadovanou sumu, narůstaly také zprávy o případech polního pychu. Už v říjnu hlásil jeden z kylešovických rolníků, že přistihl dospělého Roma a dva malé chlapce, jak kradou na jeho louce seno, stačili však naložit asi metrů na vůz a zavčas odjet. Podobná hlášení se pak opakovala častěji, ale větší krádeže se nepodařilo projíždějícím Romům prokázat, ani při prohlídce domu U cukrovaru nebylo nalezeno žádné uskladněné seno.¹⁹ Předák Ondřej S. pak vypovídal, že

17 Tamtéž. Na rozdíl od předchozích přesných popisů sledovaných událostí jsou další zprávy opět neurčité, nejsou podloženy důkazy a lze je zřejmě zčásti připsat k fámám spojeným se stereotypním vnímáním Romů majoritou.

18 Tamtéž, hlášení z 11.2.1951. Olašští Romové často zdůrazňují své výjimečné postavení mezi ostatními Romy právě tím, že dokázali nahromadit značné finanční prostředky, zlaté šperky apod. – viz dále.

19 Ani tyto zprávy nejsou dostatečně přesné, zachycují však jev (polní pych), který i podle výpovědí samotných Romů byl běžnou součástí doplňkových zdrojů obživy lidí i zvířat (viz dále).

koně nemají čím krmit, už jim vlastně k ničemu nejsou a údajně by je rádi prodali, ale nikdo je nechce. V průběhu dalšího roku se poprvé objevily na poradách JNV Opava návrhy, aby koně od Romů odkoupila JZD, popř. aby jim byli nemocní a špatně živení koně odebráni a utraceni, toto řešení však v té době ještě neprošlo.

Pokusy úřadů o pravidelné zaměstnání romských mužů

Snaha úřadů směřovala hlavně k trvalému usazení olašských Romů, za nezbytnou průvodní podmínku považovaly jejich zařazení do běžného pracovního poměru. Tradičním zaměstnáním Lovářů – jak to dosvědčovalo i jejich běžně používané autetnonymum – bylo překupnictví a léčitelství koní. Běžně je prováděli ještě v meziválečném období, po skončení 2. světové války již zcela výjimečně.²⁰ V době druhé světové války bylo překupnictví zakazováno i na Slovensku, nicméně přesto se dařilo slovenským Lovářům přežít, nestali se obětí holocaustu. O jejich osudech v letech samostatného slovenského státu však na rozdíl od usedlých Romů mnoho nevíme. Po skončení války nepřicházela v úvahu obnova tradičních obživných aktivit, jak už jsem uváděla, kočovníci se snažili uživit jednak na úkor vázaného hospodářství (jejich velmi jednoduchý způsob života a tradiční „vedlejší způsoby obživy“ jim umožňovaly obejít se bez většiny přidělů na základě potravinových lístků a šatenek, kontrolu ztěžovala i okolnost, že se většinou nemohli prokázat tzv. kmenovými listy, do nichž se výdej lístků na tři období zaznamenával), jednak sběrem druhotných surovin. Po nástupu komunistů k moci se ovšem všechny tyto praktiky staly nezákonnými a příslušníci SNB začali stále ostřeji pronásledovat tzv. příživnictví. Na základě všeobecné pracovní povinnosti, která byla uzákoněna už v poválečných měsících (v padesátých letech pak organizovali komunisté všeobecnou pracovní mobilizaci, spojenou s preferencí těžkého průmyslu) se úřady snažily zaměstnat Romy v zemědělství, v lomech, dolech i v ostatních odvětvích průmyslu.²¹ V případě dlouhodobého vyhybání se práci hrozilo na počátku padesátých let umístění v pracovním táboře (TNP). Zpočátku se toto zákonodárství příliš nedařilo uplatnit ani vůči kočovníkům, kteří v případě zjištění krátkého

20 Název skupiny pochází z maďarského „ló“ – kůň. Podrobněji o překupnictví koní Davidová, 1995: s. 57.

21 Dekret prezidenta republiky č. 88/1945 o pracovní mobilizaci viz podrobněji Pavelčíková, 2001: s. 425–444. Podle dochovaných zpráv byl k pobytu v TNP ve slovenské Prievdzi ze sledované skupiny odsouzen Bartoloměj D., v prosinci 1950 mu byl ale povolen odklad nástupu do tábora. Při pokusu o zjištění, do jaké míry bylo uplatňováno mimosoudní rozhodnutí o umístění nepracujících Romů v různých TNP na Moravě jsem v Archivu Ministerstva vnitra v Brně-Kanichách našla jen zcela ojedinělé údaje (v dokladech lze ovšem usuzovat pouze dle jmen, romský původ se v nich neuváděl).

pobytu snadno unikali, a bylo velmi obtížné je identifikovat, protože vesměs neměli základní doklady – občanské průkazy, rodné listy apod. Na počátku padesátých let se ovšem situace rychle měnila, o tom svědčí i poměrně dlouhodobý pobyt (téměř celý rok) jedné skupiny v Opavě-Kateřinkách. Jak už je z předcházejícího textu zřejmé, kontroly členů SNB tu byly téměř na denním pořádku, o nutnosti přinutit příslušníky skupiny k pravidelné práci se opakovaně hovořilo také na všech jednáních JNV, kde se problémy s „Cikány“ dostaly na pořad. To byl zřejmě důvod, proč se většina olašských mužů rozhodla hledat stálejší zaměstnání v opavských podnicích. První zprávy o jejich zaměstnání máme z podniku Slezské škrobárny n.p., kde bylo osm členů skupiny hlášeno v pracovním poměru od 20. září 1950 – tedy v podstatě několik dnů po příchodu skupiny do Kateřinek. V průběhu čtrnácti dnů (do 5.10.) dva z nich onemocněli, v podstatě všichni měli jednu až čtyři neomluvené směny. Při šetření na stanici SNB protestovali proti tomu, že se v továrně pracuje i v neděli, což oni odmítají. Delší nepřítomnost omlouvali nemocí manželky, hlídáním dětí, příp. vlastní nevolností. Dále uváděli, že nedostali výplatní lístky a nevědí, kolik jim náleží peněz, výplaty jsou nízké. Mistr se k nim chová hrubě, nadává jim, práce je pro ně velmi těžká, budou žádat pracovní úřad o jinou práci. Přesto ve škrobárnách ještě do Vánoc jedenáct členů skupiny zůstalo v pracovním poměru, od 22.11. do 10.12. však odpracovali dohromady pouze 252 a půl hodiny (v průměru cca 23 hod. na osobu za 19 dní) a vydělali 2141 Kčs.²²

Od počátku roku 1951 už ve škrobárnách nikdo z Romů bydlících u cukrovaru nepracoval. Zřejmě se rozptýlili po různých podnicích ve městě. Už kolem 15.12.1950 byla zaměstnána blíže neurčená skupina Romů (nelze prokázat, že to byli obyvatelé domu U cukrovaru) na staveništi n.p. Ostroj Opava. Zaměstnavatel však nebyl spokojen s jejich docházkou, do práce údajně přicházeli mezi 8. – 9. hodinou (směna začínala v 6.00), naopak odcházeli před skončením směny. V pracovní době se často potulovali po staveništi a soustřeďovali v již dostavěných halách, což bylo zakázáno. Koncem ledna následujícího roku nacházíme v hlášení zmínku o krátkém pracovním úvazku několika mužů u Čs. státního statku, ke 31.1. však byli všichni propuštěni pro údajně špatnou pracovní morálku části z nich. Podle hlášení z února roku 1951 pracovali Ferdinand D. a Milan H. v n.p. JUTA, další tři v blíže neurčeném kovovýrobním podniku, jeden v sádrovcovém dole. Na pracovní morálku a docházku Milana H. přicházely často stížnosti, 30.3.1951 byl dokonce zatčen s tím, že bude odeslán do TNP. Hned druhý den jej však z vazby propustili s výstrahou, že v případě dalšího porušování pracovní kázně s ním bude zavedeno nové řízení. To je zároveň poslední hlášení uváděné v souvislosti se

22 Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: s. 44. Práce v prostředí škrobáren bezesporu nemohla být pro olašské muže přijatelným zaměstnáním – o jejich vztahu k fyzické práci viz dále.

zaměstnáním mužů ze skupiny usazené U cukrovaru, o zaměstnání některé z žen se neobjevuje vůbec žádná zpráva.

Potíže se zdravotními prohlídkami

Zdravotní stav obyvatel domu U cukrovaru nebyl příliš dobrý, některé zprávy se zmiňují i o pobytu jednotlivců v nemocnici. Muži zaměstnaní v zimě roku 1950 ve škrobárnách často omlouvali vynechané směny na základě lékařských potvrzení o stavu nemocných, také Ondřej S. měl zřejmě nemocenský lístek. O tom, že by v této souvislosti došlo v ordinacích praktických lékařů k nějakému konfliktu, nemáme žádnou zprávu. Zato ženy údajně opakovaně způsobily skandál v ordinaci kateřinského gynekologa. Docházely sem se žádostmi o potvrzení, že jsou těhotné a mají nárok na přídavky na potraviny. Přiváděly s sebou děti, jejichž vzhled a chování (údajné žadonění o pamlsky, neukázněnost, nedostatečné oblečení, občasná zavšivenost) se nelíbilo zdravotním sestrám ani ostatním pacientkám. I další lékaři si stěžovali, že Romky „přicházejí v početnějších skupinách s hordou dětí, není možno je vykázat z čekárny, cpou se do ordinace a jedna přes druhou vykřikuje své požadavky“.²³ Lékaři je odmítali přijmout, protože se nemohly vykázt žádným platným dokladem, přikazovali jim, aby sebe i děti umyly a čistě oblékly, pak je teprve mohou vyšetřit. I to byl ovšem problém, protože gynekologické vyšetření ženy odmítaly, stále ukazovaly pouze vydutá břicha, nechťely se svléci a vyjadřovaly se vulgárně o účelu lékařského vyšetření. Chybělo jim samozřejmě také doporučení od praktického lékaře, které se v té době od pacientek vyžadovalo, navíc poskytování lékařských služeb se řídilo dle obvodů. Po opakovaných stížnostech rozhodl příslušný obvod JNV, že zdravotnické služby má poskytovat obyvatelům domu U cukrovaru jedna ordinace pouze ve zvláště stanovenou dobu, ovšem bez patrnějšího výsledku; obligátně formulované stížnosti pokračovaly i nadále.²⁴ Problém byl také s povinnými prohlídkami dětí ve školách, odmítaly se svléci, bály se zdravotníků v bílých pláštích, bránily se očkování.

23 SokA Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. č. 307, přiložené zprávy lékařů o návštěvách romských žen.

24 Tamtéž. Popisované problémy je samozřejmě opět možno považovat za typické výhrady a stereotypy příslušníků majority vůči romským kočovníkům, navíc zprostředkované citovanými zprávami příslušníků SNB. Racionální jádro mají však jistě v tom, že líčí typickou dichotomii v pojetí „čistoty a řádného chování“ romské a majoritní společnosti. Romky se neorientovaly v požadavcích na administrativní úkony spojené s návštěvou lékaře a bránily se gynekologickému vyšetření, neboť k základním zásadám romského etického kodexu patří příkaz, že žena se nemůže odhalit před cizím mužem.

Romské děti ve škole, odchod skupiny z Opavy

Od příchodu skupiny do Opavy se snažil školský odbor JNV zjistit stáří dětí a zajistit jejich docházku do školy, mladší měly být zařazeny do mateřské školy či do jeslí (dokonce se uvažovalo o zřízení kurzu pro negramotné dospělé). Při prohlídce tábora dne 5. října 1950 zjistil strážmistr M., že většina školou povinných dětí je dopoledne sama doma – dospělí jim údajně přikázali, aby hlídaly mladší sourozence a koně, a odjeli. Nepodařilo se mu zjistit ani příjmení přítomných, ani datum narození – děti tvrdily, že je neznají. Zjistil, že většina dětí byla předtím přijata do výuky v ZŠ na Švermově ulici, podle svědectví jejího ředitele romské děti zpočátku navštěvovaly školu celkem pravidelně, ale záhy se jejich docházka prudce zhoršila, v den návštěvy strážmistra nebylo ze šesti dětí ve školním věku ve vyučování ani jedno přítomno. Až na dvě výjimky většina dětí do školy docházela velmi nepravidelně, maximálně jedenkrát až dvakrát do týdne. Jedna z dvanáctiletých školaček byla spatřena večer na taneční zábavě, pořadatelé však nezasáhli. Školáci z řad majority i jejich rodiče si stěžovali na chování romských spolužáků – údajně je *„obtěžují při cestě do školy, dochází i k bitkám, cikánské děti mají otevřené nožičky, vybrožují a snaží se poštvat na spolužáky psy. Školáci z nich mají strach, nechtějí chodit podél řeky, kde na ně číhají dospělejší cikánská děvčata. Ve škole se chovají cikánské děti neukázněně, jsou velmi nespolehlivé, přicházejí neumyté, zejména děvčata zapáchají. Ostatní děti odmítají vedle nich sedět, straní se jich. Do výuky chodí se zpožděním, neomluví se. V době výuky si menší děti kreslí tajné cikánské značky, nevímají slova vyučujícího. O přestávce řeknou, že jdou na záchod, ve skutečnosti utíkají domů. Jiní zase kradou spolužákům svačiny, vulgárně nadávají.“*²⁵ Škola jim darovala základní pomůcky, sešity, učitelé však tvrdili, že děti vše roztrhaly a zničily. Starší školáci kolem 12 let mají sice větší zájem o výuku, ale nestačí na ni hlavně proto, že nemají pravidelnou docházku. Ředitel školy potvrdil, že jeden z chlapců vykazuje mimořádné nadání a má ve škole dobré výsledky.

Na počátku roku 1951 bylo po zásahu KNV Ostrava rozhodnuto zřídit při 10. národní škole v Kateřinkách pro osmnáct „zaostalých cikánských dětí“ nestejněho věku zvláštní třídu, pro nedostatek místa se v ní mělo vyučovat převážně odpoledne. KNV pro ně hledal marně vhodného učitele. Jeho pracovník nařídil, aby děti do školy doprovázely matky, resp. předák skupiny, Ondřej S. Ten údajně zpočátku projevoval o školní docházku dětí zájem, který však záhy ochabl. V roce 1951 se otázka školní docházky romských dětí pravidelně řešila na pora-

²⁵ Tamtéž. I v těchto zprávách se objevují typické stereotypy majoritních dětí i samotných učitelů. Je ovšem třeba zároveň říci, že docházka do školy byla pro většinu romských dětí v padesátých letech velkým problémem. Jejich rodiče byli vesměs negramotní, význam vzdělání nechápali, škola byla pro jejich děti neznámým, nepřátelským prostředím. Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: s. 45–46.

dách JNV, nakonec se účastníci shodli, že jediným přijatelným řešením je zřídit pro ně internátní školu (podle vzoru okresu Žatec, kde měla údajně podobná škola fungovat)²⁶ a pokud možno je trvale vzdálit od rodičů, kteří na ně mají špatný vliv. V průběhu roku 1951 ovšem všechny tyto plány i další snahy o opatření proti či ve prospěch skupiny usazené U cukrovaru skončily. Někdy kolem půli května totiž téměř celá skupina zmizela stejně rychle, jako před necelým rokem přišla, o dalším osudu celé řady jejích členů se v dalších letech již nic nedozvídáme. Několik kusých zpráv z roku 1952 uvádí různé doklady o tom, že snad malá část kočovných Romů v Opavě zůstávala (resp. městem projížděla) i nadále, bohužel se z nich nedozvíme nic bližšího. Např. v březnu 1952 se v Moravské Třebové objevila velmi početná skupina kočovníků, kteří údajně přišli z okresu Bruntál a také z Opavska. U dvou z nich se objevila nákaza břišním tyfem, při vyšetřování údajně udávali, že dalších pět členů rodiny leží s tímtéž onemocněním v nemocnici v Opavě.²⁷

Stupňování napětí v letech 1952–1958 a řešení: zákaz kočovného způsobu života

Na podzim 1951 projela Ostravou další skupina asi devadesáti kočovných Romů s desíti vozy a koňmi (devět mužů prokázalo zaměstnání), z hlášení JNV Ostrava se o nich však více nedozvídáme. Další zprávy o trvalejším pobytu rodin kočovných Lovárů na Ostravsku pocházejí z roku 1952. V srpnu toho roku byla zjištěna početnější skupina s koňmi na výstavišti v Ostravě-Mariánských Horách. Při kontrole 12.8. zde zastihli příslušníci SNB Štefana F. z okresu Bytča a dvě starší ženy, kolem jejich vozu se volně pásli dva koně. Přijeli údajně na návštěvu k Josefu S. z Topolčan, který byl v té době zaměstnancem VŽKG a pracoval na stavbě železáren, měl u sebe jednoročního syna, jeho manželka byla ve výkonu trestu. S majitelem vozu domluvili členové hlídky odkup jeho koní, které odvedli do stáje hospodářského družstva ve Svinově, dohodnutou cenu mu slíbili odeslat do obce, v níž udával své stálé bydliště

26 Na Žatecku skutečně v dané době probíhal pokus o zřízení školy pro romské děti, v tomto případě však asi šlo spíše o zprávy o internátní škole, již řídil v Květušíně na Českobudějovicku Miroslav Dědič. Podrobněji viz Pavelčíková, 2004: s. 46–47.

27 MZA Brno, fond B 124 – KNV Brno, k. 19787/III. Rodiny S. a B. žijí po násilném usazení v roce 1958 až do dnešních dnů v Opavě (i v Ostravě) stále, ovšem přímou souvislost s pobytem sledované skupiny nelze prokázat. J.S. uvádí: „... *moji rodiče přišli na Ostravsko v polovině padesátých let, přesně rok nevím. Přišli spolu s několika rodinami, protože my olašští Romové udržujeme rody pohromadě...*“ Sám byl nejmladším z dvanácti dětí, vyrůstal v dětském domově. Rozhovor s J.S., nar. 1966, vyučen zedníkem, Ostrava 20.10. 2001.

(Dolný Hryčov, Slovensko, okr. Žilina). Další skupina kočovníků se utábořila v Ostravě-Vítkovcích ve dvoře komunálního podniku Povožnictví na Bivojově ulici. Byl mezi nimi Juraj B., který podle dokladů i vlastních slov bydlel naposled v Opavě U cukrovaru, byl zaměstnán na státním statku. Přijel sem se svou manželkou Kristinou S., pěti dětmi a čtyřmi koňmi, jejichž dobytčí pasy měl u sebe údajně jeho příbuzný Jan L. Další dvě rodiny pravděpodobně také pobývaly v minulých letech v Opavě, svědčí o tom např. průvodní listy dvou koní Josefa B., vystavené před časem ONV Opava. V hlášení je také krátká zmínka o pobytu shora uváděného Ondřeje S. v Petřvaldu. Všichni přítomní udávali, že hodlají odjet do Vyškova, hlídka SNB je doprovázela až do okresu Nový Jičín a tam je poučila, že pokud nepřestanou kočovat, odeberou jim úřady koně.

Odkup nebo odebrání koní se stále méně stávaly pouhou hrozbou. V listopadu 1952 zabavili při kontrole příslušníci bezpečnosti tři koně Pavlu S., kterého zastihli s rodinou za výstavištěm v Mariánských Horách. Zdůvodnili to tím, že se sice prokazuje zaměstnáním u Sběrných surovin, ve skutečnosti je však toulavé povahy a dopouští se příležitostných krádeží. Jeho rodina přijela na místo ve dvou vozech, ve druhém z nich byli Pavlovi rodiče a celkem sedm dětí. Do Hospodářského družstva (HD) oblastních stájí koní v Místku byli odvedeni také koně Ondřeje S. (údajně starého 60 let, což neodpovídá stáří shora uváděného „předáka“ stejného jména). Ten uváděl, že dva ze svých čtyř koní užívá k převozu stavebního materiálu u svého zaměstnavatele – Stavby sídliště Stalingrad (na základě předloženého potvrzení o pracovním poměru mu tyto dva koně ponechali). Majitelé žádali okamžité proplacení odebraných koní, vedoucí HD z Místku ovšem prohlásil, že musí počkat osm dní, koně nejdříve projdou veterinárním vyšetřením a podle jejich zdravotního stavu pak bude určena výše platby. 27.11. 1952 pak skutečně přišlo potvrzení o převzetí koní a oznámení, že peníze zaslalo družstvo na MNV v Bohumíně, kde si je mohou bývalí majitelé převzít. Příslušníci SNB v Mariánských Horách pak prováděli pravidelné kontroly docházky těchto Romů do práce a jejich dětí do školy na Karasově ulici.²⁸

Další poměrně rozsáhlá zpráva JNV Ostrava uvádí jména rodiny Lovárů, zachycených v dubnu 1953 opět na výstavišti v Mariánských Horách. V noci z 12.4. uskutečnili příslušníci SNB razii v „cikánských vozech“ na rozhraní Výstavní a Hornické ulice u bývalého hřiště Slovan. Celkem bylo prohledáno šest obytných vozů, čtyři bryčky (karety), a jedna obytná bouda, v níž bydlel Ladislav S. s manželkou a čtyřmi dětmi. Také ostatní zjištění muži náleželi k rodině, kterou již známe z Opavy, včetně předáka Ondřeje a jeho ženy Marie. Ondřej byl 7.4. zatčen a předán na prokuraturu v Zábřehu, důvod se neuvádí. (Jmenovitě je uvedeno cel-

28 Archiv města Ostravy (AMO), fond JNV Ostrava, k. č. 225, i. č. 923.

kem sedm mužů a sedm žen, kteří měli dohromady dvacet šest dětí). Zajížděli do okolí na vozech, dopouštěli se údajně polního pychu, podle hlášení oddělení VB v Místku došlo v jeho obvodu k několika krádežím. Z nich je ovšem přesněji doložena pouze ztráta 1700 Kčs, které měly odcizit tři dospělé romské ženy (jména nejsou uvedena), svedly však vinu na třináctileté děvče. V Mariánských Horách se dopustily ženy krádeže vyvěšeného prádla, když je postižená majitelka dohnala, údajně ji uhodily. Při následné kontrole blízkého vozu se část odcizeného prádla našla také u třináctileté dívky.

Hlavním zdrojem obživy olašských Romů zůstával až do léta 1953 (kdy bylo vázané hospodářství v rámci tzv. měnové reformy v ČSR zrušeno) prodej potravinových lístků a šatenek. Jednorázově bylo možno získat větší sumu peněz odprodejem koní. Od nám již známého Pavla S. odkoupil úřad v srpnu dalšího koně za 1100 Kč, jeho dosavadního majitele vykázal z obvodu města. Následují různé návrhy na „řešení“ vzrůstajících problémů s kočovníky, většinou se týkají odebrání dětí a jejich umístění do dětských domovů, odkupu koní, odebrání vozů (podle dochovaných zpráv nebylo vhodné odkoupit jen koně, Olaši si zpravidla sehnali nové a žili stále stejným kočovným způsobem). V hlášení za III. čtvrtletí roku 1953 se uvádí, že na teritoriu kraje je evidováno celkem pouze sedm obytných romských vozů, počátkem roku 1954 se v okolí nádraží Ostrava-Vítkovice objevilo celkem jedenáct vozů. Hlídka VB je rozmístila po dvou do okolí a do Mariánských Hor. Koncem roku evidoval KNV v kraji celkem 14 vozů. V následujícím roce se početný příbuzenský „klan“ kočovníků přesunul do Krnova a nějakou dobu se zdržel na Cvilíně a ve Spáleném, jeho příslušníci se dokonce ještě snažili obchodovat s koňmi.²⁹ V téže době se v celkem zachovalém voze objevila ve Frenštátě pod Radhoštěm zřejmě „světská“ rodina Filipa S. a přebývala v něm i v zimním období. Její živitel řádně pracoval, nevyskytly se žádné stížnosti.

Jednotlivá hlášení se shodují v tom, že dospělé Romy je třeba přinutit k pravidelné práci a ubytovat je společně, což by umožnilo důslednou kontrolu. Je zajímavé, že návrh na nejradikálnější řešení podala v této souvislosti skupina romských aktivistů (které v té době vybírali pracovníci KNV z usedlých „vzorných cikánských pracovníků, úderníků a členů KSČ“, aby prodělali politické školení): podle nich je nutno kočovné Romy soustředit do výchovných pracovních táborů.³⁰ Tento návrh sice neprošel, zpřísnila se však kontrola evidence a veterinárních dokladů koní. V případech, kdy se majitelé nemohli prokázat jejich zdravotními

29 ZA Opava, fond KNV Ostrava, k. č. 2512, čj. 14007; podrobněji viz Pavelčíková, 1999: s. 34-48.

30 AMO, fond JNV Ostrava, k. č. 225, i. č. 923. Tento návrh dokládá známý fakt, že jednotlivé odlišné skupiny Romů se vzájemně neuznávaly, mezi usedlými a kočovníky panovaly tradičně velmi napjaté vztahy, vzájemné opovržení a naprostá izolace.

průkazy a dalšími doklady, byli koně zabaveni bez náhrady a zpravidla utraceni. V podobných opatřeních pokračovali úředníci na celém území kraje i přesto, že proti násilnému odebírání koňských potahů se ohradil krajský prokurátor, neboť nenašel k takovému postupu oporu v žádném z platných zákonů. Ze zprávy KNV Ostrava z 31.8.1956 se například dozvídáme, že v okrese Frýdek-Místek bylo kočovným Romům zabaveno celkem sedm koní.³¹ V téže době vydalo III. oddělení KNV soubor „opatření proti kočovným cikánům“, jímž se pokoušelo sjednotit postup úřadů: služebny VB měly výskyt kočovníků ve svém obvodu okamžitě hlásit, zkontrolovat jejich doklady a obsah vozů, přivolat veterináře a hygienika, kteří zkontrolují stav koní, případné přestupky na místě vyřeší propadnutím koní a věcí nejasného původu ve prospěch státu. Při zjištění trestné činnosti podají úředníci okamžitě žalobu okresní prokuratuře. „Tlupy kočovníků“ pak po dohodě s oddělením pracovních sil rozptýlí do menších celků, školské úřady zajistí pravidelnou kontrolu docházky dětí do školy, poženou k odpovědnosti jejich rodiče. Koordinaci činnosti jednotlivých odborů národních výborů na všech úrovních měly zajistit stálé komise, pověřené péčí o usazení kočovníků.³² Část nám z Opavy již známé skupiny se snažila řešit tuto situaci rychlým přesunem z center pozornosti v krajském městě do Českého Těšína, i tam však byli zakrátko dopadeni, následovalo opět zabavení koní, trestná oznámení, pokusy zadržené Romy trvale zaměstnat. V říjnu 1956 byla nařízena prohlídka dospělých, při níž lékař a hygienik zjistili, že se u nich nevyskytují vážnější ani nakažlivé choroby, nejsou zavšiveni, přesto doporučili jejich vykoupaní v lázních. To však Romové hromadně odmítli a úředníci konstatovali, že násilím s nimi nic nesvedou. Část skupiny pak ubytovali v domku za stavenišťem stadionu, „vzpornou“ rodinu S. vykázali do Místku a nakonec ji tam odvezli traktorem. Dvě blíže nezjištěné rodiny ve vozech se vzápětí na to objevily také v Trinci.³³ V září 1956 rozhodla krajská komise pro řešení cikánské otázky o rozptýlení asi čtyřicetičlenné skupiny kočovníků na území okresů Bílovec, Český Těšín a Frýdek-Místek.³⁴

Koncem padesátých let se neschopnost úřadů řešit základní problémy s pokračujícími vlnami migrací a přesuny jednotlivých romských rodin z místa na místo natolik prohloubila, že se komunistický režim rozhodl pro radikální celostátní řešení. Cílem se stala rychlá a naprostá asimilace všech Romů s majoritou, jedním z prostředků měl být i zákon č. 74/1958, který zakazoval kočovný způsob života. Zákon a následující soupis romského obyvatelstva z února 1959 znamenal hluboký zásah do způsobu života dosud kočujících Romů, neboť jim skutečně zne-

31 SOkA Nový Jičín, ONV Bílovec, k. č. 483, i. č. 604.

32 AMO, fond JNV Ostrava 1949-1957, k. č. 225, i. č. 923.

33 SOkA Karviná, ONV Český Těšín 1949-1960, k. č. 290, i. č. 501.

34 ZA Opava, fond KNV Ostrava II, k. č. 478, i. č. 608.

možnil jakýkoliv další volný pohyb. Úřady jim definitivně odebraly všechny koně, u vozů a maringotek přikázaly odstranit kola (resp. vozy zlikvidovat a jejich obyvatele ubytovat většinou v městské zástavbě). Na mnoha místech zůstaly takto „upravené“ maringotky stát ještě několik let, jejich obyvatelé byli pod stálou kontrolou a mnohdy měli potíže i v případech, že chtěli navštívit příbuzné. Velmi lapidárně vyjádřil jejich pocity Josef S. z Hlučína, považovaný státními úředníky za vzorného pracovníka a v podstatě asimilovaného olašského Roma. Jako jeden z těch, kdo byli v té době určeni „k převýchově nepřizpůsobivých osob cikánského původu“, se zúčastnil společné porady romských předáků a majoritních úředníků v Šilheřovicích v prosinci 1958. Při projednávání zákona o povinné sedentarizaci řekl doslova: „*Příslušníci mého rodu zaostalých kočovníků velmi dobře chápou, co sleduje stát jejich usazením, neumějí se však přizpůsobit jeho požadavkům. Kočovník Cikán touží jen po jednom – konička, a do světa!*“³⁵

Pokus o interpretaci některých projevů tradiční kultury olašských Romů

Jak jsem už v úvodu zmínila, na základě zpracování textu operujícího s omezeným okruhem majoritních pramenů nelze samozřejmě rekonstruovat celý složitý obraz tradiční kultury romských kočovníků, jak se projevovala ve sledovaném období v jejich každodenním životě. Pokusím se pouze o analýzu a interpretaci přímých svědectví dobových dokumentů na základě jejich konfrontace s několika autentickými výroky z výpovědí současníků (či spíše jejich potomků).

Z předkládaných svědectví příslušníků majoritní decizní sféry lze podle mého názoru do určité míry rozpoznat míru uchování základních rysů tradiční kultury olašských Romů (i jejich specifických pokusů o obranu těchto principů). Jsou z nich ovšem zřetelně patrné také náznaky počínající krize jejich kultury. Druhá světová válka a zejména poválečná situace především znemožnila uchování tradičního způsobu obživy Lovárů – překupnictví koní. Poptávka po koních jako tažných zvířatech, jejichž mistrnými „lěčiteli“ a schopnými prodejci byli živitelé olašských rodin ještě v meziválečném období, zcela pominula. Kůň nebyl ovšem pouhým předmětem tržních vztahů a zdrojem poměrně značných zisků, ale zároveň i symbolem sociální

35 O průběhu sedentarizace Romů v letech 1958–1959 jsem publikovala již několik studií, v nichž celý proces i jeho následky podrobně popisuji. Přesto samozřejmě zůstává i v této souvislosti řada nezodpovězených otázek, které čekají na další výzkum. S politováním je třeba konstatovat, že zejména historikové věnují této zásadní problematice poměrně malou pozornost, i když je zřejmé, že zákon zasáhl nejen kočovníky, ale také stovky Romů usedlých. Podrobněji viz např. Pavelčíková, 1999; též: Pavelčíková, 1997: s. 137–144; též: Pavelčíková, 2004: s. 61–77 ad.

radě okresního národního výboru - Frýdek-Místek

Č. j. Vnitř. 125/1959.

Odbor pro vnitřní věci rady MNV

O s t r a v a .

Věc: Zpráva o soupise podle zák. č. 74/1958 Sb. o trvalém u bydlení kočujících osob.

Ve dnech 3.-6.2.1959 byl proveden soupis kočujících a polo-kočujících osob u MNV ve Frýdku - Místku. Soupis byl prováděn podle předem vypracovaného plánu politicko-organizačního zajištění.

V úvodu přicházející osoby byly k soupisu zvány osobní návštěvou členů MNV a komise pro práci mezi cizími občany, při čemž jma byla současně darována pozvánka. Starší osobám a těhotným ženám byla poskytnuta doprava služebními motorovými vozidly.

Soupis proběhl celkem hladce. Osoby cizího původu veškeru pochopily význam zákona o trvalém u bydlení kočujících osob. Přicházely k soupisu všes a při pohovoru také prohlásily, že jsou zcela apasvné, že se stíní konečně přitřít dalšímu kočovnému způsobu života. Vyskytl se pouze 1 případ, kdy 32 letá cikánka Marie Kunclošová odmítla se podrobit daktyloskopování a spatřovala v tom určitou formu diskriminace. Příštího dne se však dobrovolně přihlásila, omluvila se a podřídila se všem formalitám soupisu.

Při soupisu bylo zjištěno, že 14 osob nemá vůbec občanský průkaz. 7 osobám byl odebrán starý OP. Kromě toho byl v 1 případě odebrán nově vystavený OP pro nevěrohodné údaje. Bylo také zjištěno, že 10 osob nebylo zde přihlášeno ani k trvalému ani k přechodnému pobytu. S těmito osobami bylo ihned provedeno přihlášení do ohlašovací evidence a také projednáno záležitost vystavení OP.

Na nádraží ve Frýdku - Místku bylo v době soupisu zahrneno celkem 11 cizích osob, převážně cizího původu, které byly podezřelé, že se soupisu vyhýbaly. Tyto osoby byly předvedeny k MNV ve Frýdku - Místku a tam s nimi proveden soupis.

Z celkového počtu osob cizího původu / kočujících i polo-kočujících / požádalo u soupisu 43 / počítáno i s rodinnými příslušnými o trvalý pobyt ve Frýdku - Místku, kdežto 81 osob / počítáno včetně rod. příslušníků / se zájemně vyjádřilo pro trvalý pobyt ve svém dosavadním místě trvalého pobytu na Slovensku.

Kromě osob cizího původu byly do soupisu polo-kočujících osob pojaty 142 t. zv. " osoby svátské ". Jsou to osoby, které při provozování své činnosti / majitelé závezných podniků / během roku fluktuují a ne sáz podle příslušných pokynů soupis dopadl. Těchto osob bylo do soupisu pojato celkem 20.

Orgány provádějící soupis byly v úzkém styku s cikánskými aktivisty. Při soupisu účinně pomáhaly členové komisi pro práci mezi cikánským obyvatelstvem a pro místní bezpečnost ONV i MNV ve Frýdku-Místku. Rovněž okresní hygienik byl ve stálém styku při soupisovém řízení.

Možno odpovědně říci, že orgány provádějící soupisové řízení se svého úkolu odpovědně zhostily a akce se setkala s dobrým výsledkem.

Podotýkáme ještě, že u soupisu se zjistilo, že z dospělých osob cikánského původu není 50 číst ani pošt.

Výkaz kočujících a polokočujících osob se současně předkládá.

1 příloha.

Vedoucí odboru:

Fr. Golina

| Zpráva o soupisu podle zák. čís. 74/1958 Sb. O trvalém usídlení kočujících osob. Odbor pro vnitřní věci rady okresního národního výboru Frýdek-Místek, 9.2.1959. | Zdroj: Muzeum romské kultury, nesbírkový fond kopií archivních dokumentů, NP 604/2003 |

pozice Lovářů ve složitém systému stratifikace jednotlivých romských skupin. Příbuzenské skupiny přicházející na počátku padesátých let na Ostravsko se snažily udržet koně alespoň jako tahouny vlastních vozů, ty jim sice už postupně přestávaly sloužit jako stálé obydlí, ale umožňovaly rychlé přemísťování z místa na místo.³⁶ Jak vyplývá z uváděných zpráv, zejména v zimě měli příslušníci skupiny problémy s pící pro koně, což řešili jednak (někdy i předstíraným) zájmem o koupi sena od zdejších hospodářů, jednak prostřednictvím polního pychu.

36 Ze zpráv o skupině ubytované v Opavě U cukrovaru se bohužel nedá zjistit, co ji vlastně přimělo k tomu, aby se do areálu nastěhovala, není tu ani jasně řečeno, do jaké míry byly ještě vozy využívány i k obývání. Zajímavé je svědectví o výroku Ondřeje S., že koně už vlastně nepotřebují a rádi by je prodali. Tato slova ovšem nelze brát zcela vážně, víme, že olašští Romové často své pravé smýšlení před majoritními orgány úmyslně tajili, zejména pokud jim hrozil postih. V době příchodu skupiny do Opavy sice ještě nemáme přímá svědectví o násilném odebrání koní kočovníků, ovšem nelibost nad jejich přejížděním byla všeobecná a uváděný výrok můžeme považovat i za „zastírací manévr“.

| Olašská rodina před svou maringotkou po usazení, Karviná, 1960 | foto: Eva Davidová |

V dalších letech byl už osud koní, později i tradičních vozů zpečetěn: v textu uvádím konkrétní zprávy o výkupu, od poloviny padesátých let i zabavování koní i vozů. V roce 1958 v souvislosti s vydáním zákona o zákazu kočování zjišťovaly služebny krajských zpráv Veřejné bezpečnosti stav koní, vozů a aut i traktorů ve vlastnictví kočovníků. Z celkového množství 154 koní v českých zemích zůstali na Ostravsku pouze dva (méně mělo jen město Praha, Liberec a Olomouc).³⁷

Ztráta hlavního zdroje obživy samozřejmě znamenala, že Lovárové museli hledat náhradní způsoby, jimiž si

opatřovali základní prostředky k životu. Nejblíží jim jistě bylo překupnictví, s nímž měli tradičně bohaté zkušenosti (nejen koně, ale i drobné zboží dle momentální poptávky, sběr odpadových materiálů, peří apod.). Koncem čtyřicátých a na počátku padesátých let se proto zaměřili především na vázané hospodářství, které jim umožňovalo poměrně snadno získat potravinové lístky a šatenky. Jejich vlastní potřeby byly celkem minimální, mohli je tedy výhodně zpeněžit na černém trhu či příležitostnou nabídkou. V roce 1953 ovšem v rámci peněžní reformy československá vláda vázané hospodářství definitivně zrušila, takže i tento způsob obživy byl znemožněn. Další možností bylo již zmíněné překupnictví peří, králíciích kožek apod. To mohlo být prováděno jak na základě legální licence, tak i pokoutně. Výhodou licence bylo jistě to, že na jejím základě živitelé rodin mohli prokázat pracovní poměr, který byl v letech komunistického režimu povinný a byl např. při perlustraci kontrolován.³⁸ Tomu, kdo se jím nemohl prokázat, hrozil na počátku padesátých let pracovní tábor, po zrušení TNP jiné typy perzekuce. Stejně jako ostatním vrstvám obyvatelstva žijícím v té době na okraji sociální struktury společnosti tedy kočovným Romům postupně nezbývalo nic jiného, než hledat nové legální formy pracovního poměru. To byl ovšem další hluboký zásah jak do tradiční sféry je-

37 Archiv ministerstva vnitra (AMV) Brno-Kanice, fond A 6/2, inv. j. 381 – opatření proti kočování. V téže době bylo na Ostravsku 55 vozů (zřejmě už převážně maringotek) a 17 traktorů.

38 Na podzim 1958 bylo na Ostravsku zaznamenáno celkem 21 legálních licencí, i ty byly ovšem v rámci všeobecného znárodnovacího procesu v průběhu padesátých let jejich držitelům postupně odnímány. AMV Brno-Kanice, fond A 6/, inv. j. 381.

jich obživných aktivit, tak i velký problém z hlediska jejich fyzických a kvalifikačních předpokladů pro soudobou nabídku pracovních míst. Pro padesátá léta 20. století byla typická preference manuální práce a nízké požadavky na kvalifikaci. Ovšem ani těm většina příslušníků této romské skupiny nemohla vyhovět, neboť byli vesměs buď zcela negramotní, nebo maximálně ovládali základy trivia. V minulosti lovářští muži nevykonávali práce, které by vyžadovaly velkou námahu, fyzickou práci považovali za nedůstojnou svého postavení, většinou pro ni nebyli ani zdravotně a celkovou tělesnou konstitucí vybaveni. Potvrzují to i výpovědi narátorů: „...od muže se očekává lživost. Olašští muži nepracují, neboť je to pro ně ponižující. [...] Muži i ženy mají obchodní talent a žijí se často obchodem. Fyzická práce – bůti – je pro ně ponižením, podobně jako pro Romy žijící se hudbou a tancem...“³⁹ Není proto divu, že dobová nabídka pracovních příležitostí v potravinářském, těžkém či chemickém průmyslu (navíc v uzavřeném prostředí a za podmínek, jež se vymykaly zcela jejich dosavadní volnosti a nezávislosti – práce na směny, dozor mistrů apod.) jim absolutně nemohla vyhovovat. O něco lepší byly podmínky ve stavebnictví, kde se pracovalo alespoň pod širým nebem, ovšem i to se ukázalo jako těžko přijatelné, opět to byla fyzicky značně namáhavá práce. Je tedy nepochybné, že vstup několika romských mužů do pracovního poměru v opavských škrobárnách byl z jejich strany čistě účelovou záležitostí – museli se prostě vykázat přijatelným pracovním poměrem. Jak uvádím v textu, formálně odpracovali část směn, nedokázali se podřídít předepsané pracovní době, vykazovali vysokou nemocnost. Záhy si také začali stěžovat na hrubé chování ze strany mistrů, což jistě odpovídalo skutečnosti. Nadřízení nedokázali odhadnout jejich možnosti a zacházeli s nimi jako s každým jiným „bulačem“, který podle nich nevykazoval potřebný pracovní výkon. Z poměrně nízké peněžní částky, která jim pak byla vyplacena před Vánoci roku 1950, můžeme usuzovat nejen o formálním charakteru zaměstnání, ale i o tom, že v té době nebyli na mzdě závislí. Ostatní zdroje obživy jim v té době ještě bohatě stačily nejen k přežití, ale i k okázalému utrácení značných částek peněz (viz text a pozn. č. 14). To, jakým způsobem dávali olašští Romové najevo své bohatství, dokládá i řada svědectví jednoho z nich: „Každá košela musí mať aspoň jedno vrecko[...], aby najmä v letě, keď si muž vyzlieče sako, bolo vidieť vo vrec-ku nejaký finančný obnos. Podľa toho možno rozoznať, že ide o Róma, ktorý je na tom po finančnej stránke dobre, čo dáva všetkým náležite najať.“⁴⁰

K běžným způsobům obživy, které byly uplatňovány jako doplňkové zejména v době, kdy byl nedostatek jiných příležitostí, patřilo i opatrování peněžních částek, oblečení a stravy

39 Lakatošová, 1994: s. 3.

40 Stojka, 1998: s. 31. Petr Stojka patřil v devadesátých letech k olašským přispěvatelům časopisu *Romano džaniben*, ve svých dalších svědectvích potvrzuje např. uváděná fakta o postavení romských žen, popisuje zvykosloví olašských Romů apod.

pro členy skupiny formou kapesních, domovních krádeží (ty byly zejména doménou žen). Ve své výpovědi to dokumentuje např. olašská Romka M. Lakatošová: „Žena byla a je vychovávána tak, aby se dokázala postarat o rodinu. Už ve dvanácti letech umí vařit a pečuje o mladší sourozence. Povinností ženy je starat se o domácnost, o výchovu dětí a poslouchat muže. Musí umět obstarat peníze, a to jakýmkoliv způsobem. Proto se olašské ženy dopouštějí krádeží...“⁴¹ Ještě jasněji dokládá postavení romských žen v rodině i jejich způsob obstarávání obživy další svědek: „Ženy nenosili iba jednu sukňu, ale naraz tri aj štyry. To jednak preto, aby im v zime nebola zima, ale aj preto, aby keď sa žene podarilo vziať slepku, ju mala kam schovať. Každá Romka mala pod sukňou ušité tajné vrečko, do ktorého ukladala všetko, čo jej dali gadžovky v dedinách.“⁴² Píci pro koně zajišťovali muži, občas i formou polního pychu: Podobné formy doplňkového způsobu zajišťování obživy a zásob vnímali příslušníci majority jako kriminální a pronásledovali je různými formami postihu. Majoritní právní řád nebrali kočovní Romové jako směrodatný, dokázali využívat jeho „mezer“, nedostatečné kontroly apod. Postihu, na nějž si za léta svého pronásledování zvykli (v minulosti byl ovšem mnohem drastičtější), obratně unikali (což také známe z autentických výpovědí), např. útekem, přenesením viny na nedospělé děti, skrýváním pravé totožnosti pachatelů apod.⁴³

Jak jsem už několikrát zmínila, v pohledu majoritních pozorovatelů převládal stereotyp příslušníků lovárských skupin jako otrhaných, špinavých, zavšivených, doslova odpor budících zjevů, nepochopitelný byl i jejich „primitivní“ způsob bydlení. Upozorňovala jsem už v textu na to, že potřeby kočovníků byly skrovné a odpovídaly dosud běžnému potulnému životu, který neumožňoval okázalé vnější projevy zámožnosti, běžné u majority. Pro tu byly zřejmě směrodatnou známkou „podřadnosti“ odlišné způsoby oblékání (všední oblek se snadno znečistil, nosil se téměř až do rozpadnutí, malé děti zpravidla neměly vlastní oblečení, chodily buď polonahé, nebo nosily obnošené oděvní součástky dospělých, starších sourozenců apod.), úpravy vlasů, prosté zařízení bytu, neudržování pořádku ve společných prostorách aj. Při kontrolách vozů však sami příslušníci decizní sféry zjišťovali, že jejich zařízení je účelné a čisté, i vnitřní obytné prostory polorozpadlých budov opavského cukrovaru vykazovaly při pozdějších kontrolách zlepšení (vymetené podlahy, koberečky, výzdoba stěn). Na druhé straně je pochopitelné, že návyky z kočovného způsobu života byly v rozporu s běžným vybavením dobo-

41 Lakatošová, 1994: s. 2-3.

42 Stojka, 1998: s. 33.

43 Výpověď: M. B., nar. 1957, v domácnosti, Opava 13.4.2000 a J. S., Ostrava, 20.10.2001 Mezi odborníky není jednotný názor na to, do jaké míry tyto „kriminální jevy“ a sverázné formy ochrany proti postihu posílila léta krutého pronásledování zejména kočovných Romů a tuláků v předcházejících staletích.

vé majoritní domácnosti, Romové nechápali účel oken, dveří a zámků, neuměli využívat vodovod, splachovací klozety, dřevo pro ně bylo pouze materiálem k udržování ohně.

Ani zprávy o nedostatečném, nečistém oblečení a nedodržování základních hygienických návyků není nutno brát příliš vážně, ale spíše jako stereotypní obraz „kočovného Cikána“. Ze vzpomínek i z vlastní zkušenosti naopak víme, že zejména při slavnostních příležitostech, ale i na veřejnosti si potrpí olašští Romové na upravený vzhled, barevně nápadné a vkusné oblečení. J. S. o tom říká: „*Myslím, že pro nás je největším rozdílem (od ostatních Romů – pozn. N.P.), že chodíme v lepším oblečení. Naše ženy chodí nápadně oblečené v několika sukních a mají na sobě hodně zlata.*“⁴⁴ Zajímavé je, že ani jedna ze shora uváděných zpráv nehovoří o tom, co dnes běžně zejména u olašských žen pozorujeme (podle čeho je zpravidla také rozlišujeme od Romek usedlých) – totiž o jejich oblíbě těžkých zlatých šperků. Do zlatých mincí, tradičních symbolů moci a bohatství – zlatých řetězů, prstenů, náušnic a jiných ozdob, které bylo možno snadno v různých úkrytech ve vozech nebo přímo na těle převážet z místa na místo, tradičně ukládali kočovníci svůj majetek. V padesátých letech 20. století ovšem už vlastnictví kovových mincí ztrácelo smysl („baron“ Ondřej S. i ostatní členové skupiny platili v hostincích bankovkami vysoké hodnoty), o absenci šperků můžeme pouze spekulovat. Není pravděpodobné, že by si jich příslušní svědkové z řad majority nevšimli, je možné, že je příslušnice skupiny běžně nenosily nebo v té době neměly. J. S. ve své výpovědi uvádí, že větší sumy získala jeho rodina v souvislosti s násilným usazením: „*Když nám komunisté zakázali kočovat, a to bylo protiprávní, tak jsme za vykoupené maringotky a koně nakoupili majetek. Museli jsme zaplatit baráky. Jinak za zbytek jsme nakoupili zlato. To je pro nás důležitým znakem, ukládáme do nich rodové bohatství.*“⁴⁵ Z jiných svědectví ovšem víme, že rodový majetek byl do zlata ukládán už v letech, kdy se živilo Lovárové překupnictvím.

V dobových zprávách o chování příslušnic skupiny, jež obsadila areál U cukrovaru, jsem našla řadu dalších pozoruhodných svědectví, které lze dle mého názoru považovat za projev tradiční kultury. Zaujala mne jednak jedna z prvních zpráv, v níž hovoří příslušník VB o „nedostatečném oblečení a vyzývavém chování žen povalujících se u vozu na peřinách“ a opako-

44 Rozhovor s J. S., Ostrava 20.10.2001. Podrobně popisuje oblékání olašských žen i mužů ve svých vzpomínkách také P. Stojka – viz pozn. č. 42. Způsobu oblékání a zdobení romských žen dnes věnuje značnou pozornost Muzeum romské kultury. Jeho sbírky svědčí o tom, že v oděvu příslušnic kočovných skupin rozhodně nechyběly velmi vkusné a dobře zachovalé kusy z kvalitních materiálů; z krásné literatury ovšem také víme, že je ženy nenosily běžně, ale např. jen k tanci, při slavnostních příležitostech apod. – viz např. sbírky Muzea romské kultury, zveřejněné např. v publikaci (kol.): *Romové – O Roma*, Brno 1999, s. 45–46; z krásné literatury Stancu, 1974: s. 143, 149, 205 aj. Ostatně i dnešní způsob oblékání a vnější úpravy mladých olašských Romek žijících v centrech měst svědčí o tom, že si potrpí na pěkný vzhled a často jej okázale dávají najevo.

45 Výpověď J. S., Ostrava 20.10.2001.

vaný popis jejich vystupování v ordinaci gynekologa. Z literatury i z autentických svědectví je známo, že většina romských skupin ve svém tradičním etickém kodexu dle možností zachovává cudnost, vyzývavé a vulgární chování včetně odhalování „choulostivých“ partií těla považují zřejmě za obranný manévr.⁴⁶ Zatímco podobné zvyklosti lze ze studovaného materiálu pouze vytušit, např. typická stratigrafie širší rodiny, v níž mají jednotliví členové jasně vymezené postavení, je z uváděných zpráv zřejmá: např. role *mujala* jako prostředníka ve vztahu s majoritou, dominantní pozice mužů, postavení žen v partnerském svazku a při zajišťování obživy, povinnost větších dětí pomáhat s opatrováním mladších sourozenců apod. O postavení žen hovoří již zmiňovaná M. Lakatošová dále: „Žena je vychovávána k tomu, aby byla svému manželovi věrná. Jsou však případy, kdy i tato výchova selže. Je-li muž nevěrná, muž ji může, ale nemusí opustit. V obou případech ji však zmlátí, ostrhává jí vlasy a vezme jí vše, co ji zdobí (zlaté šperky). Tím je potupena před ostatními.“⁴⁷ Chování dětí ve škole, jejich údajné agresivní a vulgární projevy je zřejmě také možno považovat za obranný manévr, který odpovídal na nepřátelství a opovržení ze strany spolužáků i učitelů. Nedůvěra dospělých ke školnímu prostředí, nepravidelná docházka dětí a jejich nedostatečný prospěch je typickým jevem u všech romských skupin v té době. Školní vzdělání se nemohlo Romům jevit jako něco potřebného pro udržení jejich kultury, která měla do té doby výlučně nepísemný charakter. Škola naopak představovala nepřátelské prostředí, plné nejrůznějších zákazů a příkazů, už samotná „povinná docházka“ byla pro ně nepochopitelná.

Střety představitelů majority s tradičními zvyklostmi romských kočovníků popisované v předkládaných zprávách její decizní sféry svědčí o tom, že v období padesátých let se v podstatě opakovala situace, které nebyla pro předky olašských Romů zřejmě ničím výjimečným – různé formy nepochopení, perzekuce, represe. Tentokrát nešlo ovšem o nebezpečí, jemuž bylo možno uniknout třeba útekem, přechodem hranic, oklamáním představitelů majority a pokusy pokračovat ve „volném“ způsobu života. Smyčka se utahovala a ze stále sílících tlaků na „to-

46 Viz např. pozn. č. 10, 23. Již uváděný rumunský autor Z. Stancu dokládá jako příklad, že v případě přepadení skupiny vojáky či policisty se ženy obracely k útočníkům zády, křičely, předkláněly se a dokonce odhalovaly pozadí. Věřily, že je tím odradí, ochrání děti i ostatní příslušníky skupiny před nebezpečím. Viz Stancu, 1974: s. 97. I když se v uváděném příkladě jedná o jinou skupinu olašských Romů (Ursari-medvědáři), podle mého názoru lze uvažovat o tom, že způsoby obrany vůči nebezpečí, nezvyklému prostředí plnému divných předmětů a požadavků lékaře mohly být obdobné; podobně tomu asi bylo i v případě perlorustrace. Toto srovnání je ovšem hypotézou, kterou se v současné době už asi nepodaří jednoznačně prokázat.

47 Lakatošová, 1994: s. 3. Text zprávy však naznačuje, že v padesátých letech se už i žena dokázala opilému muži, který ji osočoval z nevěry, docela účinně bránit. Typický je také tamtéž popisovaný jev, že v případě hádky či bitky mezi partnery se skupina rozdělila na dvě části, které podporovaly obě strany, ale do sporu nezahovaly přímo.

tální“ asimilaci Romů koncem padesátých let nebylo úniku, zbývala pouze snaha uchovat vnitřní soudržnost rodin a příbuzenských klanů. Zachovat alespoň uvnitř společenství pokud možno co nejvíce rysů tradiční kultury – endogamii, jazyk, etický kodex, zvyklosti a pravidla každodenního života.⁴⁸

prof. PhDr. Nina Pavelčíková, CSc. je vedoucí Katedry historie Filozofické fakulty Ostravské univerzity v Ostravě. Email: nina.pavelcikova@centrum.cz

Bibliografie

(kol.): *Romové – O Roma*. 1999. Brno.

Magyar statisztikai közlemények IX. 1895. Budapest.

ČERNÝ, Rostislav. 2001. *Romové v Mariánských Horách a Hulvákách (1945–1971)*. DP katedry historie FF OU Ostrava.

ČERNÝ, Rostislav. 2009. *Romové na území severní Moravy a Slezska v letech 1918–1938*. Rkp. rigorózní práce KHI FF OU Ostrava.

DAVIDOVÁ, Eva. 1995. *Cesty Romů–Romano drom 1945–1990*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

HORVÁTHOVÁ, Jana. 2005. Meziválečné zastavení mezi Romy v českých zemích (aneb tušení souvislostí). *Romano džaniben*, jevend 2005.

LAKATOŠOVÁ, Margita. 1994. Některé zvyklosti olašských Romů. *Romano džaniben* 3/94.

NEČAS, Ctibor. 2005. *Romové na Moravě a ve Slezsku (1740–1945)*. Brno: Matice moravská.

JAKOUBEK, M.; BUDILOVÁ, L. (eds). 2009. *Cikánské skupiny a jejich sociální organizace*. Brno: CDK.

JANAS, Karol. 2008. *Zabudnuté tábory*. Trenčín: Trenčianska univerzita A. Dubčeka.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. 1997. Problém sedentarizace olašských Romů (metodické poznámky a náměty) In: *Historie–Historica*. Acta Filozofické fakulty Ostravské univerzity 5/1997. Ostrava.

PAVELČÍKOVÁ, Nina. 1999. Příprava a provádění zákona o násilném usazování Romů na Ostravsku. In: *OSTRAVA, příspěvky k dějinám a současnosti Ostravy a Ostravska* 19. Šenov u Ostravy: Tilia.

48 Budoucnost ukázala, že přes veškeré úsilí majority o asimilaci se to v podstatě bývalým kočovníkům téměř až do pádu komunistického režimu dařilo.

- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2001. Romové – zdroj nekvalifikovaných pracovních sil pro komunistickou ekonomiku padesátých a šedesátých let. In: *Studie k moderním dějinám. Sborník prací k 70. narozeninám V. Laciny*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. 2004. *Romové v českých zemích v letech 1945–1989*. Sešity Úřadu dokumentace a vyšetřování zločinů komunismu PČR č. 12. Praha: Úřad dokumentace a vyšetřování komunismu PČR.
- PAVELČÍKOVÁ, Nina. (v tisku) *Problematika zvykového práva romského obyvatelstva českých zemí*. (Výstup grantového projektu GA AV č. JB 701020601).
- SOMMER, Karel. 1997. Živelné přesuny osob cikánského původu do ostravského regionu v poválečném období a na počátku padesátých let. *Slezský sborník* 95.
- SOMMER, Karel. 1997. První pokusy o řešení cikánské (romské) otázky v bývalém ostravském kraji (1950–1954). *Sborník OSTRAVA*, příspěvky k dějinám Ostravy a Ostravska 18. Ostrava.
- STANCU, Zaharia. 1974. *Cikánský tábor*. Praha.
- STOJKA, Ceija. 2008. *Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky*. Praha: Argo.
- STOJKA, Peter. 1998. Urajimo – obliekanie. *Romano džaniben* 3/1998.
- TCHERENKOV, L.; LAEDERICH, S.. 2004. *The Roma*. Basel: Schwabe AG.

Archiv ministerstva vnitra Brno-Kanice, fond A 6/2, inv. j. 381 – opatření proti kočování.

Archiv města Ostravy, fond Okresní úřad Mor. Ostrava – prezidiální spisy, k. č. 27.

Archiv města Ostravy, fond JNV Ostrava 1949–1957, k. č. 225, i. č. 923.

Moravskoslezský zemský archiv Brno, fond B 124 – KNV III. Manipulace, k. č. 1871/III.

Moravskoslezský zemský archiv Brno, fond B 124 – KNV Brno, k. 19787/III.

Státní okresní archiv Opava, fond JNV Opava, k. č. 79, i. č. 307.

Státní okresní archiv Nový Jičín, ONV Bílovec, k. č. 483, i. č. 604.

Státní okresní archiv Karviná, ONV Český Těšín 1949–1960, k. č. 290, i. č. 501.

Zemský archiv Opava, fond Policejní ředitelství Mor. Ostrava. k. č. 212, sign. 1097.

Zemský archiv Opava, fond KNV Ostrava, k. č. 2215.

Zemský archiv Opava, fond KNV Ostrava, k. č. 2512, č. j. 14007.

Zemský archiv Opava, fond KNV Ostrava II, k. č. 478, i. č. 608.

Zusammenfassung

Ankunft der Lovara in der Region Ostrava in den 50er Jahren des 20. Jhdts.

(aus Sicht zeitgenössischer Berichte)

Die Lovara zeichnen sich aufgrund ihres abweichenden Migrationshintergrunds aus der rumänischen Gesellschaft durch sprachliche Eigenheiten, aber auch durch kulturelle Besonderheiten aus, insbesondere die fahrende Lebensweise. Aus früherer Zeit sind in der Region Ostrava nur vereinzelte und wenig konkrete Notizen überliefert, so auch einige Meldungen einzelner Landkreise aus dem Jahr 1950 über fahrende Roma, die ohne Begründung in Zusammenhang mit Einbrüchen gebracht werden.

Der Aufenthalt einer größeren Gruppe von Lovara in der Stadt Opava 1950–1951 unter der Führung des Ondřej S. ist dagegen reichlich dokumentiert. Sie werden zuerst im September 1950 erwähnt, als sie sich auf dem Gelände der von einem Brand zerstörten Zuckerfabrik im Stadtteil Kateřinky niederließen, teils in ihren Wohnwägen, teils in den zum Abriss freigegebenen Unterkünften der Fabrik. Die Gruppe umfasst das gesamte Generationspektrum, wobei die einzelnen Mitglieder miteinander verwandt oder verschwägert sind. Alle stammen aus der südwestlichen Slowakei und sind allem zufolge vorher eine längere Zeit durch andere tschechische Landesteile gewandert. Die Zu- und Abwasserversorgung war schon bei der Ankunft nicht funktionsfähig, bezüglich Rekonstruktion blieb es seitens der Behörden bei Plänen. Dennoch wird bald von Bemühungen der Bewohner berichtet, die Aufenthaltsstätte wohnlich zu gestalten. Die Bekleidung der Frauen war traditionell – weite Röcke, Blusen, Kopftücher, die der Männer unauffällig.

Im darauf Folgenden wurde über die Gruppe im Zusammenhang mit Diebstählen in der Umgebung berichtet, vor Allem von Heizmaterial, Heu als Tierfutter und persönlichen Gegenständen, des Weiteren im Zusammenhang mit öffentlich ausgetragenen Konflikten und mit dem Schwarzhandel mit Kleiderkarten. Eine Diebin wurde gefangen und verurteilt. Den Berichten zufolge teils hohen Besitzstände werden hinsichtlich der Einkommensmöglichkeiten kritisch kommentiert. Durchgeführte Hausdurchsuchungen konnten jedoch den Diebstahlsverdacht nicht bestätigen. Die Pferde lagerten entweder auf umliegenden Freiflächen oder im Winter in den Ruinen der Zuckerfabrik.

In der Nachkriegszeit waren die traditionellen Erwerbsmöglichkeiten der Lovara, der Kleinhandel und das Heilen von Pferden, erheblich erschwert. Sie handelten nun mit Lebensmittel- und Kleiderkarten sowie mit Altmateri- al. Zur Aufenthaltszeit der Lovaragruppe in Opava gelang es den Ämtern allmählich, auch bei den Fahrenden zumindest formal die allgemeine Arbeitspflicht durchzusetzen. In der Stärkefabrik waren 1950 19 Lovara beschäftigt, wenn auch mit sehr hohen Fehlzeiten aufgrund Krankheit in der Familie, Missverständnissen im Buchhaltungssystem oder Beschwerden bzgl. des Arbeitsklimas. Auch andere Betriebe in der weiteren Umgebung beschwerten sich über ihre Arbeitsmoral.

Der Gesundheitszustand der Lovara war nicht gut. Der Ärztebesuch von Frauen gab Anlass zu Beschwerden wegen Missachtung gängiger Vorschriften, wegen ungemäßigtem Verhalten in den Arztpraxen und wegen ihrem schmutzigem Auftreten. Speziell eingerichtete Sprechstunden halfen auch nicht weiter. Der Schulbesuch der Kinder ließ schnell nach, auch im Fall nachweislich begabter Kinder. Eine geplante Sonderklasse für die Lovarakinder kam mangels Lehrpersonal nicht zu Stande. Die Eltern der übrigen Kinder beschwerten sich über deren aufdringliches Verhalten. Der Einrichtung einer Internatklasse kamen die Lovara dadurch zuvor, dass sie im Mai 1951 plötz-

lich ihren Standort in Opava verließen. Über ihr weiteres Verbleiben gibt es nur Spekulationen aufgrund von Meldungen über Roma in anderen Landkreisen, die über Beziehungen zu Opava sprachen.

In der Gegend wird im Folgenden noch von weiteren fahrenden Gruppen berichtet, darunter eine im Umfang von 90 Personen. In andere Gruppen werden gleiche Namen erwähnt wie in den Berichten aus Opava, z.B. in Mariánské hory. Die Behörden nehmen die Drohungen, den Lovara die Pferde wegzunehmen, immer mehr ernst und beginnen mit ihrem Zwangsaufkauf. 1953 und später werden für Amtsbezirk Ostrava einmal 7, einmal 11 und einmal 14 Wohnwägen gemeldet. Gegen die sich breit machende Praxis, den Lovara Pferde wegzunehmen, verwehrt sich die Staatsanwaltschaft. Zu der Zeit finden häufig Kontrollen persönlicher Dokumente statt, die oft dazu dienen, größere Gruppen zu zerschlagen und eine Aufsicht über die Schulpflicht einzusetzen, dem die Lovara, nicht immer erfolgreich, durch Wegziehen aus dem Weg zu gehen versuchen. Erst das landesweit und mit Gesetzeskraft eingeführte totale Fahrverbot, begleitet von Konfiszierungen von Pferden und Wägen, machte dem fahrenden Lebensstil ein sehr abruptes Ende.

Aus den angegebenen Berichten kann man über die Kultur der Lovara und deren Veränderung nur ablesen, dass die Pferde nicht nur aufhören ein Bestandteil des Lebensunterhalts zu sein, sondern auch langfristig ganz aus deren Leben verschwinden. Aber auch die erschwerten Bedingungen für die neu gefundenen Erwerbszweige in der Schwarzwirtschaft der Nachkriegszeit waren nicht von Dauer, und auch die von den Behörden angebotenen manuellen Berufe mit schwerer körperlicher Arbeit erfüllten den Zweck eines klassischen Arbeitsverhältnisses nicht, sei es aus äußeren oder inneren Gründen. Frauen oblag die Versorgung der Familie, was mitunter nicht ohne Mundraub abging. Trotz den Einschränkungen durch die fahrende Lebensweise berichteten amtliche Kontrollen von Sauberkeit und Behaglichkeit in den Wohnungen. Manche Gewohnheiten ließen sich dennoch schwer übertragen, wie die Existenz von Fenstern und Türen. Auch das Klischee des schmutzigen Roma hält der Konfrontation mit den Ansprüchen der Lovara selbst vor Allem an feierliche Kleidung und an bewusst hergezeigten Goldschmuck nicht stand. Widersprüchlich klingen auch Meldungen über anzüglich und lose bekleidete Frauen, denn dies entspricht in keiner Weise den Bräuchen der Roma. Aufdringliches Verhalten der Kinder ist gleichfalls leicht erklärlich, wenn man ihre defensive Stellung in Betracht zieht. Diesmal stand den Roma in der Situation der Repression jedoch der Weg des Entziehens nicht offen, die Grenzen waren dicht, der Staat allmächtig.

Peter Wagner

— Bez státní příslušnosti (téměř) až do konce života

Zvláštní úpravy práva na získání státního občanství pro „Romy“ („Cikány“)¹

Úvodem

Národní cítění a státní uvědomělost, jež během 19. století zesílily i v rakousko-uherské monarchii, byly provázeny vymezováním se vůči kočovným skupinám obyvatelstva a jejich vyloučením ze společnosti. Jednou ze skupin, které byly takto vystaveny „zvláštnímu zacházení“, byli Romové. Celou řadou jednotlivých zákonů byli definováni jako lidé „bez příslušnosti“ a z úřední moci se stali cizinci bez vlasti a bez jakýchkoli práv. Po vzniku Rakouské republiky byla (rakouským) „cikánům“ spolkovou ústavou, platnou od roku 1920, „přislíbena“ rovná příležitost při získání občanství. Toto písemně ustanovené zrovnoprávnění *de jure* se však ve skutečnosti dotklo pouze malé části již usedlých burgenlandských Romů, a to navíc jen krátkodobě. Takzvaní „kočovní cikáni“ byli i nadále považováni za „cizince či osoby bez státní příslušnosti“.

Zmíněnému „zvláštnímu zacházení“ nahrávaly životní poměry a každodenní sociokulturní jednání Romů (Sintů a Romů). Ti se totiž řídili svým specifickým společenským řádem, zahrnujícím vlastní právní a normativní systém včetně pravidel pro výběr jmen a uzavírání sňatků. Zároveň či možná v důsledku pohrdání a stigmatizace „hostitelskou společností“ ignorovali „Cikáni“ (zvláště skupiny Sintů, Lovárů a Kalderašů) „pravidla majoritní společnosti“. Přijetí majoritní společnosti a integrace do ní se proto z Romů snažil dosáhnout jen málokdo a jen omezeně. Osobní identita Romů se tak utvářela ve vlastní společnosti velkých rodinných svazků a skrze užívání zvláštních jmen (přezdívek). Úředně evidované jméno (křestní jméno a příjmení) mělo pro daného Roma jen malý význam a v průběhu života mohlo být případně (i ví-

1 Termín „Cikáni“, pohrdavé označení ze strany Neromů, má širší konotace než označení, která používají Romové sami mezi sebou. Vysvětlení vyplývá z textu samotného. Označení „Romové“, resp. „Romové/Sintové“ je zde užito jak pro celou skupinu, tak také pro všechny jednotlivé subetnické „skupiny“, které se v Rakousku dělí takto (řazeno dle početního zastoupení): Romové (Romové z Burgenlandu) a Sintové, dále především Lovárové a Kalderaši.

cekrát) změněno. Vzájemné překrývání jednotlivých společenských a právních systémů vedlo k poměrně „nedbalému“ počínání si s nadřazenými státními pravidly, za což však Romové a Sintové drazé zaplatili. Socializace ve vlastním systému podporovala vyčlenění jak ze strany majoritní společnosti, tak ze strany samotných Romů. Nízká úroveň gramotnosti tehdejšího romského společenství celkové situaci nijak nepřidala.

Případ Rosy W. a její rodiny poslouží jako příklad strategie rakouského státu směřující k odpírání občanských práv některým skupinám obyvatel. Jakkoliv je příběh paní W. třeba vnímat individuálně, reprezentuje tato rakouská Sintka zároveň i celou skupinu obyvatel Rakouska, které jsou upřena jejich občanská práva. Její snaha dosáhnout alespoň ve stáří lepšího postavení (ve formě skromného zajištění) názorně odhaluje způsoby, jakými tyto mechanismy diskriminace v praxi fungují, a to i v demokratických, „moderních“ podmínkách.

Ačkoliv od konce druhé světové války a ukončení nacistického barbarství uplynulo již 45 let, Romům, kteří byli v tomto období rasově pronásledováni a kategorizováni jako „Cikáni“, se stále ještě nepodařilo dosáhnout osvobozujícího rovnoprávného postavení, natož pak plné integrace do majoritní společnosti. Na této skutečnosti nezměnil skoro nic ani rok 1988, „zasvěcený“ připomínce obětí nacistického bezpráví. K vyrovnání po staletí utvářeného dluhu – totiž společenského vyčleňování jedné rakouské menšiny, způsobeného předsudky, xenofobií a nenávistí vůči všemu cizímu, končícího ve vyhraněném období dokonce i smrtelnými oběťmi – nepřispěly ani početné úpravy zákonů, týkající se péče o oběti nacismu („odškodnění za nacistické zločiny“), ani projevy dobré vůle ze strany předsudky nezatížených příslušníků „byrokracie“, kteří již sami byli – ať osobně či skrze rodinné vztahy – nacismem ovlivněni jen málo.

Ve svém příspěvku budu sledovat zmíněné vývojové tendence, přičemž se zaměřím na období druhé Rakouské republiky.² Obzvláště mi půjde o návaznost na tradice, která umožnila odepírat romským žadatelům nejen udělení rakouské státní příslušnosti, ale i status obětí nacismu, a to až do současnosti. Je přitom důležité pečlivě roztřídit celý svazek motivů, které k takovému chování vedou, a podrobně specifikovat všechny jeho důvody. Jako červená nit se mou prací prolíná hlavní teze, že při konstruování této kategorie cizinců – a tím pádem i jejich právního a sociálního znevýhodnění – sehrály svou roli jak (iracionální) xenofobní postoje, tak také (zjevné) ekonomické zájmy.

2 První Rakouská republika vznikla v prosinci 1919 v důsledku rozpadu Rakousko-uherské monarchie po první světové válce. Zanikla v březnu 1938 Anshlussem – připojením Rakouska k Německé říši. Po skončení druhé světové války Rakousko vyhlásilo nezávislost, a to v červenci 1945, jako poražený stát však bylo obsazeno vítěznými spojenci a rozděleno do čtyř okupačních zón. Spojenci ze země odešli v roce 1955, kdy došlo i k obnovení rakouské suverenity. Termín druhá Rakouská republika se vztahuje k existenci Rakouska po roce 1945 – pozn. red.

Úvod k „nepochopitelnému příběhu“ Rosy W.

„Tímto žádám z důvodu odstranění tvrdosti zákona o poskytnutí dávek na výživu a zároveň prosím, aby byl můj případ opět předložen k posouzení komisi pro péči o oběti nacismu.

V letech 1939 až 1945 jsem – ještě jako mladistvá – byla vězněna v nacistickém cikánském táboře v Salcburku-Maxglanu, v ženském koncentračním táboře v Ravensbrücku a ještě později v koncentračním táboře v Bergen-Belsenu. Díky různým předchozím trestům jsem do dnešního dne nedostala za své věznění žádné odškodnění.

Kromě toho nemám rakouskou státní příslušnost, a to i přesto, že jsem se narodila v Königs-wiesenu v Horních Rakousích a moji rodiče žili celý život převážně v Rakousku. Souvisí to s naším dřívějším „cikánským“ životem.

Se zřetelem na utrpení, kterým jsem za nacismu prošla (věznění, nemoci, vyvraždění celé mé rodiny), vás žádám, aby mi byly alespoň v rámci odstranění tvrdosti zákona přiznány dávky na výživu. [...]

S úctou, Rosa W.³

Tato žádost o důchod, kterou paní W. podala 2. února 1990 na Rakouském spolkovém ministerstvu práce a sociálních věcí, byla 31. července 1990 rozhodnutím Rakouské republiky zamítnuta:

„Vaše žádost ze dne 2. února 1990 o udělení dávky na výživu podle § 15. odst. 7 zákona o péči o oběti nacismu prostřednictvím finančního vyrovnání v případě tvrdosti zákona podle § 15 a zákona o péči o oběti nacismu byla po konzultaci komise pro péči o oběti nacismu (§ 17 zákona o péči o oběti nacismu) zamítnuta.“

Odůvodnění:

Jestliže lze v souladu s nařízeními vyplývajícími ze zákona o péči o oběti nacismu vyvodit zvláštní závažnost případu, může Ministerstvo práce a sociálních věcí podle § 15a zákona o péči o oběti nacismu po vyjádření komise pro péči o oběti nacismu... přiznat vyrovnání z důvodu odstranění tvrdosti zákona. Zákonem vyžadovaná závažnost případu musí být podložena fakty a okolnostmi daného případu. Podle § 15 odst. 7 zákona o péči o oběti nacismu má žadatel nárok na důchod [...] a zdravotní péči [...] i tehdy, pokud nemá nárok na vystavení úředního osvědčení výhradně kvůli odsouzení trestním soudem ve smyslu 2. odst., anebo pro odsouzení podle odst.

3 Dopis Rosy W. Ministerstvu práce a sociálních věcí, Vídeň, 2.2.1990 (kopie ve vlastnictví autorky).

3 a 4 nároku na vystavení pozbyl, resp. mu byl tento nárok podle odst. 5 odepřen a tím i zabaveno úřední osvědčení.

Z provedeného šetření vyplývá, že jste byla trestním soudem vícekrát odsouzena ve smyslu § 15 odst. 2 zákona o péči o oběti nacismu, což ovšem udělení podpory dle § 15 odst. 7 zákona o péči o oběti nacismu samo o sobě ještě nevylučuje.

Bylo však zjištěno, že toho času nemáte rakouskou státní příslušnost, a že jste občankou Rakouské spolkové republiky nebyla ani ke dni 13.3.1938. Trvalé bydliště na území Rakouské republiky před 13.3.1938 po dobu delší deseti let sice uvádíte, avšak toto tvrzení jste nijak nedoložila. Dále nelze z předložených dokladů zjistit přesná doba Vašeho věznění v koncentračním táboře.

Absence těchto v normách přesně stanovených předpokladů k uplatnění nároku ovšem ve smyslu § 15a zákona o péči o oběti nacismu nepředstavuje zvláštní tvrdost.

[...]

Proti tomuto rozhodnutí není přípustný žádný opravný prostředek.⁴

Zvláštní znamení: „Cikánka“, přežila koncentrační tábor, obchodnice

Příběh Rosy W. se „odehrává“ v Rakousku ve 20. století. Bylo možné jej rekonstruovat na základě písemných a ústních pramenů. Své vlastní zážitky i tradovanou historii své rodiny popísala paní Rosa W. opakovaně především v posledních letech – v době popularizace metody „oral history“. Postupem času však za sebe dnes už 75letá paní W. nechávala čím dál častěji mluvit svou angažovanou dceru, která si také vzala na starost vést za matku i za celou svou rodinu veškeré jednání s úřady a „papírování“.⁵

Rodiče paní Rosy W. žili a podobně jako většina kočujících Sintů před rokem 1938 cestovali, v jejich případě po jižním Německu a Rakousku. Neměli ani německou ani rakouskou státní příslušnost. Po návratu z koncentračního tábora žila paní W. převážně v Rakousku (v Dolních a Horních Rakousích). Až do nedávné minulosti (do roku 1992) nemohla uplatňovat nárok na kompenzaci za dobu strávenou uvězněním v táborech, za vytrpěné příkoří a za ztrátu rodiny, a to ani v Německu ani v Rakousku. Skutečnost, že se narodila v Rakousku a že zde strávila celý svůj život, i když z pohledu úřadů zůstávala osobou bez státní příslušnosti, se v roce 1990 ostatním (pravým?) Rakušanům nejevila jako hodná „zvláštního zřetele“.

4 Úřední rozhodnutí ze dne 31. července 1990 (kopie, originál ve vlastnictví žadatelky).

5 Různá interview s matkou i dcerou (neformální rozhovory a magnetofonové záznamy interview) z časového období 1988–1999.

Čeho se Rosa W. a ostatní příslušníci národnostní (etnické) menšiny Romů (Romů a Sintů) – která jako taková nebyla až do prosince 1993 vůbec uznávána – dopustili, že jim demokratické Rakousko upřelo „stejná práva“ a zamítlo nároky, které tak „obtížně získali“? V nedávné minulosti byli úředníci ochotni při nepřilíh závažných deliktech (drobné kriminalitě, majetkově trestných činech atd.) přimhouřit oči a poskytnout i dříve trestaným osobám skromné dávky na výživu. Dělo se tak i přesto, že do leckteré úřadovny a leckterého společenského prostředí se do té doby ještě nedonesla informace o tom, že vytlačování takzvaných „Cikánů“ na okraj společnosti, do šedých zón ekonomiky a zločineckého prostředí, je v mnoha případech třeba chápat jako neodvratný následek vývoje jejich postavení v Rakousku po roce 1945. Ten pak vyplýval ze skutečnosti, že malé skupině lidí, která „cikánský“ holocaust přežila, byl ze strany státu i společnosti značně (a částečně systematicky) znesnadňován život.

Část Romů (a především Sintů) se musela vypořádat s problematickým dědictvím 19. století, kdy neměli žádnou státní příslušnost. „Mnoho z nich se v Rakousku narodilo a také tam – až na dobu strávenou v koncentračních táborech – nepřetržitě žilo, přesto se jim nikdy nedostalo základních práv ve smyslu úmluvy pro ochranu lidských práv a základních svobod“ (Spolková sbírka zákonů č. 210/1958 Sb.). Nikdy jim nebylo dopřáno vést nerušený soukromý a rodinný život a od samotného narození s nimi bylo zacházeno ponižujícím způsobem. Článkem 2 rakouské Ústavy z roku 1867 (před zákonem jsou si všichni občané rovni), která navazovala na zákon o právu na vlast z roku 1863, byli coby příslušníci cikánského národa vyloučeni z pospolitosti, v níž platil princip rovnosti – „před zákonem jsou si všichni občané rovni!“. Rovněž byli vyloučeni z práva na ochranu menšin, které zaručovala Saint-Germainská smlouva (článek 62) z roku 1919.⁶

Jakožto lidé bez vlasti a státní příslušnosti mohli být vlastně Romové rádi, že se vůči nim již alespoň neuplatňovala starší opatření – a sice jejich vyhošťování a pronásledování coby „cizích Cikánů“. I na to však v nové, druhé Rakouské republice došlo, konkrétně v roce 1948! V mezidobí, za posledních zhruba deset let, vzrostla „tolerance“ a ochota společnosti Romy uznávat, což je dáno jednak generační výměnou, a dále také jistou očistou smýšlení. Jedna (zdánlivě) nepřekonatelná překážka však zůstala. Není-li člověk držitelem státního občanství, statusu s dalekosáhlými důsledky, a získá tak tento atribut odlišnosti, nemůže (nebo nesmí?) být rovnoprávným s ostatními občany.

Ještě než se začneme věnovat analýze vzniku (bez)právního statusu Romů, coby občanů bez státní příslušnosti, tedy dědictví, kterého se nebylo možné zbavit vůbec anebo jenom velice obtížně, podívejme se na životní příběh Rosy W. po „osvobození“. V prvních poválečných

6 Žádost o udělení milosti pro paní Rosu W., sepsaná panem dr. Klausem Sypalem, Vídeň, 14.3.1990.

letech se jí nedařilo špatně. Poválečný chaos poskytoval prostor i leckterému outsiderovi. Do života poté – po koncentračních táborech, po prožitém utrpení a následných traumatech – pronikaly paprsky svobody a tu a tam se pro tyto vyhublé lidi, kteří unikli téměř jisté smrti, pro tyto muselmany (a muselmanky),⁷ leskly příslibem téměř rajských poměrů.⁸ Situace ve větších městech – mj. také díky tomu, že se zde soustřeďovaly různé cizí skupiny – skýtala možnost anonymně splynout s davem. Americké okupační síly zde navíc neplnily jen funkci přísné kontroly, ale zároveň i ochranné moci.

Paní Rosa W. se v roce 1945 spolu se svou nově založenou rodinou usadila v Linci, kde žili – podle rozšířených klíše – „tradičním cikánským životem“, tj. bydleli v „cikánském voze“ a živili se obchodem. Tento způsob života – resp. jeho tolerování – byl v podstatě umožňován a zároveň i utvářen především specifickými poměry poválečné doby. Hornorakouskou metropolí nad Dunajem si rodina jako svůj „nový domov“ nevybrala náhodou. Částečně zde mohli navázat na život, který vedli před válkou – rodina a další příbuzní měli v Linci a jeho okolí zimní stanoviště. V širším smyslu šlo tedy o návrat domů.

Náčrt situace na konci války

Linec byl osvobozen 5. května 1945. Část obyvatel města jásala, rozhazovala květiny a vítala americké vojáky přicházející na hlavní náměstí. I přes tyto projevy sympatie bylo nicméně k městu přistupováno jako k okupovanému území. Podobně jako v mnoha dalších rakouských městech a regionech se ani zde nacisté nechtěli vzdát dobrovolně. V župě Oberdonau docházelo ještě i v prvních květnových dnech roku 1945 k popravám vězňů koncentračních táborů.

Navzdory nacistickému teroru, který zde pokračoval až do úplného konce války, se město stalo útočištěm nejrůznějších skupin obyvatel. Ještě před koncem války začalo „druhé stěhování národů“. V Horním Rakousku se soustředil největší počet uprchlíků, odsunutých, „odvlečených“ a „přemístěných“ osob.⁹ Krátkodobě šlo až o zhruba půl milionu lidí. Zajištění jejich ubytování a stravování patřilo bezprostředně po skončení války k vůbec největším problémům.

7 „Muselman“ bylo označení pro vězně koncentračních táborů, kteří byli vyzábli na kost a kůži, podobali se kostlivcům, a zcela ztratili svou lidskou důstojnost. Označení se v žargonu vězňů koncentračních táborů vyskytovalo jen v mužské podobě, ženská obdoba je autorčinou inovací – pozn. red.

8 Rosa W. popisuje, že období bezprostředně po „osvobození“ se rovnalo ráji na zemi.

9 Srov. Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico Nr. 60, Linec 1995. Část, která pojednává o vývoji v Linci, se v podstatě shoduje s článkem Eriky Thurner. 1996. Ein Kapitel Stadtgeschichte: „Zigeuner“ in Linz. In: Mayrhofer F., Schuster W. (eds.) 1996. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1995*. Linec.

Jako centrum zbrojního průmyslu a „führerovo město“ nezůstal Linec ušetřen bombardování. Poškozeno bylo 20 procent budov (14 tisíc poškozených bytů), i tak ale město patřilo k těm méně zničeným. Během nacismu se sice zvýšil objem bytového fondu města, nicméně těchto 11 tisíc nově postavených bytů zdaleka neodpovídalo skutečné poptávce a ani tato výstavba nestačila na to, aby všem, kteří se kvůli nacismu a válce stali „bezdomovci“, mohla poskytnout útočiště.¹⁰ V časovém rozmezí od roku 1938 do jara 1945 se počet obyvatel Lince téměř zdvojnásobil a dosáhl počtu 200 tisíc osob. V roce 1945 bylo na území města registrováno 45 433 uprchlíků, dvě třetiny z nich pak našlo svůj první poválečný domov v táborech a nouzových obydlich.¹¹

Za výhodu lze považovat, že druhá světová válka skončila – na rozdíl od té první – v období jara. V teplejším ročním období se tak naskytlo více možností opatřit si nějaké přístřeší. Lidé bydleli, kde se dalo – ve zničených domech, nouzových útulcích, chatrčích i jeskyních. Mnoho budov (kláštery, školy, kasárna) se namísto jejich původního využití začalo využívat jako hromadné tábory. Došlo také k opětovnému využití „zemnicových sídlišť“ a jako noclehárny sloužily dokonce i lodě na Dunaji, odstavené nákladní vagóny a staré zchátralé maringotky.¹²

Jednu specifickou skupinu uprchlíků tvořili bývalí vězňové koncentračních táborů, kteří byli zčásti ubytováni ve zvláštních táborech. Oběti nacismu, lidé, kteří přežili týrání (především Židé), doufali, že se jim v amerických zónách dostane podpory a pomoci při další cestě do zemí, odkud pocházeli, případně do možných budoucích (bezpečných) domovů. Až do července 1945 spadal Linec výhradně do americké administrativní zóny. Teprve s příchodem sovětských jednotek do Urfahru 31. června 1945 došlo k rozdělení města, přičemž Dunaj, resp. dunajské mosty, tvořily hranici mezi oběma zónami.¹³

Některým „přistěhovaným“ Židům a osobám „vyhnaným z vlasti“ bylo po určité době umožněno kýžené pokračování v jejich cestě. Jiní uprchlíci se svých původních plánů putovat dál sami vzdali a Linec se jim stal novým domovem. A to i přesto, že většina z nich musela vyčkávat několik let v provizorních podmínkách – v dřevěných barácích či jejich zděných podobách, v kasárnách, které jim jako ubytovnu poskytl stát, spolková země nebo obec. Další bývalí vězňové koncentračních táborů – Sintové a Romové – přišli do města buď v malých skupinách, nebo jako jednotlivci. V davech přistěhovalců zpočátku splynuli s ostatními.

10 Slapnicka, 1995: s. 196 a násl.; Kepplinger, 1988: s. 430.

11 Slapnicka, 1995; resp. Lackner, 1987: s. 238.

12 Lackner, 1987: s. 238 a násl.

13 Katzinger, 1995: s. 57 a násl.; resp. Michael. 1995: s. 213 a násl.

Hledání domova: Z koncentračního tábora do Lince

Sintka Rosa W. byla v době, kdy nacistické zákony zatlačily „Cikány“ nejdříve do zadržovacích a pracovních a krátce poté i do koncentračních a vyhlazovacích táborů, teprve mladá dívka. Nacisté během války jako příslušníky tak zvané „cizí rasy“ vyvraždili bezmála dvě třetiny z 11 tisíc rakouských Sintů a Romů. Jen menší část dokázala koncentrační tábory a popraviště přežít. Byli to především mladí, „práceschopní“ lidé.¹⁴

Strastiplná cesta tábory pro paní Rosu a její rodinu začala v roce 1939 v nacistickém cikánském táboře Salcburk-Maxglan. Odtud byla ještě jako nezletilá nuceně deportována do ženského koncentračního tábora v Ravensbrücku. Přežila jen díky své dobré konstituci a štěstí. Poslední rok strávila v jedné z vnějších částí koncentračního tábora Ravensbrück. Když nacisté začali vězně kvůli postupu Rudé armády hnát do západnějších táborů, byla paní Rosa skoro na konci svých sil:

„Byly tam se mnou i dvě dobré přítelkyně, také Cikánky, které mě podpíraly. Jedna se do mě zavěšila zleva, druhá zprava, a tak mě vláčely s sebou. Pusťte mě, prosila jsem je pořád dokola, já už nemůžu. Nohy mi vypověděly službu. Vysoká horečka a žízeň a voda žádná. Nenechaly mě tam ležet.“¹⁵

Nakonec se jí spolu s jejími spoluvězeňkyněmi podařilo utéct. Riziko, že je na útěku zadrží některá z rozprášených jednotek SS, bylo velké. Zrovna tak velké ale bylo riziko, že blížící se spojenecké oddíly s nimi nebudou jednat jako s pronásledovanými osobami, ale jako s prchajícími nacisty. Kromě toho byla jejich „cesta domů“ ztížena až do osvobození a kapitulace neustávajícím bombardováním, resp. znesnadněna s ním spojeným zničením dopravních cest. Jejich postup však nebyl omezen jen těmito vnějšími rámcovými podmínkami a faktory, ale také špatným psychickým a fyzickým stavem. Téměř všichni, kdo přežili koncentrační tábory, byli velmi oslabeni a trpěli nejrůznějšími zdravotními problémy. Náhlý a přílišný přísun potravin měl pro mnoho z nich smrtelné následky. Přebytek jídla se stal problémem tehdy, když – jak dokládá spousta rozhovorů a autobiografických pramenů – dlouhá léta nedostatku vystupňovala touhu po určitém jídle tak, že lidem zastínila rozum, takže naprosto přecenili schopnost svého těla tyto pokrmy přijmout. Vzpomínky bývalých vězňů koncentračních táborů, kteří si najednou připadali jako v zemi blahobytu, je třeba chápat právě v tomto kontextu. Stejným způsobem situaci líčí i Rosa W.:

¹⁴ Thurner, 1983.

¹⁵ Winter, 1987: s. 86.

„Dobytek pobíhal volně, bez majitele. Jídlo, všechno možné člověk nacházel na ulici. Co jen brdlo ráčilo. Všechno bez majitele, prasata, která nikomu nepatřila, jako v nějaké pohádkové zemi. Člověk na ulici narazil na auta s potravinami. Jako v pohádkové zemi blahobytu. Sedláci totiž dávno utekli. Na ulicích ležely tuny masa, paštiky a všelijaké jiné věci, husy, kuřata. Na co jen člověk pomyslel. [...] Vzaly jsme si potom takhle dva koně, vždyť nikomu nepatřili. S nimi jsme pak postupovaly rychleji. Já jsem s koňmi přeci uměla zacházet. Umím je zapřáhnout, vypráhnout, umím na nich jezdit, umím je hřebelcovat, prostě všechno.“¹⁶

Uzavření sňatku podle vlastních zákonů

Cestou potkají Sinta, který už bez cizí pomoci nedokáže jít dál. Jako těžce nemocný sice proženy na jednu stranu představuje jistou přítěž, na druhou stranu jim je však jako muž přesto určitou ochranou. Ještě na jaře 1945 dorazí celá skupinka různými oklikami až do města na Dunaji. K Linci Rosa upíná naději, že zde najde ostatní členy své rodiny anebo další příbuzné, kteří válku přežili. Toto přání se jí však nesplní. Nedobrá předtucha se zakrátko stane jistotou: všichni členové rodiny byli vyhlazeni, vyvražděni – otec, matka, všech deset sourozenců. Přežil jen jeden ze strýců. Zachránili jej společně s jeho nejbližšími jeho sousedi v obci Zwingendorf v Dolních Rakousích, nevydali jej napospas pronásledování.¹⁷

Arthur S. a Rosa W. jsou v podobné situaci. Tento Sinto se narodil v roce 1916 v Halle na řece Saale. Než se nacisté dostali k moci, žil v Německu. Ještě před svým uvězněním se stal otcem rodiny. Jeho žena a tři děti však holocaust nepřežily. Také jeho rodiče a dvě sestry jsou mrtví. Smutek, zoufalství a samota Rosu a Arthura spojují. Ze soužití v nouzi se časem vyvine životní partnerství, podle vlastního kodexu manželství. Státní ani církevní sňatky u Sintů nejsou zvykem.

„Přišel z koncentračního tábora Sachsenhausen. Matka ho spolu s třemi nebo čtyřmi dalšími ženami sebrala na ulici. Byl zavšívěný, měl tyfus a už nemohl dál. Matka mu takřka zachránila život. Ošetřovala ho, dokud se neuzdravil, a potom už zůstali spolu.“

16 Winter, 1987; resp. nesestříhané záznamy k videofilmu: Huber Norbert, Peseckas Hermann, Thurner Erika. 1985. *Die Zeit heilt keine Wunden. Begegnung mit Zigeunern in Österreich*. Solnohrad.

17 Informace od G.M. na základě výzkumu v obci Zwingendorf. Skutečnost, že někteří „Cikáni“ byli před pronásledováním a záhubou zachráněni příslušníky majoritní společnosti, byla dosud téměř neznámá.

Takto popisuje začátek jejich partnerství dcera paní W.¹⁸

Nyní je to Arthur, kdo se po uzdravení chopí otěží a postará se o bydlení. Nečiní tak ale jako žadatel na úřadech a zaopatřovacích institucích, nýbrž využívá dřívějších kontaktních sítí a svých vlastních životních zkušeností. Jejich prvním příbytkem je malá maringotka, kterou Arthur koupil od komediantů, se stanovištěm na náměstí Bulgariplatz. Na stejném místě stojí další tři nebo čtyři takovéto vozy. Před válkou existovaly mezi Sinty a komedianty a lidmi od cirkusu kontakty. Lidé z tohoto prostředí, kteří se do „nacistické národní pospolitosti“ nedokázali včas a „hodnověrně“ integrovat, byli jako kočovní lidé a „asociálové“ rovněž ohroženi pronásledováním. Po svržení nacistického režimu se opět začali sdružovat.

Rodina, která se mezitím rozrostla, zůstává až do roku 1948 bydlet na náměstí Bulgariplatz. V roce 1946 se jim narodila dcera, v roce 1948 syn. Dva dospělí a dvě – později tři – děti se již do jedné maringotky nevejdou. Problém nespočívá jen v opatření většího vozu, ale i v nalezení nového, úředně povoleného stanoviště. Arthur S. je při hledání úspěšný, podařilo se mu získat pozemek u Dunaje, naproti továrně na tabák.

„Cizinci“ a okrajové skupiny mezi sebou

Ještě v roce 1948 se rodina přestěhovala do ulice Hafenstraße 1A. Na tomto pozemku, který sousedil s ulicí Untere Donaulände, obývala zanedlouho dokonce dva „cikánské vozy“, jeden větší spací vůz a jeden menší jako kuchyni. Za roční nájem rodina disponovala atraktivním stanovištěm v zeleni, ideálně vhodným i pro chov menších zvířat: psů, králíků a jednoho poníka. Měli zde vlastní přípojku na vodu a elektřinu a – co bylo velmi důležité – stanoviště bylo možné nahlásit jako trvalé bydliště.¹⁹

Nový příbytek této dvojice vykazoval kvality zahradního domku a pro jejich vlastní děti a brzy i děti sousedů se stal malým eldorádem. Sousedy jim byli obyvatelé bezprostředně přiléhajícího tábora a dalších baráků. Jednalo se o „barákový tábor 77“ v ulici Hafenstraße s přibližně 200 obyvateli a kasárna (bývalé továrny na vlněné zboží) s více než 900 obyvateli.²⁰ Obyvatelstvo táborů tehdy bylo stále ještě tvořeno velmi promíchanou společností, jejíž většinu představovali cizinci (národností Němci).

18 Magnetofonové záznamy životopisných interview s R.W. ze dne 3.3.1991 a M.G. ze dne 20.9.1992; resp. ze dne 25.11.1995 (ve vlastnictví autorky).

19 Přihlašovací list místní obce Linec na Dunaji, 1945 a násl., Archiv města Lince.

20 Lackner, 1987: s. 267 resp. 271.

„V těchto barácích žily i rakouské rodiny. Šlo hlavně o příslušníky dělnické třídy. Někteří byli řemeslníci a pracovali u Spojených rakouských oceláren.²¹ Byli jsme v kontaktu především se sudetskými Němci a s Rumuny, zvlášť pak s některými rodinami z kasáren.“²²

Rosa W. a Arthur S. se nijak nesnažili využívat svého pobytu v koncentračních táborech ve svůj prospěch. Možná ani neznali ustanovení, podle něž měly být při přidělování bytů upřednostňovány právě oběti nacismu a umisťovány např. do bytů po nacistech. Rovněž asi nevěděli, že jim jisté zvýhodnění zaručovalo také živnostenské právo. Své náhlé privilegovanosti pravděpodobně úplně nedůvěřovali, vždyť se v jejich okolí našlo tolik případů dokládajících pravý opak. Lidem, kteří koncentrační tábory přežili, bylo například předhazováno, „že svým utrpením chtějí vzbuzovat soucit a snaží si vyloudit jistá zvýhodnění.“²³

Rosa W. a Arthur S. navíc neměli žádné doklady, které by jejich věznění v koncentračních táborech potvrzovaly. Stejně jako mnoho dalších vězňů z tábora uprchli ze strachu před nejistým koncem, bez propouštěcího listu. Ostatní osobní doklady jim byly zabaveny během pronásledování a věznění – a ztratily se v nenávratnu. Některým lidem byly dokonce ještě po válce jejich průkazy totožnosti a někdy i další osobní dokumenty výkonnou mocí prostě odcizeny.²⁴ To, že doklady „chyběly“ nebo že je nebylo možné dohledat, podporovalo stejně jako pochybnosti o pravosti stávajících dokladů také ztrátu paměti a zároveň zvětšovalo bílé skvrny na historickém povědomí celé společnosti. Postižené osoby to i omezovalo v jejich právním postavení (jako oběti nacismu, jako státní občany, jako spolkové občany atd.). Křivda, kterou nemohli prokázat, byla „prohlášena“ za něco, co se nikdy nestalo. Ke zpochybnění existence a identity jedince stačilo, že neměl svůj životopis sepsaný černé na bílém a neměl jej opakovaně úředně stvrzovaný.

Nicméně během okupace Rakouska spojenci bylo přeci jen možné zažité pronásledování využívat ve svůj prospěch, a to také Rosa W. a Arthur S. dělali. Díky těmto malým výhodám a díky jejich profesi se rodině v prvních poválečných letech dařilo:

„Vojáci okupačních armád – Američané, ale i Rusové, kteří k vězňům koncentračních táborů chovali sympatie, otce zpočátku velmi podporovali. Otec byl před válkou obchodníkem s koňmi.“

21 Voest – Vereinigte Österreichische Stahlbetriebe, založeny za nacismu jako Hermann-Göring-Werke – Závody Hermann Göringa – pozn. aut.

22 Interview s M.G., jako pozn. č. 17, ze dne 20.9.1992.

23 Srov. Rieger, 1997: s. 103; resp. Thurner, 1983: příloha XXVIII., výnos 1948, věc: „cikánský zlořád“.

24 Rieger, 1997: s. 81.

I po válce obchodoval, ale už ne s koňmi. I matčina rodina se živila koňským handlířstvím.²⁵ Díky obchodování s americkými i ruskými vojáky na tom otec nebyl až tak špatně. Pamatuji si například na celý vagón dámských kabelek anebo na hromadu balonového hedvábí, kterou prodal Američanům. Ti si z něj pak nechali ušít košile. Pak zas vyjel na venkov za sedláky a přivezl domů slaninu a vejce. Sedlákům prodával taky látky. Část jeho obchodů probíhala na černo, ale jiné byly zase úplně legální. Například u jednoho Žida na náměstí Pfarrplatz – jeho jméno si už nepamatuju –, který také přežil koncentrační tábor, otec kupoval látky, pravé anglické tkaniny z česané příze. To bylo úplně legální, on tam měl maloobchod.”²⁶

V prvním poválečném období byly představivost a nápaditost nezbytnými předpoklady, aby člověk vyžil. Křečkování a výměnný obchod umožňovaly přežít i „průměrným Rakušanům“, příslušníkům majoritní společnosti. Část obyvatel se více či méně úspěšně podílela na šmelinách a podloudnictví. Poválečný blahobyt mnohých Rakušanů a Rakušanek byl založen právě na těchto ilegálních obchodech. Oko zákona přitom pravděpodobně nebylo všude stejně bedlivé. Lidé, kteří byli za nacismu pronásledováni (především Židé), mohli lehce ztratit svou pověst. Skutečný či domnělý podíl Židů (anebo „Cikánů“) na černém obchodě opět oživoval staré předsudky. Ačkoli byl černý obchod vojenskými úřady co nejpřísněji zakázán, fungoval ve všech společenských vrstvách a skupinách.²⁷ Až do roku 1955 však plnili vojáci okupačních armád stále funkci ochranné moci a obchodování i bez živnostenského listu tolerovali:

„Někdy nás otec bral s sebou. Jednou nás chytli četníci. To bylo někdy v první polovině padesátých let. Vzali otci látky, které měl zabalené do balícího papíru. To ho samozřejmě velmi rozhněvalo. Jeli jsme na nejbližší ruské velitelství, kde jim vyprávěl, že byl přece tolik let v koncentračním táboře, a že pro nás děti nemá nic k jídlu, a že mu teď ten četník vzal i tu trochu, co ještě měl. Ten ruský komandant tam pak zavolal a otec si látky mohl zase přijít vyvézt. Na četnické stanici mu to všechno zase pěkně předali.”²⁸

25 Jak otec matky, tak její praděda byli držiteli živnostenského listu, který jim byl vystaven v hornorakouské obci Hochburg-Ach. Obchodníci s koňmi stejně jako měditepci plnili v tehdejší společnosti důležité hospodářské funkce.

26 Interview s M.G., jako pozn. č. 17, ze dne 20.9.1992.

27 Stern, 1995: s. 278.

28 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

Zájem o moderní techniku, touha po sociálních kontaktech

Po roce 1945 bylo pro většinu Sintů cestování s vozem a koňmi minulostí. Svobodný pohyb lidí byl především zpočátku v důsledku okupace omezen. To samozřejmě platilo i pro kočovné „Cikány“. Ale zdaleka ne všichni to vnímali jako hrubou újmu. Bydlení v cikánské marigotce s trvalým stanovištěm skýtalo kompromisní, přechodné řešení, jež vedlo k novému způsobu života, který byl dosud málokomu dovolen. Lidé si, pokud jim byla zároveň povolena i „určitá“ mobilita, veskrze vážili práva setrvat na místě, aniž by byli po 24 nebo 48 hodinách nuceni putovat dál. Díky autu se dal usedlý život spojit s tradičními povoláními (podomní obchod). Proto se auto také stalo vysoce žádaným artiklem.²⁹

„[Otec] byl jeden z prvních rakouských ‚Cikánů‘ (nebo: ‚Cikánů‘ v Rakousku), který si udělal řidičský průkaz, přestože neuměl číst a psát. Velmi krátce nato už vlastnil i auto. Ještě než si udělal řidičský průkaz, měl, dalo by se říci, šoféra, ‚Rakušana‘³⁰, který ho za peníze všude vozil. Ale zakrátko už začal jezdit sám vlastním autem.“³¹

„Bud’ vyrazel sám, nebo s mámou. Nechal ji pak někde vystoupit, ona chodila se zbožím dům od domu a pak ji zas někde vyzvedl.“³²

Dříve bývala celá (velko-)rodina na cestách. O děti bylo přirozeně postaráno, postupem času se s naprostou samozřejmostí sžívaly se svými úkoly. Brzy musely převzít zodpovědnost, zato se s nimi ale nejednalo jako se závislými, ale jako se samostatnými osobnostmi. Nový způsob života s sebou přinášel určité změny. To znamenalo v jistém smyslu přizpůsobení se maloměstáckému životnímu modelu. Příbuzenská síť byla vyhlazením většiny „cikánských“ rodin zničena, velkorodiny byly zredukovány na jednotlivce a menší skupiny. I Rosa W. a Arthur S. žili se svou nukleární rodinou poměrně izolovaně; alespoň v prostředí, kde bydleli, udržovali sociální kontakty a otevřenost vůči gádžům („Necikánům“). Kvůli absenci vlastního příbuzenstva se však jejich děti začaly již v raném věku cítit jako outsidersi.

29 Srov. Thurner, 1993: s. 324 a násl.; resp. Thurner, 1994: s. 87 a násl.

30 Tj. Neroma, člověka, který nebyl Sintem.

31 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

32 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

„Jednoho dne jsem si všimla, že všechny děti mají babičku, dědu, tety a strýce. Jenom my ne. Tak jsem se doma začala vyptávat.[...] Naši jediní příbuzní v Linci byl matčin strýc se svojí rodinou – vlastně prastrýc, který už tenkrát byl starší než mí rodiče. Žil se svou rodinou jinde, v Zöbrendorfer Feldu. Byly tam i další sintske rodiny, žily také v obytných vozech. S nimi jsme se ale skoro vůbec nestýkali. Se strýcem sice ano, ale s ostatními lineckými Sinty ne. Naši příbuzní, Sintové z Německa, k nám jednou dvakrát do roka jezdili na návštěvu. Byl to náš jediný intenzivnější vztah k jiným Sintům.“³³

Když rodiče jezdili za obchody, nechávali děti doma samotné. Hned se však našlo několik sousedek, které se o ně do návratu rodičů postaraly:

„Měli jsme chuť z kasáren. Zpočátku jistou paní Schuster, uprchlici. Ta pak ale emigrovala do Ameriky nebo do Kanady. Potom se o nás starala jedna její známá, Anuše, která už sama měla dvě děti. Vařila pro nás všechny a my děti jsme si spolu hrály. Otec jí zato něco dával, potraviny nebo jiné věci. I ostatním sousedům často něco dal. Vždyť většina z nich byla velice chudá. Byl to docela milý sousedský kolektiv, který jsme tam s těmi lidmi udržovali. [...]

Neměli jsme jako první jenom auto, ale i televizor. Pamatuji si, jak ho otec vynášel ven před maringotku, pak přišli sousedé s křesly a různě se usadili, aby se mohli koukat na záznam představení z divadla Löwinger-Bühne.“³⁴

Celkově se paní W. i s rodinou cítila sousedy plně akceptována. Otevřená diskriminace neexistovala. Především v prvních poválečných letech byla životní úroveň rodiny ve srovnání s jejich sousedy relativně vyšší. Děti neznaly hlad a rodinný příbytek včetně zahrady byl v porovnání s byty v barácích a kasárnách kvalitativně mnohem lepší. Přesto udělala rodina i v prvních poválečných letech špatné zkušenosti, které dnes brání vyjasnění minulosti.

Existenční překážky – aneb: přechod do normality

Padesátá léta byla pro část obyvatelstva ještě poznamenána nouzí a nedostatkem. Hospodářský zázrak se v Rakousku rozjížděl velice pomalu a jen s malým dosahem, nicméně, většině lidí se

33 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

34 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

začínalo dařit rok od roku lépe. To ovšem neplatilo pro sintskou rodinu paní Rosy, ta byla zcela zjevně izolována a vytlačována na okraj společnosti. S odchodem okupačních vojsk ztratila navíc svého ochránce.

Úřady odmítly vystavit jak Arthurovi S., tak i Rose W. živnostenský list – zkušenost, kterou zažili i mnozí jiní Sintové a Romové v Rakousku. Důvodem pro takové vyloučení ze společnosti byl nejen fakt, že se jednalo o osoby bez státní příslušnosti. V rámci boje proti (případně) konkurenci a proti povolování živnosti byli očividně znevýhodňováni.³⁵ V tomto jednání lze spatřovat jasnou návaznost na tradici z dob před nástupem nacismu, kdy se živnostnické střední vrstvy úspěšně prosazovaly proti „cikánské konkurenci“. I tehdy byla Romům a Sintům jejich oprávnění k provozování živnosti postupně odnímána – ať už svévolně, či podle litery zákona, přičemž tak přestaly existovat živnosti tisíce řemeslníků a obchodníků (kupříkladu měditepců či obchodníků s koňmi), kteří do té doby úspěšně zaplňovali mezery na trhu. Jako zákonný podklad k tomu posloužily Živnostenský řád a Zákazový zákon (Untersagungsgesetz). Platnost těchto restriktivních nařízení z doby Stavovské republiky a z doby nacismu přetrvala i do poválečné doby a teprve v roce 1952 došlo k jejich novelizaci.³⁶

Právě proto se jen nemnohým z tohoto okruhu obyvatelstva podařilo bezprostředně po roce 1945 – legálně – navázat na své rodinné podnikatelské tradice a získat zpět vytoužený živnostenský list. Legalizace obchodnické činnosti byla tudíž pro většinu z nich už od počátku nedosažitelná. S jakou silou se přitom oživily předsudky a rasismus (i v rámci justice) a jak nahrávaly i myšlenky hospodářského konkurenčního boje, ukazuje zvláště působivě příklad štýrského Roma, který byl „kvůli nepovolenému podomnímu obchodu odsouzen na 420(!) dní arestu.“³⁷ Jeho případ přivedl dočasně do rozpaků dokonce i zemský soud ve Štýrském Hradci; předsednictvo, které se na základě stížnosti odsouzeného případem zabývalo, sice shledalo, že se – vzhledem k nepřiměřeně vysokému trestu – jedná o porušení lidského práva. O provinění tohoto Roma – „notorického porušovatele práva a recidivisty“ – se soudci nicméně nakonec přece jen nechali přesvědčit.³⁸

Rokem 1956 počínaje byli Rosa W. a Arthur S. za svou podnikatelskou živnost každoročně pokutováni. V jejich bydlišti se začala objevovat policie a exekuční úředníci, někdy byl jeden z rodičů zatčen a (dočasně) uvězněn.³⁹ Na zatčení reagovalo okolí podle očekávání po-

35 Srov. Rieger, 1997: s. 76 a násl.

36 Rieger, 1997: s. 73.

37 Rieger, 1997: s. 103 a násl.

38 Prezidium zemského trestního soudu ve Štýrském Hradci, 45.907/64, říjen 1964; resp. Spolkové ministerstvo obchodu a hospodářství Spolkovému ministerstvu spravedlnosti, 3.12.1964, cit. dle Rieger, 1997: s. 104, resp. 105.

39 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

hrdáním a marginalizací. Uplatňování principu jakési kolektivní rodinné viny se projevilo i ve škole, v jednání učitelů s jejich dětmi; dcera musela na nátlak jedné učitelky v posledním roce – navzdory dobrým výsledkům – opustit školu bez ukončení, jako oficiální odůvodnění byl však uveden nátlak ze strany rodičů jejích spolužáků. Dcera měla sice vlastní profesní plány (snila o umělecké vysoké škole), byla ale neustále zapojována do rodinného „obchodu“; po složení řidičské zkoušky směla plnit úlohu „šoféra“:

„Spolu s rodiči jsme vyjeli. Zpozorovali jsme, že za námi jede policejní hlídka. Já jsem seděla za volantem a pokoušela jsem se je setřást. V autě jsme měli zboží, koberce, a neměli jsme živnostenský list. Zvrhlo se to pak v divokou honičku. Jela jsem někam stále do kopce, stále dál do lesa. Tam četnické auto uvízlo v bahně. Jela jsem rychle dál a rodiče přitom vyhodili koberce jednoduše z auta ven. Pak jsme zůstali někde stát a počkali jsme, až nás četníci dojedou. Ted' jsme museli my jet za nimi – na strážnici – aby všechno zkontrolovali, papíry, auto. Naštěstí bylo všechno v pořádku. Samozřejmě od nás chtěli vysvětlení, proč jsme jim ujeli. Na něco jsme se vymluvili a po několika hodinách nás konečně nechali jít.

Ted' jsme museli ale zase nenápadně zpátky nahoru do lesa, sebrat zboží. Museli jsme se smát, protože koberce z křoví přímo svítily. Četníci byli ale tak zaměstnání svým autem, že si jich vůbec nevšimli, když vyjížděli nahoru. Mnoha podobným zážitkům jsme se dokázali jen smát.“⁴⁰

Občasná malá vítězství nad strážci pořádku a možnost se smát situační komice sice dočasně osvobozovaly od nátlaku reality, „veselý cikánský život“ bylo ale třeba žít ve zrychleném tempu, neboť oko zákona se jen zřídka kdy unavilo a policejní dohled se postupně vyvinul v komplexní systém kontroly. „Cikánské kartotéky“ nezmizely s nacistickým režimem a umožňovaly tak nadále jejich účinnou kontrolu.⁴¹ Lidé bez „uspořádaných“ personálií – bez živnostenského listu a bez státní příslušnosti – se nacházeli téměř vždy jednou nohou v kriminále.

I město měnilo svůj vzhled, osvobodilo se postupně od válečných i poválečných skvrn. Nouzová ubytování a boudy byly postupně vyklízeny a odstraňovány. V padesátých a šedesátých letech se téměř beze zbytku podařilo realizovat program „Ven z nouzových staveb“. Došlo se i na obyvatele ulice Hafenstraße a bývalé rodiny uprchlíků mohly dokonce svá obydlí vyměnit za byty v jiných městských čtvrtích.⁴²

40 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

41 Důvěrná informace od policejního úředníka z Vídně, který ovládal romštinu, resp. měl informace k věci „zvláštní cikánské kartotéky“ poskytnuté jinými obvodními odděleními policie.

42 Lackner, 1987: s. 247.

Na bytové situaci Sintů se naproti tomu změnilo jen málo. Zůstali nadále bydlet ve svých maringotkách. Ze strany města sice ještě nedošlo k přímé výzvě k vyklizení maringotkových stanovišť, sociální klima bylo ovšem čím dál tím chladnější a nepříjemnější, sousedské společenství se rozpadalo, spřátelené rodiny se stěhovaly pryč. Kdo nadále bydlel v táborech a boukách, byl od této chvíle počítán k okrajovým skupinám společnosti.

S obnovením starého pořádku a hierarchie hodnot nastal v restaurativním klimatu padesátých a šedesátých let přechod do normality. Tuto normalitu reprezentovala společnost, která nenabízela všem stejné životní šance či stejně dobrá místa uvnitř své pospolitosti. Místa ve středu byla rychle rozdělena a obsazena. Část obyvatelstva se přitom musela spokojit s pozicí na okraji. Ti, kteří se nechtěli nebo nemohli přizpůsobit, kteří nepřijali hodnoty konzumní společnosti nebo nepochopili mechanismy vzestupu a integrace dost rychle, byli vytlačeni a stigmatizováni jako okrajové skupiny společnosti.⁴³ Jiní byli tak jako tak vyloučeni, případně se jejich společenská marginalizace ještě prohloubila.

Nejpozději v tomto okamžiku si Rosa W. a Arthur S. uvědomili, co všechno „zmeškali“. S postupujícím věkem jim újmy na zdraví z lágru začínaly činit velké potíže, přitom jim stále ještě nebylo přiznáno postavení obětí nacistického fašismu a nedostalo se jim žádné podpory ani pomoci, natož pak uznání a ochrany jako příslušníků etnické menšiny. Bez státní příslušnosti zůstali osobami s omezenými právy, ba osobami přímo bezprávnými.⁴⁴

V roce 1966 si našli nové bydliště v sousedním Dolním Rakousku, díky čemuž žili aspoň krátkodobě ve větší anonymitě, ovšem znovu jako „cizinci“, brzy i zde dobře známí státním úřadům – přestože bydleli v cihlovém domě jako řádní nájemníci.

Rodinné hledání stop: Naděje – obraty – stagnace

V těchto letech začalo pátrání dcery po vlastních kořenech, konkrétně po papírových dokladech rakouských rodišť jejích předků. Chtěla prokázat oprávněnost pobytu své rodiny (z matčiny strany) v její rodné zemi a vlasti, aby ulehčila život matce, ale také proto, aby si mohla splnit svůj dávný sen: smět volně překračovat statní hranice! Osobám bez státní příslušnosti byly totiž odpírány nejen právní nároky směrem k Rakouské republice, nýbrž i právo vlastnit cestovní pas. Cesty do zahraničí, zejména návštěvy příbuzných, se tak musely rok co rok odkládat.⁴⁵

43 Thurner, 1994: s. 54-88.

44 Thurner Erika, Minderheiten und Europapolitik. Ein Vergleich der wichtigsten Trends. In: *Europa-Ethnica*, zvláštní svazek, ve fázi vydání.

45 Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

Paní Rose W. začaly průvodní jevy jejího „cikánského“ života dělat problémy mnohem dříve než na hranici stáří. I dnes se jen nerada vzdává aktivit jako je kočování, život mezi (vlastními) lidmi, zaopatření živobytí na základě schopností nabytých díky rodinným tradicím jako je handlování. Znamenají pro ni totiž život sám. Naproti tomu ji však unavoval a drtil život pod neustálým dohledem úřadů, to neustálé podezřívání z nepravostí, přestupování zákona. Neklid a existenční nejistota ve stále těsnějších společenských podmínkách ztěžovaly i soukromý život. V rozporu s „cikánskými mravy“ si její manžel založil další rodinu a Rosa W. se o něho musela dělit s jinou ženou a dalšími dětmi. Starost o vlastní zaopatření tak tlačila na duši a na tělo čím dál víc. Veškeré své naděje proto koncentrovala na dceru, která uměla číst a psát – navzdory tlaku ze strany socializačních instancí a jejího okolí se jí totiž podařilo zbavit se statusu analfabeta.⁴⁶

V sedmdesátých letech začaly obě ženy svůj téměř zoufalý boj s úřady, ovšem nikoli v roli žalobců, nýbrž v roli prosebníků. První instancí, na kterou se obrátily, byla Rosa Jochmann, antifašistka, bojovnice za svobodu, která přežila koncentrační tábor v Ravensbrücku, a v neposlední řadě prostě jen žena pomáhající „zapomenutým“ obětem, lidem, kteří přežili lágry, ale většinová společnost je přehlížela a jednoduše vyloučila ze svých vzpomínkových akcí.

Odmítavá odpověď oblíbené poslankyně byla pro ně velkým zklamáním, její velice osobně psaný dopis u nich přesto vyvolal radost, ba hrdost, že se jejich prosba k osobě, ke které se vztahovaly jejich naděje, vůbec dostala a navíc se jim od ní dostalo tak osobní odpovědi. Mnohem větší vystrízlivění jim přinesla odpověď z úřadu spolkového kancléře; tehdejší spolkový kancléř a předseda Socialistické strany Bruno Kreisky (rovněž k němu jako k člověku židovského původu mnozí Romové a Sintové vztahovali svoje naděje), jim totiž neodpověděl sám osobně – politování, že v jejich věci nemůže nic dělat, rodině sdělil jen jeho úřad.⁴⁷

Oba politici nebyli s to – ačkoliv tehdy seděli v jednobarevné socialistické vládě – paní W. pomoci. Výhrady a odpor vůči „rasově pronásledovaným druhé třídy“ byly nadále součástí společenského povědomí a zasahovaly i myšlení lidí z okruhu obětí. Podezírání z nacistické perzekuce na základě „asociálnosti“ zatlačily skutečný důvod pronásledování do pozadí.

Rosa Jochmann v doslovném znění svého dopisu z 22. dubna 1977 dceři žadatelky sděluje:

„Hluboce dojatá jsem si přečetla Váš tragický dopis a ani vteřinu jsem nepochybovala o tom, že Vaše milovaná matka byla v Ravensbrücku. Jen jsem věděla, že číslo nemůže souhlasit a mimo

⁴⁶ Interview s M.G., jako pozn. č. 17.

⁴⁷ Sdělení R.M., telefonický rozhovor ze dne 2.1.1999.

to jsem chtěla [dodatečnými] připomínkami Vaší matce nějak pomoci k uznání jejího statusu. Ale není to možné. Ačkoli v jsme tolik bojovali za uznání, toto neprosadíme. [...]

Nacisti tenkrát zatkli všechny Cikány a všechny lidi, kteří se dostali do sporu se zákonem, mnozí seděli mnoho let v koncentráku, přestože za to, co udělali, si už dávno trest odpýkali, a vzhledem k tomu, že jsme považovali tento trest za bezprávní, chtěli jsme dosáhnout uznání i pro tyto chudáky, bohužel marně, k tomu se nenašla ochota, a proto – ačkoli bychom chtěli – nemůžeme teď pro Vaši matku nic udělat.

[...] Cikány jsme v lágru měli všichni rádi, protože vždy ochotně pomáhali, byli velice šikovní a pracovití. I dozorkyně měly Cikány rády. – Byli nejprve v bloku 6 a neexistoval žádný blok, který by byl čistší než tenhle cikánský blok. Tam se všechno lesklo, včetně jeho obyvatel. Neměli ani vši, jejich černé vlasy se třpytily jako lak, všichni je obdivovali. – Byla tam jedna cikánka – Anna Horvath, sloužila v úklidové četě a uměla krásně stlát postele. To bylo umění, kterému se ostatní nebyli schopni naučit; já taky ne. Ale Anna to uměla a často chodila do našeho bloku – když přišlo SS – aby nám hezky ustlala. [...]

Ano, je to pravda, existovali lidé – a k těm tenkrát Cikáni patřili – kteří byli vyloučeni ze společnosti. Podsovalo se jim všechno možné i nemožné. Každý se jim vyhýbal a to z nich udělalo děti ulice, dobrosrdečné děti, ochotné pomoci každému, kdo potřeboval pomoc.

Je to pravda, my [ženy z Ravensbrücku] jsme si naše Cikánky zamilovaly. Hodně se jich přece vůbec z lágru už nedostalo, nemohly přežít tuhle hroznou dobu a jak roztomilé děti mezi nimi byly, pořád na ně myslím. Moc mě těší a zároveň tísni, že jste mi všechno napsala tak, jak se to doopravdy stalo, a za to Vám mnohokrát děkuji. [...]

Vaše milovaná matka má alespoň jednu útěchu. Vy, její dcera, píšete tak rozumně, a proto si může být Vaše matka jistá, že Vám je určen lepší osud.

Pozdravujte prosím Vaši milou matku a řekněte jí, že bych jí bývala ráda pomohla, ale bohužel. [...] Byla jsem v lágru nejstarší v politickém bloku, říkali mi Rosl, Vaše matka si na mě určitě vzpomene, protože jsem byla známá u všech. [...]

Posílám tento dopis Vám, neboť Vy jste také pro Vaši matku psala veškeré dopisy a posílám taky něco Vám – brožuru o Ravensbrücku. Vaše matka bude jistě ráda, byla to strašná doba, my jsme ale byly všechny kamarádky a zůstaly jsme jimi dodneška, a tak se cítím Vaší milé matce velice zavázána. – Vám i Vaším všechno nejlepší a srdečné pozdravy – Vaše Rosa Jochmann.⁴⁸

Takhle tedy těmto „lidským“ politikům, Jochmannové i Kreiskému, svazovalo ruce veřejné mínění i postoj „společnosti uznaných obětí“. Částečně podlehl i běžným, internalizovaným

48 Dopis R. Jochmannové adresovaný R.M., 20. 4. 1977 (kopie ve vlastnictví autorky).

předsudkům a diskriminační praktiky tím sami prodloužili. Reálně praktikované bezprávi vůči celé, byť i malé skupině obyvatelstva, se nestalo předmětem veřejné diskuse. Existence „cikánského holocaustu“ bylo téma tabuizované, resp. téma zatím ukryté ve spisech archivů. „Cikáni“ byli tedy prozatím vyloučeni i ze sdružení bývalých vězňů koncentračních táborů.

Snahy dcery paní W. začaly vypadat zcela beznadějně. Nicméně se nikdy úplně nevzdala a zkoušela to stále znovu. Od konce osmdesátých let se jim začalo dostávat podpory i ze zahraničí. Malý okruh sympatizantů, aktivistů a dalších organizací zvětšily svůj nátlak, a prohloubily tak i dopad podaných žádostí. Od tohoto okamžiku se také podařilo zaznamenat mnohé úspěchy. K nim patří jednak přijetí rozhodující novely zákona o zaopatření pro oběti holocaustu z roku 1988 (za působení Alfreda Dallingerera coby ministra sociálních věcí) a dále založení prvních vlastních organizací. (Uznání autochtonních Romů jako šesté rakouské národnostní menšiny následovalo v prosinci 1993).⁴⁹

Tradice i zlomy: Cizost a její sociální konstrukce

Pro Rosu W. osobně se však pořád nic nezměnilo: jako cizinky bez státní příslušnosti se jí netýkaly změny zákonů ani zlepšení v postavení Romů. Dolnorakouská zemská vláda 6. února 1990 ohledně zjištění státní příslušnosti Rosy W. shledala, že jako domnělá příslušnice cikánského národa nikdy neměla rakouskou státní příslušnost – stejně jako nesezdaná matka jmenované a její dědeček... To proto, že podle tehdejších předpisů zákona o státní příslušnosti z roku 1863 a dalších příslušných ustanovení spolkového ministerstva vnitra, zejména dle výnosu ze dne 14. září 1888 „příslušníci národa Cikánů, kteří neusedle kočovali bez povolené živnosti, byli považováni za cizince a nesměli být přiděleni k žádné tuzemské obci. Z toho vyplývalo, že jim nikdy nebylo přiznáno právo trvalého pobytu a ani rakouská státní příslušnost.“⁵⁰

Předpokladem k přiznání statusu oběti nacistického pronásledování byla rakouská státní příslušnost, předpokladem jejího získání však byla zase trestní bezúhonnost. Kořeny těchto byrokratických a právních překážek, těchto funkčních mechanismů zmíněného bludného kruhu, sahaly zpět až do 19. století. Jak se v době počátku a rozvoje industrializace vytvářel moderní stát, byly osoby bez stálého bydliště a bez domovské příslušnosti v jejich denním životě stále více omezovány. Odpovídající zákony měly v zásadě za cíl „nepřízpůsobivé“ osoby

49 K uznání Romů v Rakousku resp. v jiných evropských zemích srv.: Informationen der Gesellschaft für Politische Aufklärung, Schwerpunkt „Roma“. Č. 5, Innsbruck/Vídeň, prosinec 1992; Thurner. Minderheiten. Jako pozn. č. 43.

50 Dopis kancláře prezidenta Spolkové republiky Rakousko ze dne 17.7.1990.

disciplinovat a domestikovat, integrovat je do časového rytmu a systému industriální a výkonnostní společnosti. Toho bylo dosahováno „svobodnou“ dohodou, anebo též nuceně, podle právního postavení těchto osob, přičemž tato represivní „proticikánská“ opatření tehdejších úřadů je třeba chápat jako součást celkové politiky, namířené proti všem osobám bez stálého bydliště (tj. proti „Cikánům“ a osobám s „cikánskými“ zvyklostmi). Kočovní život coby následek sociálně-ekonomického vývoje evropské společnosti se sice neomezoval pouze na společenství Romů, nicméně snaha odborníků na výzkum ras, „cikanologů“ a kriminologů měla jednoznačně za cíl takovýto styl života prohlásit za vrozený stěhovavý pud, resp. pud nabytý v jejich pravlasti, severozápadní Indii.

Možnost k delšímu pobytu i k usídlení poskytovaly regionální a lokální společnosti pouze jednotlivcům nebo menším skupinám. Rozhodujícím momentem byl politicko-demografický vývoj či ekonomické zájmy. Nejžádanějšími (nebo „nejčastěji tolerovanými“) byli ti Romové, jejichž zboží a služby nepředstavovaly z hlediska místní ekonomiky konkurenci. Ale ani oni si nemohli být jisti před změnami nálad (a ekonomickými i politickými krizemi). Určitá část z nich přesto dosáhla privilegia státní příslušnosti, všichni ostatní však byli vystaveni permanentní snaze o jejich vyhoštění a prohlášení za cizince či osoby bez státní příslušnosti. Ke společenskému označování za „Cikány“ přitom docházelo ne(jen) na základě etnicko-kulturních faktorů, nýbrž především na základě společensko-ekonomických a politických kritérií: způsob života i národnost přitom hrály klíčovou roli.

Úvodem bylo „zestátnění veřejné moci na venkově“ (tedy zavedení četnictva v roce 1849), ve spojení s novým řádem a rozdělením kompetencí ve státě, s novou právní úpravou státní příslušnosti, živnostenského práva a pasového zákona. Tím byla vytvořena hustá síť – i kolem Romů.⁵¹ Jejich akční rádius ještě více omezilo zavedení postrkového zákona (Schubgesetz) roku 1871, zároveň tak ale byly vytvořeny i alternativy ke kázním, donucovacím pracovním a polepšovným. Na základě postrkového zákona mohly být osoby vypovězeny do své domovské příslušné obce. Pokud neměly právo pobytu na tehdejší říšské území, následovalo jejich vyhoštění. V pozici člověka neoprávněného k pobytu se mohl ocitnout jak cizinec, tak i osoba bez státní příslušnosti.

Oba zákony (Vagabundage- a Schubgesetz) připadaly – navzdory možnosti širokého výkladu – orgánům výkonné moci málo efektivní. Proto byl v roce 1888 cíleně přijat další výnos, který byl na rozdíl od všech ostatních zaměřen pouze proti „Cikánům“, respektive měl být nástrojem „účinného a jednotného boje proti [této] zemské pohromě“.⁵² Doporučoval se

51 Haslinger, 1985: s. 14; resp. Tremel, 1966: s. 232.

52 Haslinger, 1985: s. 28 a násl.

v něm rigorózní postup vůči „všem potulujícím se nezaměstnaným Cikánům, tuzemcům či cizincům, vybaveným legitimací či nikoliv“ a jejich předvedení „podle zákona dne 24. května 1885 k trestnímu soudu coby tuláky.“⁵³ Tuzemci i další osoby s povolením k pobytu skončily pak v donucovacích zařízeních a polepšovnicích, pro osoby bez povolení k pobytu následovaly sankce stanovené postrkovým zákonem. Tyto zněly: odsun na státní hranici či směrem do příslušných zahraničních obcí anebo do přidělených obcí v tuzemsku („oktrojování bezdomovci“).

Teprve prostřednictvím těchto zákonů i jejich důslednou aplikací byl tzv. „cikánský problém“ vůbec vytvořen. Ač zpočátku Romové při administrativních reformách jako např. v případě pasového zákona – alespoň teoreticky – žádnou výjimku netvořili, převládal od začátku postoj nezapojuvat je do základů státu i práva, nýbrž naopak všeobecně je vylučovat. O tom svědčí četné úpravy a pokusy o změnu stávajících předpisů v neprospěch Romů (lépe řečeno všech lidí považovaných za „Cikány“). Vydání osobních dokumentů „Cikánům“ navíc záleželo do velmi značné míry na osobním rozhodnutí příslušného úředníka. Navzdory „shora“ postupně vytvářenému nátlaku nevydával Romům ani cestovní doklady ani pracovní povolení postupovaly regionální a lokální úřady vůči Romům relativně „vstřícně“, především v případě povolování kočovné živnosti. Těmito průkazy úřady sice podporovaly snahu Romů o zachování kočovného života, současně je tím ovšem vzdalovaly – ač přechodně – od zbytku společnosti. Vydáním povolení kočovné živnosti se úřady vyhnuly násilí a ušetřily náklady na odsunutí, zároveň tak ale těmito lidem účinně zamezovaly v možnosti získání práva pobytu, neboť jejich „kladné“ rozhodnutí působilo proti novelizovanému zákonu o státním občanství, které bylo od roku 1896 možno získat na základě desetiletého pobytu v příslušné obci.⁵⁴

Od začátku 19. století až do doby nacismu v přístupu vůči „Cikánům“ všeobecně a systematicky dominoval trend k jejich vyhošťování a odsouvání. Předpisy a úpravy výjimek, které byly přitom vytvářeny a částečně si často i odporovaly, měly za důsledek nárůst proticikánských nálad i radikalizaci proticikánské politiky v meziválečné době, jež přímo vyústily do ještě brutálnější nacistické perzekuce. Při přechodu do první republiky měla jen malá část Romů povolení k pobytu v rakouském státě a tím pádem i rakouskou státní příslušnost. Z ostatních se stali cizinci či osoby bez státní příslušnosti. Do postavení osob s omezenými právy se tak později snadno dostali i ti, kteří přežili nacistické perzekuce. Pro ně z této situace nebylo úniku.

53 Haslinger, 1985: s. 35 a násled.

54 Zákon z 5. prosince 1896, Říšská sbírka zákonů (RGI.) č. 222, čl. 1, §2, srov. Haslinger, 1985.

Poznámka na závěr

Je nutné zmínit, že ke změně statusu paní W. nakonec přeci jen došlo. V roce 1990 byl nalezen dokument, z kterého zcela zjevně vyplývalo, že dědeček žadatelky byl Rakušan. Mimoto tato nově odhalená fakta postavila celou rodinu do „lepšího světla“. Akta a dopisy z Tyrolského zemského archivu totiž doložily, že dědeček paní W. „byl v roce 1914 profesorem na vyšší obchodní škole a ředitelem umělecké školy v Lodži. Proto se domníváme, že nebyl cizincem.“ Vzhledem k těmto novým faktům doporučila prezidentská kancelář Dolnorakouské zemské vlády její žádost o udělení státní příslušnosti k přehodnocení.⁵⁵

Po mnohaletém snažení tedy celý příběh vyústil pozitivně. Ironií osudu byla paní W. tato milost udělena v době prezidentství Kurta Waldheima. Na tomto místě nelze zmínit také skutečnost, že do čela hnutí „Za Rosu W.“ se postavil vedoucí úředník tehdejší prezidentské kanceláře.

Dne 21. února 1992 obdržela Rosa W. rakouské občanství. Toto uznání však nezískala zcela bezplatně, jednalo se spíš o jakýsi obchod, který paní W. přišel na 10.000 šilinků. Zároveň ale konečně získala odškodnění za dobu nuceně strávenou v koncentračním táboře (celých 45.000 šilinků!) a navíc právo na měsíční důchod.

Nečekaná pomoc se tak dostala i jejímu dospělému synovi, který byl do té doby rovněž osobou bez státní příslušnosti. Současně s Rosou W. byl v únoru 1992 prohlášen rakouským státním občanem. Její dcera získala rakouský pas již dříve, na základě uzavření manželství s rakouským gádžem (ne-“Cikánem“).⁵⁶

Z němčiny přeložili Jan Švimberský a Filip Jirouš

ao. Univ.-Prof. Dr. Erika Thurner je politoložkou Institutu politologie na Fakultě politologie a sociologie Univerzity v Innsbrucku. Email: erika.thurner@uibk.ac.at

55 Dopis kanceláře prezidenta Spolkové republiky Rakousko, jako pozn. č. 49; resp. žádost o udělení milosti, sepsaná panem Sypalem, jako pozn. č. 6.

56 Sdělení R. M., únor 1992.

Bibliografie

- Informationen der Gesellschaft für Politische Aufklärung*. Schwerpunkt „Roma“. č. 5, 12/1992. Innsbruck/Wien.
- Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico. č. 60, Linz 1995.
- Zákon z 5. prosince 1896. Říšská sbírka zákonů (RGBl.) č. 222, čl. 1, §2.
- HASLINGER, Michaela. 1985. *Rom heißt Mensch. Zur Geschichte des ‚geschichtslosen Zigeunervolkes‘ in der Steiermark (1850–1938)*. Disertační práce. Geisteswissenschaftliche Fakultät der Universität Graz.
- KATZINGER, Willibald. 1995. Die zweigeteilte Stadt: Im Norden Urfahr. In: *Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico. č. 60, Linz.
- KEPPLINGER, Brigitte. 1988. Aspekte nationalsozialistischer Herrschaft in Oberösterreich. In: Talós Emmerich, Hanisch Ernst, Neugebauer Wolfgang (eds.). 1988. *NS-Herrschaft in Österreich 1938–1945*. Wien.
- LACKNER, Helmut. 1987. Von der Gartenstadt zur Barackenstadt und retour. Die Linzer Barackenlager des Zweiten Weltkrieges bis zu ihrer Auflösung. In: *HistJbL*. 1986 (1987).
- MICHAEL, John. 1995. Displaced Persons in Linz. In: *Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico, č. 60, Linz.
- RIEGER, Barbara. 1997. *Roma und Sinti in Österreich nach 1945. Die Ausgrenzung einer Minderheit als gesellschaftlicher Prozeß*. Disertační práce. Geisteswissenschaftliche Fakultät der Universität Wien.
- SLAPNICKA, Harry. 1995. Erste Raststätte auf der Weiterwanderung; Eingliederung in Österreich. In: *Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico. č. 60, Linz.
- STERN, Adina. 1995. Nur weg von Österreich. In: *Prinzip Hoffnung. Linz zwischen Befreiung und Freiheit*. Katalog des Stadtmuseums Linz – Nordico, č. 60, Linz.
- THURNER, Erika. 1983. Nationalsozialismus und Zigeuner in Österreich. In: Weinzierl Erika, Hanisch Ernst, Stuhlpfarrer Karl. (eds.) 1983. *Veröffentlichungen zur Zeitgeschichte* 2. Wien/Salzburg.
- THURNER, Erika. 1993. Sinti- und Romafrauen: Die Ambivalenz des Ethnischen. In: WIDEE/Wissenschaftlerinnen in der Europäischen Ethnologie (eds.) 1993. *Nahe Fremde, fremde Nähe. Frauen forschen zu Ethnos, Kultur, Geschlecht*. Wien.
- THURNER, Erika. 1994. Ein Zigeunerleben. In: Heinschink Mozes R., Hemetek Ursula (eds.). *Roma – das unbekannte Volk*. Wien/Köln am R./Weimer.

- THURNER, Erika. 1996. Ein Kapitel Stadtgeschichte: „Zigeuner“ in Linz. In: Mayrhofer F., Schuster W. (eds.) 1996. *Historisches Jahrbuch der Stadt Linz 1995*. Linz.
- THURNER, Erika. (v tisku) Minderheiten und Europapolitik. Ein Vergleich der wichtigsten Trends. In: *Europa-Ethnica*, zvláštní svazek.
- TREMEL, Ferdinand. 1966. *Land an der Grenze*. Graz.
- WINTER, Rosa. 1987. Soviel wie eine Asche. In: Berger Karin, Holzinger Elisabeth, Podgornik Lotte, Trallori Lisbeth N. (eds.) *Ich geb Dir einen Mantel, daß Du ihn noch in Freiheit tragen kannst. Widerstehen im KZ. Österreichische Frauen erzählen*. Wien.

Korespondence

- Dopis kanceláře prezidenta Spolkové republiky Rakousko ze dne 17.7.1990. (originál ve vlastnictví žadatelky).
- Dopis R. Jochmannové adresovaný R.M. ze dne 20.4.1977 (kopie ve vlastnictví autorky).
- Dopis Rosy W. Ministerstvu práce a sociálních věcí ze dne 2.2.1990, Vídeň. (kopie ve vlastnictví autorky).
- Přihlašovací list místní obce Linec na Dunaji, 1945 a násl., Archiv města Lince.
- Úřední rozhodnutí ze dne 31.7.1990 (originál ve vlastnictví žadatelky).
- Žádost o udělení milosti pro paní Rosu W. ze dne 14.3.1990, sepsaná panem dr. Klausem Sypalem, Vídeň.

Nahrávky

- Interview s matkou i dcerou (neformální rozhovory a magnetofonové záznamy) z časového období 1988–1999.
- Nesestríhané záznamy k videofilmu: HUBER Norbert, PESECKAS Hermann, THURNER, Erika. 1985. *Die Zeit heilt keine Wunden. Begegnung mit Zigeunern in Österreich*. Salzburg.
- Magnetofonové záznamy životopisných interview s R.W. ze dne 3.3.1991 a M.G. ze dne 20.9.1992; resp. ze dne 25.11.1995 (ve vlastnictví autorky).

Summary

Stateless (almost) until the End of Their Life

In the 19th century the Austro-Hungarian monarchy passed a list of individual laws that excluded „Gypsies“ from society. These travelers were defined as people „without a domicile“ and became foreigners without a land and without any rights. After the rise of the Austrian Republic they were promised through the federal constitution, valid

from 1920, an equal opportunity to earn federal citizenship. In reality, however, only a small part of the Burgenland Roma who were already settled were affected. The so-called „traveling Gypsies“ remained „foreigners or stateless.“

Although 45 years have already passed since the end of World War II and the ending of Nazi barbarism, the Roma, who were racially persecuted and categorized as „Gypsies,“ have still not managed to reach an equal position in the majority society, to say nothing of full integration into it. In her paper, the author is particularly interested in the link-up to tradition which enabled the denial of Austrian citizenship to Romani applicants. She penetrates the role of xenophobic opposition to the Roma as well as strong economic interests.

The author chooses the case of Rosa W. and her family to illustrate the strategy of the Austrian state which enabled her to be denied her civil rights. This Austrian woman of the Sinti group tried to achieve (in the form of modest security) a better position in her old age. The author shows how the mechanisms of discrimination continued even under democratic „modern“ conditions.

In the years 1939–1945, still as a young girl, Rosa W. was imprisoned in the Nazi „Gypsy“ camp in Salzburg-Maxglan, in the women's concentration camp in Ravensbruck and finally also in the concentration camp in Bergen-Belsen. She did not have Austrian citizenship despite the fact that she was born in Upper Austria and her parents lived their whole lives mainly in Austria. She requested some sort of financial compensation in consideration of the suffering she experienced during Nazism (imprisonment, illness, the murder of her whole family).

She first applied for a pension on February 2, 1990, to the Austrian Federation of the Ministry of Work and Social Affairs. On July 31, 1990, her request was denied through the „decision of the Austrian Republic“ because she was not a citizen of the Austrian Federal Republic. She would have had to have permanent residence before March 13, 1939. Besides, her documents did not establish exactly how long she had spent in the camps.

The family of Mrs. Rosa W. had lived and traveled, like the majority of the traveling Sinti before 1938, around Southern Germany and Austria. They did not have German or Austrian citizenship. After her return from the camps, Mrs. W. lived mainly in Austria. The fact that she was born in Austria, that she spent almost all of her life there and despite the fact that she was given stateless status did not seem to have „special relevance.“

During the past roughly ten years, there has been more „tolerance“ and willingness to recognize the Romani society, but one apparently unsurpassable hurdle remained. If a person is not a holder of citizenship, there cannot exist legal equality.

The author tells about Mrs. W.'s life in the camps, her escape, her settling after the war in Linz, her meeting her husband, Arthur S. and her life with him and their children. Rosa W. and Arthur S. had no documents to confirm their stays in concentration camps. Like many other prisoners, they had escaped from fear of an uncertain end without letters of discharge. Any personal documents were taken from them during the persecution and internment and they were lost and never returned. A person's existence and identity was doubted if there was no proof in black and white of his/her existence. When they applied for commercial licenses they were shut out, not because they were stateless, though, but also because non-Roma worried about the competition from the Roma (i.e., Roma and Sinti).

As Rosa W. and Arthur S. got older and many of their endeavors to make a living had failed, and as they became affected by health problems begun in the camps, they were still not considered victims of Nazi fascism and did not get any help or support, let alone recognition and protection as members of an ethnic minority. They were stateless and therefore had no rights.

Their daughter, who, unlike her mother, could read and write, began searching for her own roots. She wanted to prove that her mother was entitled to citizenship. But she also wanted to fulfill her dream of being permitted to

cross the state border. People without citizenship had no rights, including the right to have a passport. Trips abroad, mainly to visit relatives outside of Austria, had to be postponed from year to year.

Mrs. W. had other problems besides those of ageing. Her husband took on a second wife and Mrs. W. had to share life with her and more children. Worry about her own ability to have enough money to live pressed on her soul and body more and more. All her hopes were concentrated on her daughter.

In the 70s both women began their almost hopeless fight with the authorities. They first addressed a letter to Rosa Jochmann, a fighter for freedom and antifascism, who had survived the Ravensbruck concentration camp and helped „forgotten“ victims who had survived the camps. Rosa Jochmann was a representative in the government of the sympathetic Jewish chancellor Bruno Kreisky.

The reply Rosa Jochmann wrote to them touched Mrs. W., who was proud to have received it, but it was a letter of refusal:

„I was deeply touched when reading your tragic letter and did not doubt for a second that your beloved mother was in Ravensbruck. I wanted to help with recognition of her status, but it was not possible. Although we fought so hard for recognition we were unable to achieve it. [...] We loved all the Gypsies in the camp because they were [...] very handy and hard working. Even the supervisors loved the Gypsies. They were at first in block 6 and there was no block cleaner than the Gypsy block. [...] It is true that we women from Ravensbruck loved our Gypsies. [...]

Your dear mother has at least one comfort. You are her daughter; you write so reasonably and therefore your mother must be sure that you will have a better fate. [...] Please greet your dear mother and tell her that I would have liked to help her, but unfortunately.“

The daughter did not give up. From the end of the 1980s, the mother and daughter got support from the outside. Small groups of sympathizers, activists and organizations increased the pressure. A new law was passed to procure help for victims of the Holocaust in 1988 and a first organization of their own was founded. But for Rosa W., nothing changed. She remained a stateless foreigner.

The story of Rosa W. has a happy ending. In 1990 a document was found which proved that her grandfather had been an Austrian. Letters and papers showed that he had been a professor in a commercial college and director of an art school in Lodz. In view of these new facts, the president's office of the Lower Austrian government recommended a revision and reevaluation of the application for citizenship.

On February 21, 1992, Rosa W. obtained her Austrian citizenship. This recognition, however, was not completely free; she somehow lost 10,000 schillings in some sort of negotiations. At the same time, at least, she received compensation for her time in the camps (45,000 schillings) in addition to a monthly pension.

An unforeseen advantage was that her grown son, who, until that time, had also been stateless, became a citizen in February 1992. The daughter obtained her Austrian passport earlier because she married an Austrian „gadjo“ (non-Rom).

Valerie Levy

— Pomníky a památníky pro Romy a Sinty („Cikány“)

„Každá pamětní deska, pomník či památník je vždycky přiznáním nějakého selhání, opatrného přiznání studu nebo bezmocnosti: Stalo se to. Připustili jsme to.“

Erich Hackl, 1988

Toto zjištění učinil rakouský spisovatel Erich Hackl v prosinci 1988 v hornorakouské obci Letten u Sierningu.¹ Důvod: socialistická mládež obce vybojovala a zrealizovala zřízení pamětní desky pro „cikánskou dívku“ Sidonii Adlersburg. Deska a vzpomínkový akt vyvedly desítky let trvající úsilí pozůstalých ze zajetí marnosti. Sidonie zemřela, nebo lépe řečeno byla zavražděna, v roce 1943 v Osvětimi. Když ji ještě jako dítě opustili její vlastní rodiče ve městě Steyer v Horním Rakousku, nalezla nový domov v dělnické rodině Beiratherových. Podmínky k „asimilaci“ a z ní plynoucí přijetí „malé černé dívky“ v místní společnosti však Sidonii před pronásledováním neochránily. Svým pěstounským rodičům byla odebrána, aby se vydala se svými skutečnými, jí naprosto neznámými rodiči – sintskou rodinou Adelsbergových – na cestu smrti, kterou „Cikánům“ předurčili nacisté. Rodina Beiratherových a několik podobně smýšlejících lidí se však nedokázali jednoduše smířit s bolestí nad smrtí děvčátka, kterou zapříčinila „přílišná korektnost“ a „ničemnost“ rakouských nacistů. Přispěla k ní i kultura vytěšňování rakouské společnosti, která nebyla obecně připravená na to, vyrovnat se se vzpomínkou na určité oběti či skupiny obětí. Připomínání těchto obětí se dokonce často vnímalo jako vznášení určitých požadavků. V tomto konkrétním případě postoj místního obyvatelstva zahrnoval nejen tabuizování a nezájem, popřípadě ospravedlňování nacistické vražedné politiky, ale také mezi otevřenou diskriminací obětí. Zatímco jedni se chovali, jako kdyby se Sidonii nic nestalo, druzí se dokonce snažili utěšit rodinu slovy „Vždyť ta Sidonie byla přeci jenom obyčejná Cikánka!“ atd. Zápas rodiny za připomenutí Sidonie – a zároveň i okolností její zbytečné smrti – pravděpodobně přispěl také k tomu, že Beiratherovi byli z místní společnosti vyloučeni.

1 Hackl, 1989a: s. 22.

Spisovatel Erich Hackl z tohoto hornorakouského regionu pochází. Na „případ“ Sidonie zde Hackl narazil, navzdory obecnému mlčení o její smrti, poměrně brzy. Svou knihou s názvem *Abschied von Sidonie*² vystavěl tomuto děvčátku a tím i nacistické genocidě „Cikánů“ pomník.³ O několik let později jej doplnil i „audiovizuálním památníkem“ ve formě hraného filmu.⁴

Od září 2000 připomíná zavraždění romské dívky v Sierning-Letten také oficiální obecní památník: po Sidonii Adlersburg byla nazvána místní nová mateřská škola a zároveň jí zde byl také odhalen pomník, jehož plastika představuje matku chránící své dítě.⁵ Starosta obce, Manfred Kalchmair, ve svém projevu při otevření mateřské školy a odhalení sousoší uvedl, že „jméno Sidonie Adlersburg“ by mělo zůstat „synonymem pro bezpráví, útlak a nespravedlnost, jež mohou být způsobeny dítěti“ a také by se mělo stát varováním před „intolerancí a lhostejností, útlakem a zapomenutím.“

| Sidonie Adlersburg jako čtyř nebo pětiletá |
foto: Dokumentationsarchiv des Österreichischen
Widerstandes, Vídeň |

2 Český překlad románu vyšel pod názvem *Loučení se Sidonií* v roce 2001. Hackl, Erich. 2001. *Loučení se Sidonií*. Praha: Argo, překlad: A. Bláhová – pozn. red.

3 Hackl, 1989b.

4 Sidonie. Televizní film. Scénář (na základě příběhu *Loučení se Sidonií*): Erich Hackl. Režie: Karin Brandauer. BR, ORF, 1991.

5 Oba projekty byly realizovány z podnětu Manfreda Beirathera, člena Křesťanské strany Rakouska (KPÖ) a nevlastního bratra Sidonie. Rada obce nakonec v roce 1998 „převážnou většinou“ rozhodla pojmenovat po Sidonii Adlersburg novou mateřskou školu v obci Letten a zároveň objednala zhotovení jejího pomníku. Zadan byl štyrského sochaři Gerald Brandstötterovi, náklady byly uhrazeny zemským kulturním odborem Horního Rakouska, podnikem Steyr-Werke a obcí Sierning. Viz Späte Würdigung von Sidonie Adlersburg in Sierning-Letten. Ein Synonym für Leid und Unterdrückung, in: Betrifft Widerstand, č. 52, březen 2000, s. 16.

Smazal také jeden dluh: jako starosta M. Kalchmair požádal o odpuštění za to, „že městu trvalo více než 50 let, než se dokázalo podívat do očí své vlastní minulosti.“⁶ Jmenovitě též vyjádřil poděkování již zemřelému Manfredu Beiratherovi, nevlastnímu bratrovi Sidonie, za úsilí o uchování památky své sestry.

Z výše zmíněných aktivit vycházejí další plány a záměry – pomocí osudu Sidonie Adlersburg zviditelnit v Rakousku a Německu holocaust Romů a Sintů. Vzorem mohou být úspěšné aktivity spojené s připomínkou osudu židovské dívky Anne Frank, které jsou zaměřeny především na mladé lidi.⁷ Dosud nerealizované (nerealizovatelné?) ale ještě ne zcela opuštěné snahy mají své specifické pozadí: překážky v realizaci takových aktivit v případě Romů / Sintů jsou ještě větší než u ostatních obětí nacistické perzekuce. Prolomení „zdi zapomnění“ totiž naráží na vzájemně propojený konglomerát předsudků ze strany společnosti a jejího nezájmu o tyto oběti.

Průlom ve vnímání „osudu Cikánů“ během národního socialismu vyžaduje zvláštní úsilí a také zvláštní kreativitu, protože v případě Romů má zájem o vzpomínkové akce velice krátké trvání. Ačkoliv byly v Rakousku odhaleny již dva působivé památníky upomínající na nacisty pronásledované Romy, jen málokdo je vzal na vědomí: památníky v Lackenbachu (Burgenlandsko) a v Salcburku a s nimi související vědecké bádání v průběhu let jen velice málo přispělo k tomu, aby se osud Romů během nacistické éry stal součástí rakouské historie a trvale se zapsal do paměti naší společnosti.

Romové a Sintové – vyloučení z připomínání

Památník Romů v Lackenbachu ve spolkové zemi Burgenlandsko byl odhalen v říjnu 1984, v prosinci 1985 došlo k odhalení „cikánského“ památníku v Salcburku. V přístupu státu a většinové společnosti vůči Romům a Sintům se toho však změnilo jen velice málo. Byly aktivity v Lackenbachu a v Salcburku pouhým alibi? Nebo šlo skutečně o investice, jež mají přinést začátek vyrovnání se s minulostí celé veřejnosti, zatímco doposud šlo pouze o „soukromé“ akti-

6 Tamtéž. Erich Hackl uvádí, že zmíněné obecní rozhodnutí bylo učiněno spíše z důvodu tlaku zvenčí než z důvodu potřeby nějaké kolektivní připomínky. Dokonce i v Socialistické straně Rakouska (SPÖ), odkud v obecní radě zmíněná iniciativa vzešla, byly rozpory ohledně schválení obou projektů ještě silnější než uvnitř místní Lidové strany (Volkspartei). Zástupci Svobodné strany Rakouska (FPÖ) v obecní radě se pak od pojmenování mateřské školy a realizace pomníku veřejně distancovali. Viz Hackl, 1999: s. 4.

7 Rozhovory o projektu mezi Erichem Hacklem a Romani Rosem (Ústřední rada německých Sintů a Romů v Heidelbergu), a mezi Erichem Hacklem, Eduardem Karolyem a Erikou Thurner, Vídeň, jaro 1995.

| Sidonie Adlersburg (vpravo) se svými polovičnickými sourozenci Manfredem a Hilde v obci Letten, 1936/1937 |
foto: Erich Hackl, Vídeň |

vity pozůstalých a dotčených lidí? Co by si vlastně měla rakouská společnost v souvislosti s romskými památníky připomínat?

Nejprve několik historických skutečností: z přibližně 11 000 rakouských Romů a Sintů nacistické pronásledování a vyvražďování přežila jen asi necelá třetina. A jeden důležitý „detail“: podmínky pro tyto události byly vytvořeny přímo v Rakousku. V tehdejší „Východní marce“ existovaly nacistické pracovní tábory pro „Cikány“, srovnatelné s koncentračními tábory. Tyto kárné pracovní tábory přitom navíc fungovaly jako přestupní stanice do velkých koncentračních a vyhlazovacích táborů na východě; a mnoha „cikánským“ vězňům přinesly okamžitou smrt.

Největším z těchto táborů, který se také stal synonymem a symbolem nacistické perzekuce Romů v Rakousku, byl tábor v Lackenbachu. Zde bylo vězněno více než 4 000 Romů a Sintů. Šlo především o ženy a děti, ale také o muže, jejichž práce se v okolí využívalo.

8 Thurner, 1983.

9 Viz Laher, 2000: s. 11-13.

Ačkoliv tábor v Lackenbachu nebyl táborem vyhlazovacím, jeho osvobození se na konci března 1945 dočkala pouze část tamnějších vězňů. V důsledku katastrofálních životních podmínek a krutého zacházení zde zemřelo – zejména v počáteční fázi existence tábora – několik set lidí. Neexistují o nich žádné přesné záznamy, částečně je zdokumentováno pouze asi 300 lidí, kteří zemřeli na přelomu roku 1941–42 na následky skvrnitého tyfu. Většina vězňů našla smrt dále na východě, v dalších koncentračních a vyhlazovacích táborech.⁸

Druhým největším nacistickým „cikánským“ táborem na území „Východní marky“ byl Salcburk-Maxglan. Se svými asi 300 vězni nedosahoval velikosti tábora v Lackenbachu a i životní podmínky v něm byly o něco lepší, takže ani počet zemřelých v samotném táboře nepřesáhl „běžnou“ úmrtnost. Vedení tábora nicméně již velice brzy začalo využívat možnosti deportovat svoje vězně do dalších koncentračních a vyhlazovacích táborů. Navíc tu v plné míře využili „osvětimský výnos“ o konečném řešení „cikánské otázky“. Na základě této vyhlášky byli z tábora na jaře 1943 deportováni všichni Romové a Sintové, z nichž většina našla svou smrt v táboře Osvětim-Březinka. Pouze malá skupina vězňů z Maxglanu přežila holocaust.

Třetí největší tábor se nacházel v obci Weyer am Inn; také na tomto místě nacistického pronásledování Romů a Sintů byl odhalen památník obětem, teprve v roce 2000.⁹ Tábor Weyer byl zřízen jako kárný pracovní tábor Německé dělnické fronty (Deutsche Arbeitsfront, DAF) a fungoval jen krátkou dobu. Pro asi 350 vězňů – mužů, žen a dětí, kteří tu byli od ledna 1941 shromažďováni, znamenal rozhodující okamžik přelom října a listopadu 1941. Tehdy totiž museli spolu s dalšími několika tisíci Romů a Sintů nastoupit do svého posledního transportu do Lodže a Chełmna. Celkem bylo tehdy do Lodže převezeno „5007 Cikánů“, kteří zde následně zemřeli. Kromě toho bylo na rakouském území zřízeno několik menších sběrných a pracovních táborů, které ale byly postupně rušeny z důvodu zřizování větších táborů stejně jako z důvodu radikalizace a posunu v „řešení cikánské otázky“ na východě.¹⁰

Nacisté mohli svou propagandou proti takzvaným Cikánům navázat na několik století existující tradici stereotypů a klišé, stejně jako na již zavedenou praxi jejich vylučování a pronásledování. Ve společenském povědomí přitom existovalo mnoho nejružnějších podob Cikánů – vedle opovržlivých tu našly své místo i romantické představy. Národní socialismus do svého „konečné řešení“ převzal zkreslený obraz „asociálních Cikánů-kriminálků“.¹¹

10 Thurner, 1983; stejně jako texty autorky k výstavě plakátů: Sinti und Roma. Verfolgt – ermordet – vergessen. Nationalsozialistische „Zigeunerverfolgung“ in Österreich. (Sintové a Romové. Pronásledování – zavraždění – zapomenutí. Národní socialistické „pronásledování Cikánů“ v Rakousku.)

11 Hohmann, 1980.

Tento obraz nebyl ani po válce dlouhou dobu oficiálně nijak měněn. Romové a Sintové zůstávali víceméně stále diskriminovanou, do roku 1993 nepoznanou menšinou (etnickou skupinou), vykázanou na okraj společnosti a až donedávna veřejně neakceptovanou jako oběť nacismu. Sotva tak mohlo vzniknout nějaké povědomí o křivdách způsobených těmito lidem nacisty. Přístupovalo-li Rakousko k obětem nacismu celkově problematicky, aby tím neohrozilo svou vlastní roli „první oběti“ Hitlerovy agrese, připravilo pro Romy a Senty, kteří byli z rakouské společnosti vyloučeni a pronásledováni už před rokem 1938, velice krkolomné uznání. Nárok na odškodňování obětí pronásledování z rasových důvodů byl v Rakousku poprvé uznán roku 1949. O Romech a Sintech se však vůbec nemluvalo. Na fakt, že dle mínění příslušných ministerstev (financí a sociálních věcí) „nejdou vlastně Cikáni považováni za oběti pronásledování“, kriticky upozornil roku 1952 Svaz bývalých vězňů koncentračních táborů.¹² Nacistická stigmatizace Romů jako „práce se štitících, asociálních a kriminálních“ přinesla této skupině obětí značné, zčásti nepřekonatelné potíže s odškodňovacími úřady. Skutečnost, že zvláštní nacistické tábory nebyly uznány jako koncentrační, tuto problematiku ještě zhoršovala. Teprve 12. novela zákona o odškodnění z roku 1961 přinesla finanční odškodnění i osobám, které „utrpěli omezení svobody“. Zásadní novela zákona, která měla tuto diskriminovanou skupinu konečně zrovnoprávnit s ostatními oběťmi nacismu, byla přijata až roku 1988.¹³

| Pomník Sidonie-Adlersburg před mateřskou školou v Sierningu, autor Mag. Gerald Brandstötter. U památníku stojí deska s nápisem: „*Tato školka obce Sierning byla vybudována pro uctění památky romského děvčátka Sidonie Adlersburg. Sidonie strávila prvních deset let svého života v obci Letten u rodiny Josefy a Hanse Beiratherových, kteří se jí láskyplně ujali. V roce 1943 byla Sidonie zavražděna v koncentračním táboře Osvětim. Spolu s ní prokazujeme úctu všem obětem nacistického rasového šílenství.*“ | foto: SPÖ Sierning |

12 Bailer, 1993: s. 178 a násl.

13 Viz Thurner, 1994: s. 439 a násl. Často se objevovaly i další oběti pronásledování a jejich zástupci, kteří

Na druhou stranu byla (v Rakousku poměrně brzy) zahájena práce na historickém vypořádání s romským holocaustem, i když zpočátku jen mimo univerzity. Selma Steinmetz sice mohla svými studiemi publikovanými již v šedesátých letech jen těžko oslovit širší veřejnost,¹⁴ i tak se ale její práce stala základem a základním předpokladem pro (budoucí) začleňování Romů do společnosti připomínaných obětí.

1945–1984: Dlouhá cesta do Lackenbachu

Plán na zřízení „cikánského“ památníku vznikl již v šedesátých letech v rámci Sdružení nacisty perzekuovaných – ze solidarity a pocitu dluhu. Jako místo byl vybrán Lackenbach, tedy místo, kde fungoval největší nacistický „cikánský tábor“. Lackenbach je malá obec ve středním Burgenlandsku s židovským hřbitovem, na němž je také pohřbena část Romů a Sintů, kteří v táboře zahynuli. V té době ještě v Lackebachu stály zbytky tábora a části jeho oplocení.

Selma Steinmetz popsala svoji první návštěvu tohoto místa takto:

„Nenápadný, zanedbaný starý statek, řídce zastřešená stodola, celé místo obehnané sblíhlým, ztrouchnivělým dřevěným plotem, vzadu velký nerovný palouk, na němž je pár keřů, a konečně několik rozházených španělských jezdců – bývalá táborová závora. Tak se jeví návštěvníkovi místo, kterého se dodnes burgenlandští Cikáni obávají. Jen ten, kdo půjde v doprovodu bývalých vězňů tábora přikrou cestou z obce Lackenbach, kdo promluví se starými sedláky na tržišti, se starým manželským párem, jenž spravuje klíč od hřbitovní brány, kdo navštíví „cikánské“ masové hroby na starém židovském hřbitově dnes patřícím pod správu židovské náboženské obce ve Vídni (protože v obci žádní Židé válku nepřežili), jen ten získá představu o obětech a utrpení lidí, kteří tímto táborem prošli.“¹⁵

Táborové baráky lehly popelem 1. října 1945, jak vyplývá z kroniky četnictva v Lackenbachu.¹⁶

se „Cikánů“ částečně zastávali a zasazovali se za uznání jejich statusu obětí perzekucí. Objevovali se ale také další, kteří se od Romů distancovali, protože s nimi nechťeli být házeni „do jednoho pytle“. Mnohým nešlo o to upírat Romům status obětí, neměli ale podle nich nárok na materiální odškodnění. O vyrovnání nebo zrovnoprávnění (obou skupin pronásledovaných z důvodů „rasy“) chtělo slyšet jen málo z nich.

14 Steinmetz, 1966.

15 Steinmetz, 1966: s. 17.

16 Viz Neugebauer, Steiner, 1979: s. 274 (č. 26). – V létě 1981 se autorce naskytl již jiný pohled. Na tábor po dvaceti letech „upomínala“ již jen budova velitelství, i když už bylo naplánováno její zbourání, protože pozemek

Zmíněné snahy o zbudování památníku nenalezly v šedesátých a sedmdesátých letech u politiků odezvu, úspěch zaznamenaly teprve v letech osmdesátých. Na podzim roku 1983 se podařilo přesvědčit burgenlandskou zemskou vládu o nutnosti a významu tohoto projektu.¹⁷

Dle záznamů sociálního zemského rady Güntera Engelbrechta, pověřeného realizací projektu, našli jeho iniciátoři – na rozdíl od předchozích pokusů – dokořán otevřené dveře. Jak spolkový kancléř Fred Sinowatz (historik původem z Burgenlandska), tak i zemský hejtmán Theodor Kery měli pro projekt nejen „plné pochopení“, ale „sami se s ním víceméně ztotožnili a osobně naléhali na urychlené zřízení památníku.“¹⁸ Bezvýhradnou podporou a spoluprací nabídla – oproti původním obavám – i obec Lackenbach. A tak se stalo zřízení památníku „dílem celé společnosti“, prací, „která přinášela spoustu radosti“ a „především našla porozumění“, jak uvádí Günter Engelbrecht.¹⁹

Pro památník bylo také rychle nalezeno vhodné místo. Nachází se asi 200 metrů od bývalého tábora – území samotného tábora již nebylo k dispozici, protože bylo převedeno do soukromého vlastnictví a zastavěno obytnými domy. Jednalo se o parcelu, kterou „ochotně“ a jednohlasně pro stavbu památníku věnovala obec.²⁰ Architektonický návrh byl svěřen burgenlandskému architektu Matthiasovi Szauerovi.

Kromě zástupců z oblasti politiky a expertů z různých sdružení nacistických obětí byli k přípravným rozhovorům přizváni také dotčení Romové a Sintové. To podobu budovaného památníku bezprostředně ovlivnilo. Když se architekt Szauer v červnu 1984 v rámci jednoho z jednání poprvé setkal se Sintem Josefem Fojnem, měl už svůj návrh „hotový“. Vyprávění Josefa Fojna o životě v táboře však autora již téměř schváleného projektu přimělo k jeho přepracování. Novou myšlenkou přepracovaného návrhu pomníku bylo vyjádření dynamického vztahu k pracovním procesům nuceně nasazených. Jako produkt jeho empatického naslouchání pamětníkům tak vzniklo unikátní pietní místo. Sám architekt změny svého návrhu popsal takto:

vlastnil soukromý majitel, který si tu postavil obytný dům. Před tím, než došlo k zničení posledních pozůstatků táborového velitelství, se podařilo autorce najít ještě důležitý materiál. Za vnitřním obložením mezi stěnami a za střešními trámy domu, byla nalezena část korespondence správy tábora a přes 300 evidenčních karet vězňů. Tato poslední táborová budova byla definitivně odstraněna až těsně před zřízením pomníku obětem a jeho odhalením, v létě a na podzim roku 1984. Viz Thurner, 1983: příloha s. II. ff.; též Thurner, 1984: s. 16.

17 Rozhovory autorky se zástupci Sdružení tábora Auschwitz (mezi jinými s Hermannem Langbeinem, Kurtem Hackerem, Josephem Meiselem) během příprav na zřízení památníku na jaře a v létě 1984.

18 Engelbrecht, 1984: s. 41.

19 Tamtéž, s. 42, je uveden i seznam odborníků a organizací zainteresovaných do příprav památníku, příp. Úřad burgenlandské zemské vlády (ABL), Akt VIII/1-7-5-1984.

20 Engelbrecht, 1984: s. 41.

„Na počátku června 1984 jsem se zúčastnil zasedání organizačního výboru, který měl připravit program slavnostního odhalení pomníku 6.10.1984. Jednání zcela spontánně uzavřelo vyprávění jednoho z bývalých vězňů o všedním životě v táboře. Pan Josef Fojn, který dle svých slov věděl za přežití svému hudebnímu nadání, hovořil o tom, že věznění muži byli v Lackenbachu také využíváni při stavbě silnic – kámen z nedalekého čedičového lomu Pauliberg se používal při stavbě silnice do Ritzingu a Unterfrauenhaidu. Čedičové bloky museli právě vězni náležitě opracovat, přičemž zajištěná strava v žádném případě neodpovídala jejich fyzické zátěži.

Toto vyprávění mě přivedlo k rozhodnutí vytvořit při budování monumentu dynamický vztah k pracovním procesům nuceně nasazených. Zkrátka jsem se rozloučil se svým původním návrhem, který spíše odpovídal konvenčním představám historického památníku. Navštívil jsem kamenolom Pauliberg, který je dodnes v provozu, a našel jsem tam různé druhy kamenných bloků. Právě takové bloky museli vězni z tábora Lackenbach ručně opracovávat.²¹

Drsné, neotesané kamenné bloky z čedičového lomu Pauliberg – s každým takovým kamenem se museli vězni při stavbě silnic mořit – architekt nakupil na sebe. V surových blocích je vytesaný nápis, rozdělený do několika kamenů, které mají dle architektony úvahy, předávat příštím generacím věčně varování o nezměrné rozmanitosti lidských tragédií.²²

Jako den odhalení památníku byl vybrán 6. říjen 1984. Současně s rozhodnutím zřídit památník se odpovědní politici shodli také na tom, že akce musí mít působivý a důstojný charakter. Kvůli prominentním účastníkům a zřejmě také díky krásnému podzimnímu počasí proudily do Lackenbachu v den odhalení památníku tisíce lidí. V osobách spolkového prezidenta Rudolfa Kirchschrägers a burgenlandského zemského hejtmána Theodora Keryho tu byli zastoupeni vedoucí političtí představitelé, v diecézním biskupovi Stefanovi Laszlovi a superintendantovi Gustavovi Reingrabnerovi i nejvyšší církevní hodnostáři. Všechny proslovy spojovalo přiznání viny. Lišily se stupněm slovní obezřetnosti vůči postiženým. Zatímco Reingrabner velmi obecně kritizoval protestantskou církev a její spoluvinu na národním socialismu a připomněl, že těmto lidem (Romům) se stalo těžké bezpráví, biskup Laszlo se soustředil na funkci pomníku: „Má být připomínkou minulosti a nadějí pro budoucnost.“ Laszlo také upozornil, že lidé v okolí museli moc dobře vidět, co se tu s „Cikány“ dělo. Tak i jeho matka musela „bezmocně přihlížet, jak byli mladí Cikáni, její bývalí spolužáci, po příchodu německých jednotek odtransportováni.“ Spolkový prezident Kirchschräger dal ovšem jasně najevo, že na pronásle-

21 Szauer, 1984: s. 43, příp. ABL, Akt VIII/1-7-5-1984.

22 Tamtéž – nápis říká: „Museli trpět a zemřít jen proto, že byli odlišní. Zde v letech 1940–1945 stál cikánský tábor zřízený národními socialisty. Na následky trýznění a strádání zde zahynuly stovky lidí. Do vyhlazovacích táborů odtud bylo deportováno několik tisíc Cikánů. Věnováno zemí Burgenlandsko.“

| Památník v Lackenbachu. Text na pamětní desce: „*Museli trpět a zemřít jen proto, že byli odlišní.*“ |
foto: Leopold Banny, Lackenbach |

dování se nepodíleli jen němečtí nacisté, ale také „zdejší občané.“ Kirchschläger označil pietní akt také za důležitý prostředek pro osvobození „Cikánů“ z jejich sociálního vyloučení. Památník by jim měl zprostředkovat pocit, že jsou rovnoprávními občany. Zemský hejtman Kery zašel v usvědčování z viny nejdále, když ukázal také sám na sebe: „Musím sám sebe i všechny ostatní obvinít, že jsme tenkrát, když se dělo to nejstrašnější, zůstali nečinní. Měli bychom tu stát a plakat a ne řečnit a ubírat z naší viny (...), neboť národní socialismus proticikánské zákony zdědil po nás.“ A Keryho pohled na současnost: „Svou vinu musíme splácet ještě dnes“.²³

Tato přiznání viny stála v protikladu k proslovu Sinta Josefa Fojna, který Lackenbach přežil. Podělil se o svou osobní zkušenost a poděkoval za památník jako za pozdní gesto omluvy.²⁴

O celou událost měla značný zájem i média. Prostřednictvím televizního zpravodajství se mohlo celé Rakousko – alespoň ve zkratce – akce zúčastnit. Vše proběhlo podle programu.

23 Různé novinové články o události; poznámky autorky. –Tato prohlášení ovšem zůstala téměř bez následků. Pokusy hnát řečníky ze slavností po 6. říjnu 1984 k odpovědnosti, aby zmírnili či zredukovali aktuální bezprávi páchané na Romech a Sintech, však nikam nevedly.

24 ABL, Burgenländischer Landespressdienst/BLPD, č. 41, 8.10.1984; různé články, např.: Burgenländische Freiheit, 10.10.1984; AZ, 8.10.1984.

Tedy téměř vše – kdyby nebyla proběhla závěrečná tisková konference, neobjevily by se žádné „slzy hořkosti“, žádný skandál.²⁵ Ten způsobil původně neplánovaný řečník – přední německý zástupce Romů a kritik jejich současné situace nejen v Rakousku, Romani Rose. Když označil projevy politiků za bezvýznamná „nedělní kázání“, byl Rose napomenut a následně se svými sympatizanty konferenční místnost opustil. Jeho výstup byl také chápán jako vědomá provokace a součást taktiky s cílem upozornit na aktuální problémy Romů a Sintů. Takto však situaci vnímal kupříkladu Hermann Langbein, zástupce Sdružení tábora Auschwitz, který se k ní vyjádřil s poukazem na průběh slavnostního odhalení památníku: „Přivítání hostů slavnostního aktu proběhlo špatně, Cikáni přišli na řadu až jako poslední.“ Langbein poukázal na to, že je třeba chápat, že „je tato menšina přecitlivělá.“²⁶ O tomto faktu a s ním spojených otázkách a problémech však informovalo jen několik rakouských a zahraničních novin.²⁷

Slavnostní odhalení památníku stejně jako bezproblémová příprava projektu, byly úspěšným závěrem tvrdého a vytrvalého boje dříve pronásledovaných lidí. Také oni si nechali zkazít svůj den. Schovali si svou kritiku na další roky a pro následující podporu Romů ve snaze o jejich zrovnoprávnění jako obětí a o jejich společenské uznání.²⁸

Salcburk 1985: rychlé dokončení a následky?

V Salcburku využilo vstřícnou náladu a krátkodobý zájem veřejnosti pár komunálních politiků k tomu, aby také zde postavili pomník „Cikánům“ pronásledovaným za nacismu ve městě a spolkové zemi Salcburk. Od konce druhé světové války uplynulo v té době již 40 let. Rok 1985 byl vyhlášen jako „salcburský rok“ a část aktivit a oslav měla být věnována historickým událostem. Skutečnost, že i v Salcburku existoval nacistický donucovací pracovní tábor pro Romy, fungující jako přestupní stanice do vyhlazovacího tábora Osvětim-Březinka, byla sice zdokumentována výzkumem²⁹, ale ze strany rakouské veřejnosti se dočkala jen malé pozornosti.³⁰

25 Tiroler Tageszeitung, 8.10.1984 („Eklat um Zigeuner-Mahnmal im Burgenland“). Autorka tu píše jako svědkyně, protože se zúčastnila tiskové konference.

26 Wiener Zeitung, 7.10.1984, s. 5, poznámky autorky.

27 Tiroler Tageszeitung, 8.10.1984; Frankfurter Rundschau, 8.10.1984 („Das erste Denkmal für die von den Nazis ermordeten Zigeuner“); Volksstimme, 7.10.1984 („Kein Burgenland Festakt“), Profil, č. 41, 8.10.1984 („Totengräber des nordischen Blutes“).

28 Aktivita Sdružení tábora Auschwitz, Rakouské ligy pro lidská práva a Společnosti pro politické osvícenství od roku 1984. Roku 1988, za působení Alfreda Dallingerera coby ministra sociálních věcí, se konečně podařilo prosadit Romy do novely zákona o obětech nacismu. Korespondence a petice v majetku autorky.

Tento téměř neznámý aspekt salcburské nacistické historie vyvolal přece jen určitou mediální odezvu a vzbudil i zájem politiků jako např. sociálnědemokratické radní pro kulturu, Anity Pirker. Ta v únoru 1985 vznesla požadavek na zřízení romského památníku v Salcburku a podpořili ji i další radní.³¹ Plán však narazil na malé pochopení, takže i podporovatelé pomníku měli ve své frakci těžkou pozici. I přesto se jeho plánování a realizace dostala do rychlého tempa. Smlouva se salcburským umělcem Zoltanem Papem³² na architektonické ztvárnění pomníku byla podepsána ještě v době, kdy bylo jeho samotné zřízení ještě zpochybňováno v městském senátu.³³

Obecná nálada po odhalení památníku Lackenbachu celou situaci přece jen zjednodušila. Alespoň dočasně se zdálo vhodné omezit a zamaskovat proticikánské argumenty. A tak v politickém boji rozpoutaném kolem salcburského památníku nešlo o rozhodnutí zda „ano“ či „ne“, ale jen o „kde“. A na otázce umístění také mohlo téměř všechno ztroskotat. Původně plánované místo v prostoru

| Památník v Salcburku u příležitosti jeho odhalení v prosinci 1985. Na snímku tehdejší starosta Salcburku Dipl.-Ing. Josef Reschen (vlevo) a tehdejší předseda spolkové vlády Dr. Wilfried Hauslauer. Text na pamětní desce: „V Salcburku padlo 300 Cikánů – Sintů a Romů – za obětí nacistické rasové politiky. V letech 1940 až 1943 věznění za nelidských podmínek v cikánském táboře Salcburg, byli na jaře 1943 deportováni do vyhlazovacího tábora Osvětim. Na jejich památku a vzpomínku.“ |
foto: Fotostudio Tautscher, Salcburg |

29 Publikace „Widerstand und Verfolgung in Salcburg 1934-1945“ (vyd. Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes, Vídeň-Salcburk), která obsahuje také příspěvek o „pronásledování Cikánů“, vyšla až roku 1991. Přípravy (autorka byla členem týmu spolupracovníků) byly zahájeny už během „Salcburského roku“. Již od roku 1983 též existovala disertační práce *Nationalsozialismus und Zigeuner in Österreich*, v níž byla pronásledování Romů v Salcburku a o salcburském táboře věnována celá jedna kapitola.

30 V souvislosti se zřízením památníku byl kulturním oddělením města financován menší „projekt na výzkum menšin“. Písemný výstup projektu byl publikován roku 1994 v souborném vydání o životě Romů a Sintů, viz Thurner, 1994: s. 54-97.

bývalého tábora v městské části Maxglan (hraniční okres Leopoldskron) nepřipadalo v úvahu pro odmítavý postoj vlastníka. Místo v centru města se pro památník navíc zdálo být atraktivnější než relativně vzdálené pole. Takové místo (návrh: úpatí Kapucínského kopce) ovšem nebylo možné – ať už z jakéhokoli důvodu – nalézt.

Místo, které bylo pro památník nakonec zvoleno – travnatý prostor na nábřeží Ignaze Riedera –, bylo akceptovaným kompromisem. Koneckonců bylo přímým odkazem na místo pronásledování. Za nacismu se tu nacházela salcburská dostihová dráha, jejíž stáje sloužily jako tranzitní tábor pro Romy a Sinty zadržené v Salcburku. Dnes je tu zatravněné prostranství a dětské hřiště u obytného bloku, jehož někteří obyvatelé také proti památníku protestovali. Svými námitkami („bude rušit naše děti při hraní“, „platí se to z našich daní“) však už nemohli projekt zastavit.³⁴ Pomník byl tedy na tomto místě – v blízkosti města, ale přitom na jeho okraji – skutečně postaven.

Zoltan Pap přepracovával svůj návrh až do prosince 1985. Jako materiál pro tři metry vysoký monument použil tento zlatník a sochař několik vrstev měděného plechu. Za ostnatým drátem skrytá ruka symbolizuje věznění.³⁵ Na podstavec byly použity surové cihlové kameny. Stejně jako v případě Lackenbachu bylo odhalení koncipováno jako slavnostní akt. Ale pořádání slavnosti nebylo v tomto případě omezeno jen na dané město a zemi. Slavnostního odhalení se zúčastnili nacisty postižení Romové, členové svazů pronásledovaných a další hosté z celého Rakouska a Německa. Salcburští Romové a Sintové zde byli zastoupeni pouze v nepatrném počtu, protože ve městě a zemi jich žije málo a jen menší část z nich má k salcburskému táboru osobní vztah.

31 Tamtéž, s. 71.

32 Zoltan Pap, sám maďarského původu, projevil díky svému vlastnímu životnímu osudu obzvláštní empatii a zájem o osud menšin; přímý vztah k Romům a Sintům žijícím v Salcburku a Rakousku však umělec neměl.

33 „Během Salcburského roku se pouze slavilo, o temných kapitolách místních dějin nepadla ani zmínka,“ stěžovala si tento týden radní za Sociálnědemokratickou stranu (SP), Anita Pirker. Důvody jejího rozčilení: Anita Pirker se zabývá, s podporou jen několika městských zastupitelů, zřízením památníku k připomínce nacistického sběrného tábora v Maxglanu. U jejích politických kolegů však naráží tento návrh když ne na přímé odmítnutí, tak alespoň na pasivní odpor. Minulé pondělí se o návrhu diskutovalo v městském senátu – bez výsledku byly ohlášeny jen další porady klubu.“ Salzburg-Krone, 18.8.1985.

34 Tamtéž, s. 72.

35 Zprávy oddělení magistrátu II / 1, č. II/A-2444/85 z 9.8.1985, s. 2, Magistrát města Salcburk, Abt. II/IIA-2131/85.- Pomník nese následující nápis: „V Salcburku padlo za obětí nacistické rasové politiky přes 3000 Cikánů – Romů a Sintů. V letech 1940 – 1943 byli vězněni v nelidských podmínkách cikánského tábora Salcburk a na jaře 1943 deportováni do vyhlazovacího tábora Osvětim. Na památku a připomínku. Město Salzburg – Zoltan Pap.“

Termín – 14. prosinec 1985 – a sychravé zimní počasí sice ovlivnily počet návštěvníků, několik set osob se však i přesto aktu zúčastnilo. Původně plánovaného řečníka, německého Sinta Josefa Reinhardta, jednoho z mála dosud žijících bývalých vězňů tábora, musel pro nemoc nahradit jeho syn Amando. Pozdravení a položení věnců za Sdružení tábora Auschwitz se ujala Ella Lingens.

Na rozdíl od Lackenbachu se při odhalení pomníku v Salcburku odehrál malý incident už při samotném slavnostním aktu. Farář Josef Egger, který sloužil mši, se nedržel předepsaného časového plánu a mluvil skoro celou hodinu, takže přítomní významní politici se už nedostali ke slovu. Primátorovi města Josefu Reschenovi a zemskému hejtmanovi Wilfriedovi Haslauerovi to příliš nevadilo, zřekli se svých projevů a promptně se ujali odhalení památníku. A protože své proslovy v písemné podobě již předem předložili médiím, zůstala tato událost téměř nepovšimnuta.³⁶

Zřízením památníku a jeho slavnostním odhalením byl – oficiálně a vykazatelně – vyřešen dřívější nedostatek: Salcburk nyní má svůj „cikánský“ památník. Živoucím místem vzpomínání a připomínání se však nestal. Žádné další aktivity nebyly už „zhora“ iniciovány a žádný romský spolek, který by mohl péči o památník převzít, ani v Salcburku ani v celém západním Rakousku neexistuje. A tak vše kolem salcburského památníku utichlo.³⁷

Lackenbach – symbolické místo připomínání

Naproti tomu u památníku v Lackenbachu se od roku 1990 konají každoročně v říjnu a listopadu vzpomínkové akty za přítomnosti politiků a dalších osobností veřejného a církevního života. Takové výroční vzpomínkové akce zřejmě původně nezamýšleli ani političtí představitelé Burgenlandska, z jejich strany šlo pouze o jednorázový demonstrativní akt omluvy. Hlavním

36 Info-Z (= salcburské informační noviny), č. 242, 16.12.1985, s. 12; autorka je zároveň svědkyní. Skutečně se dostali ke slovu – vedle faráře Eggera – jen autorka, která byla hlavním řečníkem, Amando Reinhardt jako zástupce svého otce, Sinta Josefa Reinhardta, a Ella Lingens se svým krátkým pozdravem. V proslovu zemského hejtmana Haslauera dominoval apel na mladé lidi, aby dělali všechno pro to, aby se již podobné bezpráví nikdy neopakovalo. Radní Reschen upozornil na nové menšiny – pracovní síly ze zahraničí. Chtěl především zdůraznit, že jinakost a různorodost je důležitým základem demokracie.

37 Romské téma a místní romský památník se od té doby stal hlavní náplní několika školních a dalších projektů. Jediná další akce, která zaznamenala větší počet účastníků, se zde uskutečnila 10.2.1995, v návaznosti na vraždu v Oberwartu. (4.2.1995 byli v Oberwartu při cíleném bombovém útoku zavražděni čtyři Romové. Za jejich vraždu byl v březnu 1999 na doživotí odsouzen Franz Fuchs. Byl též shledán vinným za sérii dalších 28 útoků – útočil od roku 1993 – na členy etnických menšin a lidi podporující práva uprchlíků. V únoru 2000 spáchal ve vězení sebevraždu – pozn. red.)

organizátorem pravidelných vzpomínkových aktů tedy není tato spolková země, ale romský zástupce Rudolf Sarközi, i když se spolková země a především obec Lackenbach na akcích podílí.³⁸ Mimo to působí pomník v Lackenbachu tak dynamicky, že neumožnil památníku upadnout do zapomnění.

Kolem památníku v Lackenbachu vznikla zájmová skupina, která se angažovala v objasnění historie tohoto místa. Od té doby byli rakouští politici také konfrontováni s problémy, nótami a požadavky (na odškodnění, uznání Romů a Sintů za etnickou menšinu) především ze strany spolků a sdružení Romů a Sintů vzniklých na přelomu let 1989/1990. Mnohé požadavky byly vyslyšeny, jejich naplnění a realizace však byla většinou odkládána.

O to větší překvapení způsobil v březnu 1988 svou návštěvou „cikánského“ památníku v Lackenbachu spolkový kancléř Franz Vranitzky. Skutečnost, že ve výročním roce 1988 na Romy a na jejich památník v Lackenbachu jako místo připomínání jejich nacistické perzekuce nezapomněl, bylo z jeho strany všechno jen ne populistické rozhodnutí. Jeho návštěva v Lackenbachu nereagovala na společensko-politické požadavky – to nabízela „prominentní“ pamětní místa. Měla zčásti osobní pozadí: z Lackenbachu pocházela Vranitzkého matka.³⁹ Tato okolnost pravděpodobně prohloubila a zостřila jeho citlivost pro místní záležitosti, jak v případě nacistického tábora, tak v případě zřízení památníku. Díky Vranitzkého oficiální návštěvě získal částečně osobně motivovaný vzpomínkový akt státní význam. Zřídka kdy ve svých dějinách Romové z podobných „náhod“ takto těžili.

Nezájem společnosti a zakořeněné předsudky ale přetrvávaly i nadále. Muselo se stát mnohem víc, aby se ve většinové společnosti vzbudil větší zájem o jejich romské spoluobčany, jejich historii a jejich životní poměry. Nepřispěly k tomu vzpomínkové a kulturní aktivity, ale v dějinách druhé rakouské republiky ojedinělý teroristický útok a bombový atentát na romskou osadu v Oberwartu v únoru 1995, během něhož zahynuli čtyři mladí Romové. Vzbudil zvědavost, ale také soucit. Sociální vyloučení a marginalizace Romů se tak dostala do centra mediálního zájmu a s nimi i Burgenlandsko: jako místo výmluvné historie, jako místo současného selhání.⁴⁰ Centrem zájmu byl Oberwart, jako vedlejší jeviště však posloužil také

38 Romano Kipo. Informations-Zeitung des Kulturvereins Österreichischer Roma. Vídeň od 1/1991 (různé zprávy o akcích v Lackenbachu, obzvláště č. 4/1996, s. 3).

39 Prohlášení kancléře Franze Vranitzkého v různých rozhovorech, viz též: Romano KIPO, č. 4, 1996, s. 3.

40 Oberwart byl zavalen rakouskými i zahraničními novináři. Představený osady a praotec dvou z obětí, Michael Horvath, dal v jednom týdnu téměř sedmdesát rozhovorů. Viz Erika THURNER: „Eine wirkliche Befreiung hat es bis heute nicht gegeben!“ KZs (Mauthausen) in der Erinnerung von Roma und Sinti, in: Gerhard Botz (ed.): Der Ort Mauthausen in der historischen Erinnerung (v přípravě); viz Geschrieben-stein. Sondernummer über das Attentat auf die Volksgruppe der Roma, Sešit 22/23, 1995; Petra Herczeg,

| Památník v Mauthausenu. Text na pamětní desce: „V úctě a smutku vzpomínáme na Romy a Sinty, naše děti, ženy a muže, kteří byli SS zavražděni v koncentračním táboře Mauthausen. Ještě krátce před koncem války, 9. března 1945, bylo do Mauthausenu přivezeno transportem z Ravensbrücku 450 romských žen se svými dětmi. Nemluvňata a děti byly okamžitě po příjezdu zavražděni. Uctíváme památku 500 000 našich lidí, kteří se ve všech oblastech sféry vlivu nacismu stali oběťmi genocidy. V květnu 1998.“

| foto: Stephan Matyus, BMI / Fotoarchiv der KZ-Gedenkstätte Mauthausen |

Lackenbach, protože spolkový kancléř Vranitzky udělal na své kondolenční cestě za postiženými rodinami odbočku právě k místnímu památníku.⁴¹ Že tím vzrostl (mediální) zájem o akt kladení věnců, je zcela jasné.

Velký zájem médií vzbudil pohřeb obětí zmíněného bombového útoku. Přijeli domácí i zahraniční novináři a televizní týmy a na pohřbu v sobotu 11. února 1995 v Oberwartu zachytili 4000 smutečních hostů včetně skoro celé zemské vlády. Televizní stanice ORF přenášela smuteční obřad v přímém přenosu – vždyť zde byli přítomni všichni lidé s vlivným postavením

Andreas Baumgartner: Bombenterror in Österreich. Opfer, Täter und der staatstragende Reflex. Analyse der Berichterstattung über die Bombenattentate in Oberwart und Stinatz, Vídeň 1995 (nepublikovaná zpráva k projektu).

⁴¹ Burgenländische Freiheit, 15.2.1995. (Kancelář památník navštívil 9.2.1995.)

a jménem. Pohřbu se zúčastnilo mnoho politických představitelů, kteří se do té doby romskými problémy nezabývali anebo ani zabývat nechťeli, drali se do popředí, takže se chrám Boží stal pro příbuzné, přátele a známé obětí příliš těsným. „Celé Rakousko je zdrceno a truchlí“, těmito nebo podobnými slovy popisovala média náladu země. Už ve středu držela rakouská národní rada minutu ticha.⁴²

Neromové z Oberwartu se ve své většině drželi v pozadí, následující události trpně přecházeli z donucení a proti své vůli. I v těchto dnech se zde neprominentní návštěvníci hřbitova mohli setkat se skeptickými pohledy, nelibostí, nepřátelskými slovy, ale také s předsudky vůči Romům a škodolibostí. Nálada v Oberwartu, kterou ovládlo chování podobné apartheidu, se mohla po těchto událostech (vražda a pohřební obřad) najednou ve prospěch Romů sotva změnit. Ze strany Romů a Sintů byl náhlý zájem veřejnosti sledován spíše s obavami a nedůvěrou, ale také s podivem a nadějem. Ještě nikdy nevzniklo v souvislosti s vraždou Romů takové veřejné pobouření; během nacistického vyhlazování se za ně nepostavil ani jediný hlas. Ještě nikdy oficiálně Rakousko „osud“ Romů takto neprožívalo.

Byla tato aktivita vlastně symbolem a přiznáním minulých i současných nespravedlností? Nebo byla jen reakcí na šok či alibismem? Nebo znamenaly veřejné a oficiální projevy a gesta zemských a místních politiků konečně skutečně přelom v „zacházení s Cikány“?

Tendenční proměna nálady skutečně nastala. Avšak mluvit o zlomu ve vztahu k minulosti, bylo by to předčasné a především chybné. Tato změna měla více důvodů: v politice a společnosti se dostala do popředí nová generace. Počet žijících viníků a lidí zodpovědných za nacistickou praxi je malý, stejně tak jako počet těch, na které se měl – z důvodu politického oportunismu nebo z přesvědčení – brát ohled. K tomu se u mladších lidí změnil (verbální) přístup k menšinám; díky „osvětlenému vzdělávání“ a „politické korektnosti“ Romové čím dál tím méně naráží na předsudky. Také politici, resp. autoři politických projevů, se naučili více užívat antifašistický slovník.

Srovnáme-li dnes odhalení památníku v Lackenbachu s událostmi v Oberwartu, pak vidíme tyto změny ještě zřetelněji. Také tehdy, roku 1984 v Lackenbachu, se všichni zodpovědní činitelé snažili „ze všech sil“ předejít jakékoliv chybě, aby ukázali, že Rakousko nemá vůči „Cikánům“ (tehdy byla otázka týkající se pojmenování „Cikán“ nebo „Rom“ v Rakousku ještě sotva diskusním tématem!) předsudky. Vše bylo naplánováno do posledního detailu; odborníci, poradci a především zástupci Romů byli na všech přípravných jednáních. I přesto se stalo hned na začátku celé akce faux pas: starosta obce přivítal postupně všechny osobnosti v pořadí dle jejich společenských funkcí a významu, a teprve potom, takřkajíc úplně na ko-

42 Různé novinové články z období od 6.2. do 13.2.1995, archiv autorky.

nec, pozdravil hromadně i „milé Cikány“. Jedni v tom viděli skandál, jiní si toho ani nevšimli. Ale i jiné proslovy a vyjádření, mezi řádky nebo v nevhodných formulacích, jasně prozrazovaly (částečně) podvědomé předsudky jejich autorů vůči této menšině.

Pro veřejná vyjádření v únoru a březnu roku 1995 už nebyla taková nevědomá zatrpkllost charakteristická – politici a další představitelé veřejného života se dřívějším chybám vyhnuli. Selhání státu resp. společnosti vůči Romům už bylo otevřeně pojmenováno a pranýřováno – a byly učiněny i četné sliby. Na změnu jsou ale dosud připraveni jen málokteří – v tomto se ti mladší podobají svým předchůdcům.⁴³

Romské památníky – symboly integrace v připomínání?

Památník v Lackenbachu z roku 1984 nebyl zvláštní jen svým vznikem. Zřízení a existence takového památníku bylo ojedinělé v celé Evropě, pokud ne přímo na celém světě.⁴⁴ Do té doby nevznikl pro tzv. Cikány pomník připomínající jejich pronásledování a vyhánění nacistickým režimem nikde.

Od prosince 1985 se musel Lackenbach o svou jedinečnost dělit se Salcburkem; v posledních letech se tato jedinečnost dále vytrácí. Konkurencí Rakousku se stal národní romský památník v České republice. Tento v pořadí třetí romský památník v malé české vesnici Lety (okres Písek) byl odhalen v květnu 1995 prezidentem Václavem Havlem.⁴⁵

Až donedávna byly romské pamětní desky a památníky raritou i v samotných koncentračních táborech. Postupně se tyto mezery v připomínání tamních obětí zaplňují. Od roku 1993 je pamětní deska v koncentračním táboře Mauthausen; 9.5.1998 byl v Mauthausenu obětem z řad Romů a Sintů odhalen i samostatný památník. Jedná se o společný projekt Ústředního svazu německých Romů a Sintů a Kulturního spolku rakouských Romů. Památník byl podpořen a financován jak německou tak i rakouskou vládou.⁴⁶

43 Opravdu důležitým úkolem byla renovace osady v Oberwartu, především vyasfaltování silnice a ulic v osadě, stejně jako vybavení osady vyhovující elektrickou sítí. Také zde byly sliby politiků dodrženy jen částečně a vlažně. Ještě důležitější bylo pro Romy po atentátu zřízení pomníku obětím útoku. Ten byl v osadě odhalen 1.2.1998.

44 Der Neue Mahnruf, č. 10, říjen 1984, s. 2; Das Menschenrecht, ročník 39, č. 4, prosinec 1984, s. 2.

45 Prager Zeitung, č. 21, 1995, s. 2; Frištenská, Lázníčková, Sulitka, 1995. (Sborník sympozia u příležitosti slavnostního odhalení památníku, obsahuje snímky pamětního místa).

46 Romano KIPO. č. 3, 1996, s. 4 a č. 2, 1997, s. 4. Po zřízení památníku v Auschwitz-Birkenau usilovala Ústřední rada německých Sintů a Romů – v čele s Romani Rosem – o odpovídající pomník v KT Mauthausen. K zřízení pomníku viz příspěvek Hildegard Schmid tamtéž.

| Pietní akt u památníku obětí bývalého tzv. cikánského tábora v Letech u Písku |
foto: Muzeum romské kultury – Jiří Salík Sláma |

Vědomé či (bezděčně) nevědomé vyloučení Romů z kultury pietních akcí se postupně koriguje a redukuje. Jejich integrace do kolektivního připomínání však nezměnila téměř nic na stále velmi omezeném společenském přijetí „Cikánů“. Po dlouhém vyloučení této skupiny obětí z kultury pietních akcí a odpírání statusu obětí nacismu tak dochází po letech k jistému zlepšení. I dnes však jiným skupinám obětí stále činí značné těžkosti dívat se na Romy jako na rovnocenné oběti. Dosáhnout přijetí Romů a jejich připomenutí na společných památnících a pomnících je nadále problematické. Naproti tomu nachází Romové rostoucí podporu při zřizování vlastních památníků. Předsudky vůči Romům nejsou ještě překonány a nechuť k této skupině obyvatel je stále ještě na denním pořádku. Období vědomého a bezděčně nevědomého vyloučení Romů z připomínání se však chýlí ke konci.

Z němčiny přeložil Michal Schuster

ao. Univ.-Prof. Dr. Erika Thurner je politoložkou Institutu politologie na Fakultě politologie a sociologie Univerzity v Innsbrucku. Email: erika.thurner@uibk.ac.at

Bibliografie

- BAILER, Brigitte. 1993. *Wiedergutmachung kein Thema. Österreich und die Opfer des Nationalsozialismus*. Wien.
- ENGELBRECHT, Günter. 1984. Und so entstand das Zigeuner-Mahnmal. In: Thurner, Erika. 1984. *Kurzgeschichte des nationalsozialistischen Zigeunerlagers in Lackenbach (1940 bis 1945)*. Eisenstadt.
- FRIŠTENSKÁ Hana, LÁZNIČKOVÁ Ilona, SULITKA Andrej (eds.). 1995. *Neznámý holocaust*. Praha.
- HACKL, Erich. 1989a. Zweiter Bericht über Sidonie Adlersburg. In: *Wiener Tagebuch 2*.
- HACKL, Erich. 1989b. *Abschied von Sidonie*. Zürich.
- HOHMANN, Joachim S.. 1980. *Zigeuner und Zigeunerwissenschaft*. Marburg/ Lahn. (edice: Metro, svazek 6).
- MITTERRUTZNER Christa, UNGAR Gerhard. (eds.) 1991. *Widerstand und Verfolgung in Salzburg 1934–1945*. Wien/ Salzburg: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes.
- NEUGEBAUER Wolfgang, STEINER, Herbert. 1979. *Widerstand und Verfolgung im Burgenland 1934–1945*. Eine Dokumentation. Wien: Dokumentationsarchiv des österreichischen Widerstandes.
- STEINMETZ, Selma. 1966. *Österreichs Zigeuner im NS-Staat*, Wien-Frankfurt/ Main-Zürich. (edice: Monographien zur Zeitgeschichte).
- SZAUER, Matthias. 1984. Was sich der Architekt dabei dachte... In: Thurner, Erika. 1984. *Kurzgeschichte des nationalsozialistischen Zigeunerlagers in Lackenbach (1940 bis 1945)*. Eisenstadt.
- THURNER, Erika. 1983. Nationalsozialismus und Zigeuner in Österreich. Wien/ Salzburg. In: Weinzierl Erika, Hanisch Ernst, Stuhlpfarrer Karl. (eds.) 1983. *Veröffentlichungen zur Zeitgeschichte 2*. Wien/Salzburg.
- THURNER, Erika. *Kurzgeschichte des nationalsozialistischen Zigeunerlagers in Lackenbach (1940 bis 1945)*. Eisenstadt.
- THURNER, Erika. 1994. Ein Zigeunerleben als Sinto, Sintiza, Rom und Romni in Salzburg. In: Heinschink Mozes R., Hemetek Ursula (eds.). 1994. *Roma – das unbekannte Volk*. Wien/ Köln/ Weimar.
- THURNER, Erika. (v přípravě) „Eine wirkliche Befreiung hat es bis heute nicht gegeben!“ KZs (Mauthausen) in der Erinnerung von Roma und Sinti. In: Botz, Gerhard (ed.). *Der Ort Mauthausen in der historischen Erinnerung*.

Periodika

Das erste Denkmal für die von den Nazis ermordeten Zigeuner. *Frankfurter Rundschau*. 8.10.1984.

Eklat um Zigeuner-Mahnmal im Burgenland. *Tiroler Tageszeitung*. 8.10.1984.

Kein Burgenland Festakt. *Volksstimme*. 7.10.1984.

Späte Würdigung von Sidonie Adlersburg in Sierning-Letten. Ein Synonym für Leid und Unterdrückung. *Betrifft Widerstand*. č. 52, 3/2000.

Totengräber des nordischen Blutes. *Profil*. č. 41, 8.10.1984.

HACKL, Erich. 1999. Freude und Verdruß. Zum Erinnern an Sidonie Adlersburg. *Romano Centro*. č. 25, 6/1999.

LAHER, Ludwig. Ein Mahnmal für NS-Opfer in St. Pantaleon. Das Arbeitserziehungs- und Zigeuneranhaltelager St. Pantaleon-Weyer. Ergänzung einer Ortchronik. *Betrifft Widerstand*. č. 52, 3/2000.

THURNER, Erika. „Zigeuner“. Das Vorurteil als gesellschaftlicher Platzanweiser. *SWS-Rundschau*. č. 34, 4/1994.

AZ, 8.10.1984.

Burgenländische Freiheit. 10.10.1984.

Burgenländische Freiheit. 15.2.1995.

Das Menschenrecht. ročník 39, č. 4, 12/1984.

Der Neue Mahnruf. č. 10, 10/1984.

Geschriebenstein. Sondernummer über das Attentat auf die Volksgruppe der Roma. Sešit 22/23, 1995.

Info-Z (Salzburger Informations-Zeitung). č. 242, 16.12.1985.

Prager Zeitung. č. 21, 1995.

Romano Kipo. Informations-Zeitung des Kulturvereins Österreichischer Roma. Wien. Od č. 1/1991, obzvlášť č. 4/1996.

Wiener Zeitung. 7.10.1984.

Jiné

Dokument Úřadu burgenlandské zemské vlády (ABL), Akt VIII/1-7-5-1984.

Dokument Úřadu burgenlandské zemské vlády. Burgenländischer Landespressdienst/BLPD, č. 41, 8.10.1984.

Zprávy oddělení magistrátu II / 1, č. II/A-2444/85 z 9.8.1985.

Zpráva Magistrátu města Salcburk: Abt. II/IIA-2131/85.

HERCZEG Petra, BAUMGARTNER Andreas. 1995. *Bombenterror in Österreich. Opfer, Täter und der staatstragende Reflex*. Analyse der Berichterstattung über die Bombenattentate in Oberwart und Stinatz. Wien. (nepublikovaná zpráva k projektu) *Sidonie*. Televizní film. Scénář (na základě příběhu *Loučení se Sidonií*): Erich Hackl. Režie: Karin Brandauer. BR, ORF, 1991.

Summary

Monuments and Memorials for Roma and Sinti („Gypsies“)

Every memorial plaque, memorial or monument is always an acknowledgment of some sort of failure, guarded shame or powerlessness. That is what happened. We have permitted it, wrote Erich Hackl in 1988 in Upper Austrian Sierning-Letten. The reason: The socialist youth had fought for and realized the erection of a memorial plaque for the „Gypsy“ girl Sidonie Adlersburg. The plaque and a memorial program brought to an end the ten-year-long efforts of the survivors who had to struggle against the local population who wavered between tabooing and ignorance and justification of the Nazi murder politics. While some acted as if nothing had happened to Sidonie, others tried to comfort her adoptive family with the words, „That Sidonie, she was after all only an ordinary Gypsy!“ etc. From September 2000 an official community memorial remembers the murder of the Romani girl in Sierning-Letten. A new pre-school was named after her at the same time as her monument was unveiled: a statue presenting a mother protecting her child. In his speech at the opening of the pre-school and the unveiling of the sculpture the mayor Manfred Kalchmair said that „the name Sidonie Adlersburg“ ought to be „synonymous with the suffering, oppression and injustice that can be inflicted on a child and also ought to be a warning against „intolerance and indifference, oppression and forgetting.“

From these activities came further plans and intentions in Austria and Germany – with the help of the fate of Sidonie Adlersburg – to bring to light the Holocaust of the Roma and Sinti. In the case of the Roma/Sinti there are even greater barriers than with other victims of Nazi persecution. The breakthrough of the „wall of forgetting“ collides with the prejudices and social disinterest toward this group of victims. A breakthrough in the perception of the „fate of the Gypsies“ during National Socialism requires a special effort and also special creativity because the interest in memorial initiatives are, in the case of the Roma, very short-lived. Although two other moving memorials have been unveiled in Austria as reminders of the Nazi persecution of the Roma, only few people have taken notice of them: memorials in Lackenbach (Burgenland) and Salzburg and, with them, related scientific research in the course of the years have contributed only very little to the fact that the fate of the Roma during the Nazi era became part of Austrian history.

In October 1984 a monument in Lackenbach (Burgenland) was unveiled; in December 1985 there was the unveiling of a „Gypsy“ monument in Salzburg. But the approach of the state and the majority society toward Roma and Sinti changed only very little. Were the activities in Lackenbach and Salzburg only alibistic? What should the Austrian society remember with a Romani monument? What should it be confronted with?

Of the approximately 11,000 Austrian Roma and Sinti, only about one third survived the Nazi persecution and murder. The largest of the camps to which „Gypsies“ were sent was the camp in Lackenbach. Here more than 4000 Roma and Sinti, mostly women and children, were imprisoned. Although the camp was not an extermination camp, only a part of the prisoners lived to see the liberation of the camp at the end of 1945. The second largest Nazi „Gypsy“ camp in the „Eastmark“ was Salzburg-Maxglan with about 300 Romani prisoners. Only a small group of prisoners from Maxglan survived. The third largest camp was in the community of Weyer am Inn. Here, too, a monument was unveiled to the Nazi persecution of the Roma and Sinti in the year 2000.

In the 1960s in the framework of the Association of Nazi Persecution, there was already a plan for the erection of a „Gypsy“ monument in Lackenbach, the site of the largest Nazi „Gypsy“ camp. Lackenbach was a small community in central Burgenland with a Jewish cemetery in which were buried some of the Roma and Sinti who died in the camp. Apart from that, there also existed remains of the camp and parts of its fence. In the 60s and 70s, however, the authorities were deaf to any attempt to erect a monument. Only in the 80s were the attempts successful. In the autumn of 1983 people succeeded in convincing the Burgenland provincial government of the necessity and importance of this project. Unconditional support came from the community of Lackenbach. Thus the erection of a monument became a „work of the society;“ a work „which brought much pleasure“ and „mainly encountered sympathy;“ according to Gunter Engelbrecht. The architect Mattias Szauer designed the monument (unveiled in 1984), which represents the hard work, the torment of the prisoners who had to carve stone blocks for the construction of roads. At the unveiling, President Rudolf Kirchschläger and the Burgenland heitman represented the leading politicians; Bishop Stefan Laszl and superintendent Gustav Reingrabner and other high church officials were there. All the speeches were about confessions of collective guilt.

In Salzburg a few communal politicians took advantage of the mood of the short-term interest of the public to put up a monument to the „Gypsies“ persecuted under Nazism in the city and the federal province of Salzburg. Forty years had gone by since the end of World War II. 1985 was proclaimed the „Salzburg year“ and part of the activities and celebrations was to be dedicated to a historic event: In Salzburg there had been a Nazi forced-labor camp for Roma which functioned as a transfer station to the extermination camp of Auschwitz. This very little-known aspect of Salzburg Nazi history evoked only little echo in the media, but it attracted the interest of some politicians. The Social Democratic councilor for culture Anita Pirker made a public request in 1985 for the erection of a Romani monument in Salzburg. The plan at first met with little interest and hesitation from the city senate. A change of mood for the construction of Lackenbach, however, simplified the whole situation. In the political fighting, it was no longer a question of yes or no about the monument, but of where. Originally the planned place was the space of the former camp in Maxglan, but the owner of the land refused to cede it. Besides, a place in the center seemed more attractive than that distant field, but no suitable place could be found. Finally a place on the Ignaz Rieder bank was the accepted compromise, near the city but meanwhile on its edge. The architect Zoltan Pap designed a three-meter-high monument representing a hand hidden behind barbed wire symbolizing the prison. Raw brick stones were used on the pedestal. To the unveiling came affected Roma, the Association of the Auschwitz Camp, and other guests from the whole of Austria and Germany.

Salzburg had its „Gypsy“ monument, but it did not become a vital place of remembering and reminding. Nothing more was initiated „from above“ and there is no Romani association in Salzburg or in all of Western Austria to take care of it. On the other hand, every year in October and November there is a ceremony of remembrance in Lackenbach. Politicians and other personalities from public and church life attend. An interest

group was created around the Lackenbach monument. The group is engaged in historic clarification. Austrian politicians were confronted with problems, notes and requests (compensation, recognition of ethnic minorities), mainly from unions and associations of Roma and Sinti at the end of 1989 and the beginning of 1990. Many requests were listened to, fulfilled and put into practice, but most were put aside.

The lack of interest of society and anchored prejudices remained. In February 1994, there was an isolated terrorist attack and bombing attempt on the Romani settlement in Oberwart in Burgenland; during it four young Roma died. The funeral of the victims of the bomb attack attracted great interest of the media. Austrian and foreign journalists and TV teams came. Words such as „All of Austria mourns“ captured the mood of the land. Did the public and official expressions and gestures of provincial and local politicians finally mean a turning point in the treatment of the „Gypsies“?

It seems that a change of mood really did take place. Many reasons led to the change: in politics and society a new generation had come to the fore. The number of living guilty people and people responsible for the Nazi practices are now few. Young people changed the (verbal) approach to minorities, thanks to „enlightened“ education; and fewer and fewer are prejudiced against the Roma. Also politicians and/or authors of political expressions have learned to use a more politically correct antifascist vocabulary.

The 1984 memorial in Lackenbach was not only special in its origin. The erection and existence of such a memorial was unique in all of Europe, if not in the whole world. Until that time there had never been a so-called „Gypsy“ monument reminding of their persecution by the National Socialist apparatus. From December 1985 Lackenbach had to share this unique status with Salzburg; in addition, in the past years, this uniqueness is further disappearing. A third Romani memorial was erected in the Czech Republic, in the little Czech village of Lety (Písek district); it was unveiled in May 1995 by President Václav Havel. Until not long ago, however, Romani memorial plaques and monuments were a rarity, even at concentration camps. Gradually these gaps in remembrance have been removed. Since 1993 there has been a memorial plaque in the concentration camp at Mauthausen. On May 9, 1998, a special monument to Roma and Sinti was unveiled.

Still today, respect for Roma and their share in common memorials and monuments is still problematic. However, the Roma are finding growing support for the erection of monuments. Prejudices toward the Roma have not yet been overcome and dislike of this group of inhabitants is still the order of the day. Despite this, the exclusion of „Gypsies“ is generally being corrected and reduced. The time of conscious and (inadvertently) unconscious exclusion of the Roma from remembrances is coming to an end.

Valerie Levy

Nerecenzovaná část

— Kalderaština v Bulharsku¹

V samotném úvodu bych rád poděkoval svému příteli a kolegovi Lvu Čerenkovi za komunikaci s ním, dále Zlatku Mladenovi a jeho rodině, Bayi Mariovi, Bayi Vaskovi (Popošovi), mému příteli a kolegovi Christu Kjučukovi za jeho zájem o tento článek a také všem bulharským kalderašským Romům, kteří žijí v Bulharsku i jinde.

Cílem tohoto článku je představit některé rysy jednoho z velmi osobitých kalderašských dialektů, jimiž se hovoří v Bulharsku, a to včetně dvou místních variet, které jsou odlišné zejména díky regionu, kam mluvčí náleží, a dále externím vlivům jako jsou kupř. jiné romské dialekty, turečtina a bulharština.

Kalderaši v Bulharsku se sami většinou označují jako „*Kardaraša*“ anebo také *Rrom Cigênijake* (Rom, který uchovává a je součástí *Cigenija-Rromanija*, tj. romského zákona a tradic). Hodně podskupin této komunity opustilo Rumunsko během tzv. kalderašské migrace, která se započala ve druhé polovině 19. století, poté, co zde v roce 1864 bylo zrušeno nevolnictví. Některé z nich odešly nejdříve do Ruska² a později, začátkem 20. století, do Bulharska. Velké množství Kalderašů, kteří se nazývají *Njámcuria* a *Sýrburia*, přišlo ale nejdříve do Rakousko-uherské monarchie a do Bulharska se dostali přes Srbsko, kde nějaký čas pobýli.

V roce 1958 byli Kalderaši zvláštní vyhláškou bulharské Rady ministrů přinuceni usadit se. Dnes žijí většinou ve vesnicích a malých městech, někde také ve velkých městech, a to v malých rodinných skupinách rozptýlených mezi okolní bulharskou populací.³

Bulharská kalderašská komunita je rozdělena do několika vnitřních podskupin (tzv. *náciji*, *kumpónji* a *víci*), jako kupř: *Zlatária*, *Grastária*, *Niculěš*, *Dudulája*, *Tasmanária*, *Žěp-leş*, *Lajněš*, *Sérbski* a *Njámcuria*. Tradičním mužským zaměstnáním je obchodování (v minu-

1 Tento článek je úryvkem z publikace *Grammar and Dictionary of the Kalderash Language* (Gramatika a slovník kalderaštiny), která je v procesu přípravy.

2 Zdá se, že v těchto zemích se nezdržely příliš dlouho.

3 Marushiakova-Popov.

losti většinou s koňmi, což už dnes neplatí, dnes muži působí jako obchodníci v mnoha oblastech průmyslu a obchodu). Ženy se živí předpovídáním budoucnosti. Lováři jsou druhou skupinou, kteří přišli do Bulharska po boku s Kalderachy a doposud mezi sebou uzavírají sňatky. Z tohoto důvodu také řada autorů užívá termín Lovár-Kalderaš jako jedno z označení, které pro sebe tato komunita v Bulharsku užívá, v jiných zemích jde však o dvě odlišné skupiny.

Všichni kalderašští Romové si udržují velký odstup od zbytku romské komunity v Bulharsku a v rámci své komunity prakticky dodržují endogamii.

Kalderaši jsou většinou pravoslavní křesťané, považují se za *dasikané Rrom/á* (označení převzaté od erlijských Romů), ale v komunitě roste také příklon k novým evangelickým církvím, díky misiím a pravidelným cestám kalderašských pastorů a misionářů z Francie a Německa, kteří začali Bulharsko navštěvovat ještě před pádem komunismu (tyto kontakty se odrážejí také v jazyce). Romský jazyk je komunitou velmi udržován stejně jako značná část romských tradic.

Výše zmíněný fakt potvrzuje i skutečnost, že Kalderaši jsou jedinou romskou skupinou, která udržuje specifickou kulturní tradici romského *krisu* (romského soudu), pro který se v Bulharsku užívá termín „*mešeré*“ nebo ještě lépe „*mešeriáva*“. Tento *kris* udržuje sociální strukturu všech skupin kalderašských Romů po celém světě a bulharští Kalderaši nejsou žádnou výjimkou. Spolu s dalšími kalderašskými skupinami žijícími v zahraničí sdílejí také vzájemný pocit sounáležitosti a udržují tradiční hodnoty a koncept romského zákona a tradic *Cigénija-Rromanija*.

Některé rysy kalderašského dialektu v Bulharsku (Kalderaško/Kardaraško šib – Kalderašský jazyk)⁴

Charakteristika:

Kalderaši používají svůj vlastní svérázný dialekt romštiny, který se řadí k tzv. vlašským dialektům druhého stupně či tzv. novým vlašským dialektům. V rámci tohoto dialektu se dále vyskytuje několik místních variet.

V Bulharsku existují celkem čtyři variety kalderašských dialektů. První dvě jsou skutečně velmi osobité a jsou si vzájemně velmi podobné – jde o dialekt *Niculés(ti)* a dialekt *Žěp-*

⁴ Zápis romských dialektů není redakčně upraven, pouze pro snazší orientaci byl zápis hlásek č, š, ž, c, dž a j (tj. v originále, ve stejném pořadí: ch, sh, zh, ts, j a y) přizpůsoben našim zvyklostem – pozn. red.

lěš(ti). Obě jsou velmi blízké varietě, kterou se hovoří v Rumunsku, avšak v tomto případě jsou silně ovlivněny lovárštinou, a to zejména v oblasti fonologie a částečně také slovní zásoby (při prvním setkání s touto skupinou může vzniknout dojem, že hovoří lovárským dialektem).

V oblasti lexika můžeme v těchto varietách dále vysledovat silný vliv rumunštiny. V mnohých rysech je tento dialekt také podobný dialektu řeckých Kalderašů žijících v USA, Argentině a v Urugvaj (v jižní Americe). Všechny tyto variety se tak liší od západních variet kalderaštiny a díky svým zvláštnostem tvoří poněkud specifickou dialektní skupinu.

Srbská a německá varieta kalderaštiny, kterými v Bulharsku hovoří skupiny Romů zvané *Njámcuria* a *Sýrburia*, jsou bližší západním formám kalderašských dialektů, kterými se hovoří v Rusku, západní Evropě a v obou Amerikách. Nicméně všechny se vzájemně ovlivňují a po stránce lexikální je v nich navíc patrný jak vliv jiných romských dialektů, tak také bulharštiny a turečtiny.

Fonologie:

Kalderašské dialekty jsou podrobně popsány. Nejvýraznějším fonologickým rysem je foném „rr“ (ve slovech jako *Rrom*, *rromanés* apod.), který se vyslovuje podobně jako španělské vícekmtné *r/rr* (kupř. ve slovech jako *robar*, *ratón*, *roto*, *perro* apod.). Tato hláska se vyskytuje také v některých varietách lovárštiny v Maďarsku, Rakousku a jinde a je také hojně rozšířena mezi mnohými romskými dialekty v Rumunsku, kde tvoří opozici s fonémem „r“ (kupř. *rat* – krev, *rjat* – noc apod.).

Nedochází k afrikaci fonémů „k“ a „g“ jako je tomu v některých srbských a latinsko-amerických kalderašských dialektech, jako třeba u skupiny *Grékuria* (řečtí Kalderaši), která užívá *kináv* (kupuju), *gilabáv* (zpívám) apod.

Variety, kterými hovoří skupina *Njámcuria* a většina mluvčích skupiny *Sýrburia*, představují z fonologického hlediska většinou západní kalderašské dialekty, kde foném „rr“ je hrčivý podobně jako ve francouzštině. U mluvčích skupiny *Njámcuria* se afrikace fonémů „k“ a „g“ vyskytuje – *čináv* (kupuju), *džilabáv* (zpívám).

Dalším specifickým rysem zmíněné druhé variety těchto kalderašských dialektů je ztráta intervokálního *-s-* a následné vyplňování této ztráty hláskou *-j-*, jako kupř. *rovéjas* (plakal jsi) namísto *rovéas*, *izdrájas* (třásl ses) namísto *izdrásas*, *e/le Rroméja* (instr. s Romem) namísto *Rromésa* atd. Je to rys typický pro (vlašské a ne-vlašské) dialekty romštiny v severozápadním Bulharsku, Srbsku a Makedonii. Právě od mluvčích těchto dialektů místní kalderašské skupiny tyto rysy převzaly. V řeči jiných Kalderašů této variety se nevyskytují. Další odlišnosti jsou některé jejich specifické výrazy jako kupř.: *zapréga* místo *fista/fistáno* (sukně).

Specifika slovní zásoby:

Rumunské přejímky, v jiných kalderašských dialektech neznámé: *steáva/stiáva* (hvězda), *žudekatóri* (soudce), *žudekáta* (rozsudek), *ursutára* (osud), pl. suffix *-le* u podstatných jmen končících suffixem *-va*, vzácně u výpůjček končících na *-e*, *-a*, např.: *sarmáva/sarmále*, *steáva/steále*, atd., *ynčét* (pomalu), *lumína* (světlo), *ynapój* (nazpátek), *márfa* (zboží, obchod), *cigáno* (jiný než kalderašský Rom), *furkulíca* (vidlička), *nášo* (kmotr), *príma data* (poprvé), *ardeál/ardejá* (zelené a červené papriky), *din* (ve výrazech jako *pápo din pápo* – z předka na předka).

Slova pocházející z lovárského dialektu: *vorbív* (mluvit, lov. „*vorbíť*“), *čoráll/čoralés* (tajně, lov. „*čoráll/čoralés*“, v kalderaštině všude „*čorjáf*“), *tranc* (šaty, oblečení, lov. „*trámci*“), *skirív/iskirív* (psát, lov. „*skiríť*“), *aráuli* (pásek, v kalderaštině a zejména v lovárštině také „*harávlí*“ v tomto významu), *šungaráv* (plivat, plivnout).

Některé zvláštnosti, které se v jiných kalderašských dialektech nevyskytují: *khajší/fíteso* (něco, ostatní bulharští a západní Kalderašové užívají *váreso*), *fítekaj* (někde), *hérsavo/sáko* (každý), *ni* (slovesná záporka *ne-*, ostatní užívají *či*), *fája* (koberec), *mešeriáva* (soud, romský soud, výrok soudu), *mešerěšo* (soudce), *pepeliári* (popelník, blg. plus suffix *-ári*. Rrom.), *afrómiš* (žertovně), *šwanc* (mašle do copu), *cher* (osel, snad z erlijské romštiny), *kazóm* (kolik, ostatní užívají *sóde*), *Rroméja*, *keréja*, *kerája* (typické také pro některé srbské a bulharské romské dialekty vedle *Rroméša*, *keréša*, *kerása*).

Slova pocházející z jiných bulharských romských dialektů: *dasikanés* (bulharsky, pobulharsku / pokřesťansku, běžnější je termín *gažikanés*), *e Dasá* (Bulhaři, obvykle *e/le Gažé*), *po lokí* (lehce, snadno, místo *vušóro*, které je také běžné), *pers/pérsi* (vloni), *saáto* (hodina), *and'o jeftá o saáto* (v sedm hodin), *paré* (peníze, vedle *lové*), *sabále* (ráno/dopoledne vedle *de-diminiác(i)*), *Sofiáte* (do Sofie, *Sofiáte*, též užívané v erlijské romštině), *peínda/penínda* (padesát, ostatní *pínda* nebo *pánžvardeš*), *minie* (boty), *kúna* (kolíbka), částice pro vyjádření budoucnosti *ka-*, např.: *ka-ažukeráv* (počkám) zatímco ostatní kalderašské dialekty užívají *kam-*, zápor v budoucnosti *naj* (užívaný také v erlijské romštině namísto *ni ka-*).

Bulharské a turecké přejímky: *perdeáva* (záclona/závěs, bulh., *perde* z turečtiny), *kilím* (kobereček, bulh. z turečtiny), *hič* (úplně/docela, bulh. regionálně z turečtiny), *něšto* (něco, bulh.), *obrazuvanjáva*, *obrazuvánje* (vzdělání, bulh.), *polučív* (přijmout, bulh.), *čekmedžáva* (šuplík, bulh. a tur.), *voináva* (válka, bulh.), *rúdi* (příbuzní z bulh. *rodá* nebo *rum.*), *ili* (nebo, bulh.),

móšte/móže (možná, bulh.), tázací částice *li*, např.: *si li tut?* (máš?), *na li san?* (nejsi?): není příliš časté, *hem* (a), *búzo/lédo* (zmrzlina, tur. a bulh.).

Moderní mezinárodní přejímky z bulharštiny: *fífti-fífti* (fifty-fifty), *párti* (párty, večírek), *wíski* (whiskey), *chító* (hit), *frisápo* (freeshop), *avióno* (letadlo – snad ze západních romských dialektů namísto běžného *samuléti/samoléti*, bulh.).

Jak již bylo zmíněno výše, všechny čtyři dialekty se vzájemně ovlivňují a nepatrně jsou ovlivněny také romskými dialekty z ciziny. Díky vzájemným kontaktům kalderašských skupin v Bulharsku můžeme v budoucnu očekávat jejich postupné splynutí. Nicméně se domnívám, že skutečnost, že jsou kalderašské dialekty v Bulharsku jazykem minoritním, přispívá k tomu, že jsou daleko více pod tlakem jiných romských dialektů, kterými zde hovoří většina Romů. Zdá se pravděpodobné, že v budoucnu pronikne do bulharských kalderašských dialektů daleko více rysů erlijské romštiny (což se už také postupně mezi mnohými romskými aktivisty děje). Důvodem tohoto vlivu je nepochybně šíření nahrávek romské hudby na Balkáně a zejména v Bulharsku a také zvyšující se počet romských kapel po celé zemi, které zpívají hlavně v dialektech podobných dialektu erlijskému. Stojí za zmínku, že Kalderaši nejsou v Bulharsku dominantní skupinou tak jako třeba v Americe.

Ukázky kalderaštiny v Bulharsku a v jiných zemích

Východní verze:

And'e lúja sas amén khajší/fiteso vážno te kérés, ke žiálas abiáv fitekej and'e Sófia, hem trobúlas te nakhás pa o Slívono, (h)aj vothár po-kasno, trobúlas te bóldas Sofiáte te vázdas o abiáv (e núnťa) maškár e Cigêníja, teljardiám and'o Slívono and'o jeftá o saáto, sabále/de diminiáci, geliám ynčét, panž kolále sas amén. Blagodárno sýmas sa e Rroménca.

Západní verze:

Lujiné sas amén váreso vážno/importánto te kerás, ke žiálas abiáv várekej and'e Sófia, aj trobúlas te nakhás pa o Slívono, aj kothár maj pózno, trobúlas te ambóldas and'e Sófia te vázdas o abiáv maškár e Cigeníja/e Rromantíja, teljardám and'o Slívono ka'l jeftá la diminiacáke, gelám lokorrés, panž matóri sas amén. Najisimé símas sa le Rroménca.

Ruská (tj. západní) verze (zaslaná Lvem Čerenkovem):

Lujiné sas amé(n) vârešo vážno te kêrás, kê žiálas abiáv (núnta) vârekaj and'e Sófia, (h)aj trobúlas te nakhás pa o Slíveno, (h)aj kothár maj pózno, trobúlas te ambóldjuvas (= [am]bóldas-amé) and'e Sófia te vázdas o abiáv (e núnta) maškár e Cigêníja / e Rromêníja, teliardiám and'o Slíveno ka'l jeftá de diminiácê, gêliám lokorrês (líno), panž matóri sas amé(n). Najis'másko s'mas sa le Rroménca.

Česky:

V pondělí jsme měli něco důležitého, jeli jsme na svatbu někam do Sofie, potřebovali jsme se dostat ke Slivenu a odtud jsme se pak museli vrátit zpátky do Sofie, abychom mohli oslavovat s Romy. Do Slivenu jsme dorazili v sedm ráno, jeli jsme pomalu, bylo nás pět aut. Se všemi těmi Romy nám bylo krásně.

Slovníček a text v bulharském kalderašském dialektu

Zde je slovníček některých kalderašských výrazů, užívaných v Bulharsku. Jde o výrazy, které jsou ostatním kalderašským skupinám v jiných zemích prakticky neznámé a tomuto dialektu dodávají jeho osobitý ráz. Představíme několik příkladů typických výrazů, která náležejí pouze této varietě kalderaštiny a dále některé rumunské, bulharské, turecké a jiné výrazy, které pocházejí z jiných bulharských romských dialektů.

Zkratky:

bulh.: bulharsky

kald.: kalderašské dialekty

rom. erl.: erlijský dialekt

rom.: romsky

rom. lov.: lovárský dialekt

rum.: rumunsky

tur.: turecky

A

afrómiš: žertovně
amál (rom. a rom. lov.): přítel, přítelé
anglunó (rom. lov.): první
ardé (rum., pl.: ardeá): paprika

B

bába: babička
borkóv (bulh.): (z)mýlit se
bojáto (rum.): dítě
buketúra (rum.): kus, část
butílka (rum., bulh.): láhev
búzo (tur.): zmrzlina

C

cenáva (bulh.): cena
cigáno (rum.): jiný než kalderašský Rom

Č

čekmedžáva (bulh., tur.): šuplík

D

das (rom. erl.): Bulhar
dasikanés (rom. erl.): bulharština
dasní (rom. erl.): Bulharka

DŽ

džámo (bulh., tur.): okenní sklo, sém.
extenze – okno

F

fajdáva (tur.): výhoda
feliáštra (rum.): okno
fítekaj: někde
fítesave (srovnej s rum. fiicare): nějací
frišápo (mezinárodní z angličtiny):
freeshop
ftóro (bulh.): druhý
furkulíca (rum.): vidlička

G

gára (bulh.): nádraží
gríma (rum.): náramek
gróznó (bulh.): hrozný, škaredý

H

handíko/handýko (rum.): hluboký
hatalíca: podvod
hederlézi (tur.): slavnost sv. Jiřího
hérsavo (rom.): každý
hodinjála (rum.): odpočinek

CH

charnó (rom.): krátký
chimikálo (bulh.): pero

I

irí-ma (rom. jiné dialekty): vrátit se
iskirív (rum., rom. lov.): psát
izburi (bulh. izbur): volby

K

kadajá (rom.): tato
kadavá (rom.): tento
kazóm (rom.): kolik
kêráv čáu (bulh. a mezinárodní): pozdrav
na rozloučenou
kêráv zdrásti (bulh.): pozdrav na uvítanou
kilím (tur.): kobereček
kíno (bulh. kino): film
kíto (bulh.): velryba
kláno (bulh.): klan, rod
kméto (bulh.): starosta
kodojá (rom.): ta
kodová (rom.): ten
koláva (bulh.): auto, vůz
komfórto (bulh.): komfort
kostenúrka (bulh.): želva
kúna (rum.): kolíbka
kurbáno (tur.): obětovat

Kh

khajší (rom.): něco

L

logódna (rum.): zasnuby
lošaló (rom. lov.): šťastný
lumína (rum.): světlo

M

magazíno (bulh.): obchod (budova)
malaváv (rom.): začít
márfa (rum. poklad): zboží, obchod
mása (bulh.): stůl
menía (rom. dialekty): bota
meráko (bulh.): žádost, touha
mešeréšo (rum., pl. mešeréši): soudce
(pl. soudci)
mešeriáva (rum.): romský soud
mobifóni, mobifóno (bulh.): mobilní telefon
móže, móšte (bulh.): možná

N

načálniko (bulh.): předák
náša (rum.): kmotra
nášo (rum.): kmotr
níkuga (bulh.): nikdy

O

óbedo (bulh.): oběd
običéri (rum.): zvyk, tradice

P

pála (rom.), nemiázo (rum.): odpoledne
paré (rom. erl.): peníze
páša rakiáte (rom.): večer
patáv (rom., v jiných dialektech kus látky
k omotání nohou): koberec
perdeáva (bulh., tur.): záclona/závěs
pers, pérsi (rom.): vloni
pisíka (rum.): kočka
plódo (bulh.): ovoce
počívka (bulh.): odpočinek
Pólša (bulh.): Polsko
polučív (bulh.): dostat, obdržet
pošténo (bulh. počten): vážený
póska (rom. jiné dialekty): kapsa
predí (bulh.): před
pretúra (rum.): radnice

R

radíka (rum.): kořen
rešitóri (bulh. plus kald. sufix -itóri
z rum. -itór): ten kdo rozhoduje
rúdi (rum.): příbuzní

S

sáko (rum.): batoh, kufr (zavazadlo)
samuléti (bulh.): letadlo
sêrečia (rum.): síla
sgráda (bulh.): budova
škáfo (bulh.): skříň na šaty
spírto (bulh.): alkohol
stája (bulh.): pokoj
stéklo (bulh.): láhev
stíkla (rum.): láhev
stólo (bulh.), stolíca: židle
stíáva (rum.): hvězda
súgo (rom.): brzy

T

tóšno (bulh. tóčno): přesně
tréno (rum.): vlak
tutúno (rum.): tabák

Th

thagár (rom.): král, králové
thagarní (rom.): královna

U

učeníko (bulh.): žák

V

vádži/váži (fonologický vliv bulh.): ještě
 véko (bulh.): století
 vertív (rum.): omluvit se
 víta (rum.): zvíře
 vorbív (rum., rom. lov.): mluvit
 vostróv (bulh.): (na)brousit
 vothé (rom.): tam
 vurdón (rom.): autobus

Y (î)

ynapój (rum.): zpátky
 ynčét (rum.): pomalu

Z

zéstra (bulh.): věno

Ž

žudekáta (rum.): soud
 žudekatóri (rum.): soudce

Narozdíl od výše zmíněného slovníčku poukazuje následující text na znaky společné pro zde popisované dialekty a západní dialekty kalderaštiny:

Západní kalderašská varieta (ruští Kalderaši v Argentině):

*Sar kerdá o Del le Manušén*⁵

Žanés sar kerdá o Del le Manušén? Phenáva les tuke me. O Del pyrvo/anglunés kerdá la lumia sa le dželénca/bučánca kaj sy/si pe láte, le kaš, e čar, le žigéni, no, sósagodi/ku sa. Núma o Del ačarélas pe kórkorro, aj atúnči gyndisardá ke trobúlas varekás páša péste, aj kerdá le manušen. Pyrvo la čik a frymentisardá la, aj lása kerdá ek manuš pala pésko patrétó aj thodá les ande'k bov čikáko, kaj kerdá te pekél les. Núma gelótar aj bystérdžilo pa péski bučí, aj kána amboldá pálpale o manuš sas sa phabardó, kodó si o dad le Kaléngo ánda sa e lúmia. Núma, amaró Raj nas vésele/lošaló péska bučása, ke kamélas te kerél avré manušen, aj atúnči kerdá maj ek figúra (*špan.*), aj de-nevés thodá la and'o bov, aj te na bystérdžol, ankaladá la fúga/sígo, ačárdžol ke kačá dáta sas desiá parní, kadó si o dad le Parnéngo, le Gažéngo. Aj pále na vésele sósá kerdásas, Rromále, šavále, zumadá te kerél maj eg dáta sa kodiá bučí, a thodá e figúra and'o bov, aj sokotisardá (*rum.*) e vriámia priá mištó, aj kodó sas o manuš o maj šukár savorréndar, nas či

⁵ Tradiční romská pohádka.

parnó či kaló, mákar ke melachnorró sas, kaličoso, phabardó kátar o kham, kodó si o dad sa le Rroméngo, aj lésa o Del akaná ašiló priá raduimé pe sagdá/de věči. Kadiá sas murrí paramí-či/paramíča.

Převyprávěná verze v severozápadní bulharské kalderašské varietě (kterou se hovoří také v Sofii):

Sar kerdíá o Del le Manušén

Žianés sar kêrdiá o Del e Manušén? Ka-phenáv les tukê me. O Del anglunés/pérvo (*bulh.*) kêrdiá e svjatós (*bulh.*)/lumiá sa e bukiánca kaj si pe léste, e kaš, e čar, e víte (*rum.*), sar avéla, ku (*rum.*) sa. No o Del akhiarélas pe kórkorro, hem (*bulh., tur.*) atúnči gyndisardiá kê trobú-las varekás páša péste, haj kêrdiá e manušen. Anglunés liá čik hem mesisardiá (*bulh.*) la, aj lája kêrdiá jek manuš pe pésko kípó (*rum.*) haj thodiá les ande'k péčka (*bulh.*) čikáki, kaj kêrdiá te pêkél les. No gêlótar aj bystérdilo pa péski buki, haj kána boldiá ynapój (*rum.*)/pálpale o manuš sas sa phabardó, kodová sy o dad e Kaléngo ánda sa e lúmia. No, amaró Góspod (*bulh.*)/Raj naj sas/nas lošaló/véselo péska bukiása, kê kamélas te kêrél avré manušen, haj atúnči kêrdiá maj jek kípó, aj pále thodiá les ánd'o bov/péčka, haj te na bystérdjol, ankaladiá la súgo, akhiárdjol kê kadavá drom/dáta sas but parnó, kadavá sy o dad e Parnéngo, e Gažéngo/e Daséngo. Haj pále na lošaló sója kêrdiájas, Rromále, šiaavále, zumadiá te kêrél maj jek drom sêšto (*bulh.*) buki, hem thodiá e figura (*bulh.*) ánd'o bov, aj smetisardiá (*bulh.*) o vréme (*bulh.*) tóčno (*bulh.*)/but lašés/mištó, haj kodová sas o manuš naj (*bulh.*) šukár savorréNDAR, naj sas nítu (*bulh.*) parnó nítu kaló, mákar kê múrgavo (*bulh.*) sas, chancý kaló, phabardó káta o kham, kodová sy o dad sa e Rroméngo, aj léja o Del akaná ašiló but lošaló de-věči (*rum., kald.*). Kadajá sas munrí paramíča.

Česky:

Jak Bůh stvořil lidi

Víš, jak Bůh stvořil lidi? Já ti to povím. Bůh nejdříve stvořil zemi se vším, co na ní je – se stromy, trávou, zvířaty, no zkrátka se vším. Ale stejně se cítil osamělý, potřeboval společnost, a tak stvořil lidi. Vzal hlínu a udělal z ní člověka podle svého obrazu. Toho pak strčil do pece a dal ho péct. Jenomže mezitím odešel a na svého člověka zapomněl. Když se vrátil zpátky, člověk už byl celý připálený – a tak vznikl prapředek všech černochů. Ale Pán nebyl se svou prací spokojen, a proto chtěl udělat ještě jiné lidi. Uplácal tedy ještě jednu postavu a znovu ji strčil do pece. Ale aby na ni zase nezapomněl, tentokrát ji z trouby vytáhl moc brzo, byla ještě celá bílá – a tak vznikl prapředek bělochů, gádžů. Ani teď nebyl Bůh se svou prací spokojen a tak, milí

Romové, zkusil svoje dílo ještě jednou. Strčil člověka do pece a tentokrát si všechno dobře spočítal, takže se mu teď člověk povedl nejlépe. Nebyl ani světlý, ani tmavý, ale hezky hnědoučký, opálený – a to byl prapředek všech Romů, se kterým byl Bůh konečně nadobro spokojený. Tak to byla moje pohádka.

Z angličtiny přeložila Jana Kramářová

Bibliografie

- BARI, Karoly. 1999. *Gypsy Folklore, Hungary-Romania*, 10 CD's with fairytales, songs, legends, etc. Private publishing, Hungary.
- BARTHELEMY, André. 1984. *Dictionnaire du Tsigane Kalderash*. France.
- CALVET, Georges. 1993. *Dictionnaire Tsigane-Français, (Dialecte Kalderash)*. L'Asiatheque.
- DEMETER, R. S.; DEMETER P. S.. 1990. *Gypsy – Russian and Russian Gypsy Dictionary (Kalderash Dialect)*. Moscow.
- E Lashi Viastia – E vorba le Devleski le Rromenge*. 1984. I.G.P., Inc. Distributed by the Rom, anonymous.
- F. BERNAL, Jorge M. 1981-1999. Rromane Paramicha. *Lacio Drom*. Centro Studi Zingari.
- F. BERNAL, Jorge M. 1994-2004. Rromane Paramicha. *Romano Džaniben*. Czech Republic.
- F. BERNAL, Jorge M. unpublished, manuscript. *Gramática y Diccionario de la Lengua Kalderash*.
- GJERDE, Lars. 1994. *The Orange of Love and Other Stories*. Norway.
- HANCOCK, Ian. 1976. *Patterns of English lexical adoption in an American dialect of Rromanes*. Orbis, 25 (1):83-104.
- KYUCHUKOV, Hristo. 2000. *Amari Romani Lumja*. Sofia: Tilia Ltd.
- KYUCHUKOV, H; MLADENOV, Z. 2004. *Kratka Gramatika na Kalderashkiya Rromski Dialekt*. Bulgaria.
- MAXIMOFF, Matéo. 1995. *E Nevi Viastia, Kalderash*. Paris.
- Magazine Romano Centro*. 1999-2004. Viena: Romano Centro.
- MARUSHIAKOVA, E.; POPOV, V. 1994-1998. *Studii Romani*, Vol I, II, III-IV, V-VI. Bulgaria.
- TOMOVA, Ilona. 1995. *The Gypsies in the Transition Period*. Sofia.

Summary

Kalderash Language in Bulgaria

The paper presents some particular features of the picturesque Kalderash dialect and its varieties spoken in Bulgaria. The dialect belongs to the so-called New Vlach dialect subgroup. An introductory part mentions the group ethnonym and depicts the historical, cultural and social background of the speakers. It further provides a survey of Kalderash subgroups and their varieties of Romani, which differ depending on the distinct contact languages and also because of the contact among individual Romani Kalderash/non-Kalderash dialects and varieties. The unusual language contact originated with the arrival of French and German Kalderash evangelic pastors and missionaries to Bulgaria several decades ago, whose Kalderash dialects had an impact on local varieties.

The major part of the script outlines a brief description of the four varieties existing within the Kalderash dialect spoken in Bulgaria and in a linguistic sketch describes some phonological and lexical features of Bulgarian Kalderash Romani as a whole. The author categorizes the lexicon according to the loanword sources as follows: Romanian loanwords unknown in non-Bulgarian Kalderash dialects, Lovari Romani loanwords, loanwords coming from other non-Kalderash Bulgarian Romani dialects, Bulgarian and Turkish loanwords, Modern international loanwords coming through the Bulgarian language. The passage concludes with a prognosis of the future development of the individual Bulgarian Kalderash varieties.

The article continues with the presentation of some differences and similarities among Kalderash Romani in Bulgaria and abroad. It is illustrated with a short text in Bulgarian Kalderash Romani compared with two other non-Bulgarian Kalderash dialects from different dialectal subgroups, accompanied by a translation into Czech. The specific Bulgarian Kalderash Romani glossary comes afterward. It lists the lexicon prevalently unknown to non-Bulgarian Kalderash groups. It is especially this glossary what makes the Bulgarian Kalderash dialect picturesque. Another text in two dialectal versions is presented to show a similarity between the western Kalderash variety spoken by Russian Kalderash in Argentina and the north-western Kalderash variety spoken in Sofia.

This paper is an extract from *The Grammar and Dictionary of the Kalderash Language*, which is in preparation.

Nikola Ludlová

— Šavale, me tumári šukár páťiv opre mangle... Vlachicka gíla – olašské písně a jejich texty

Text vychází z níže uvedených publikovaných výstupů – literatury, LP a CD.

Romský hudební a zejména písňový folklór ve své autentické podobě je poměrně málo známý. V přirozené, v podstatě neovlivněné podobě se dodnes uchoval hlavně u Romů olašských. Právě s odlišností dvou hlavních skupin Romů žijících na území Č(SS)R souvisí i dělení jejich písňového folklóru: na písně olašských Romů, u nás do roku 1959 kočovných, a folklorní projevy Romů usedlých, ze skupin slovenských a maďarských (žijících na Slovensku i v České republice). Souhlasně s tímto dělením se pak písňový folklór těchto skupin člení i ve své struktuře, formách, druzích a způsobu přednesu.

| Mária Makulová – výborná zpěvačka a vzácný člověk, Kendice, 1960 |
foto Eva Davidová |

Sami olašští Romové rozlišují u svých písní dvě velké, od sebe odlišné skupiny: *mula-tošša*, *lóke gíla* – táhlé, pomalé písně a *kbelimaske gíla* – rytmické písně k tanci.

První skupinu (*lóke gíla*) netvoří jen písně k tzv. mulatování, čili dobré chvíli a posezení s rodinou a přáteli, ale všechny táhlé, pomalé písně – o lásce a o rodině (kupř. „Káli sas i Boja“ – Černá byla Boja), ukolébavky (kupř. „Haju, haju, Kežinkóri“ – Hajej, hajej, Kežinko), písně z kočovného života nebo z vězeňského prostředí. Mají krásné, často mnohastrofé texty, kterými vypravují příběh – mnohdy jsou to epické balady.

Skupinu druhou tvoří rychlé, rytmické písně – *frišša*, *kbelimaske gíla*, zpívané však nejen k tanci. Jde v nich většinou o jednoduchou melodii s výrazně rytmickou složkou, jejíž podstatná část je základem vokální improvizace v hlavním, vedoucím či nejvyšším hlasu. Ten je doprovázen výkřiky, jednoslabičnými heky, tleskáním a charakteristickým luskáním prstů.

Většina z těchto rychlých písní má kratší, sevřenější texty. Olašští Romové je zpívají při svých rodinných oslavách – na svatbách (*bijav*), křtinách (*kerečigo*), zatímco setkání při pohřbu (*prachomo*) a bdění u mrtvého před pohřbem (*verrastáši*) provázejí kromě vyprávění jen písně táhlé (*lóke*).

Písně jsou duší a srdcem olašských Romů, jejich kulturním bohatstvím. Do nich vždy vkládali své pocity, bolesti i radosti, lásku i žal. Jsou pro ně cennější než hudba (kterou olašští Romové neměli a při svém dřívějším kočovném životě mít ani nemohli), protože písně si zpívají sami pro sebe – v rámci své rodiny a nejbližší komunity. Vyzpívávají se v nich, oslovují jeden druhého, jejich prostřednictvím komunikují navzájem. Zpívaná melodie spolu s obsahem písně je to hlavní, případný pozdější hudební doprovod houslí, harmoniky, dnes už i kytary, je vedlejší, nepodstatný.

Olašské písně mají své zákonitosti, svůj ustálený řád. Obvykle předtím, než zpěvák začne zpívat, pronese obřadní formuli, v níž se ostatním představí a požádá o svolení ke svému zpěvu, kterým chce přispět k jejich zdraví a štěstí: „*T’aven saste taj bachtále, Romale, lungo trajo, sastimo taj bacht!*“ (Ať jste všichni zdraví a šťastní, Romové, dlouhý život, zdraví, štěstí!) Pak je vyzván ke zpěvu: „*Phen-de amenge!*“ (Pověz nám to!) – tedy ne „Zazpívej!“, protože – jak již bylo řečeno, olašští Romové svými táhlými písněmi mluví, vypravují. Zpěvák je pak během přednesu v kontaktu s ostatními, kteří do písně často vstupují výzvami a souhlasnými výkřiky, někteří z nich se i k němu přidávají. Posluchači a často tedy i spolutvůrci dotvářejí kolorit písně hrdelními zvuky a tzv. *bumbázi* – tleskáním, luskáním prstů, podupáváním či jiným rytmickým doprovodem, na lžíce či na hrnce. To vše nahrazuje doprovodné hudební nástroje a vytváří charakteristický interpretační projev lovárských i ostatních olašských Romů.

Tradiční starodávne písně olašských Romů ale nebyly a dodnes nejsou mezi širší veřejností většinou příliš známé. V rámci Československa patří mé nahrávky olašských písní zřejmě k prvním. Některé z nich byly poprvé publikovány v roce 1973 a 1974 na LP „Romane gila – antologie autentického cikánského písňového folklóru“ (Supraphon, Artia).¹

1 Davidová, Gelnar, 1973; Davidová, Gelnar, 1974.

| Mária Makulová na schodech nových patrových bytovek, do kterých byla tato rodová skupina v roce 1960 usazena. Původně měli v Kendicích malá obydlí, která do roku 1959-1960 využívali jako zimoviště. Kendice, 1961 |
foto Eva Davidová |

| Rodina Márinky před jejich novým domovem, v popředí Márinčin syn Matěj-Matúch. Kendice, 1961 |
foto Eva Davidová |

Nikdy nezapomenu na své první setkání s Romy, nejdřív s Rumungry – už v první polovině padesátých let 20. století ještě jako studentka: v roce 1954 jsem se seznámila s rodinami Taragošovců v Praze – Libni (později jsem jim pomohla se založením hudebního souboru – s cimbálovou muzikou a zpěváky) a v témže roce s dalšími rodinami v osadě Dolinka v Polomce na středoslovenském Horehroní. Má cesta mě tehdy v zimě a sněhu vedla z národopisné dědiny Polomka přímo do Dolinky, kde mě krásně přijali, přeskočila mezi námi lidsky jiskra – a brzy se už povídalo a zpívalo. Podobně tomu bylo i při mých dalších cestách po východním Slovensku: v Trebišově – kam jsem jezdila často (o této velké *romano gav* jsem pak psala svou diplomovou práci, první na toto téma), v Sečovcích a Michalovcích, v Humenném-Podskalce, v Krásné nad Hornádom (odkud pocházejí pražští Taragošovci), v Hucíně, v Rozhanovcích a mnoha dalších, na Gemeru v Klenovci (odkud pochází lé-

kař Ján Cibula), v Muráni, v Krásné Hôrce a později, v šedesátých a sedmdesátých letech pak na Spiši – v Betlanovcích, Hrabušicích, ve Spišském Štvrtku, v Letanovcích a Žehře, v Rudňanech (kde jsem byla nedávno za kmotru šestnáctému dítěti Soni Pokutové).

Mezi olašské Romy jsem přišla jako studentka – k prvním setkáním došlo v roce 1956 na Ostravsku a pak v roce 1958 u Volar na Šumavě, kdy tyto rodiny ještě kočovaly. A potom až na jaře roku 1959 – na Kladensku, u Kolína a dalších místech Čech a Moravy, ale to už po jejich násilném usazení. Od roku 1960, kdy jsem se rozhodla odjet pracovat do Košic a mít tak možnost víc poznávat Romy na východním Slovensku, jsem začala přicházet i tam mezi olašské Romy – z rodin Makulovců, kteří se stali mými přáteli – do Kendic a Petrovan na Prešovsku, kam jsem se pak vracela a občas vracím dodnes, a odkud máme i mnoho nahrávek krásných písní.

V Čechách a na Moravě to bylo a stále je mnoho romských, olašských i neolašských rodin na Ostravsku, v Praze a později v Českém Krumlově, kam jsme se v polovině sedmdesátých let z Prahy přestěhovali.

Všichni mě vždy přijímali jako svého člověka, přítele – nebyla jsem a nejsem pro ně gádžovka, která by chtěla jen slyšet a nahrávat jejich písně a poznat něco z jejich života. Nikdy jsem neříkala, že k nim jdu dělat nějaký etnografický výzkum nebo zapisovat či fotografovat, nikdy jsem nechodila s blokem a tužkou. Přicházela jsem většinou sama, fotografovala a na-

táčela jsem (na tehdejší, veliký a těžký magnetofon B 41, později na Sonet duo a s fotoaparátem Pentaconem six) až později, kdy už jsme se více znali a byla tu vzájemná důvěra, když souhlasili a kdy byla k tomu ta pravá chvíle. Zachycovala jsem pak písně, pohádky a vyprávění, abych pomohla uchovat aspoň část toho vzácného, osobitého kulturního dědictví, které se předávalo z generace na generaci. Někdy ale jsme nenatáčeli vůbec nic, jen jsme si povídali a bylo nám společně dobře.

| Jozef Makula-Kániš, Kendice, 1962 |
foto Eva Davidová |

Texty olašských písní jsou syrovější a drsnější – na rozdíl od písňových textů Romů slovenských. Odrážejí bez příkras život a osudy olašských společenství, pocity a názory svých tvůrců a interpretů. V důsledku dřívější izolovanosti olašských skupin Romů téměř nedocházelo k jejich kulturnímu ovlivňování, a proto se i jejich písně zachovaly v relativně autentické podobě. Přesto však jako odraz současné doby a nových životních podmínek vznikají i v písňovém projevu olašských Romů některé nové texty, které obměňují či doplňují část textu tradičního. Zpívá se tak i o proměně v životě a v novodobém cestování, kdy kupř. koně pod kapotou auta jsou stejně silní a krásní jako byli ti před kočovným vozem, červení koníci – *lóle khúre*. Většina textů jejich písní zůstává však v tradiční, původní podobě.

Obsahová, textová stránka písní je tedy jak odrazem způsobu života olašských Romů, jejich životních podmínek, vztahu k rodině a ke svým příbuzným (*nípo*), ale i jejich vztahu k Bohu, k dětem, ke kočování a koním, jejich lidských pocitů. V jejich *lóke gíla* často nejde o souvislý text, ale o úvahy a promluvy zpěváka sama se sebou nebo s ostatními. V písňích epického charakteru mnohdy popisují příběh, který se stal jim, jejich rodině, nebo který se v jejich společenství takto traduje.

Nad touto obsahovou, textovou stránkou olašských písní se zamyslíme nad jejich nejstaršími terénními zápisy a nahrávkami hlavně u dvou skupin olašských Romů: u Stojkoviců na Ostravsku a u Makuloviců v Kendicích na Prešovsku.² Tyto nahrávky vznikaly především v letech 1952-1972, kdy jsem je zatím pořizovala sama. Teprve později, v letech 1973-74 jsem začala spolupracovat s etnomuzikologem Jaromírem Gelnarem z brněnského Etnolo-

2 Děkuji dodatečně svým romským přátelům a romistům za spolupráci při přepisu nahrávek i za pomoc při překladu jejich krásných textů – hlavně Margitě Lakatošové-Wagner, Christiane Fennész-Juhasz, Mozesi Heinschinkovi, Zbyňkovi Andršovi, Peteru Wagnerovi a Markétě Hajské.

| U Makulovců. Na harmoniku hraje Rudi, zpívají a tančí Feri s Rozou. Kendice, 1962
| foto Eva Davidová |

gického ústavu ČSAV, s nímž jsme při přípravě prvního výstupu – LP desky a bookletu „Romane gila“ pořídili ještě některé další nahrávky a zároveň jsme se pokusili, na základě mé sbírky, o sestavení první typologie romských písní. Po smrti J. Gelnara jsem pak spolupracovala s etnologem Janem Žižkou a etnomuzikoložkou Katalin Kovalcsik z Budapešti, kde byly pak vydány první dva díly série odborných publikací o písních evropských Romů. Na konci devadesátých let jsme v rámci práce v Muzeu romské kultury v Brně spolu s etnomuzikologem Tomášem Šenkyříkem, který se v rámci naší spolupráce zabývá hudební charakteristikou romských písní, pořídili některé další nahrávky – i olašských Romů z rodiny Kotlárovy v Brně – a připravili k vydání CD „Gila-Đíla-Gilora“.³ Jeho realizaci předcházelo ještě vydání CD „Vlachicka djila“⁴ v roce

2001, na němž jsme spolupracovaly se Zuzanou Jurkovou. Právě na něm jsou zachyceny nejstarší nahrávky písní olašských Romů z České a Slovenské republiky z mé sbírky.

Jako „Sammlung Davidová“ je má soukromá sbírka nahrávek na originálních magnetofonových kotoučích a kazetách uložena ve Phonogrammarchivu Rakouské akademie věd ve Vídni. Sběrka obsahuje téměř 1500 nahrávek hudebního a písňového folkloru olašských a slovenských Romů, které jsem pořídila během svých výzkumných cest a sběrů především v rámci bývalého Československa v rozmezí let 1956–1990. Datace a lokality nahrávek, jména interpretů a některé další údaje jsou uvedeny na dokumentačních protokolech, zpětně zpracovaných pro základní identifikaci nahrávek sbírky ve spolupráci s etnomuzikoložkou Christiane Fennész-Juhasz (naše spolupráce započala již v osmdesátých letech). Studium či použití původních nahrávek je vázáno na vzájemný souhlas. Většina těchto nahrávek dosud nebyla publikována (publikovány byly jen části sbírky, zejména ve výše uvedených publikacích, LP a CD nosičích) – v dřívějších letech ani tato možnost nebyla. V našich podmínkách nebyla ani možnost záchrany těchto nahrávek na původních nosičích, které časem podléhají zkáze – proto rozhodnutí uložit je v uvedené instituci, kde z nich byly zhotoveny kvalitní kopie.

Teď už si vyberme některé z textů těchto nejstarších zápisů olašských písní:

3 Davidová, Šenkyřík, 2002.

4 Davidová, Jurková, 2001.

Jednu z mnoha písní, kde se mluví o koních, mi roku 1961 zpíval v Ostravě Pavel Stojka (nar. 1888):

*Ej, tradó me mure khúren,⁵
taj páрни mol, Babam, mangó.*

*Apal inke phenó
hod me mol páрни pijó.*

*Apal téle khuren biknó,
purani mol, Babam, mangó.*

*Na pi, gážo, sa le lóve,
mek vi tá gáža anda late.*

*Ke kaj kirčima me rakhó
purani mol, gáži, mangó.*

*Apal inke jokhar phenó,
hod me tradó taj mol mangó.*

*Apal inke jokhar phenó,
hod me biknó mure khúren.*

Budu řídit své koně
a objednáám bílé víno, Babo.

Pak ještě řeknu,
že piju bílé víno.

Až prodám své koně,
objednáám si staré víno.

Nepropij, muži, všechny peníze,
nechej také něco své ženě.

Protože hospodu si najdu,
objednáám si staré víno, paní.

A pak ještě jednou říkám,
že pojedu a objednáám víno.

Potom znovu říkám,
že prodám své koně.

Jeho žena Mária Stojková – Sedra (nar. 1898) mi v roce 1961 zazpívala i písně vězeňské – tento obsahový námět je v olašských písních dosti častý. Sedra byla vynikající zpěvačka, která svým syrovým, drsným hlasem zpívala o životě před násilným přerušením kočovného života jejich rodiny, ale také o životě, který pro ně i potom pokračoval.

5 Píseň publikována in Davidová, Jurková, 2001, jako č. 2, včetně notového zápisu.

*Izenindas mange romňi*⁶
dúj berš but-i te lešis man .

Te kamesa, šaj lešis le,
te na, pale šaj žas maj dur.

Vzkázala mi žena,
že dva roky – to je moc dlouho čekat na mě.

Jestli chceš, můžeš počkat,
jestli ne, můžeš jít zase dál.

Tutáž píseň zpíval Juraj Stojka – Báno, v trochu odlišné textové verzi druhé strofy. Nahrála jsem ji ve skupině Stojkoců, násilně usazených v Hlučíně u Ostravy už roku 1959 :

*Jaj, izenindas mange romňi:*⁷
duj beršoura či lešis ma.

Te na lešis, šaj žas maj dúr,
šaj žas kaj tó čoro nípo.

Vzkázala mi moje žena:
dva roky na mě nepočkáš?

Jestli nepočkáš, můžeš jít dál (odejít)
ke své ubohé (chudé) (velko-)rodině.

Sedra zpívala i další tzv. vězeňskou píseň (nahráno v Ostravě roku 1961):

*Mišto-j tuke, gajži*⁸
pi slobodno luma, ja,
taj tó kálo gážo
ande samo zárki.

Jaj, de mišto-j tuke, gajži,
pi slobodno luma, jaj,
taj tó sáno gážo
pe eděša zárki.

Máte se dobře, paní,
jste na svobodě,
zatímco váš černý muž
je v cele.

Máte se dobře, paní,
ve svobodném světě, jaj,
a váš hubený muž
je na samotce.

6 Píseň publikována in Davidová, Jurková, 2001, jako č. 6, včetně notového zápisu.

7 Píseň publikována in Davidová, Jurková, , 2001, jako č. 7.

8 Píseň publikována in Davidová, Jurková, , 2001, jako č. 12, včetně notového zápisu.

*Jaj, de rodem pánž ezera,
pile le le šáve,
šaj mekle le mange
pe 'k gláža páрни mol.*

Vydělal jsem pět tisíc,
chlapci je propili,
mohli mi je nechat
aspoň na láhev bílého vína.

Uvedme si i další ze širokého repertoáru Sedřiných táhlých písní – milostnou „Káli sas i Boja“ v nahrávce z roku 1959:

*Káli sas i Boja, káli taj medáli⁹,
šinavel o jílo le terne šávengo.*

Černá byla Boja, černá a špinavá,
láme srdce mladým chlapcům.

*Merav mange, dade, merav anda late.
Kana pre la dikhav, muro jílo šindol.*

Miluji, otče můj, strašně ji miluji.
Když se na ni podívám, láme mi to srdce.

*Aš Dejvolesa, gajži, musaj te žav-tar,
žanel o čáčo Dejl, kana khejre avou.*

Buď sbohem, paní, musím odejít,
Skutečný Bůh ví, kdy se domů vrátím.

*Joj, anou le, anou le, taj opre márou le,
le dopaš le čourou, le dopaš me mangou.*

Přinesu je (peníze) domů, seženu je.
Polovinu jich ukradnu a půlku vyžebraám.

V nahrávce v roce 1961 zpívala Sedra tutéž píseň, ale po první, známé strofě uvádí dvě další, odlišné strofy:

*Káli sas i Boja, káli taj meláli¹⁰,
šinavel o jílo le terne šávenge.*

Černá byla Boja, černá a špinavá,
mladým Romům srdce láme.

*Kaj maj i romni? Andi Amerika,
hod' te rodel leske somnakune louve.*

Kde je žena? V Americe,
aby mu vydělala zlaté peníze.

9 Píseň publikována in Davidová, Jurková, 2001, jako č. 14.

10 Píseň publikována in Davidová, Jurková, 2001, jako č. 13, včetně notového zápisu.

*Či trobun man tutar, Rusos kamlal pre le.
Ťo nakh šinou tejde, Rusos kamlal pre le.*

Nepotřebuju je od tebe, spalas' pro ně s Rusem.
Uříznu ti nos, Rusa jsi kvůli nim milovala.

Téhož roku při našem setkání v Ostravě v roce 1961 Sedra nazpívala i krásnou ukolébavku:

*Haju, haju, Kežžinka,¹¹
mejg ti mamouri khejre avla,
ke kinou me a Kežžinkake
ke la Pragaki vineto šámija
taj i zeleno maďarka.*

*Haju, haju, Kežžinko,
dokud je doma tvá maminka,
koupím Kežžince
z Prahy modrý šátek
a zelené maďarky (boty).*

*Haju, haju kerla
i cigni Kežžinka
vi kerla i mamó,
laki cigni, le, mamouri.*

*Spinká, spinká
malá Kežžinka,
spinká i maminka
její malá maminka.*

Vynikající interpretkou olašských písní je pro mě Mária z Kendic na Prešovsku – je nejen výbornou zpěvačkou, ale také vzácným člověkem. Margita Makulová – Mária se narodila v roce 1925 v Rožkovanech, přivdala se do rodiny Makulovců v Kendicích, bývalých koňských handlířů. Ti měli v Kendicích malé domky jako zimoviště, odkud během roku hlavně muži vyjížděli za obchodem s koňmi. Tento způsob života i obživy však i pro ně musel skončit v roce 1959, s jejich násilným usazením. V roce 1960 se většina těchto příbuzensky spjatých rodin přestěhovala do tří patrových dvoubytovek, které pro ně v rámci tzv. řešení stát nechal postavit, a v nichž bydlí dodnes. Právě zde jsme sedávali okolo kuchyňského stolu a často při svíci- ce naslouchali jejímu zpěvu.

Mária je citlivá a moudrá, každý si jí vážil – nejen v její široké rodině, kde vždy měla a má přirozenou autoritu, ale i mezi místním slovenským obyvatelstvem. Její muž Gindži byl *mujá-lem* skupiny. Jejích rad a rozhodnutí si vždy vážili nejen její dospělí synové a dcery, ale i jejich děti, všichni. Je hluboce věřící, dříve chodila každodenně do kostela a dokonce byla po nějakou dobu farskou kuchařkou.

11 Píseň publikována in Davidová, Jurková, 2001, jako č. 10, včetně notového zápisu.

S Márinkou a její rodinou jsme se poznali na začátku šedesátých let. Do Kendic jsem poprvé přišla v roce 1960 v době svého dvouletého pracovní-výzkumného pobytu v Košicích. Staly jsme se opravdovými přítelkyněmi, stala jsem se součástí její rodiny. Márinka mě oslovuje „*muri šej*“ (děvenko moje), její synové a dcery mi říkají „*pheňe*“ (sestro). Strávili jsme společně už mnoho hodin krásných podvečerních sezení a povídání, kdy se často zpívalo.

| Mária Makulová během setkání v Kendicích v létě roku 2005 |
foto Muzeum romské kultury – Magda Kucharičová |

V sedmdesátých letech jsem s Márinkou a částí její rodiny z Kendic (se syny Cyrilem a Ferim – to už nejstarší syn Matúch nežil) i z nedalekých Petrovan (Milanem-Buškou a Evou Makulovými) byla pozvaná na malý festival autentického olašského hudebního folkloru do italské Florencie, kde měli velký úspěch. Později, v letech osmdesátých, pak byli na obdobném vystoupení ve Vídni. Byl to pro ně velký a neobvyklý zážitek. Obě cesty jsme společně jeli vlakem, poprvé se tímto způsobem dostali do ciziny. Především ale úspěšně reprezentovali stále žijící olašskou hudební kulturu – ne jako umělecký soubor, ale jako přirozená rodinná skupina.

Když jsem pak v průběhu dalších let mívala možnost navštívit Kendice a Petrovany, vždy bylo naše setkání jen dalším pokračováním našeho přátelství. Vážím si ho a přeji Márince, aby jí Bůh popřál ještě nějaký rok života, aby nám všem ještě mohla zpívat.

Ze širokého repertoáru Márinčiných písní aspoň dvě z jejích *lóke gíla*:

*Jaj, phuvenge, dromenge,¹²
s'ánde me dikhlem, jo,
de, s'ánde le me dikhlem,
o zeleno veš dikhlem, jaj.*

*Pole a cesty,
to všechno jsem viděl,
to všechno jsem viděl,
viděl jsem i zelený les.*

12 Píseň publikována in Davidová, Jurková, 2001, jako č. 20, včetně notového zápisu. Nahráno v Kendicích, 1962.

*De, phenen la mamake,
šávo čór kerdílem, joj,
de, pe mamaki vója
de, Romengi pe vója.*

*Chálo-j aba, dade,
le Romengo šéro, joj,
perna kaj le, perna
le bare bajonde, jaj.*

*Kaj taj me, mamó, Dévla,
o čóro, jo, šávo –
ande báre veša
la lumasa žav-tar, joj.*

*Áš Dévlesa, mamó,
musaj, joj, te žav-tar, joj,
te na žav-tar, mamó,
chuťilen man, mamó.*

*Te man chuťilena
le báre rajóra, joj,
itelin man, mamó,
pe deše beršóra, joj.*

*Vad' kamaṽ, vad' niči,
musaj sim te žav-tar, joj.
Áš Dévlesa, mamó,
žav-tar la lumasa, joj.*

*Te meró me, dade,
či gindij te merav, joj,
či gindij te merav
taj sa muro keró, joj.*

Řekněte mámě,
že jsem se stal mladým zlodějem,
matce pro radost
Romům pro radost.

Naděľali jsme Romům, otče,
ach, veliké starosti,
dostanou se
do velkých potíží.

A já, mámo, Bože,
já ubohý syn –
velkými lesy
pojedu pryč světem.

Buď sbohem, maminko,
musím odejít,
když neodejdu, mámo,
chytnou mě, mámo.

Když mě chytanou
mocné úřady,
zavřou mě, mámo,
na deset let, joj.

Ať chci nebo ne,
musím odejít.
Zůstaň s Bohem, mámo,
půjdu do světa.

Ať třeba umřu, otče,
jsem odhodlaný umřít,
jsem odhodlaný umřít,
přesto budu dělat všechno po svém.

*Rovel, mamó, rovel,
dukhal lako šéro, joj.
Ma rov, mamó, ma rov,
na dukhal t'ó šéro, jaj.*

*Jaj, musaj me žav-tar
la bara lumasa, ja-o,
te márel man o Del,
taj muri milo Mářja, jo.*

Pláče máma, pláče,
bolí ji hlava.
Neplač, mámo, neplač,
ať tě hlava nebolí.

Musím odejít
do velkého světa, jaj,
aby mě Bůh potrestal
a moje milá Maria.

A další z mnohastrofých epických písní, jedna z Márinčiných nejoblíbenějších:

O Prabako Wilzoňáko¹³

*ňílij ávri dorš vonato –
dikb tu pálal, Matuchoro,
vaj či avel o dadoro.*

*Jaj, č'avel, mamó, o dadoro,
ingerdas les kriminálka,
ingerdas les kriminálka,
la Prabaki, le maj báři.*

*Ja, la Prabaki, le maj báři –
télal kodo šudro ráčo,
khote pre les čepenkedij
šudro lego, jaj, po šéro.*

*De, ezenindas o dad khére
but-i dúj berš t'ážukeren.
Žav-tar tuke káj t'ó nípó,
le tu tuke ávre romes!*

Na pražském Wilzoňáku (nádraží)

kvílí brzdy rychlíku –
ohlédni se, Matúchu,
jestli nejde tatínek.

Mámo, tatínek nejde,
sebrala ho kriminálka,
chytila ho kriminálka,
ta pražská, největší.

Ta pražská, ta největší,
pod tou studenou mříží,
tam mu kape
ledová voda na hlavu.

Vzkázal táta domů:
dva roky čekat, to je dlouho.
Vrať se domů ke své rodině,
vezmi si jiného muže!

13 Píseň publikována in Davidová, Šenkyřík, 2002, jako č. 4.

*Jaj, le tu tuke ávre romes,
so vortárla te kokala,
so vortárla te kokala,
le bulhesa toveresa.*

*Jo, lášo-j aba o Raj o Dél,
haj žutija le vov mange,
haj žutija le vov mange,
hod' mentoj, jaj, muro šéro.*

*De, hod' mentoja muro šéro
télal kado šudro ráčo.
Hod' pa vi dej pušó latar
lake čorre-le fogáša.*

*Jaj, ávri pušó-le me latar,
so voj kerdas tela duje beršen.
Te na phenes o čačimo,
šingeró tu, mundáro tu!*

*Jaj, phenav tuke o čačimo,
te šutuvav sar i patrin!
Te šutuvav sar i patrin,
o čeriko ando páji!*

Jaj, vezmi si jiného muže,
který srovná tvé kosti,
aby srovnal tvé kosti
širokou sekerou.

Ale dobrý je Pánbůh,
on mi pomůže,
on mi pomůže,
vysvobodí moji hlavu.

Vysvobodí moji hlavu
pod tou chladnou mříží,
pak se zeptám matky
na spády (nevěru) svojí ženy.

Zeptám se jí (matky),
co dělala (žena) ty dva roky.
Jestli neřekneš pravdu, ženo,
rozřežu tě, zabiju tě!

Jaj, říkám ti pravdu,
ať uschnu jako list!
Ať uschnu jako lístek,
jak dubový list ve vodě!

Mezi baladickými příběhy písňového folkloru olašských Romů je zpíván, spíše zpěvem vypravován příběh, který se skutečně stal na jihozápadním Slovensku, známý jako balada o zabití krále Bána (Báno byl za svou zradu po romském soudu vlastními lidmi zabit a zašit do mrtvého koně).

Uvedme si však jinou epickou baladu – baladu o hadovi, kterou nám v Kendicích v roce 1961 zpíval nejstarší Márinčin syn, Matúch – Matěj Makula:

Jaj, kutka téle tela páji¹⁴

khote thovel terni romñi.

Pušlas latar terno gážo:

So kiraves, terni raji?

Jaj, de, av-tar manca, terni romñi,

av-tar manca ando fóro.

Náštik žav me, terno gážo,

Si man ek phral, mundárla ma.

Ma dara tu, terni gáži,

ž'ánde ko veš o zeleno,

ž'ánde ko veš o zeleno,

astar sapes mirgeššones.

De, astar sapes mirgeššones

taj kirav les te phraleske!

Avel khere o phraloro,

phušel mandar, so kiradem.

De, so kiradan, terne pheňe,

láši sága maladas ma.

Dúje mášen t' ekhe pujos,

te merav me, terne phrala.

De, so von ek roj, le zumadas,

leski kóža šárgolindas,

so von dújto, le, le zumadas-

an tu, pheňe, muro šerand.

Jaj, tam dole u vody

pere tam mladá Cikánka.

Zeptal se jí jeden mladík:

Co budeš vařit, mladá paní?

Jaj, pojd' se mnou, mladá Cikánko,

pojd' se mnou do města.

Já nemůžu, mladý pane,

mám bratra, zmlátil by mě.

Jen se neboj, mladá ženo,

jdi do lesa zeleného,

jdi do lesa zeleného,

chyť tam hada jedovatého.

Chyť tam hada jedovatého

a uvař ho svému bratru!

Bratříček domů přichází

a ptá se mě, co jsem uvařila.

Cos' vařila, má mladá sestro,

krásně mi to zavonělo.

Dvě ryby a jedno kuře,

vážně (ať umřu, zapřísahám se),

mladý bratře.

Jen ochutnal jednu lžici,

hned zežloutla mu pleť.

Jen co druhou on ochutnal –

podej mi můj polštář, sestro.

14 Píseň publikována in *Dúral me ávilem – Z dálky jsem přišel*. 2000, s. 22.

*De, či dav tu tiro šerand,
taj das leske i bučina.
An tu, pheňe, mure khúren,
de žav-tar me áver luma.*

*Kana o phral, le, de merlas,
gelas-tar, le, jaj, de i pheň,
gelas-tar, le, jaj, de i pheň
káj pesko, le, de, gážo.*

*De, či kamav tu, terni romňi,
chasa vi man sar te phrales,
chasa vi man sar te phrales,
ža-tar tuke, kaj to nípo.*

Já ti tvůj polštář nepodám,
Podala mu ona pařez.
Přived', sestro, moje koně,
odcházím už na druhý svět.

A když její bratr umřel,
vydala se jeho sestra,
vydala se jeho sestra
za svým milým (gadžem).

Já tě nechci, mladá ženo,
zničíš mě jako svého bratra,
zničíš mě jako svého bratra,
jdi si za svými příbuznými.¹⁵

A ještě jednu z tzv. žalostných, smutných *lóke gíla*, opět v podání Matúcha, nahráno v Kendicích v roce 1961:

*So žanas te keras, mamó,¹⁶
so žanas te keras,
ke múlas o papu.*

*Ke múlas o papu, mamó,
ke múlas o papu,
ášilam čórora.*

*K'ášilam čórora, mamó,
ášilam čórora
sar šinde kaštóra.*

Co máme dělat, mámo,
co si počneme,
když nám umřel dědeček.

Umřel nám dědeček, mámo,
umřel nám dědeček,
zůstali jsme sami.

Zůstali jsme sami, matko,
zůstali jsme sami,
jak pokácené stromy.

15 Tato baladická píseň o hadovi a zrádné sestře byla obsahově zřejmě ovlivněna, tentýž motiv se vyskytuje i v moravském folkloru – viz píseň O panně Uliánce (Uliánka krásná panna, u Dunaje šaty prala...), sbírka Karla Plicky a Františka Wolfa *Český rok v pohádkách, písních, hrách a tancích*, díl Léto. Praha 1950, s. 407-408.

16 Píseň publikována in Davidová, Jurková, 2001, jako č. 5.

*De, musaj sam te žas-tar, mamó,
de, musaj sam te žas-tar,
ke le Rom chol'ľajven.*

Musíme odejít, mami,
musíme odejít,
Romové se zlobí.

*Ke le Rom chol'ľajven, mamó,
ke le Rom-a chol'ľajven,
káj sam ame khate.*

Romové jsou rozhněvaní, mami,
zlobí se na nás,
protože jsme tady.

Pro ilustraci si uvedme ještě alespoň dvě rytmické *khelimaske gíla* – písňe nejen k tanci, nazývané většinou *čardáše*. Jejich texty jsou na rozdíl od předchozích krátké, dvou až třístrofé, často se opakující v rozvíjejícím se melodickém popěvku.

*Naj la cocha taj či gad¹⁷,
kinla lake lako dad.
Vi cochica taj vi gad,
Haj la, la, la...*

Nemá sukni ani košili,
Její táta jí to koupí,
i sukni i košili,
haj la, la, la...

Dále se opakují tatáž slova první a jediné strofy této *khelimaski gíli*. Na nahrávce z Kendic z roku 1961 ji zpívá Emi Lakatošová z Komárna, spolu se svým bratrancem Matúchem Makulou. Stejně opakování následuje i u následujícího dvoustrofého čapáše, který při stejném setkání v Kendicích zpívala a tančila skupina Makulovců:

*Ke már šaj žas-tar,¹⁸
mange aba či trobus.
Tejle šindan te kále bal,
mange aba či trobus.*

*Můžeš si jít,
nejsi mi už k ničemu,
ostříhala sis své černé vlasy,
nejsi mi už k ničemu.*

17 Píseň publikována in *Dúral me ávilem – Z dálky jsem přišel*, 2000, s. 58.

18 Píseň publikována in *Dúral me ávilem – Z dálky jsem přišel*, 2000, s. 58 jako Mange či trobus.

*Žó-tar me mange
ži ká muri dej.
Žó-tar mange ke man khére,
khére amende.*

*Však já si půjdu
ke své mamince,
půjdu si domů,
domů k nám.*

Závěrem našeho nahlédnutí do olašských písní a jejich textů, si uvedme ještě jednu *lóki gíli* z Kendic (nahrávka z roku 1962). Pozvala nás k ní Biga – Róza Makulová, těmito slovy: „*Dévlesa rakhav tumen, šavale, šaj engedinenas mange te gilabav, le Somkoski romňi i Biga – de akarsavi te gilabav akanak tumenge?*“ (Vítám vás tu s Božím dovolením, přátelé a děti romské, žádám vás o dovolení. Budu zpívat já, žena Somkova, Biga – ale kterou mám zazpívat?)

*Dévlesa rakhav tu,¹⁹
muri cini gáži, jaj,
o Raj, o sunto Dél
andas tu, de, gáži..*

S Božím dovolením tě tu vítám,
moje malá paní,
Pán, svatý Bůh
tě sem přivedl.

*De, but-i le Romora
so chollajven pe amen.
Ke so te chollajven
Si te ertin mange.*

Jaj, hodně Romů
je na mě rozzlobených.
Co se na mě mají co hněvat,
musejí mi prominout.

*De mang mol, Somko, mang mol
le bute Romenge, jaj.
De, Somko mol mangela,
romňi poťinela.*

Objednej víno, Somko, objednej
mnoha Romům, jaj.
Somko víno objedná,
jeho žena zaplatí.

*De, poťin, romni, poťin,
pánž šela koroni, jaj,
ke si Somko šávo
či bárol maj lášo.*

Zaplať, ženo, zaplať
pět set korun,
protože Somko je muž,
nad kterého není.

19 Píseň publikována in Davidová, Jurková, 2001, jako č. 16, včetně notového zápisu.

*Dévla, so te kerav,
kana naj man khonik, jaj,
kana naj man khonik
pala muro šero.*

*De či dej či dadóro,
de či kala phralóra, jaj,
taj sa von chollajven pre mande
de naj anda soste.*

*De, so te kerou, mama,
kana lóve naj man, ja?
Soste mange, Dévla,
kacavo čorro trajo?*

*De te lóve avnas man,
vi paťiv avlas man, jaj.
De man, Dévla, de man
cerra boldoššágo.*

*De te šaj kerav vi me
muri šukar vója, jaj.
Kasa me keró la?
Le bute Romenca!*

*De ke si lášo šávo
s'ande párne luma, Dévla,
Dévla, na mundár man,
či chasár man.*

*Lášo-j o Raj, o Dej,
ažutij amenge, ja,
hod' v'amen te rasas
šukar bari vója.*

Bože, co mám dělat,
když nikoho nemám,
když nemám nikoho,
kdo by se o mě (mou hlavu) postaral.

Ani mámu, ani tatínka,
ani černé bratříčky,
a přesto se na mě hněvají
a nemají proč.

Co mám dělat, mámo,
když nemám peníze?
K čemu je mi, Bože,
tenhle ubohý život?

Kdybych měla peníze,
měla bych i úctu.
Dej mi, Bože, dej mi
trochu bohatství (štěstí).

Abych si mohla i já také
dopřát pravou radost.
S kým si ji dopřeju ?
S mnohými Romy!

Jestli jsi Ty dobrý chlapec
na tom širém světě, Bože,
nezabíjej mě, Bože,
ani mě nezatrať.

Dobrý je Pán Bůh,
pomáhá nám,
abychom si i my
mohli dopřát radost.

Rozloučíme se, jak to učinila nejen Biga, těmito slovy: „*No hát, šavale, me tumári šukar páťiv opre mangle. T’aven bachtále haj sasteste!*“ (Tak, přátelé, zazpívala jsem k vaší poctě. Buďte šťastní a zdraví!)

Bibliografie

DAVIDOVÁ, E.; GELNAR, J. 1973. LP *Romane gila – Anthology of Gypsy Songs* (selected from the original on-the-spot recordings in East and South Slovakia and North Moravia) Artia – Supraphon.

DAVIDOVÁ, E.; – GELNAR, J. 1974. LP *Romane gila – Antologie autentického cikánského písňového folkloru*. Praha: Supraphon.

DAVIDOVÁ, E.; JURKOVÁ, Z. 2001. CD *Vlachicka Djila – Nejstarší nahrávky písní olašských Romů z České a Slovenské republiky*. Praha: Academia.

DAVIDOVÁ, E.; ŠENKYŘÍK, T. 2002. CD *Gila, Dila, Gilora – Písňe olašských a usedlých Romů*. Brno: Muzeum romské kultury.

Dúral me ávilem – Z dálky jsem přišel. 2000. Avri kidne le vlašika dila – Výbor z olašské písňové poezie. Praha: Ars Bohemica.

— Magerimo / Vyhostenie

Peter Stojka pochází ze západoslovenské Nitry. Narodil se v roce 1963, vystudoval Střední zemědělskou školu v Nitře a jako technik v zemědělském družstvu také pracoval. Psaní se věnuje již déle. Časopis Romano džaniben otiskl od druhého ročníku své existence řadu kratších pojednání o etnografických tématech (jako poutní místa, svátky, písně, rodina), ale i náčrt romsko-slovenského slovníku nebo několik krátkých povídek na téma legend z prostředí olašských Romů. V roce 2003 Peteru Stojkovi vyšla, za spoluautorství Rastislava Pivoně, jeho dosud první knižní publikace – kniha Amá-ro Trajo (Náš život – viz recenze v tomto čísle RDž). Povídku „Magerimo“ (Vyhostenie) zaslal do druhého ročníku soutěže o Literární cenu Mileny Hübschmannové, vyhlášeného pražským sdružením Romea v roce 2006. Jedná se o její první publikaci.

O d'ejš uštilas ando šukár milasko detehára. Šundol le čiriklango hango, savo avel khatar le šelčiji taj žal ži pi udvara andaj d'íz, ká bešel o angluno Rom po intrego Slováko, ká loukes maladon khetánes le Rom andaj intregi šarkura ando them. Vorta ad'ejs avla i maj bári románi krísi po Slováko, hod' te dentij o bajo, savo kerdas ek Rom, savo kamlas peska boura, peske šáveska romňa. Kadi-j i maj meláli búti, savi šaj kerel ek Vlašiko Rom. Pa varesoske časón kezdiya i krísi, kacavi, savi inke khetánes či malad'ilas. Ande kadi krísi, andej le Rom, save vezetin penge járáša ando intrego Slováko. Kadi kacavi krísi avla, savi nás inke de pa puranimo. Pa kacave bajos, te kerla akársavo Rom, kodo šaj žanel ánglal, hod' perla ando magerimo andej Vlašika Rom. Kado ítíliši šaj ikrel ek d'ejš vaj dúj, šon, berš vaj šaj ikrel vi maj but berš, kado tordol pe kodo, če manuš-i, sosko barválo-j.

Anda kacave bajos šaj lel pe o manuš vi ávri anda magerimo. Taj kadejj, hod' poťij varesoske louve, save pale šon la krísínako rom, save ando magerimo šuven. O ítílime manuš šoha ánglal či žanel, keťti mangna lestar, taj žal te lel pe ávri anda magerimo kodolesa, hod' šaj kouštaliya les dosta but louve. Ke bári meláli búti kerdas taj kodolesa tejle dikhlas vi i románi krísi, savi kacavo bajo si te dentij!

Sar kado bajo tertílindas?

Ande'k cigno gav po Slováko, ande savo si románo pejrrouvo, ká trajin le Vlašika Rom. Kho-te-j oxto d'íza, save le Rom kerade penge korkoura. Le gáženca ando gav nadon mišto žanas ávri taj nás le lenca či sosko bajo. Ke le Rom šeftelinas taj sas nadon barátošša, taj kado nadon žalas lenge. Ando pejrrouvo trajijjas ek čaládo, ande savo o bajo pejlas. O románo čaládo vezetijas o Rom, saveske o šefto nadon mišto žalas. Leski romňi pe kodo nadon bárimangi sas pe pesko rom, saves nadon kamelas. O Dejl či das le t'aven but šavoura, feri jejkhe šáves, saveske nadolmut line romňa, eka šukára terňa ša anda fourou. Andi d'íz trajinas mišto, taj andi páča. Sako vorbijas prá le, hod' nadon lášo čaládo-j ande mindenekoste. Sas le keradi šukár bári d'íz, palaj d'íz i bári bár taj anglaj d'íz i bári udvara la kaputasa, dúj kuč motori, bára lošasa o manuš pe kodo te dikhel. O rom krísínako sas taj dentijas i vorba. Nadon pativálo sas, taj le ávera Rom bárimange sas ande kodo, ká si le ando pejrrouvo kacavo godaver Rom!

Avilas-de kodo d'ejš, savo ánde gejljas ando puranimo, savo nás maškar le Rom, míte le Rom kezdinde i románi krísi te vezetin taj te dentin. Kodo d'ejš detehára gejljas o šávo peska dasa ando fourou, po pijarco vareso te biknen. O Rom la bourasa ášile khejre korkoura, ke i sokra phendas la bourake, hod' te thovel le kirpi, kana šundas peske sokrosko hango, kodo cipindas la

Peter Stojka
Vyhostenie

Ded' sa zobudil do krásneho slnečného rána. Počul štebot vtákov, ktorý sa tiahol z okolitých stromov a doliehal až na dvor pred domom najvyššieho predstaviteľa olaských Rómov Slovenska, kam sa postupne začali zhromažďovať Rómovia zo všetkých kútov republiky. Práve tento deň bude zasadať Najvyšší súd olaských Rómov, aby prerokoval zločin, ktorého sa dopustil istý Róm tým, že zneuctil svoju nevestu, a teda ženu svojho syna. Je to najstrašnejší zločin, ktorého sa môže olaský Róm dopustiť. O niekoľko hodín začne zasadať súd na takej úrovni, na akej ešte nezasadal. Bude mať zastúpenie všetkých olaských Rómov žijúcich na Slovensku. Bude to súd, ktorý v dejinách olaských Rómov žijúcich v tejto republike nemá obdoby.

Za takýto čin hrozí obvinenému ten najvyšší možný trest, aký môže Olach dostať, a to je vyhostenie z komunity olaských Rómov. Trest môže trvať jeden, dva dni, mesiac, rok či dokonca niekoľko rokov, v závislosti od toho, o akého Róma ide. Z trestu je možné sa vykúpiť finančnou formou, pričom výšku sumy určuje vždy ten Róm, ktorý na previnilca takýto trest uvalí. Potrestaný nikdy vopred nevie, o akú sumu pôjde, takže sa ide vykúpiť s vedomím, že ho to bude stáť nemalé prostriedky, pretože svojím činom hrubo porušil olaský nepísaný zákon a zároveň tiež uráža rómsky súd, ktorý musí takýto hanobný čin riešiť.

Ako sa to vlastne stalo?

V jednej malej dedinke na západnom Slovensku sa nachádza veľká rómska osada, kde žijú olaskí Rómovia. Pozostáva z ôsmich obytných domov, ktoré si Rómovia sami postavili. Spolunažívanie s okolitou spoločnosťou bolo bezproblémové, pretože Rómovia boli priateľskí, väčšina z nich boli podnikatelia a darilo sa im. Žila tu i rodina, v ktorej sa tento zločin stal. Hlavou rodiny bol Róm, ktorému sa v podnikaní veľmi darilo. Jeho žena bola na neho veľmi hrdá a mala ho veľmi rada. Osud im nedožičil mať viac detí, iba jedného syna, ktorého nedávno oženili s krásnou mladou Rómkou z mesta. V dome žili vo vzájomnej zhode a porozumení. Každý o nich vravel, že je to šťastná rodina so všetkým, čo k tomu patrí. Mali postavený pekný veľký dom so záhradou a veľkým dvorom, na ktorom boli zaparkované dve autá. Všetko bolo ako zo škatuľky, radosť pozerieť. Muž bol váženým Olachom a zasadal v miestnom rómskom súde. Každému preukazoval úctu a Rómovia boli hrdí na to, že majú v osade takého schopného a múdreho zástupcu.

Prišiel však osudný deň, ktorý sa na dlhé roky zapíše ako čierna škvrna, ktorá v histórii olaských Rómov nemá obdoby. To ráno išiel syn s matkou na trh do mesta, aby niečo predali. Róm a nevesta zostali v dome sami. Nakoľko svokra chcela, aby sa mladá Rómkka pustila do

hod' t' avel te makhel leski kouri, hod' kezdindas te dukhal les. Mindík kadejj makhelas les, vad' o dumo vad' le phíke, nadon mišto kerelas kodo, ke mindík le Romeske pala kodo maj feder sas taj o terno šavo lošalas kodoleske, ke pala makhimo so kerelas leski romňi maj feder sas, ke peske dades nadon kamelas! I bouri paťandas le sokrosko muj taj kezdindas te makhel les, loukes, kadejj hod' leske kodo nadon mišto kerelas. Taj kezdindas le vastesa te xutíkerel la. Ande kodo perco kado rom či na žanelas so kerel, ke te žangloun, so kerel atunči, či kezdindoun kacavi meláli búi te kerel. Taj atunči tertíindas kodo, amáro patíválo Rom, saveske sikavenas pátiv, integri Rom ando pejrouvo, peska boura kamlas, taj kerdas i meláli búi. Paša kodo či na gindosajvelas, če bajo kerel, taj či na las paša kodo sáma, hod' vidázin les čoural dúj jákha. Kodo o somsído sas, savo sako d'ejš phírelas leste te vorbij lesa. Kana dikhlas, so kerel lesko somsído ando páto peska bourasa taj mucisajvel, či bírijas či álav te kapij. Andi bári xouli, kana már či bírindas pe kodo te dikhel, taj cípij: „So keres angla svunto Dejl, so čáces már dířlajlan, kado naj čáčo!“ Kana o Rom šundas o hango, savo avelas andaj koňha, taj šundolas paj intrego díz, darajlas taj sar múlo dikhelas bi vorbako pe pesko somsído, taj či na las sáma, so phenel leske. Pa'k cerra avilas peste, kapindas levegejvo taj phendas peske somsídoske – kodo már andi koňha sas lesa dúj žejne: „Po Dejl, mangav tu! Ma phen ávri khanikaske, so adinti dikhlan! Či žanav, so sas manca, mišto poťinou tuke pa kodo, te na vorbisa!“ Kadi vorba phenelas kadejj, hod' már či žanel ando kíno, so te kerel ando paťamo, hod' lesko somsído lela ánde leski vorba taj paťala leske, so phenel. „Inke so te na! Tu kames te kines ma? Kacavi meláli búi náštík kinel pe ávri! Kacavo fejlo khati či šundol! Kacavesa či na žanous te trajij, te na phenous ávri! Žasa šukáres andi románi krísi taj khote dentina kodo bajo!“ Maladas ánde pala pe o vudar andi zour, taj díčolas pejr les, hod' kamel so maj sigo te žal-tar, khatar kodo kher.

„So me kerdem, kacavo báro bajo! Kacavo lažavo! Intrego muro čaládo mura melála Búřasa ando bajo andem. Na feri anglaj Rom, so khate bešen taj trajin, de anglaj Rom, so ando járáři bešen! Sako muro čaládo tejlé dikhla! So me kado kerdem? Kacavo bino!“ Šuttas o šejro andej vast taj folinas leske ásva andaj jákha. Andaj soba šundolas o rojimo la terňa romňako, savi das pe peske sokroske, peske romeske dadeske.

O somsído, savo šijetindas ávri andaj Romeski díz, gejas mindár andi áver díz, savi sas nadúr khoutar taj ká bešelas o Angluno Rom ando pejrouvo. „Baxtálo d'ejš!“ das d'ejš o Rom taj díčolas prej les, hod' nás ande peski mourči. „Te del o Dejl!“ phendas palpále o házigazda. „Beš tejlé! Phen, so kerdal, so andas tu mande! Dikhav prej tu, hod' sal varesosko navojako. Če bajo-j?“ O Rom bešlas tejlé po skamin palaj mesáli, pe savi le házigazdaski romňi kezdindas te rakij, hod' te emberítij les. „Te phenou tuke, či na paťasa!“ „So?“ phenel palpále te na lešij but o khejrutno rom. „Báro híro anav tuke!“ „Sosko? De, vorbin!“ Díčolas po házigazda, hod' naj ande peski mourči. „Korkouri, pe mure dúj jákha dikhlem, taj tanouvo sim...!“ taj

prania, nevzala ju so sebou na trh. Ako každé ráno, spravilo poslušné dievča svokrovi kávu a raňajky a potom sa hotovilo na pranie, keď začula za sebou hlas. To sa svokor obrátil na ňu s prosbou, aby mu trochu pomasírovala zátylok, že ho začal bolieť. Už viackrát predtým mu takto masírovala, či už chrbát alebo ramená a vždy sa mu veľmi uľavilo. Aj syn bol tomu rád. Nevesta poslúchla na slovo a svojmu svokrovi začala pomaly a jemne prstami chodiť po zátylku tak, že to Róma začalo pomaly vzrušovať, až sa jej začal rukami dotýkať. V tej chvíli si ten nešťastník ani neuvedomoval, čo robí. Lebo keby áno, tak niečoho tak hrozného by sa nebol dopustil. A vtedy sa to stalo. Veľavážený a všetkými uznávaný a uctievaný Róm svoju nevestu hanebne zneuctil. Neuvedomujúc si, že ho pri jeho čine pozorovali bystré čierne oči jeho suseda, ktorý prišiel, ako každý deň na návštevu prehodiť s ním pár slov. Aké však bolo jeho prekvapenie! Od zdesenia vykrikol: „Čo to pre Boha stváraš! Čo si načisto spochabel? Toto nie je možné!“ Keď Róm začul hlas z kuchyne, strhol sa na smrť vystrašený a hľadel na suseda nevnímajúc, čo hovorí. Po chvíli sa spamätal, lapal po dychu a prehovoril na suseda. To už spolu stáli v kuchyni. „Preboha ťa prosím! Nepovedz o tom nikomu, čo si tu pred chvíľou videl. Nevieš, čo ma to zrazu pochytilo, dobre ti zaplatím za tvoje mlčanie.“ Tieto slová vyslovil v úplnom zúfalstve, veriac tomu, že je to jeho posledná šanca. „Ešteže čo! Ty sa ma pokúšaš podplatiť? Takýto hrozný čin sa nedá zaplatiť! To je niečo neslýchané! S tým by som nevedel ani žiť, aby som to neprezradil. Pôjdeš pekne pred rómsky súd a tam sa pred všetkými budeš zodpovedať.“ Bolo na ňom badať, že chce čo najskôr zmiznúť z domu. Znechutený buchol za sebou dvermi.

„Čo som to urobil?! Takú strašnú vec! Taká hanba! Celú rodinu privediem do nemilosti. Všetkých olaských Rómov v širokom okolí. Každý bude našou rodinou opovrhovať. Čo som to len urobil?! Taký hriech!“ Dlaňami si zakryl tvár, po ktorej mu stekali slzy. Z izby sa ozýval nárek mladej nevesty, ktorá sa musela podvoliť vôli mužovho otca.

Sused, ktorý sa ponáhľal z Rómovho domu, zamieril rovno do ďalšieho domu, ktorý bol len pár metrov odtiaľ a kde býval najvyšší predstaviteľ olaských Rómov v osade. „Šťastný dobrý deň!“ zavinšoval na pohľad nespokojný Róm. „Pánboh daj!“ odpovedal na pozdrav pán domu. „Sadni si a povedz, čo ťa ku mne priviedlo! Vidím, že si akýsi rozčúlený. Čo sa stalo?“ Host' si sadol na voľné miesto za stolom, na ktorom pani domu začala servírovať menšie občerstvenie. „Keď ti poviem, neuveríš!“ „Čo také?“ odpovedá nedočkavý Róm. „Veľkú novinu ti nesiem.“ „Akú? Tak už prav!“ Bolo cítiť veľké napätie. „Sám som tomu svedkom!“ a začal pekne

kezdindas sa ávri te vorbij le Anglune Romeske, so dikhlas, taj hod' kamelas kodo Rom te kinel les, taj sar či las lestar voun e louve so kamelas te del les. „Kado čáčes tertílin-
das te pařalas kodoleske, so adinti šundas. „Šaj žav pe kodo te solaxárav andi svunto khan-
gejri!“ phendas palpále o Rom. „Dosta avla te phenesas kado pi románi krísi!“ „Pe kodo
kísílime sim!“ phenel palpále o fontoššo tanouvo.

Taj vi kezindas o angluno Rom te kerel. Mindár kharadas opre po telefouno le Maj
Anglune Romes po Slováko taj phendas leske, hod' varesavo d'ejš opre rodela les le Romenca
anda pejrouvo. Leski vorba ánde sas lini, taj mindár das les o Maj Angluno Rom terminuši,
kana te žal leste, taj kodo inke kodo d'ejš perářa. Ke o Maj Angluno Rom ando maj báro fou-
ro beřelas. Si te řan e Rom anda pejrouvo lungo drom.

Si te phenas amenge kodo, mír o Angluno Rom ando pejrouvo si te kharadas opre le
Maj Anglune Romes po Slováko, kana řaj dentij vi voun kacavo bajo ávri, ke si les kacavo than
dino le Romendar. O Rom, savo kerdas o bajo, sas vi voun krísínako Rom taj sas vi anda nípo,
azír či pasolijas, hod' te dentij ávri kadi vorba mejg či vorbindas le Maj Anglune Romesa po
Slováko. řaj phenas, hod' kadalesa miřto kerdas, ke ivej-i Angluno Rom ando pejrouvo, náš-
řik vorbindas ande kado, mejg naj pe kadi vorba o Maj Angluno Rom po Slováko, taj le do-
řálesa nípo sas. Le Rom anda pejrouvo beřle ánde andi motora, taj řtár řejne geje ři ká o Maj
Angluno Rom ando báro fouro.

O drom ikerdas lenge majnem dúj čásura. Kana avile po than anglaj říz, már leřijas le
o Maj Angluno Rom: „O Dej! andas tume! Aven ánde!“ Kana dine d'ejš taj vast, geje ánde
andi říz, ká beřelas o Maj Angluno Rom po Slováko, beřle teje palaj mesáli, ká beřenas inke
e ávera Rom, save vi voun krísínake sas, taj kivánča sas pe kodo, so avile le Rom anda pejrou-
vo te phenen le Maj Anglune Romeske po Slováko. Le Anglune Romeski romňi kezindas
pi mesáli peske bouranca te rakin ávri, hod' te emberítin le Romen palaj mesáli. Le Rom anda
pejrouvo dine vast le Romenca, saven dolmut či dikhle. Vorbinas lenca, so-j nejvimo taj sar-
i taj esse vissa.

„De Romale! T'aven baxtále! Či řanav, pe sos avilan mande taj so ,dukhal' tume?“ kez-
indas te vorbij o Maj Angluno Rom le Romenca anda pejrouvo.

„Azír sam khate taj rodam tu opre, hod' te phenas tuke o báro híro.“ phendas i vorba
o Angluno Rom anda pejrouvo.

„Če híro-j kodo? řunav tume! Mothoven!“

O Rom anda pejrouvo vortárdas pe skamin taj kezindas sa te mothol ávri, so tertílin-
das ande lengo pejrouvo taj soski meláli búři pejlas, ko kerdas kado báro bajo taj kasa. So vor-
bindas o Rom anda pejrouvo, kodo ikerdas valami ek časo. Le Rom so khote sas, pe kodo, so
vorbijas, feri le řejresa kerenas taj vi o Maj Angluno Rom, so řunenenas. Sako pinžárenas ko-

po poriadku rozprávať, čo videl a ako sa ho ten Róm snažil podplatiť a ako to on kategoricky odmietol. „Toto sa naozaj stalo? Aha!“ Neveriac tomu, čo práve počul. „Môžem to aj v kostole odprisahať,“ odpovedal rozhodný Róm. „Stačí, keď to pred všetkými na rómskom súde do-svedčíš.“ „Som pripravený!“ odvetil korunný svedok.

Najvyšší miestny predstaviteľ začal hneď konať. Okamžite sa telefonicky spojil s najvyšším predstaviteľom olaských Rómov pre celé Slovensko a požiadal ho o audienciu. Jeho požiadavke bolo vyhovené a hneď mu určil termín stretnutia, a to ten istý deň v podvečerných hodinách. Nakoľko najvyšší predstaviteľ sídlil v hlavnom meste, museli miestni Rómovia prekonať niekoľko desiatok kilometrovú trasu.

Musíme najprv vysvetliť, prečo miestny predstaviteľ olaských Rómov musel požiadať o pomoc najvyššieho predstaviteľa olaských Rómov na Slovensku, keď takúto záležitosť má právo vybaviť aj on z postavenia, ktoré zastáva. Samotný Róm, ktorý tento skutok vykonal, bol sám členom rómskeho súdu, takže miestnemu predstaviteľovi neprináležalo takto konať, pokiaľ sa neporadil s najvyšším predstaviteľom olaských Rómov, a toto rozhodnutie o treste ani nemohol urobiť bez prítomnosti najvyššieho predstaviteľa olaských Rómov Slovenska. A navyše, s obžalovaným bol v rodinnom pomere. Naši osadníci nasadli do pripraveného auta a delegácia v štvorčlennom zložení sa vydala do hlavného mesta na avizovanú návštevu najvyššieho predstaviteľa olaských Rómov.

Cesta trvala asi dve hodiny. Po príchode na miesto ich pred domom vítal sám najvyšší predstaviteľ. „Vítam vás! Poďte ďalej!“ Po zvitani sa vošli Rómovia do domu najvyššieho predstaviteľa, kde si všetci posadali. Okrem osadníkov bolo prítomných aj niekoľko ďalších Rómov, ktorí tiež zasadali na rómskych súdoch a boli zvedaví, čo prišli osadníci povedať najvyššiemu predstaviteľovi. Pani domu i so svojimi nevestami začala na stôl servírovať občerstvenie. Pre Rómov z osady to bola príležitosť sa zviať so známymi, ktorých už dlhší čas nevideli. Prehodili medzi sebou pár slov, čo je nového a ako sa im darí.

„Tak Rómovia! Čo vás ku mne priviedlo a čo vás trápi?“ oslovil osadníkov najvyšší predstaviteľ olaských Rómov Slovenska.

„Čo nás priviedlo? Hlavne sme tu preto, aby sme prezradili veľkú novinu!“ s vážnou tvárou prehovoril predstaviteľ z osady.

„O akú veľkú novinu ide? Počúvam. Hovorte!“

Predstaviteľ z osady sa trochu narovnal a začal všetko podrobne objasňovať, čo sa v ich osade prihodilo, aký hanebný skutok. Trvalo to asi hodinu, pokiaľ s prestávkami všetko objasnil. Prítomní iba nechápavo krútili hlavami, neveriac tomu, čo práve počuli. Všetci toho

dole Romes, hod' godaver-i, savo kana vareso phenelas, tordolas leski vorba, taj denas les min-dík pátiv.

„Kadi nađon bári vorba-j, so phenen tume, Romale, pe kodo Rom, so šunav tumendar! Tordon pe tumári vorba, so phenen, si tume pe kodo vi tanouvo?“ dikhlas pej Rom anda pejrouvo o Maj Angluno Rom, sar šaj támastin kado so phenen.

„Sar či tordúvasa! O tanouvo, so sa dikhlas, khate-j amenca!“ phendas palpále o Angluno Rom anda pejrouvo, sikhavelas e nájesa po Rom, saves andas pesa.

„Ouva, khate sim, me sa dikhlem pe mure jákha, taj me kado šaj phenav angla šele Romen, taj t'avla pe kodo vi tejde šaj solaxárav!“ phenel palpále zurála vorba o tanouvo, savo Krísínako Rom-i ando pejrouvo.

„Paťav tuke! Kado bajo, kodolesa báro-j, hod' kodo Rom tumenca-j andi Románi Krísi!“ phendas o Maj Angluno Rom, taj paša kodo dikhelas pej Rom, sar te pušelas lendar le jákhenca, hod' so phenen pe kado bajo voun.

O jejkh Rom andá le las sáma taj phenel: „Kado bajo, so tertílinčas, čáčes báro-j, taj ande amáro Vlašiko puranimo inke či tertílinčas! Kado bajo si te dentij pe andej maj báre Rom! Me phenous, hod' te žal kado bajo anglaj Maj Bári Románi Krísi khate, ando báro fou-ro!“ phendas pesko feleleto ávri o Maj Phúro Rom andaj Rom, savo andej but Rom godáver sas, taj dentijas andi Maj Bári Románi Krísi.

„Vi me sim pe kodo!“ kezdzindas te vorbij o Maj Angluno Rom po Slováko. „Kadi Bári Krísi avla kado po savato, pa štáre d'ejzen! Me, kado phenou vi le žejnenge hod' t'aven pe kadi Maj Bári Krísi! Tumári búti, Romale, avla kodi, hod' phenena kodole Romeske so maj sigo, hod' te žanel pa kodo, kana avla leski meláli búti dentime, hod' t'avel pe kodo kísílime!“ phendas o Maj Angluno Rom. Kadala vorba vígzindas kado resad'imo. „Najisárav tumenge, Romale, ká avilan kado bajo, te phenen mange ávri!“

„Kodo šaj žanes, hod' phenasa leske pa kodo, muk kodi búti prej ame, keraśa kadejj, hod' t'avel po savato sa kísílime, pi bári krísi!“ phendas o Angluno Rom anda pejrouvo kava vorba, hod' intregi Rom, so khote sas, line sáma, hod' tordol pala peski vorba. Le Rom anda pejrouvo inke ek semo ášile ká le Rom te vorbin lenca, apal dine vast le Romenca, bešle ande penge motori taj line pe po drom te žan khejre. Kana avile khejre, phende sakoneske, kana avla i Vorba, taj phende vi le Romeske níposke, hod' voun te phenen leske, ke o Rom már nás khejre, ke gejas-tar ká peske phral ando áver gav.

So sas angla kado andej Romeski d'íz? O terno šávo peska dasa avile anda fouro maj sigo, ke o híro pa bajo, so pejas khejre, šunde ando fouro. I dej rojimasa avilas ávri andaj motoru taj xojjáríkan nášlas andi d'íz, ká rakhlas peska boura te bešel palaj mesáli. „Tu!“ Xuťildas le balendar taj kadejj cirdas la ávri pi udvara, ká šindas la andi phuv, már kamelas te márel la,

Róma poznali ako veľmi schopného a múdreho človeka, ktorý, keď niečo povedal, vždy si stál za tým, a ktorého si vážili a ctili.

„To je vážne obvinenie, ktoré od vás, drahí Rómovia, počúvam! Môžete svoje tvrdenie niečím alebo niekým dokázať?“ zväžnel najvyšší predstaviteľ Rómov Slovenska. Vyslovením tejto vety akoby vyzýval prítomných, aby predložili dôkazy.

„Samozrejme, že to môžeme dokázať! Svedok je tu prítomný!“ odpovedal predstaviteľ z osady, ukazujúc prstom na Róma, ktorý všetko videl.

„Áno, ja som to všetko videl na vlastné oči, ja to môžem dosvedčiť, a keď to bude potrebné, aj odprisahať!“ povedal rezolútne očitý svedok, ktorý bol tiež členom Rómskeho súdu v osade.

„Verím ti! Tento prípad je o to závažnejší, že sa jedná o Róma, ktorý spolu s vami zasaďá v Rómskom súde u vás v osade!“ povedal s vážnosťou najvyšší predstaviteľ, pozerajúc sa pritom na ostatných prítomných Rómov, akoby ich vyzýval k tomu, aby predložili svoje návrhy.

Prehovoril jeden z prítomných Rómov, ktorý mal povest' schopného a múdreho Róma a bol tiež členom Najvyššieho súdu: „Tento skutok je naozaj veľmi závažný, ba je až taký závažný, že v dejinách našich olaských Rómov nemá obdoby! Toto sa musí prerokovať na najvyššej republikovej úrovni! Navrhujem, aby zasadol Najvyšší súd olaských Rómov na Slovensku, a čo najrýchlejšie tu, v hlavnom meste!“

„Súhlasím!“ prehovoril najvyšší predstaviteľ olaských Rómov Slovenska. „Stanovujem termín zvolania Najvyššieho súdu na túto sobotu, teda o štyri dni! Ja oboznámim všetkých členov Najvyššieho súdu, aby sa na tomto zhromaždení zúčastnili! Vašou úlohou, milí Rómovia, bude, abyste tomu previnilcovi včas oznámili termín konania súdu, aby bol pripravený,“ povedal najvyšší predstaviteľ, akoby tým ukončil toto oficiálne stretnutie. „Ďakujem vám, milí Rómovia, že ste ma včas informovali o tomto hanebnom čine!“

„Spolaľni sa na nás, všetko včas zariadime, aby bolo všetko pripravené a súd mohol tento prípad začať objasňovať!“ odpovedal za všetkých osadníkov ich najvyšší predstaviteľ s výrazom, ktorým dostatočne všetkých presvedčil o pravdivosti jeho slov. Osadníci ešte chvíľu zostali v debate s prítomnými Rómami, potom sa so všetkými rozlúčili, sadli do auta a vydali sa na cestu domov. Doma potom všetkým dali na vedomie termín konania súdu a samozrejme to patrične oznámili aj rodine obvineného, aby mu dali vedieť, keďže on sa doma už nezdržoval. Odcestoval k svojim bratom do susednej dediny.

A čo sa dialo medzitým v dome obvineného? Syn sa v ten deň vrátil hneď domov, pretože tú hroznú správu sa dozvedeli už v meste. Uplakaná a utrápená matka vystúpila z auta a rozhnevaná vbehla do domu, kde našla svoju nevestu sedieť v kuchyni za stolom. „Ty jedna...!“ schmatla ju za vlasy a vytiahla ju na dvor, kde ju šmarila o zem. Už ju chcela začať biť,

kana gejlás ká peski romňi o terno šávo, savo kezďindas te márel la taj te kuškerel la. Pa paluno muradas la tejlé kadejj, hoď muklas pe lako šejro naďon cerra bal, taj kadejj bišadas la khejre, ká lako dad taj ká laki dej, hoď vou či trajija maj but kacavasa! I terni došáli romňi vi čáčes loukes kidelas pe khatar lengi ďíz ando gav felej, taj paša kodo dikhelas mindík pálale ando gindo, hoď cipija la lako Rom palpále.

„Gejlas-tar! Maj feder-i kadejj, muro šávo! Si inke dosta terne šeja, maj maladola tuke varesoski!“ phendas leski rovjárdi Dej, kana dikhlas, hoď i terni romňi xasajlas anglaj Rom, taj gejlás ando gav.

Le ďejs gejlé kadejj sigo, hoď le Rom či sáma či line, kana avilas o savato, o ďejs, kana trobujas t'avel i Maj Bári Románi Krísi, avilas o čáso, kana trobujas te žan ando báro fouro, ká kamelas te žal najejkh Rom, anda sako šarko ando them, ke kacavi Románi Krísi andej Vlašika Rom naj sako ďejs, taj bistoššan, sako jejkh Rom kivánči sas pe kodo, sar kacavi Krísi dentij pe, kana dentin la le maj báre Rom. Anglaj ďíz pi udvara le Maj Anglune Romeski kezďin te aven le Vlašika Rom, majnem anda intrego Slováko.

I vulica, ká tordolas i ďíz, loukes pherďol le bute motorendar, save sas anda bute founon „dekhatar i Dunera ži ká le Tatri“ taj pala kodo šaj las sáma, ká víďik le Vlašika Rom trajin, le Rom, sar avenas, kadejj denas ďejs, taj denas vast le Maj Phúre Rom, rakhenas penge thana, pej kísilime skamina páše, pašaj kísilime mesáli, ká sas le thana le Romenge, save trobunas te dentin andi Maj Bári Románi Krísi po Slováko taj save sas dopašestar már pherďi. Inke trobun te pherďon le dúj thana, save kísilime-j le dúje žejnenge, save bešenas maj dúr po Slováko. I Maj Bári Románi Krísi, ande kodi ejfta žejne-j, ejfta azír, hoď te na aven le hangura eďformán. Si te avel mindik eke hangosa, maj but hoď t'avel i Románi Krísi ávri po ítíliši. Ande kadi Maj Bári Románi Krísi, khote šutte-j le Rom, po dúj andaj sako vármeda po Slováko, taj o ejftato-j o Maj Angluno Rom po Slováko. Voun anel ávri i vorba, sar dentindas pe o bajo, taj pa kadi krísi náštik keravel khonik nejvi krísi, ke naj ká i Maj Bári Románi Krísi, kodi-j andej Vlašika Rom i maj fontoššo taj lako ítíliši sakone Vlašiko Romeske si te avel ánde lini.

Si vareso angla jejkh čáso pala mizmejri taj andi vulica avile dúj motora taj kodola bistoššan si le dúj Rom, so bešen maj dúr ando Slováko. Kana avena le Rom ávri andaj motora, sako jejkh Rom, so khote sas, pinžárde andej le Romen, pe save inke lešinas. But Rom khetánes denas penca vast taj denas ďejs, ke dolmut či dikhle pe taj vi azír, ke but žejne ando Nípo peren.

Kana avile le dúj Rom, dine ďejs taj vast le ávre žejnenca, save már bešenas palaj mesáli taj palaj dúj, trín vorbi, so vorbinde, kezďindas te vorbij o Maj Angluno Rom po Slováko. Kana uštílas opre palaj mesáli te vorbij, taj kana dikhlas, keťti Rom maladíle khetánes pe leski udvara, gindosajlas andej pe, hoď keťti but Rom-i tela lesko vast. (Šaj phenav hoď ma-

keď k svojej žene pristúpil jej muž a začal ju biť hlava nehlava, pričom ju častoval rôznymi nadávkami. Nakoniec jej pred všetkými prítomnými ostrihal vlasy tak, že jej na hlave nezostalo skoro nič a takto ju s nadávkami vyprevadil z dvora, aby odišla k svojim rodičom, že on s takou už nechce žiť. Mladá sa previnilo naozaj pomalým krokom poberala preč od ich domu, smerom do dediny, pričom sa sem tam obrátila, či si to náhodou mladý Róm nerozmyslel a nezavola ju späť.

„Odišla. Je to lepšie tak, syn môj! Veď na svete je ešte dosť rómskych dievčat, určite sa pre teba nejaká nájde!“ prehovorila rozplakaná matka, keď videla, že ich bývalá nevesta zmizla všetkým Rómom z dohľadu.

Čas plynul tak rýchlo, že sa ani nenazdali, a deň, keď sa mal konať Najvyšší rómsky súd, bol zrazu tu. Bol čas uberať sa smerom k hlavnému mestu, kam sa zberali Rómovia zo všetkých kútov republiky. Súd takého rangu sa v komunite olaských Rómov nekoná každý deň a každý bol zvedavý, ako súd na takej úrovni vlastne prebieha.

Na dvore pred domom najvyššieho predstaviteľa sa začínajú zhromažďovať olaskí Rómovia z celého Slovenska. Ulica, na ktorej dom stojí, sa pomaly zaplňuje od množstva zaparkovaných áut rôznych poznávacích značiek „od Dunaja k Tatrám“ a podľa nich môžeme rozpoznať, kde všade na Slovensku olaskí Rómovia žijú. Rómovia ako prichádzajú, tak sa navzájom zvitávajú a pozdravujú. Tí starší si nachádzajú svoje miesta v blízkosti stola, kde sú pripravené miesta pre členov Najvyššieho súdu, a ktoré sú z poloviny už zaplnené. Chýba ešte obsadiť dve prázdne miesta, ktoré sú pripravené pre zástupcov z východného Slovenska. Najvyšší rómsky súd sa skladá zo siedmich členov. Nepárne číslo preto, aby neprišlo k vyrovnanému stavu pri hlasovaní, vždy musí byť o hlas viac, aby súd dospel k záverečnému verdiktu. Zastúpenie v ňom majú všetky regióny Slovenska, zhodne po dvoch členoch, a siedmy je najvyšší predstaviteľ olaských Rómov Slovenska s právom vynášať verdikt, ktorý je pre všetkých Rómov konečný a nie je možné sa proti takému rozsudku odvolať, pretože už niet kam, nakoľko Najvyšší súd je v komunite olaských Rómov najvyššou inštanciou.

Je niečo pred trinástou hodinou, keď sa na ulici objavia ďalšie dve autá. Ich poznávacie značky prezrádzajú, že prichádzajú z východu krajiny. Pri pohľade na vystupujúcich Rómov ostatní spoznávajú, že sú to tí, na ktorých tak netrpezlivo čakali. Rómovia sa zvitávajú a pozdravujú navzájom, pretože sa dávno nevideli, a pretože ich spájajú aj rodinné, alebo príbuzenské putá.

Po zvítaní sa dvoch prichádzajúcich Rómov s ostatnými, už sediacimi členmi súdu a po pár vymenených vzájomných otázkach a názoroch, prehovoril najvyšší predstaviteľ olaských Rómov. Keď vstal spoza stola a uvidel, koľko Rómov sa zhromaždilo, uvedomil si, že je vodcom obrovskej masy. (Môžem povedať, že tu bolo prítomných asi tisíc Rómov, ktorí sa prišli

lad'ile khetánes valami ezero žejne, save avile te dikhen taj te šunen, sar žala kadi krísi). Kezdindas te vorbij: „Šaj ejrtón Romale! Najisárav tumenge, ká avilan keťťi but Rom pe kadi románi krísi! Kacave žejne, save ad'ejš dentina kado bajo, inke pe krísa či malad'ile, taj akánik avla kado leg anglunes. Kadi románi krísi kharadem azír, ke tertílindas kacavo bajo, savo ando romimo inke či pejlas! Azír si te phušav, ko vazdavel i vorba?“

Andaj Rom, so keril tordónas, šund'ilas hangoššan: „Ame! Le Rom anda pejrouvo!“ Apal avilas páše pašaj krísínake Rom o Angluno Rom anda pejrouvo, savo vorbijas andá le.

„Kana kadejj-i, naj musaj te šuven tejjle či soske louve, i románi krísi dentija pe vi kadejj azír, ke tume le Rom anda pejrouvo vazdaven kadi vorba!“ Vígzindas peski vorba o Maj Angluno Rom (Voun vorbija már feri atunči, t'avla ávri identime vorba) taj bešlas tejjle pe pesko than palaj mesáli.

Khoutar vazdas pe opre áver Rom, savo trobuj akánik te mangel pi vorba le Romen, save vazdaven i vorba, hod' te kezdin te vorbin. „T'aven baxtále le rom, so khate-j! Mangav opre kadale paťivále Romes anda pejrouvo, hod' te kezdiť te vorbij, mír taj anda sos vazdaven i vorba pe kodo Rom,“ šaj vígzindas peski vorba la krísínako Rom taj bešlas tejjle pe pesko than.

„T'aven baxtále Romale! Vazdavas kadi vorba pe kodo Rom azír, mivel nađon bári meláli búťi kerdas taj andas kodolesa ando lažavo na feri peske čaládos taj le nípos, halem andas o lažavo vi prej ame, pej Rom, so lesa bešas taj trajinas ando pejrouvo, taj paša kodo vi pej krísínake Rom, ke amenca khetánes dentijas i krísi!“

„Če meláli búťi kerdas?“ šund'ilas o báro cípimo le Romendar, so khote sas.

„Kodi maj žungáli!“ vorbindas maj dúr o Rom anda pejrouvo. „Kamlas peska boura! Taj ame, le Rom anda pejrouvo, kamas hod' t'avel anda kado so maj zuráles ítílime! Prej tume-j, pe la Krísínake Rom, hod' kadi meláli búťi te dentin taj te ítílin. Amári Vorba šaj „támastinas“, khate-j amenca o tanouvo, savo sa dikhlas taj kísílime-j vi pe kodo, hod' vi pi solax te žal!“ Pala peski vorba gejjlas palpále maškar le Rom anda pejrouvo. I solax andej Vlašika Rom, kodi nađon bári-j, ke i solax žal angla svunto Dejľ, po kípó, taj la solaxasa del pe ande le svuntone Dejvleske vast. Te si i solax bangi, atunči o Dejľ sikavel kacave manušeske. Te si pale i solax čáči, o Dejľ atunči kacaves čáčárel taj žutij leske. Ko žal pi solax, kodo manuš si te rakhel andej pe dosta zour kadejj te kerel.

Pale vazdas pe palaj mesáli opre la krísínako Rom taj kezdindas te vorbij: „Najisárav tuke pa ři vorba, nađon láši sas, taj la Krísínake Rom bistoššan mišto šunde ávri sako jekh álav anda ři vorba! Khate-j kodo Rom, pa savo žal ad'ejš i vorba?“

Andaj motora avel ávri o Rom, savo kerdas i meláli búťi, taj anda savi malad'ilas kadi románi krísi. O došálo Rom pej anglune vorbi nás maškar le Rom, feder ášilas te bešel andi motora peske phralenca, hod' te na šunel le Romendar, so khote sas, o but prasamo taj o lažavo,

pozrieť alebo vypočuť, ako bude tento súd prebiehať). Konečne sa ujal slova: „Vážení prítomní, Rómovia! Ďakujem vám, že ste sa v tak hojnom počte zišli na dnešnom rómskom súde. V takomto zložení sa tento súd schádza prakticky po prvýkrát! Zvolal som ho preto, lebo si to situácia nevyhnutne vyžaduje, nakoľko sa stal skutok, ktorý v dejinách našich olaských Rómov nemá obdoby! Preto sa pýtam, kto vznáša obžalobu?“

Z hlúčika dokola zhromaždených Rómov sa zborovo ozvalo: „My! Rómovia z osady!“ Potom z neho predstúpil pred rómsky súd ich predstaviteľ, ktorý nateraz vystupuje ako ich hovorca.

„Keď je tak, nemusíte skladať žiadnu kauciu, súd prebehne i bez nej, nakoľko ste sa vy, Rómovia žijúci v osade, tak rozhodli konať!“ ukončil svoju úvodnú a nadlho i poslednú reč (k slovu sa dostane až na záver) a posadil sa za stôl na svoje miesto.

Vstal iný Róm, ktorý mal za úlohu vyzvať žalujúcu stranu, aby sa k danej veci vyjadrila. „Budte pozdravení, všetci prítomní Rómovia! Vyzývam tu prítomného Róma z osady, aby nám objasnil, prečo a z akého dôvodu žalujú toho Róma, prosím, máte možnosť pred všetkými to povedať!“

„Žalujeme toho Róma preto, lebo sa dopustil hrozného zločinu. Svojím konaním priviedol veľkú hanbu nielen na svoju rodinu, ale i na nás Rómov, ktorí spolu s ním žijeme v jednej osade, a dokonca privodil hanbu aj na Rómov, ktorí zasadali spolu s ním do rómskeho súdu v mieste, kde žijeme!“

„A akého hanebného zločinu sa dopustil?“ ozvalo sa zborovo z davu prítomných Rómov.

„Toho najohavnejšieho!“ pokračoval Róm z osady. „Zneuctil svoju nevestu! A my chceme, aby bol za to odsúdený tým najvyšším možným trestom! Je na vás, Rómov z Najvyššieho súdu, aby ste tento hanebný skutok náležite posúdili! Svoju žalobu môžeme aj dokázať. Je tu medzi nami svedok, ktorý všetko videl a je pripravený svoje tvrdenie podložiť prisahou!“ Hovorca sa po svojom výstupe vzdialil z blízkosti stola rómskeho súdu a zaradil sa naspäť medzi svojich. Prisaha je u olaských Rómov posvätný akt, kde sa pred obrazom alebo krížom Ježiša Krista prisahou odovzdáva osud do rúk Najvyššieho Pána. Ak človek prisahá krivo, Boh ho za to určite potrestá. Ak je však prisaha pravá, tak ho Boh osvieti a bude mu na pomoci. Kto sa k prisaha podujme, má v sebe nájsť i odvahu tak konať.

Zo svojho miesta sa opäť zdvihol člen rómskeho súdu: „Ďakujem ti za tvoju reč, bola dosť presvedčivá a členovia Najvyššieho súdu určite zväžia každé tvoje prednesené slovo! Nachádza sa tu medzi vami ten Róm, proti ktorému bola vznesená obžaloba?“

Z osobného auta vystupuje páchatel ohavného činu. Počas úvodnej reči radšej zostal sedieť v aute spolu so svojimi bratmi, aby nemusel počuť posmešky, ktoré by určite zazneli počas jeho stálej prítomnosti. Pomalým krokom sa približoval k vrátam, ktoré viedli na dvor,

savo kerdoun andá les, t'áviloun maškar le. Louke lípišenca avelas páše pašaj kaputa, savi anelas les pi bári udvara, taj ande lesko gindo avelas kodo, hoď žal neki peske šinajimaske. Anglá leste kerenas leske le Rom o drom, save dikhenas prej leste, taj sakoneske ando gindo sas feri jejkh, avla MAGERDO, taj le Rom náštík dikhena apal prej leste taj sako lažavo taj prasamo kerna andá leste. Lesko drom sakone lípišesa maj skurto-j, páše-j taj páše-j khatar pesko šinajimo, taj pa'k cerra avla páše pašaj krísínake Rom, save pa'k cerra anna ávri o dentimo, pa leski meláli búti. Kana páše sas, tord'ilas taj das d'ejš. „T'aven baxtále!“

Kodo perco, khonik andaj Rom či las ánde leski vorba taj khonik či das les palpále feleleto. „Žanes, anda sos vazdine prej tu le Rom, so tusa trajin ando pejrouvo? Šaj boldes lengi vorba varesosa ávri? Te si, vorbin. Te na, naj atunči ma vorbin!“

Pala kadi vorba šaj vorbindoun o došálo Rom. De nás pe sos vorbij, hoď te boldel ávri le Romengi vorba taj o bajo so kerdas. „Dikhen, Romale, čáčo-j kodo prej les, kerdas i meláli búti!“ phendas i vorba la krísínako Rom taj kodolasa phendas vi kodo, hoď došálo-j anda kodo so kerdas. „Akánik dav perdal i vorba ká o Angluno Rom po Slováko!“ La krísínako Rom bešlas tejle pe pesko than, peski búti már vígzindas.

Palaj mesáli uštílas opre o Angluno Rom, savo kezdiť i fontoššo vorba taj savo anel ávri o dentimo a romána Krísako.

„Dejvlesa rakhav tume Romale! T'aven sáste taj baxtále! Ávilas o čáso pe kodo, hoď anav ávri o dentimo, savo andas ávri i Maj Bári Románi Krísi po Slováko, taj savo pasolij ande kacave bajoste, taj anda savo kado Rom ňegija! Kadi románi krísi taj lake žejne či na naj musaj te žan ando šusogouvo, ke o bajo ávri-j taj meg-i!“ Las tejle pa šejro o kolopo taj boldel pe ká o došálo Rom. „Šun ávri ťo ítílimo! Anda kodo, ká kamlan ťa boura, sosa kerdan bári meláli búti, savi šaj kerel ek Vlašiko Rom, taj kacavo bajo, ando puranimo taj ando romimo naj les than! Anda kad'i meláli búti MAGERDO sal andaj Vlašika Rom! Č'avla tu či soski páťiv, savi si le Vlašikone Romen. Khonik naj slobodo te vorbij tusa, feri ťo maj páše nípo! Šaj vorbij tusa ťi romňi, ťo šávo, ťe phral taj ťe pheňa taj lengo maj páše Nípo. Náštík žas či pe soske mulatšágoste, či pe bijaves vad' keretšígos, pe páťiva, taj či pe soske resad'imas, ká maladona le Rom! Náštík žas či pe verrastášes, te na č'ando nípo! Č'andej kirčimi naj slobodno te žas, ká avna le Rom! Náštík pásosa khote, ká pi vulica maladona le Rom! Ko andaj Rom tusa pášolas vad' vorbijas vad' pelas tusa, kodo Rom šaj žanel, hoď vi voun ánde perla ando MAGERIMO andaj Rom! Les ánde kadi vorba taj ášos pej Romengi vorba, so šutte le Rom prej tu?“ phušlas le došále Romestar, kana phendas ávri lesko ítíliši.

„Ouva, ánde lav la!“ Tejle šejresa las ánde le Romengi vorba.

„Aďejšártul, ando MAGERIMO sal!“ phendas le Romengo vezetejvo taj pa'k cerra kezindas te fejzij ávri maj dúr kado bínťetiši. „Anda kado MAGERIMO šaj les tu vi ávri,

uvedomujúc si, že kráča v ústrety svojmu ortieľu. Pred ním sa otváral koridor, ktorý mu vytvorili prítomní Rómovia. Upierali na neho svoj zrak a v duchu každému určite napadlo, že bude VYHOSTENÝ z komunity olaských Rómov, že bude u všetkých Rómov v nemilosti. Jeho cesta sa každým krokom kráti, je bližšie a bližšie svojmu osudu a nakoniec sa ocitne pred Najvyšším súdom. Zastane a pozdraví ich. „Buďte pozdravení!“

V danej chvíli nikoho z prítomných jeho pozdrav nezaujímal, ani mu nikto neodpovedal. „Si si vedomý obvinenia, ktoré tu vzniesli Rómovia, žijúci spolu s tebou v osade? Máš nejaké argumenty, ktorými by si chcel vyvrátiť ich tvrdenie? Ak áno, tak vrav, ak nemáš, tak mlč!“

Po tejto reči mal obvinený možnosť prehovoriť. Nemal však čím argumentovať a vyvrátiť to, čo skutočne vykonal. „Vidíte Rómovia, je to pravda, on ten hanebný čin naozaj vykonal!“ prehovoril člen súdu na znak toho, že obvinený Róm skutok naozaj spáchal. „Teraz odovzdávam slovo najvyššiemu predstaviteľovi olaských Rómov Slovenska!“ Člen súdu sa posadil na svoje miesto, pretože jeho úloha sa práve skončila.

Spzo stola vstal najvyšší predstaviteľ Rómov, ktorý zahajuje poslednú fázu súdu vynešením verdiktu.

„V mene Boha Vás pozdravujem, Rómovia! Buďte zdraví a šťastní! Je čas, aby som vyniesol rozsudok, ktorý bude adekvátny skutku, ktorý obžalovaný vykonal a za ktorý poniesie plnú zodpovednosť! Tento súd sa ani nemusí odoberať k porade, pretože prípad je jasný!“ Sňal z hlavy klobúk a obrátil sa k obžalovanému. „Vypočuj si svoj rozsudok! Za to, že si zneuctil svoju nevestu, čím si sa dopustil najhanebnejšieho zločinu, aký môže olaský Róm urobiť a aký nemá v našich dejinách obdoby, VYHOSTUJEM ťa z komunity nás, olaských Rómov! Budeš zbavený všetkých práv a slobôd, ktoré môže olaský Róm užívať. Okrem tvojej najbližšej rodiny s tebou nesmie nikto prehovoriť. Hovoriť s tebou môže iba tvoja žena, syn, tvoji bratia a sestry a samozrejme ich najbližšia rodina. Nebudeš sa môcť zúčastňovať na žiadnych slávnostných príležitostiach, či už na svadbe, krstínach, oslavách a rôznych zhromaždeniach Rómov. Nesmieš sa zúčastňovať ani pri vartovaní, samozrejme ak sa to nebude týkať tvojej rodiny. Nesmieš navštevovať ani pohostinstvá a reštaurácie tam, kde sa budú nachádzať Rómovia. Nebudeš môcť sa priblížiť ani byť v blízkosti tých, ktorí sa náhodne budú rozprávať na ulici. Kto by niektorý z týchto bodov porušil, sám riskuje, že padne do nemilosti a bude tiež VYHOSTENÝ! Prijímaš tento trest a s ním i všetky obmedzenia?“ spýtal sa odsúdeného najvyšší predstaviteľ.

„Áno, prijímam!“ so sklonenou hlavou sa podriadil vôli Najvyššieho súdu.

„Od tejto chvíle si VYHOSTENÝ!“ povedal najvyšší predstaviteľ všetkých Rómov Slovenska a po chvíli pokračoval s výkladom Rómskeho nepísaného zákona: „Z trestu sa však môžeš i VYKÚPIŤ, a to sumou, ktorú ti určím ja. Z tohoto trestu ťa nikto iný nemá právo

taj kodo feri pej louve, save šaj šuvav feri me, ke me šuttem tu ando MAGERIMO, taj áver khonik nášťik lel tu ávri feri me! Akánik már šaj žas-tar, taj ma bister pe kodo, hod' o romimo si te ikres vi tu ánde!“ phendas o Angluno Rom. Kodolesa le Romenge das jelentíši, hod' i románi krísi vígzime-j. Taj vi kadejj sas but Rom, kodo line sáma, taj loukes kidenas pe paj udvara, ká i kaputa, pi vulica, ká sas kísílime lenge „grast“ ande lenge motora. Inke palune čumidimátura, dine vast le níponca vad' le pinžárdenca, bešle ande penge motora, taj már loukes xasajvenas anda díkhimo le bute Romengo, save gejlé paša lenge motora lenca.

I udvara loukes šúšolas, ášile khote inke la krísinake Rom penge manušenca, saven o Maj Angluno Rom po Slováko khardas pi páťiv, ke le žejnencia andaj Maj Bári Románi Krísi či resle pe sako d'ejs, azír si te del le páťiv.

Kadi Maj Bári Krísi čáčes sas taj o bajo, vouj kodo čáčes pejlás. Kodo došálo Rom apal áver d'ejs ávri las pe taj poťindas pa kodo bajo ek milijomo, ke barválo sas taj bírindas kodola louve te šuvel khetánes. Lesko šávo las peske ávra terňa romňa, savasa apal bešelás taj trajijas lende ká lako dad taj ká laki dej. Leski dej ášilas peske Romesa, ke paťiváli Romňi sas, taj víďik kacavi kamelas t'ášol!

Le Vlašika Rom naďon kamen i slobodija, ke bi kodolako nášťik vezetinas o romimo taj či na avnas kodola, so si akáňik, Vlašika Rom! Po paluno kamav te phenav, hod' kado bín-tetíši, hod' kado vi akánik-i andej Vlašika Rom, taj le Rom naďon daran kodolestar! Le Vlašika Rom kadala ikren ži ad'ejs penge sokáša, save ikren le ando romimo!

oslobodiť, iba ja, kto ťa do neho uvrhol. Iba ja ťa z neho môžem oslobodiť! Teraz už môžeš odísť a nezabudni, že zákon musíš dodržať!“ Tím dával nepriamo všetkým na známosť, že Rómsky súd je práve skončený. A tak aj bolo, veľa Rómov to pochopilo a pomaly sa začali uberať z dvora k vrátam a na ulicu, kde mali pripravených svojich tátošov, samozrejme tých pod kapotou. Posledné objatie či stisky rúk s príbuznými či známymi, nasadnutie a pomaly sa strácali z dohľadu tých, čo ich vyprevádzali.

Dvor sa pomaličky vyprázdňoval, zostali ešte členovia Najvyššieho súdu so svojím sprievodom, pre ktorých najvyšší predstaviteľ Rómov pripravil pohostenie. S členmi Rómskeho súdu sa nestretáva každý deň, a preto si ich musí uctiť.

Tento Najvyšší rómsky súd sa skutočne konal a skutočne sa stal aj prípad, ktorý prejednával. Potrestaný Róm sa napokon zo svojho trestu vykúpil, hneď na druhý deň. „Daň“ predstavovalo rovných milión korún, pretože bol solventný a mohol si takú sumu dovoliť. Jeho žena zostala s ním, pretože mu bola vernou a poctivou manželkou. Jeho syn si vzal inú mladú ženu, s ktorou býval a žil u jej rodičov.

Najvyšší trest funguje dodnes a je pre olaských Rómov mementom. Sú jedinou rómskou komunitou, ktorá si pestuje a nadovšetko ctí svoje zvyky a tradície a svoje nepísané zákony, ktoré sú pre nich podstatou ich bytia, ich Rómstva! Nadovšetko milujú slobodu. Bez nej by nemohli byť nositeľmi Rómstva a nemohli by byť tým, čím sú, olaskými Rómami!

— Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky

*Na konci roku 2008 vydalo nakladatelství Argo ve spolupráci se sdružením Romano džaniben v pořadí již druhou publikaci v rámci mezinárodního projektu Romani Library zaměřeného na překlady děl romských autorů do majoritních jazyků spolupracujících zemí. Tentokrát se jedná o knihu rakouské spisovatelky a výtvarnice Ceiji Stojky (nar. 1933) *Wir leben in Verborgenen* (Žijeme ve skrytu), která v Rakousku vyšla v roce 1988 a okamžitě vzbudila velký ohlas.¹ Českého překladu se ujala renomovaná překladatelka, paní Jana Zoubková. Kniha navíc čtenáře seznamuje i s neobyčejně silnou výtvarnou tvorbou Ceiji Stojky – jako ilustrace byly ke knize použity reprodukce jejích obrazů. Na následujících stránkách necháváme čtenáře Romano džaniben do knihy alespoň nahlédnout – prostřednictvím úryvků z Ceijina vyprávění pokrývajících všechna čtyři v knize popisovaná období: tedy život tehdy těsně desetileté Ceiji a její rodiny v předválečné Vídni, jejich cestu skrze nacistické tábory Osvětim, Ravensbrück, Bergen-Belsen a návrat zpět a alespoň částečné shledání v těsně poválečné Vídni. Součástí knihy je i obsáhlý rozhovor editorky německého originálu, Karin Berger, s Ceijou, ze kterého vybíráme alespoň tu část, která se tragického tématu holocaustu Romů dotýká z poněkud jiné – bohužel neméně bolestné – stránky: týká se uznání a odškodňování spáchaných křivd.*

Je tohle celý svět?

V roce 1939 mohli ještě Romové kočovat s vozy a koňmi po Rakousku. Mojí mámě bylo tenkrát třicet tři let a tátovi taky. Bylo nás šest dětí, nejstarší sestre Mici bylo právě třináct, další po ní byla Katy, té bylo dvanáct, po ní následovali dva bratři, desetiletý Hansi a osmiletý Karli, a našemu nejmladšímu bratříčkovi Ossimu byly tři roky, no a mně, Ceije, bylo šest. Rodiče jsme měli moc rádi a mezi námi sourozenci to bylo taky tak. Samozřejmě jsme taky museli, ať

1 Viz též anotace tohoto a dalšího románu Ceiji Stojky v RDŽ 3/1995 a 4/1995. V roce 2003 byl též na stránkách RDŽ uveřejněn obsáhlý rozhovor (jeho součástí je i obsáhlá obrazová příloha), který s Ceijou Stojkou pro RDŽ vedl Mozes Heinschink (viz RDŽ jevend 2003, s. 167-185).

jsme byli kdekoliv, chodit do školy. Vzpomínám si ještě na den, kdy jsem byla poprvé ve škole, odvedl mě tam můj táta Wackar. Byla jsem hrozně pyšná.

Tehdy v roce 1939 jsme byli někde ve Štýrsku, když se naši lidé dozvěděli, že už nesmíme kočovat. Bylo to pro nás čím dál horší, a tak se táta nakonec rozhodl, že půjdeme do Vídně. Řekl, že má ve Vídni dobrého známého, že podniká v povoznictví a že má velký dvůr. Snad bychom u něj mohli odstavit naše vozy a nějakou dobu tam žít. A tak jsme jeli do Vídně, do 16. okresu, do ulice Paletzgasse za panem Sprachem. Ten pán nás přijal srdečně, ale otci řekl: „Karle, ten váš obytný vůz je moc nápadný, musíš ho přestavět, aby vypadal jako dřevěný domek.“ To se taky stalo. My děti jsme zase chodily do školy a moje nejstarší sestra do práce do papírny. Ossi, náš nejmladší bratříček, byl s naší mámou Sidi. Ve velkém dvoře u pana Sprachy žili v malém domku ještě manželé Bröselovi. Sami děti neměli, ale nás měli moc rádi. Chovali králíky a Ossi a já jsme často chodili s paní Bröselovou k rybníku natrhat pro králíky čerstvou travu. Po práci jsme vždycky dostali dobrou svačinu.

...

Jednoho dne si pro našeho tátu Karla Wackara Horvatha přišlo k nám na dvůr gestapo. Gestapáci přijeli v malém autě a tátu nacpali dovnitř. My děti jsme stály a brečely, že odvázejí tátu. Ještě jednou nám zamával, potom auto odjelo. Bylo to v roce 1941 a z toho dne mám na tátu poslední vzpomínku. Nikdy jsme ho už neviděli. A nám dětem teď zakázali chodit do školy. Gestapo postavilo kolem dokola našeho dřevěného domku španělskou mříž a zakázali nám, abychom chodili za ni. A tak jsme Osvětim pocítili už na svobodě.

Máma našeho táty bydlela ještě s námi a občas se vykradla ven, aby sehnala chleba, protože my děti jsme měly hlad. Jednoho dne jsme na babičku čekali marně. Chytili ji i s babičkou a dědou z matčiny strany a odvezli do Lodže. Tam ji zabili a hned zahrabali. Dodnes nikdo nezjistil, kde se to stalo.

Esesáci dělali často velké razie. Vymáčkli naše malé dveře, vytáhli nás z postele a svítili nám baterkami do obličejů. Bylo to stále nesnesitelnější. Majitelé pozemku nám pomáhali, jak jen mohli. Paní Sprachová a paní Bröselová nás schovávali a brali nás v ochranu, ale pak už ani oni nemohli nic dělat. Naše máma řekla: „Dnes by zase mohli dělat velkou razii. Dobře mě poslouchejte, půjdeme do Kongresového parku a schováme se tam pod listím, tak si ne-

| Obálka knihy *Žijeme ve skrytu*
s použitím obrazu Ceiji Stojky
O trajo a phuvako |
Život v přírodě (2004) |

svlíkejte šaty.“ Tak jsme se ještě schovávali, aby nás nenašli, ale netrvalo to dlouho a měli jsme velký strach.

Moje sestra Katy měla přítele, Fritze Karaseka, a ten měl moc hodnou mámu. Oba nám pomáhali se skrývat. Ale někdo je už varoval a řekl jim, že to je hanobení rasy, když se stýkají s Cikánkou. Karasekovi sami to taky neměli lehké. Fritz přesto vytrval. Jednou pozdě večer odešla máma s mými sourozenci k mé kmotře Ceije do Odoakergasse, kmotra tam měla přízemní domek. Katy a já jsme šly za Fritzem. Ani on už nevěděl, jak by nás mohl skrýt. Vzpomněl si na jednu hospodu, kde bychom mohli nějakou dobu přečkat, a objednal nám smažené grundle a chleba. Ale ani tady jsme se nemohli dlouho zdržet, a tak jsme nakonec šli do Kongresového parku. Tihle lidé se nám snažili pořád pomáhat, ale brzy už nemohli udělat vůbec nic. A stalo se, k čemu jednou dojít muselo – zatkli mou sestru Katy.

Teď už jsme nebyli v bezpečí nikde, nikdo se nám už neodvažoval pomáhat. Tak jsme byli zalezlí v našem dřevěném domečku nebo v Kongresovém parku. Máma se někdy vyplížila ven a přinesla nám chleba a mléko a naše hodná paní Bröselová někdy potajmu přišla k naší mříži a hodila nám králíka. Nosila nám taky pitnou vodu. Paní Bröselová byla opravdu moc dobrý člověk. Řekla mámě, že na konci naší ulice stojí polní kuchyně a lidi si tam můžou jít pro jídlo. Máma měla veliký strach a řekla, že Cikáni tam jídlo určitě nedostanou. Rychle jsem si narazila čepici na hlavu, popadla hrnec a šla na konec naší ulice. Bylo tam moc a moc lidí a všichni se tlačili k té pojízdné kuchyni. V tom návalu jsem taky dostala plný hrnec jídla, a tak jsme zase přežili jeden den.

Jednoho dne máma dostala dopis. Listonoš říkal, že je z Dachau. Tvářil se smutně, protože zhruba věděl, jaká zpráva v tom dopise je, a hned spěchal pryč. Mámě ten dopis přečetla paní Sprachová.

Zpráva o tátově smrti byla strašlivá. Celé dny jsme byli všichni tak omráčení, že to ani nedokážu popsat. Smrt našeho táty jsme nikdy nepřekonali. Máma se snažila získat z Dachau urnu s popelem. Konečně dosáhla toho, že jí urnu poslali poštou. Vzala ji do rukou, zatřásla jí a volala: „*Wackar, ande san tu kathe?*“ (Wackare, jsi tam?) Urna se otevřela a vypadlo z ní pár kostí. Máma si ušila malou taštičku a kosti do ní uložila. Potom si ji pověsila kolem krku.

...

V roce 1943 k nám do ulice Paletzgasse přišlo gestapo. V šest hodin ráno vymáčkli malé dveře našeho domku. Svítili obrovskými baterkami a na nás, děti, křičeli: „Pohyb, pohyb, všichni vstávat! Kde máte matku? Snad se neschovává! Tak honem, vyklopte, kde je!“ Bratr jim musel říct, kde máma je. Měli jsme veliký strach. Dva esesáci odjeli do Odoakergasse a přivezli mámu a taky tři vnuky mojí kmotry. Když k nám všichni dorazili, slyšela jsem, jak máma gestapáky úpěnlivě prosí: „Prosím vás, dneska ve dvanáct má otec mých dětí pohřeb, na Ústředním

hřbitově. Prosím vás, dovolte nám, ať se s ním rozloučíme.“ Esesáci jen řekli: „Kam bysme to přišli! Okamžitě si sbalte to nejnnutnější, stejně se zas brzy vrátíte domů, tak toho moc nepotřebujete.“ Tak nás nastrkali na zelené otevřené auto. Tři vnoučci mojí kmotry seděli a hrůzou se celí třáslí, bylo jim teprve pět, čtyři a tři roky. Všichni jsme se třáslí strachy. Odvezli nás do Roßauerlande, do vězení. Ti malí brečeli, nebyli jsme ani pořádně oblečení.

Nedokázala bych tohle vyprávět podruhé, protože teď ve vzpomínkách prožívám všechno znovu, jako by se to stalo včera. Kdybych dokázala vypsát všechno, na co myslím, byla by to nekonečná kniha utrpení. Ale moje myšlenky utíkají rychleji, než to ruka stihne napsat na papír.

* * *

...

Bratr Karli pracoval v kantýně, musel esesmanům čistit holínky a taky všechno ostatní. Jednou jeden esesák prohlásil, že mu Karli ukradl kus mýdla, což vůbec nebyla pravda. Karliho, Mici a Hansiho odvedli, Karli dostal pětasedmdesát ran býkovcem přes záda a přes hlavu, Hansi třicet ran a Mici pětadvacet. Jako dobytek je pak hodili zpátky na blok. Starala jsem se o bratříčka Karliho, měl na těle tři centimetry silnou vrstvu hnisu a krve. Díkybohu se z nemocničního bloku vrátila i máma, už jsme nebyli tak sami. Ale potom musel do toho strašlivého bloku náš miláček Ossi, měl břišní tyfus, bylo mu tak zle, že nemohl ani stát. Jednou jsem se potajmu vkradla do nemocničního baráku, plížila jsem se od jedné kóje ke druhé, až jsem došla k němu. Konečně jsem ho našla. Plakali jsme a tiskli se k sobě. Lehla jsem si k němu, protože nikdo nesměl vidět, že jsem tam, to by se mnou dopadlo moc špatně. Mluvili jsme spolu velmi vroucně, řekla jsem našemu malinkému: „Ossi, brzy už budeme smět domů a potom se hned vydáme do Kongresových lázní. Těšíš se?“ Odpověděl mi: „Jen se na mě podívej, já už se domů určitě nedostanu.“ A potom ještě řekl: „Až se vrátíš domů, viď, že si na mě vzpomeneš?“ O dva dny později můj malý bratříček zemřel, bylo mu sedm let.

Jednou brzy ráno přišli dva esesáci a dva kápoové a řekli: „Okamžitě nastoupit, jde se do umývárny. Nechcete tady přece v té špíně shnít!“ Došli jsme do umývárny, byla v jednom velkém baráku. Esesáci nevyšli ven, jen si stoupili stranou. Stáli s rozkročenýma nohama a s cigaretou v puse. Bavili se tím. Občas někomu nastavili nohu a pak ho ještě nakopli. Potom přistoupil jeden k mámě a řekl: „Ty zrůdo, co to máš na krku?“ Strhl jí taštičku s tátovými kostmi a hodil ji do odtoku. Potom ji udeřil do obličeje. Na utření jsme měli jen svoje šaty.

* * *

...

Na železniční stanici stály ženy v uniformách, uniformy byly hnědozelené, na ramenou měly hvězdičky a různé červené a žluté proužky, v rukou držely gumové obušky. Holínky se jim v nažloutlém světle leskly a vrzaly. Nebyly to, bože chraň, nijak laskavé ženy. Převzaly velení a už křičely: „Nastoupit, pohyb, pohyb!“ Všichni z vlaku jsme vystoupili ven. Osvětlení bylo dost pochmurné. Nemuseli jsme jít moc daleko, za chvíli jsme procházeli bránou. Byl to ženský tábor Ravensbrück. Pochodovali jsme, už se úplně setmělo, procházeli jsme kolem menších baráků, nebyly tak velké jako v Osvětimi. Některé byly světle zelené. Máma zkusila zavolat jména, její setry Grete a Hilli byly totiž taky v tomhle lágru. Ale hned dostala ránu obuškem a zmlkla.

...

Odvedli nás do baráku. Nebyl prázdný, byly tam už jiné ženy. Všude patrové palandy, velmi široké, na každou se musely vejít dvě rodiny. Já, Katy, máma, Chiwe, Burli a Rupa jsme si vylezli úplně nahoru. Jedna věc nás udivila. Měli jsme opravdové polštáře a povlečené deky, povlaky měly modrobílé kostičkovaný vzorek. To pro nás bylo něco úplně nového. Nesměli jsme spolu mluvit, ale hladili jsme se po ruku. Dozorkyně už byla netrpělivá, bylo dost pozdě. Řekla: „Pohyb, všichni na palandy a ticho, rozuměli jste?“ Slabé světlo zhaslo, jen venku nad vchodem do baráku slabě svítila lampa. Když dozorkyně odešla z bloku, přišla k nám neznámá žena a zeptala se mámy: „Odkud jste? Neznáš mou matku, taky byla v Osvětimi.“ Potom pokračovala: „Dozorkyně tady jsou horší než esesáci, ale musíme to všichni vydržet, tady nejsou krematoria.“ V každém bloku byla jedna bloková vedoucí a další vězenkyně, štubová, která odpovídala za pořádek. Jedna z nich křikla: „Ticho tam vzadu!“ A neznámá žena bleskem zmizela.

...

Jednoho dne byly esesačky hrozně nervózní. „Všichni na nástup!“ Z nějakého jiného bloku utekly dvě ženy. Všechno bylo vzhůru nohama. Venku byla ještě tma a někdo mi vzal boty a já musela jít ven bosa. Zem byla ledová. Katy a máma stály vepředu. Máma se na mě podívala a přestala se ovládat, byla úplně bez sebe. Oberscharführerin Rablová právě procházela kolem a přepočítávala nás. Když šla zase zpátky, řekla jí máma: „Prosím vás, to dítě nemá boty.“ Ale dál se nedostala, esesačka Rablová ji chytila za vlasy. Ale máma ji popadla za opasek, až jí čepice spadla a uletěla. Paní Rablová si zapsala mámino číslo. Okamžitě přispěchala teta Ria a přinesla mi pod nohy starou deku. Máma se smála a volala: „Už je to stejně jedno, dneska, nebo zítra.“ Esesačka mě a mámu bila po hlavě a na mámu poštvala psa, ale ten jí serval jen kus šatů. Paní Rablová to nedokázala pochopit, znovu mámu bila a křičela: „Však on tě ten smích přejde, až budeš v bunkru!“ A vystřelila pryč jako blesk. Máma řekla: „Jestli existuje Bůh,

tak musí tuhle zlou ženu potrestat.“ Ty dvě vězenkyně, co utekly, se pořád ještě nenašly. Esesáci a esesačky se radili, co udělat. Byli celí vztekli. Pak nám řekli: „Budete tady stát tak dlouho, dokud se ty dvě vězenkyně nenajdou. Abyste věděli, co čeká ty, co utečou.“ Nástup byl nekonečně dlouhý. Myslela jsem na bunkr a říkala si. „To máma nemůže přežít.“ Potom jsem se v duchu ptala: *Devla, so kerdam ame kacavo baro, kaj tu bisterdan ame?* (Bože, co jsme udělali tak strašného, že jsi na nás zapomněl?)

....

Uběhlo několik dnů. Teta Ria mi dala jeden úkol z počtů a jeden ze psaní, protože věděla, že neumím číst ani psát. (Ale já už se učit nedokázala, pořád jsem musela myslet na paní Rablovou, jak je zlá!) Brzy nato se stalo něco zvláštního. Hodně brzy ráno přišla teta Ria a řekla: „Do tábora přijely dva nákladáky. Stojí úplně vepředu, hledají se pracovní síly pro jiný tábor. To je vaše poslední šance. Esesačky tady právě nejsou, tak utíkejte o život.“ Sestra Katy šla první. Sbalila si deku a utíkala, jak nejrychleji dokázala. Nám ještě řekla: „*Jekh si te mentoj, denaš vi tu, Mama!*“ (Jedna z nás musí přežít, utíkej i ty, mami!) A už byla na nákladáku, aniž by se odhlásila. Šlo to strašně rychle. Jedno nákladní auto už bylo úplně plné a hned odjelo. Teď jsme o život běžely já a máma. Chiwe, Burli a Rupa se taky přidali. Mimi a její syn Teo taky, všichni běželi s námi. Byly jsme na korbě auta tak rychle, že jsme ani neměly čas myslet. Máma mi řekla: „*Bandiw tista tele!*“ (Co nejvíc se skrč!) Už byl plný i tenhle nákladák. Teta Ria stála před barákem, auto se rozjelo. Všechny ženy se modlily a křížovaly. Teta Ria nám ještě mávla na rozloučenou, a tak jsme opustily ženský lágr Ravensbrück.

* * *

...

Přišli jsme do lágru Bergen-Belsen, který byl postavený uprostřed lesa. Dovnitř jsme vešli bránou s mříží. Už první pohled, který se nám naskytl, byl otřesný. Hned za bránou leželo několik mrtvých, měli rozříznuté hrudníky, chyběly jim srdce a játra. Máma řekla: „*Na dara, muri šej!*“ (Neboj se, holčičko moje!) V tomhle lágru nebylo moc baráků. Jen pár metrů od nich leželi mrtví, ani se nedali spočítat, kolik jich bylo, jedno tělo přes druhé, mladí i staří, někteří ještě žili. Zavedli nás do dlouhého ohyzdného baráku, uvnitř nebyly žádné palandy a kóje. Celý barák byl prázdný. Nebyla tam okna a na podlaze, která byla skoro bez prken, leželo několik nemocných lidí. Esesáci na nás zařvali: „Marš dovnitř, to je váš barák.“ A pak už jsme je neviděli, nikdo se o nás nestaral.

Leželi jsme všichni pohromadě na mokré zemi. Máma řekla: „Musíme si dávat velký pozor na deku.“ Lidé, kteří už tam byli, se jen beznadějně ploužili sem a tam. Nikdo nás tady neregistroval, mohli jsme se pohybovat po táboře z jednoho konce až na druhý. Celý

tábor byl obehnán drátěným zátarasem se čtyřmi strážními věžemi, v každé byla hlídka se samopalem, neustále připravená střílet. Drátěné pletivo bylo tak jemné, že se jím nedalo prostrčit ani stéblo.

...

Před naším barákem rostl osamocený listnatý strom. Vůbec nechápu, kde se tam vzal. Měl krásné silné, světle zelené listy. Nebyl moc vysoký, na listy se dalo dosáhnout. Měly nasládlou chuť a byly šťavnaté. Každý den jsme si pár lístečků utrhlly a snědly. Chutnaly báječně. Bratr Karli mě v Osvětimi naučil kouřit. Tehdy mi řekl: „Když si vykouříš cigaretu, nebudeš mít hlad.“ Utrhla jsem několik listů a nechala je uschnout. Máma z jednoho listu ukroutila cigaretu. Kouřily jsme spolu a s Chiwe a Burlim. Už jsem hlad tolik necítila. Nebyla jsem rozmazlená, tak jsem pořád chtěla něco shánět. Burli a já jsme s sebou tahali i ostatní děti, a tak se nám vždycky podařilo někde štipnout pár brambor nebo tuřín. (A to znamenalo život.)

...

Potulovala jsem se po táboře a došla až ke strážní věži. Nahoře stál ozbrojený esesák. Byla jsem od něj asi deset metrů daleko a najednou jsem slyšela, že na mě volá: „Hele, maličká, pojď sem nahoru, něco ti dám.“ Zdálo se mi nemožné, že by myslel mě, ale pak jsem to slyšela ještě jednou: „Pojď přece ke mně nahoru! Nemusíš se mě bát. Opravdu ti chci něco dát.“ Měla jsem takový strach, že jsem celá ztuhla. Esesák mluvil dál: „Podívej, co pro tebe mám,“ řekl a hodil mi dolů bílý balíček. Byla to jeho svačina. Věděla jsem, že je v tom zabalené nějaké jídlo, ale neodvažovala jsem se to vzít. Ale on říkal: „Podívej, já ti vážně nic neudělám, mám taky takovou dcerušku, jako jsi ty. Tak si to seber a sněz to!“ Zvedla jsem balíček, ukázala mu ho a zeptala se: „Mám to přinést nahoru?“ – „Ne, sněz si to.“ – „A vy mě nezastřelíte?“ – „Ne,“ zněla jeho odpověď.

Stála jsem tam a v ruce držela chleba se sádlem. Právě když jsem chtěla jít za mámou, uslyšela jsem obrovský rachot. Nejdřív nalevo ode mě, potom napravo. Rachot se pořád blížil. Obrovské jedle v lese padaly jedna za druhou a dunění bylo pořád silnější. Protože přes hromady mrtvol nebylo vidět, máma neviděla mě a já neviděla ji. Máma ještě vařila ty dvě brambory. Pak se ozval úplně největší rámus a obrovitý tank prorazil drátěný zátaras. Tank dojel až ke mně a metr ode mě zastavil. Třásla jsem se po celém těle. Na druhé straně ode mě stály už taky dva tanky, byly všude. Já stála jako ochrnutá. Z tanků vyskakovali vojáci, hodně vojáků. Jeden přišel ke mně a řekl mi: „Já jsem Angličan. Všichni jste teď volní. Odkud jsi?“ Odpověděla jsem: „Austria.“ Ale myslela jsem tím papírnu v 16. okrese ve Vídni, která byla poblíž Peltzgasse a jmenovala se právě Austria. Jinak jsem nic neznala. Ale bylo to správné slovo. Angličan řekl: „Brzo půjdeš domů. Musíme ještě ve městě Bergen-Belsen vyhnat esesáky z kasáren, potom vás budeme evakuovat.“ Přinesl z tanku roztrhaný prapor a uvázel mi ho jako zá-

stěru. Potom mi dal chleba, spoustu konzerv, sýr a cigarety. Chleba se sádlem jsem taky ještě měla. Potom jsem běžela za mámou. Ta si ničeho z toho nevšimla. Měla málo dřeva a brambory se pořád ne a ne uvařit. Běžela jsem k ní a spustila zástěru. Konzervy, sýr a chleba se před ní vysypaly na zem do prachu. Máma z toho měla šok. „Teď nás zastřelí. Kdes to ukradla?“ A já jí řekla: „Nic jsem neukradla, mami. Už jsou tady Angličani. Musíš jít před ty hromady mrtvých, pak je uvidíš.“

* * *

Po několika týdnech, když už jsme nabrali sílu, jsme se vydali na povozech, na nákladních autech, vlaky z uhlím, prostě vším, co mělo kola, směrem domů, do Rakouska – s nadějí, že se setkáme se všemi členy rodiny.

...

Z našeho malého dřevěného domku v Paletzgasse nezbylo vůbec nic, ani rezavý hřebík ne. Byly jsme zase svobodné, ale neměly jsme domov. Tak jsme přespávaly u různých známých, v té době jsme se taky dozvěděly radostnou zprávu – naše sestra Katy žije u hodných lidí ve 3. okrese. Prozatím se jí ujala rodina Peterových. Když jsme k nim přišly, paní Peterová nás velmi srdečně uvítala. Tak jsme se zase shledaly s naší Katharinou a byly jsme čtyři. U Peterových jsme zůstaly ještě několik dní, ale postupně přicházeli další členové rodiny. Máma a Mici běhaly po úřadech, aby sehnaly byt. Konečně jsme dostaly byt po nacistech v 19. okrese, byl to moc krásný byt.

...

Máma se dozvěděla, že její sestra Gréta, jedna z mnoha máminých sourozenců, přece jen přežila. Bydlela ve Floridsdorfu s mnoha dalšími Cikány, kteří se tam usadili. Tak teď měla máma zase sestru, potom se ještě objevila teta Gessa, sestra našeho táty. Jen Hansi a Karli se nevraceli. Máma někde splášila látku v barvě holubičí šedi a šla s ní ke krejčímu. Řekla: „Moje děti tady ještě nejsou, ale já vím, jak jsou přibližně velké. Ušijete mi prosím z téhle látky dva obleky.“ Přinesla je hotové domů a pověsila je do skříně. Často chodila do pokoje a dívala se na ně. Modlila se a říkala: „*Svunto Del, na muk mure duje šaven taj an le mange pale.*“ (Pane Bože, nezapomeň na mé chlapce a vrať mi je zpátky.)

Já a sestra jsme právě seděly v naší hezké obytné kuchyni a měly jsme milou návštěvu, Burliho a Rubertu. Vyprávěli jsme si o minulosti. Máma nebyla doma. Jela tramvají k mé kmotře Ceije, chtěla se jí zeptat, jestli se u nich někdo nedozvěděl něco o našich bratrech, Karlim a Hansim, protože u nás nebyla taková možnost se něco dozvědět. K mojí kmotře chodilo na návštěvu mnohem víc lidí a nejrůznějších známých. Moje sestra Mici dostala od jedné

hodné sousedky cikorkovou kávu a misku sušeného mléka. Právě dělala kávu a k tomu trhanec, ale hrozně se zlobila, protože měla málo tuku. Smály jsme se jí a říkali: „*Tu keres tu i bari romni, akana sikav, so žanes!*“ (Děláš ze sebe dospělou, tak se teď ukaž!) Trhanec i káva byly přesto báječné. Byl to vůbec moc pěkný den. Já a Katy jsme spravovaly staré věci, když najednou někdo zazvonil. Mici otevřela dveře, stál tam neznámý muž. Zeptal se: „Jsem tu správně u rodiny Stojkových?“ Mici ho uvedla do kuchyně. Byl to dost mladý muž. „Přijel jsem z Německa,“ řekl. „Byl jsem s oběma vašimi bratry v koncentráku, osvobodili nás spolu. Hansimu a Karlimu se daří dobře, jsou ještě v Německu. Chtěl jsem jen zjistit, jestli z jejich rodiny někdo přežil, protože jinak bychom ty kluky nenechali samotné. Mohli by zůstat u mě a mého staršího bratra. Víím, jaké to je, když už člověk nemá rodiče. Ale díkybohu mají ještě moc milé sestry a matku, která své chlapce už dlouho toužebně očekává.“ Tahle zpráva byla prostě ten nejkrásnější dar boží. Každý si umí představit, co pro nás znamenal tenhle den, po kterém jsme tak toužili. Brzo se nám touha vyplní. Nedokázali jsme svoje city potlačit, dali jsme jim volný průchod a smáli se a plakali a tancovali. ... V naší útulné kuchyni to bylo pořád krásnější. Dobrá zpráva o klucích a vůně kávy nám pořádně rozbušila srdce. Ale ne strachy, nýbrž velikým těšením. Ten muž z Německa u nás zůstal několik dní.

Když jsme mámě tu novinku řekly, svalila se na podlahu. Nebylo snadné ji uklidnit. Smála se a říkala: „*Mure duj šave! O svunto Del taj sa či bisterdas ame.*“ (Moji chlapečkové! Pánbůh na nás přece jen úplně nezapomněl.) Netrvalo dlouho a už nás bylo šest, dva kluci, tři holky a máma. Ossi a táta v koncentráku zahynuli. Přesto jsme byli moc šťastní, že z naší rodiny nás tolik peklo koncentráku přežilo.

Nám dětem ale táta moc chyběl, protože nám všem dával sílu a sebedůvěru. Máma pro nás nemohla moc udělat, sama neměla žádné školní vzdělání, byla jen báječná máma. Přesto jsme se všichni snažili přizpůsobit se ostatním. Ve Vídni začalo poválečné budování. Měli jsem střechu nad hlavou, ale uběhlo několik měsíců a my od různých lidí slyšeli, že lidé, kteří během obsazení Vídne v roce 1945 opustili svoje byty, se do nich zase budou vracet. Domáci naší mámě řekl: „Musíte se zase vystěhovat, protože za pár dní se vrátí nájemníci vašeho bytu.“ Máma a Mici se zase pustily do hledání bytu, ale všechno snažení bylo marné, nikde nás nechtěli. Na bytovém úřadě jim řekli: „Dáme vám nějaké body, co se týká nároku na byt, až jich budete mít dost, tak vám byt přidělíme.“ Nezbylo nám nic jiného, než se zase přestěhovat do obytného vozu. Ve 20. okrese jeden člověk takový vůz měl a byl ochoten ho levně prodat. Máma a sestry se tam rozjely. Ten člověk byl moc milý. Máma mu vyprávěla, v jaké jsme situaci, a jeho to tak dojalo, že mámě vůz daroval a ještě k tomu jsme ho mohli nechat na jeho pozemku. To bylo zase dobré znamení, že nemáme úplně propadat zoufalství. Nějak to půjde i dál.

...

Máma pro nás obytný vůz moc hezky zařídila. V bazaru koupila moc krásný starý sporák. Uprostřed vozu jsme měli stolek a dvě židle. Bylo to krásné a útulné. O něco později se Mici vdala a koupili si vlastní vůz. Postavili si ho vedle našeho. Ale nechtěli v něm žít pořád, chtěli získat byt. Katy se zamilovala a přestěhovala se do Floridsdorfu. Karli se zamiloval do Ruberty, která s námi byla v koncentráku v Osvětimi. Hansi se oženil s Rakušankou, která se jmenuje Frída. A tak šel náš život.

Nesmíš být jiná

Rozhovor Karin Berger s autorkou

Měla jsi nějaký konkrétní důvod, když ses rozhodla, že to všechno začneš sepisovat?

Chtěla jsem s někým mluvit. Ale neměla jsem nikoho, kdo by mi naslouchal – no a papír je trpělivý. Psaní mi teda moc nešlo, ale když jsem jednou začala, tak se ze mě vzpomínky jen řínuly. A když jsem to napsala, měla jsem pocit, že je to hotové, že teď je to pravda. I když bylo často dost těžké psát, protože můj partner pro to neměl moc pochopení. Ani by ho nenapadlo, že bych vůbec brala tužku do ruky, maximálně když se podepisuju, nebo když dětem posílám odněkud pohled, který dostanou do ruky jen ony. Listonoš mě nezná, nemusím se teda stydět psát. Takže jsem vždycky musela využít chvíle, kdy jsem byla sama. Většinou jsem psala tak půl hodiny, pak jsem už zase musela jít vařit. Ale když jsem vařila, nebo nosila jídlo na stůl, nebo myla nádobí, tak se to ve mně zase ukládalo, v myšlenkách už jsem zase byla při psaní. A jakmile jsem pak měla chvíli čas, plynule se mi to vybavovalo.

A o tom všem jsi nemohla skoro s nikým mluvit?

Je mi moc líto, že jsem o tom nikdy nemluvila s mámou. Ale nechtěla jsem jí ještě přitěžovat, měla beztak trápení ažaž. A co se mých bratrů a sester týká, bylo to těžké. Ne, jednou jsme to prožili, říkali, už s tím nechceme mít nic společného. Ve skutečnosti je to ale tak, že každý, kdo se odtamtud vrátil, má noční můry a pořád se bojí o děti, že by se něco takového zase mohlo stát. Na chvíli se o tom dalo začít, taky jsme o tom mluvili, ale zanedlouho už slyšíš, přestaňte s tím, přestaňte, copak toho už nebylo dost, musíme se tím ještě víc ničit, pojďme přece taky žít. A potom jsem s tím přestala úplně a řekla jsem si, že se s tím musím vyrovnat sama.

| Ceija Stojka během křtu knihy *Žijeme ve skrytu*, Praha, 2009 |
foto: Lukáš Houdek |

Byla jsi ještě někdy později v Osvětimi a v Březince?

Jsou to asi čtyři roky, co bratr Karli řekl: Víte co, seberte se, obrňte si srdce a pojedem se podívat tam, odkud jsme se vrátili.

Tak jsme jeli. Byl nádherný den, slunce svítilo a byl vlahý vzduch. Karli zajede přímo ke vchodu do cikánského tábora a zastaví přesně před naším barákem. Já otevřu dveře a chci vystoupit, ale najednou se spustí déšť, prší, jen se leje. Katy, říkám sestře, všichni pláčou,

protože jsme tady. To jsou slzy mrtvých, duše našich lidí, kteří tady zemřeli, které zplynovali, spálili, a všech těch, kteří nás znají a znali.

Pršelo hodně, byli jsme promoklí na kost, ale bylo to nádherné, tohle přijetí, přivítání. Déšť byl teplý. Každý z nás šel jiným směrem a úplně automaticky jsme při tom vytvořili kříž. Karli šel k našemu bloku, Katy k bloku jedenáct a já šla na druhou stranu, kde stávala nemocnice, ve které ležel a zemřel náš malý bratříček. Dlouho, dlouho jsme tam byli, každý ponořený do sebe. Všechno jsem viděla před sebou. Všechna ta místa, kam házeli popel, když spalovali Židy. Popelu bylo pořád víc. A potom jsem ucítila úplně stejný pach jako tehdy, jako by se teď spaloval člověk. Nikdo z nás neměl čas na druhé dva, nejméně hodinu jsme byli jako oněmělí, každý pohroužený sám do sebe.

Potom Karli řekl: Tak, na minulost jste se dívali už dost dlouho. Pokřižujte se ještě, že jsme se odtud dostali a že jsme to přežili. – Ano, odpověděli jsme mu, máš pravdu. – A v tu chvíli utíkají kolem dva zajíci, zastaví se, sednou si a hrají si spolu. Je tohle možné, zeptal se Karli, kdybyste to někomu řekli, nikdo by vám neuvěřil, ale tady to vidíte na vlastní oči. Mně to připadá, jako by to byl Kurti a náš Ossi. Kurti byl tetin syn, bylo mu asi sedm. Řekla jsem Karlimu: Ano, máš pravdu, viděli nás, jsou to jejich duše. Věříš, že se vtělili do zvířat, aby nám udělali radost. – Přesně tak to je, řekl Karli. Šli jsme taky k památníku, který je tam na paměť všech, kteří v Osvětimi byli, i Romů. Hořely tam svíčky, ale já svíčku nedokázala zapálit. Při zemi vál vítr, byl slabý. Nebyl to normální vítr. Pro mě to byl větrný pozdrav od lidí, jejichž duše tam přebývají. Řekla jsem tomu větru: Byla jsem kdysi tady, my jsme unikli.

...

Staral se o vás někdo, když jste se vrátili z koncentračního tábora?

O nás se vůbec nikdo nestaral, proč by se taky starali? Říká se přece, že Rakušané byli sami obsazení, v roce 1938 sem napochodovali Němci a všechno zničili. Tak jak to všechno souvisí s Rakušany? Vůbec nijak. Možná by bylo lepší, kdybychom zůstali v Osvětimi, pak by Rakušani neměli žádné problémy. Je nepředstavitelné, že muselo uplynout padesát let, než vyhlásili rok k uctění památky. A že se konečně mluví o lidech, kteří byli v koncentráku. O Cikánech se stejně skoro nemluvalo, ti nejsou, prostě vůbec neexistují. My ale byli v koncentráku stejně jako chudáci Židi, trpěli jsme stejně jako oni. A to se musí čekat tolik let? Je to absurdní, když o tom uvažuješ. A tenhle rok k uctění památky potřebovali proto, aby nám vyplátili almužnu ve výši 4 000 šilinků? To by snad bylo lepší, kdyby si ty peníze nechali, vážně. Jak tomu říkali?

Čestný dar.

Opravdu povedený čestný dar. A kdo nám projevuje tu čest a poctu?

Rakouská republika. – Dostala jsi za léta strávená v koncentráku odškodnění?

No ano, odškodnění. Co se tady může odškodnit? Tenkrát jsem dostala dvakrát po 15 000 šilincích, to bylo odškodnění.

Znáš Romy nebo Sinty, kteří nedostali vůbec nic?

To tedy znám. Jsou to ti, co měli nějaký malý trest. Jakmile byl člověk už někdy trestaný, ztratil nárok na odškodnění. Já tomu absolutně nerozumím. Nějaký mladý kluk se dostal do sporu s policistou, no bože, a jen proto nedostane ani finanční odškodnění, ani průkaz oběti nacismu? Jak to souvisí s koncentrákem? Vyhnul se snad díky tomu koncentráku? Nemusel tam? Já tohle vůbec nechápu.

A co bys čekala, že vám dají?

Myslím, že rakouským Romům, kteří se vrátili, a všem ostatním, kteří prošli koncentráky, měli umožnit získání bytu, i kdyby to byl jen jeden pokoj s kuchyní. Aby měli lidé střechu nad hlavou, aby mohli žít, aby byli schopní se postavit tomu, co je čekalo na svobodě. Strávili léta v koncentráku, najednou jsou volní, jak se mají zase uchytit a začít normálně žít? Mohlo se přece prohlásit, že ti, co byli v koncentráku, se vrátili domů úplně bez ničeho, a tak se musíme postarat o to, aby se s nimi nejednalo jako s posledními vyvrheli. Ale to právě chtěli, brát nás jako poslední odpad lidstva. Kdyby tohle neměli v úmyslu, taky by se k nám zachovali jinak. Proto mě vždycky znovu rozhoří, když slyším, že se někde objevil nějaký starý nácek a Rakousko ho

přijme a oslavuje ho. Roztáhne se červený koberec na uvítanou, dá se mu všechno, má domov, je o něj postaráno. Kdo nám uchystal na uvítanou červený běhoun, když jsme přestáli všechny ty hrůzy? A teď se vrací nacisti a jsou přijímáni, jako by byli kdovíco. Nebo ten Verbelen,² žije si tady v naprostém klidu a pohodě, a přitom má na svědomí smrt tolika lidí. Teda víš, mně je úplně špatně, když si na to vzpomenu, já o tom nedokážu ani mluvit, jak mě to rozdírá.

Vědělo se taky, že mnoha Romům a Sintům vzali za nacismu možnost chodit do školy. Takže se vám potom mělo dostat podpory, abyste to dohnali.

Ano, ale nepřipravili nás jen o školu, vzali nám taky tátu, který na nás vydělával, živil nás a učil nás, jak máme žít. Toho nám vzali. Je to tak? Neumřel přece někde na ulici. Zavraždili ho. Bylo mu třicet dva let. Bez školy žít můžu, ale bez tátovy lásky?

Chodíš ještě někdy do těch míst, kde jste tenkrát ve Vidni žili?

Dvakrát, často i třikrát ročně cítím takovou touhu, záleží na tom, v jakém jsem rozpoložení. Ale neuplyne jediný rok, abych tam nezašla. To se mě zmocní takový žal, i když jsem normálně veselý člověk.

Je to tam už trochu jiné než dřív, ale tak moc se to zase nezměnilo. Tráva v Kongresovém parku je dost vysoká, zpuští, stromy tam pořád ještě stojí a samozřejmě i dům Paprika je stejný jako dřív. Sedím v autě a dívám se a slyším hlasy, slyším tátu, mámu, jak spolu mluví, a procházím přesně po těch cestičkách jako kdysi. Jsou tam schody s takovým nízkým zábradlím, vyjdu po nich, jako jsem tam vždycky chodila jako dítě. Lidi po mně pochopitelně koukají a já si v duchu říkám, to nevádí, jen se dívejte, jsem zase tady, a zas půjdu.

Je tam taková zídka, do které jsme vyryli spoustu věcí, naše jména, kdo všechno tam byl. Ještě dneska se hodně z toho dá přečíst. Je to už vybledlé, ale vidět to ještě je. Tam sedím celé hodiny. Všechno ve mně ožívá. A vidím mámu, když jí bylo tak pětatřicet, šestatřicet let, s jakou láskou a věčným strachem se o nás starala. Někdy si pomyslím, kdybych tak mohla zastavit čas. Nebo navždy začarovat chvíli, kdy byl táta zrovna doma. Býval doma spíš málo, protože se musel pořád ohánět, abychom všechno měli, a jeho miláčkem byl vždycky Rapid. Ten okamžik, kdy byl doma a přijelo to auto, ten bych proklela.

Ceija Stojka. *Žijeme ve skrytu. Vyprávění rakouské Romky.*

Z německého originálu *Wir leben im Verborgenen. Erinnerungen einer Rom-Zigeunerin*. Hrsb. Karin Berger, vydáno Picus Verlag, Wien 1988, přeložila Jana Zoubková. Doslov Beate Eder-Jordan. Praha: Argo, 2008.

2 Robert Jan Verbelen (1911–1990), belgický příslušník SS. V roce 1947 byl v nepřítomnosti odsouzen za vraždu více než sta lidí k trestu smrti. Rakousko mu udělilo v roce 1959 státní příslušnost – pozn. překl.

— Z měditepce zdravotníkem (portrét Aljoši Taikona)

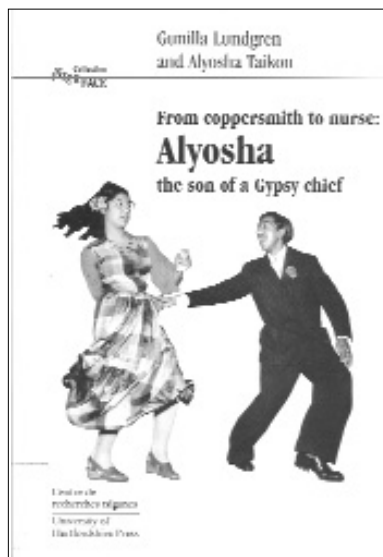
„Nikomu jsem neříkal, že jsem Rom. Svou tmavou pleť jsem vysvětloval tím, že jsem ruský sirotek, adoptovaný švédskými rodiči v provincii Dalarna. Moje rodina mi během let odpustila. [...] Teď už se nebojím říct, kdo jsem a odkud pocházím.“ Tak se Aljoša Taikon, příslušník významného kalderašského rodu Taikonů ze Švédska¹, vyjadřuje k rozhodnutí, které zásadně ovlivnilo jeho život.

Zcela v rozporu s kalderašskými zákony se totiž stal ošetřovatelem v nemocnici, čímž porušil přísná pravidla rituální čistoty. Mezi svými byl ostrakizován za vykonávání nečistého povolání, v zaměstnání se na něj naopak skrz prsty dívali Švédové. Z toho důvodu svůj původ mnoho let tajil, útěchu hledal u své švédské manželky Giny – jejich sňatek byl dalším přestupkem proti rodovým zvyklostem – a teprve ke stáru, když už mu táhlo zhruba na sedmdesátý rok (přesné datum narození není známo) vyprávěl svůj příběh švédské kamarádce Gunille Lundgren.

Gunilla se s Taikonovými znala už od roku 1970, kdy psala svou první knihu o Romech *Marica, cikánské děvče*² ve spolupráci s některými členy rodiny. Aljoša ovšem trval na tom, že jí svůj příběh svěří teprve, až bude v penzi. Rok docházela jednou týdně do jeho bytu. Seděli kolem prostřeného stolu, Aljoša navařil guláš nebo plněné zelné závitky (kalderašsky *sarmi*, ve východoslovenské varietě *holubki*), popíjeli whisky. Aljoša vyprávěl, Gunilla všechno zapisovala. Rodinná alba poskytla jen málo ilustrací k příběhu, zato v archivech se našly hotové poklady především z dob, kdy Taikonové jako jeden z prominentních starousedlických rodů objížděli

1 Aljošova sestřenice Katarina Taikon vytvořila postavu romské holčičky Katici, o které napsala sérii mimořádně úspěšných dětských knížek. Další sestřenice, Róza Taikon, se s podobným úspěchem věnuje šperkařství. Bratranec Hans Calderas je populární zpěvák.

2 *Maritza, en zigenarflicka*, AWG, Stockholm, 1972. Gunilla Lundgren je autorkou mnoha knih pro děti a také napsala deset knih ve spolupráci se švédskými Romy. Její poslední dílo, *Sofia Z 4515* (Gunilla Lundgren, Sofia Taikon, ilustrace Amanda Eriksson, 2006, Podium, Stockholm), vypráví formou komiksu příběh Sofie Taikonové, která prošla koncentračním táborem v Osvětimi. Ve Švédsku získala tato knížka pro mládež významné státní ocenění.

| Obálka knihy Gunilly Lungren a Alyoshi Taikona *From coppersmith to nurse: Alyosha the son of a Gypsy chief* (Z měditepce zdravotníkem: Aljoša, syn cikánského krále) |

Švédsko s vlastní poutí. To, co nedokázali najít ani u Aljoši doma, ani v archivech, pro ně nakreslila Amanda Eriksson.

V roce 1998 vyšla Aljošova biografie švédsky pod titulem *Z měditepce zdravotníkem: Aljoša, syn cikánského krále*³. O dva roky později se objevila reedice v kalderašském překladu. A v roce 2003 ji vydalo anglické nakladatelství Hertfordshire Press v anglicko-kalderašské mutaci⁴. Název knihy je přitažlivý, ovšem fázi života strávené v nemocnici se věnuje jen krátká kapitola. Mnohem lépe propracovaná a ve finále přínosnější je Aljošova rodová historie a popis způsobu obživy, nehledě na fascinující obrazovou přílohu. Co tedy předcházelo hrdinovu rozhodnutí stát se zdravotním bratrem?

Těší mě, Aljoša Nils-Erik Dimiter Taikon

Když na Aljošovu matku přišly porodní bolesti, prodávala právě vstupenky do rodinného lunaparku. Náhle povstala,

zaječela, až Švédové ve frontě zpopelavěli, a to byl signál pro ostatní, aby sehnali porodní bábu. Aljoša, pojmenovaný po synovi ruského cara, přišel na svět o půlnoci ve stanu na fotbalovém hřišti v Angermannlandu. Niels-Erik bylo jeho oficiální švédské jméno.

Byl osmým a posledním dítětem Volji a Miloše Taikonových. Miloš Taikon byl hlavou rodu čítajícího zhruba čtyřicet členů. Předsedal romskému soudu *kris rromani*, řídil rodinný lunapark a staral se o nejvýznamnější kovotepecké zakázky pro gádže. Aljošovi bratři, sotva začali cupitat a pobírat rozum, pomáhali stavět a strhávat stany, obsluhovali atrakce a zanedlouho už sami čistili a spravovali měděné hrnce a pánve a kotle z pekařství, cukrářství či pivovarů. Dlaně měli od práce drsné a špinavé. Zato Aljoša od malička špinu nesnášel. Když bratři rozdělali oheň a chystali se letovat hrnce, Aljoša se běžel schovat do stanu. Ruce měl drobné a jemné a ze všeho nejradši pomáhal mamince kolem domácnosti. Volja si stejně původně přála holčičku, a tak byla jenom ráda. Aljoša škrábal brambory, nosil vodu, myl nádobí a zametal

3 *Aljosha – zigenarhövdingens pojke*. Bonnier Carlsen, Stockholm, 1998.

4 *From Coppersmith to Nurse: Alyosha the Son of a Gypsy Chief*. – *O Aljosa o siav le birevosko*. Alyosha Taikon, Gunilla Lundgren, University of Hertfordshire Press, 2003. Překlad pořídili kalderaští Romové Hasse J. Columbus a Jonny G. Ivanovič.

a dokonce žehlil otcovy košile, aby to tátovi slušelo, když se Švédy domlouvá pronájem pozemku na další štaci.

Dědeček Taikon nosil vysoké kožené holínky, sametový kabátec, hůl se stříbrnou rukojetí a jeho řetěz ze stříbrných mincí vážil 2,5 kilogramu. Jako jediný cestoval na voze taženém koňmi a spával pod trojúhelníkovým přístřeškem na zemi. Jeho žena prý byla tak vznětlivá, že když si jeden z jejích synů vzal Švédku, tak dlouho se bila polenem do hlavy, až začala krváčet do mozku a zemřela.

Dědeček sloužil rodu jako banka. Měl truhličku, ve které přechovával stříbrné odznaky své hodnosti, ruské ruble a stříbrné poháry, a když byly hubené dny, něco se zastavilo.

Zuřil, když Aljošův otec z obchodní cesty do Německa přivezl kromě kolotoče také dřevem obložený obytný karavan. Byl příliš velký a těžký, než aby se dal převážet na korbě nákladáku, a tak ho museli posílat vlakem. Přesto jim sloužil výborně; švédští návštěvníci lunaparku stáli fronty na vykládání z ruky, které provozovala Aljošova maminka, protože byli všichni zvědaví na interiér cikánského karavanu. A Aljoša miloval jeho luxusní vybavení, o které se s pečlivostí pro něj vlastní staral.

Coby nejmladší a nejchoulostivější syn měl jistá privilegia, k nimž patřilo i to, že nemusel obsluhovat fyzicky namáhavé atrakce. Podle vlastních slov, „raději vypadal jako švihák a flirtoval se ženami u stánků“, nebo seděl vedle matky, která prodávala vstupenky, na měkkém polštářku. V mužských pracích asi opravdu nebyl příliš zručný, protože si při sekání dříví usekl půlku palce. Tím byl zproštěn letování, stále ale musel hrát na basu v rodinném orchestru, o což nijak zvlášť nestál. Zato mohl doprovázet maminku po švédských domácnostech, kde vykládala z ruky, z karet nebo z kávové sedliny. Dělal jí osobní stráž, ale byl i bohatě hostěn a přičichl zde k modernímu standardu bydlení, který ho velice lákal.

| Aljoša Taikon ve stanové škole |
foto: rodinný archiv Freda Taikona |

1939–1945: „Dědeček zemřel, jeho ruská truhla zela prázdnotou a došly peníze.“

Když vypukla válka, nastaly zlé časy; lunapark neměl dost návštěvníků, Švédové, nouzí nucení šetřit každou korunu, si přestali nechávat spravovat měděné nádobí a náčiní, a stejně se postupně přecházelo na nerezovou ocel, takže řemeslo vymíralo. V roce 1942 při převozu lunaparku do skladu ve Stockholmu nešťastnou náhodou chytil parní lokomotivou tažený vagón s nákladem a všechno shořelo. Rodina přišla o zdroj obživy. Museli na zimu zůstat v hlavním městě, kde se ubytovali v laciném hotelu pro námořníky na Starém městě.

„Námořníky jsem si oblíbil, nebylo na nich nic špatného. Byli to poctiví lidé a dobře jsme spolu vycházeli. Ale ty vši! Námořníci do hotelu natáhli jak vši, tak štenice. Co jsme mohli dělat? Nic. Zkrátka jsme si od Švédů a jejich špíny drželi odstup,“ vzpomíná Aljoša nekompromisně. Nakonec se svými švagrovými stejně nekompromisně obsadili hotelovou kuchyň, vydrhli ji a vycídili, všechno kuchyňské náčiní vyházeli, nakoupili nové a u dveří vyměnili zámek. Aljoša se stal pánem kuchyně, dovnitř nikoho nepouštěl, ale všechny včetně paní domácí obsluhoval.

Někdy v tom roce zatímco se Aljoša slunil v okně hotelu, šel okolo malíř a nabídl mu peníze, když mu postojí modelem. Aljoša se následně stal modelem velmi oblíbeným a seděl řadě významných švédských malířů té doby.

V dubnu čtyřicátého třetího roku, po intervenci vládních zmocněnců pro Cikány Sundberga a Anderssona, získala rodina povolení rozbít stanový tábor kus za Stockholmem u vesničky Sköndal. Lunapark tam postavit nesměli a žili tam v poměrně polních podmínkách, zato se díky společnému lobbování Aljošova otce Miloše, vedoucího jejich skupiny, a zmíněných zmocněnců podařilo pro ležení získat učitele čtení a psaní, takže vznikla tzv. škola ve stanu (*viz fotografie*). Jednou týdně sem dojížděla také učitelka šití a vyšívání. Aljoša byl nadšen barevným obsahem jejího košíku a žádonil, zda by mohl navštěvovat její hodiny. Po jistém váhání svolila. „Stal jsem se nejlepším žákem jejích středečních lekcí a nedbal jsem na popichování bratrů, jen když jsem se naučil háčkovat a šít ubrusy a hadrové poklopy na konvice,“ vzpomíná Aljoša.

Válka Švédsko nepostihla. Bohužel se Švédsko ušetřené okupace ani nestalo útočištěm pro evropské Romy, protože mezi lety 1914–1954 měli cikánští přistěhovalci zamezen vstup do země. Byla bída, potraviny na příděl, bylo obtížné sehnat obživu, ale alespoň nedocházelo k přímé likvidaci Romů. Když se v den vyhlášení příměří narodil v táboře další chlapec, pojmenovali ho Fred, což švédsky znamená vítězství.

Romský život v létě, švédský po zbytek roku

Po válce se začalo dařit lépe, průmysl se stavěl na nohy, a tak řada mužů z Taikonova klanu získala práci v továrnách. Rodina se přestěhovala do zpustlé, ale rozlehlé vily, původně obývané švédskými vojáky. V rámci možností ji opět vydrhli a přizpůsobili přísným pravidlům čistoty panujícím v kalderašské komunitě. „Jednoho dne jsem vcházel do domu obtěžkaný vědrou s vodou, když v tom jsem se na schodech srazil s velkou krysou. Udělal jsem to, co jsem obvykle v takových situacích dělával – omdlel jsem,“ vypráví Aljoša. Bratři ho propleskli, vysmáli se mu, že je baba, ale pak zjistili, že krysa kousla jejich psa Bobbyho do packy tak silně, že mu z ní prýštila krev. Bobby skončil u veterináře a Aljošovi byla jeho častá přecitlivělost odpuštěna.

Aljoša popisuje, jak velmi se mezi členy rodiny dbalo na čistotu a upravenost. Tatínek Miloš nosil oblek s kravatou, i když opravoval kotle. Ženy nosily vlasy vždy zakryté šátkem a přistihnout Kalderašku s rozpuštěnými vlasy se považovalo za velice nemravné. Nikdo se před nikým neodhaloval, dokonce ani malí chlapci nevylézali zpod peřiny ve spodním prádle, ale nejdřív se pod dekou oblékli.

Otce navštěvoval jeden Švéd, který měl přístup k alkoholu, za války na příděl. Zatímco Miloš s hostem popíjeli brandy a vyprávěli si, jeho manželka Gina klábosila s Aljošou. Gina byla o dost starší, ale milovala tanec, a na ten byl Aljoša odborník. Začali spolu vymetat taneční parkety a zamilovali se do sebe. Rodina se zhrozila – Švédka a ještě vdaná! – ale když Aljoša odmítal jednu neposkvrněnou romskou nevěstu za druhou, nakonec svolili ke sňatku. Ginin manžel přistoupil na rozvod za podmínky, že si bude moct nechat polovinu jejich nábytku.

Gina se rychle přizpůsobila mravům rodiny svého manžela, naučila se vykládat z ruky a mluvit kalderašsky. Horší to bylo s její matkou. V den svatby ve víse, kde žila, skupila všechny noviny, kde se psalo o jejich svatbě, a spálila je v kotli.

Manželé se časem přestěhovali do nově vybudovaného činžovního domu. „Výtah. Shoz na odpadky. Tekoucí voda. Ráj na zemi! [...] Každý den jsem si dával pěnovou koupel, dokud

| Aljoša si bere Ginu, 1952. Dívka v pozadí je Aljošova sestřenice Zima, která vystupuje ve vzpomínce Freda Taikona |
foto: rodinný archiv Freda Taikona |

jsem neměl kůži tak vysušenou, že mě Gina musela mazat Niveou.“ Aljošovi se splnil jeho sen o pohodlném a kvalitním životě. Léto ale přesto trávili na venkově ve stanu, to byla jediná Aljošova podmínka.

Když se jim narodil syn Mário a začal chodit do školy, Aljoša se před ním ostýchal přiznat, že se nikdy číst a psát tak docela nenaučil, a tak začal navštěvovat večerní školu. Tam se setkal s poradcem přes zaměstnání, který se ho zeptal, co by rád dělal. „Já, který jsem dřív pracoval jako hráč na basu, tanečník, tenták, dělník v továrně a řidič? To jsem si musel promyslet. „Rád bych pomáhal nemocným lidem,“ řekl jsem a přitom jsem věděl, že to bude pro Roma nepřijatelné.“ Svléknout ženu, převazovat rány, vyměňovat bažanty – to všechno Aljošu ocejochovalo jako rituálně nečistého pro jeho komunitu. Nikam ho nepozvali ani na kávu, aby se jeho nečisté, byť doběla vydrhnuté ruce zdravotníka nedotkly jejich šálku.

V zaměstnání byl ale šťastný. Strávil v nemocnici St. Göran dvacet pět let a nelitoval jediné chvíličky. Gina, která sňatkem s Romem rovněž porušila pravidla své komunity, mu byla milující a chápající ženou. Pacienti ho milovali. „Viděl jsem umírat tolik lidí, že už se nebojím smrti,“ říká v závěru svého příběhu. „Jednoho dne zajdu na trh v Kiviku, kde jsem toho tolik zažil, a zvolám: ‚Poslouchejte, dobří lidé! Netiskněte k sobě svoje peněženky! Jsem slušný člověk, ze kterého se stal spisovatel. Pojdte si koupit knížku od syna cikánského krále!‘“

Následující příběh vyprávěl Johan Taikon, Aljošův otec, známý a ceněný jak mezi Romy, tak mezi Švédy. V kalderaštině nahrál a v publikaci The Language of the Swedish Coppersmith Johan Dimitri Taikon (Uppsala 1963) vydal Erik Ljungberg a Olof Gjerdman, do angličtiny volně převěd Donald Kenrick, z angličtiny přeložila Karolína Ryvolová.

O posečené kukuřici

„Tak já ti zase budu něco vyprávět, Eriku. Bylo nebylo, ale kdyby nebylo, pak by nebylo o čem vypravovat.

Jednou si takhle Romové – nejen muži, ale i ženy a dívky – vykračují po silnici, zpívají a tančí. V tom uvidí panské sídlo.

„Poslouchejte, chlapi a muži, půjdeme tam a požádáme o práci!“

A tak šli. Jeden Rom, který uměl dobře mluvit, byl náš vajda, jak říkají gádžové. A tak vajda šel do toho panského sídla.

„Dobré ráno, pane, hrabě, králi!“

„Poslouchej, Cikáne, já nejsem žádný hrabě, ani král, jsem kněz!“

| Ilustrace Amandy Eriksson, se svolením autorky převzato z knihy *From coppersmith to nurse: Alyosha the son of a Gypsy chief* (Z měditepce zdravotníkem: Aljoša, syn cikánského krále) |

„Tím líp! Kéž vám Bůh dá dlouhý život, velebný otče! Velebníčku, my jsme Cikáni, a máme s sebou všechny své manželky, dcery a děti. Neměl byste pro nás práci?“

„Práci? No dobrá... Ale co vy Cikáni umíte?“

„My? My umíme, na co si vzpomenete, velebný pane.“

„Ale umíte i žnout?“

„Jistě že umíme, co bychom neuměli žnout?“

„Tak tedy dobrá. Nuže poslouchejte, Cikáni! Běžte a posečte mi kukuřici. Jak dlouho si myslíš, že by vám mohlo trvat požnout tolik a tolik země, tolik a tolik hektarů půdy?“

„Tolik půdy, velebný pane, zvládneme za tři dny, jakože jsem Cikán, a bude posečeno i do snopů svázáno.“

„Výborně!“

„Ale velebný pane, v tom případě budete muset být tak velkodušný a dát nám na ty tři dny jídlo.“

„No samozřejmě... Musím vám dát najíst, dobří lidé. Jistěže musím, nemůžete umřít hladu!“

A tak jim kněz dal jídlo na tři dny. Šli tam, kde byla na polích úroda. Ale to víte, kněz tam za nimi nechodil. Jeden z nich povídá: „Poslyšte! Ničeho se nebojte, jezte, pijte a zpívejte!“

Tak uplynuly tři dny. Jeden Rom zvolal: „Moment! Já si jen vyzkouším, jaké to žnutí je.“ A hotovil se pokosit malý kousek pole. A když ten malý kousek pokosil, naskládal pokosenou kukuřici na hromadu na okraj brázdy.

Ti Cikáni! Tři dny a tři noci jedli a pili a čtvrtého dne jim jídlo došlo. Už neměli co jíst ani pít. A tak jdou ke knězi a hotoví se jít o dům dál.

„Dobré ráno, velebný otče!“

„Bůh vás přivádí, Cikáni! Tak co, jak to šlo?“

„Otče, práce je hotová. Pokosili jsme kukuřici a svázali ji do otepí. A teď buďte tak laskav a zaplaťte nám.“

„Kdepak, dobří lidé, nejdřív to musím vidět.“

„Velebný otče, copak nám nevěříte, že jsme to udělali? Že jsme kukuřici pokosili, rozdělili do otepí a svázali?“

„Ne, dobří lidé, nejdřív to musím vidět.“

„Dobře, velebníčku, pak si poslechněte tohle!“

Cikán klekne na kolena a takhle se začne modlit k nejmilejšímu nejsvětějšímu Bohu: „Bože, ať je ta kukuřice zase tak, jak byla dřív!“

Tak, a jde pryč. Všichni Cikáni odejdou. Tři dny jedli a pili a pak si zase šli svou cestou. Kněz ještě den, dva počkal a pak se šel podívat na své pole. A když došel k poli, poškrábal se na hlavě.

„No to mě podrž, nejmilejší nejsvětější Bůh vyslyšel jejich modlitbu a kukuřice se znovu postavila! Ale podívejte se na tohohle jednoho hříšníka; kde to pokosil on, Bůh nechal kukuřici ležet!“

A to je celý příběh. Víc už toho není. Díky, příteli.“

Vzpomínku na svého strýce Aljošu do redakce poslal také pan Fred Taikon, šéfredaktor romského časopisu Romani Glinda (Romské zrcadlo), který vychází ve Švédsku.

Fred Taikon

Ě historia pa muro kak

Muro pápo bušólas Miloš pe romanés, thai gažikanés bušólas Johan Demitri Taikon. Leste sas šov šavé. O maj phuró bušólas Fardi. Muró dad kaj sas o dujto anda le phral, bušólas Voršo pala godea avile le kaver phral, o Wilhelm, Vačhule, Koljea thai o maj sino šav o Aljoša.

O Aljoša sas ande murí phejaki, la Zimaski berš. Von khelenás pe ande jekh than da sinára. Muré pheja žanas ande sa godea škola sar o Aljoša ande jekh than kana bešasás andé é romaní bar andó Stockhólmo. Ě romaní škola sas ande jekh barí cera, kote žanas vi le terne thai vi le phuré, te sition te žinen. Koté bešenás antregó familia le Milošeski, ko sá péske šavénsa thai le boreánsa.

O Aljoša vačilás pe muré phejange, thaj phenélas lenge ke žungalo lo anda godea ke leski morči sas káli. „Mjazuváv pe jekh negro anda é Afrika kadea kaló kaj sim,“ phenelas o Aljoša lenge. – „Seráv kána,“ murí phej é Zima xoxadá muró kakés o Aljoša. „Te na nekežis, Aljoša,“ phen-da é Zima, „ža kaj o dučáno thai čin thod. Te xalavésa tut andó thod, si te parnós,“ phenda murí phej é Zima leske. O Aljoša giló thaj činda o thod thaj šorda sa o thud ande tazo haj xaladápe parno sapójesa. Kana dikhlápe ande é glinda ke či parnilo, avilo o Aljoša avri roimosa ande bar, thai sipilas andé baró mujésa pala murí phej é Zima. „Zima kaj san, tu kaj xoxadán man, si te mudá-rav tut. Dikhén šavále ínke kaló sim. Ě Zima xoxáda man te činav o kuči thod te xalavav man te parnuváv.“ Le rom thai leski veri ferdi asánas lestar. Gadala dilé phirasa, ferdi muri phej é Zima sar kéralas leske, bi te na márdol. Amaró pápo o Miloš, xolávolas kana sumavélas o Aljoša te marel la Zimá. „So kerés Aljoša,“ sipilas o pápo, „naj tuke lažav te marés ande jekh šej.“

Amaró pápo o Miloš rodelas jekh kher te sar bešas savore ande late. Vo arakhlá jekh kher buthé sobénsa thai vi jekh bari bar sas. Koté sar bešénas sa leski familia. Godela kaj nas lenge than ando kher, von bešenás ande pénge vurduná. Ando o kher bešlam but berš. Kote sar phenel pe ke barilam sa le glati. De so maj barilé ande jekh than, é Zima thai o Aljoša sičilé te khelen o Jitterbugg, o khelimos anda é Amerika. Ande gado vreama žanás sa le romané ternimata avri račiako te khelén ando jekh khelimásko palátso ando o foro kaj bušholas Nalen. Kote radoinas pe le ternimata.

O than kaj bešasa pe leste, bušholas Tanto. Koté žálas but abiavá, bolimos thai pačivá. Koté sičónas le ternimata te khelen vi romanés. Amaré Rom anda é Rusía žanénas te sirden

gi ande draški, gitarri thai dubi. Le romnea khelenas thai žilabenas anda o muj le purané skafediange thaj moleange žilá anda é pačiv le Romengé.

Skurto phendem tumenge pa muró kak o Aljoša kaj barilam lesa ande jekh than. Gadea lúngo vreama bešlam ande jekh than te aresás te dikhas kana ansurísajlo o Aljoša peski žuvleasa é Gina.

Me kaj phendem tumenge é historia p? muro kak, bušav Fred Taikon, me sim kaj rhmov o romanó saitungo É Romani Glinda ando o Švedo. But manuš žanén muré dadeske vari, é Katarina Taikon thaj laki phej é Rosa Taikon.

But bax thaj sastimos tuménge le Rom kaj žinén pa muró kak o Aljoša.

Vzpomínka na strýce Aljošu

Můj dědeček se jmenoval Miloš, oficiálně Johan Demitri Taikon. Měl šest dětí – nejstarší byl Fardi, po něm se narodil můj otec – Voršo. Pak následovali Wilhelm, Vačhule, Koljea a nejmladší byl Aljoša.

Aljoša byl stejně starý jako moje sestra Zima, odmalička si spolu hrávali. Když jsme bydleli v romském táboře ve Stockholmu, chodili moje sestry a Aljoša do stejné školy. Romská škola byla v jednom velkém stanu, chodili se tam učit číst jak děti, tak dospělí. Bydleli jsme pohromadě celá dědečkova rodina – se všemi syny a snachami.

Aljoša si mým sestrám stěžoval, jaký je ošklivý, protože má tmavou pleť. „Jsem tak hrozně černej, vypadám jak černocho odněkud z Afriky!“ vzdychal před nimi. – „Ále prosím tě!“ Moje sestra Zima se rozhodla si z Aljoši vystřelit. „Neboj se! Zajdi si do obchodu a kup tam mlíko. Když se v něm pak vykoupeš, určitě hnedka zběláš,“ radila mu Zima. Aljoša tedy šel, koupil mléko, celé ho vylil do umyvadla a tímhle bílým balzámem se umyl. Když se pak podíval do zrcadla a zjistil, že vůbec nezbělel, vyšel ven, brečel a vzteky zařval na Zimu: „Kde seš, ty podvodnice, já tě přerazím! Jen se podívejte, vždyť jsem pořád stejně černej! Zima mě pěkně napálila, poradila mi, abych se vykoupal v mlíku, že prej budu bílej!“ Ostatní, dospělí i děti, se mu jen smáli. Zima si těžko takový vtípek mohla dovolit bez toho, aby za něj dostala co proto. Dědeček Miloš se zlobil, když viděl, že se Aljoša chystá Zimu zbít. „Ale, no tak, Aljošo,“ napomínal ho, „copak se nestydíš bít děvče?!“

Dědeček Miloš hledal vhodný dům, kde bychom mohli bydlet všichni pohromadě a nakonec ho našel. Měl spoustu místností a velkou zahradou a bydleli jsme tam celá rodina. Ti, na které v domě místo nezbylo, bydleli venku ve vozech. Žili jsme tam mnoho let, jak se říká – my děti jsme v něm všechny vyrostly. Zima a Aljoša vyrostli společně a naučili se americký

tanec jitterbug. Veškerá romská mládež tehdy chodila po večerech tancovat do města, do paláce Nalen. Tam se mladí chodili bavit.

Podnik, do kterého jsme chodili, se jmenoval Tanto. Proběhlo tam hodně slavností – svateb, křtin i pohřbů. Mladí se tam učili tancovat poromsku. Kalderaši z Ruska uměli hrát na harmoniky, na kytary a na bubny. Ženy tancovaly a na počest mužů zpívaly staré písně k tanci i k poslechu.

Tak jsem vám stručně pověděl, jak jsme s mým strýcem Aljošou společně vyrůstali. Dlouhou dobu jsme bydleli na jednom místě a nakonec jsme i zažili, jak se oženil se svou ženou Ginou.

Příběh o svém strýci jsem vám vyprávěl já, Fred Taikon. Pracuji jako šéfredaktor časopisu *Romani Glinda* (Romské zrcadlo), který vychází ve Švédsku. Hodně lidí zná sestřenice mého otce – Katarinu Taikonovou a její sestru Rosu.

Všem, co si o mém strýci Aljošovi čtou, přeji hodně štěstí a zdraví.

Z kalderaštiny přeložila Jana Kramářová

— Ká žasas maj sigo? Po bijav vaj po verrastáši?

Moje přání z prosince roku 2007, abych si mohl promluvit s nějakým starším Romem, mi splnili kamarádi Joško a Čurri náhle: domluvili jsme se před půlnocí a rovnou vyrazili, nakoupili malé pohostění a zazvonili na zvonek jednoho z bytů na sídlišti v Českých Budějovicích. Babovi, staršímu pánovi, za kterým jsme přišli, bylo přes sedmdesát let, ale kromě potíží s usínáním se těšil dobrému zdraví. Nebylo třeba se moc ptát, sám od sebe si vzpomínal na dobu po válce, na zvyky, na svoji rodinu. Ani o vyprávění následujícího příběhu jsem nemusel požádat – Baba se mě zničehonic zeptal: „Ká žasas maj sigo? Po bijav vaj po verrastáši?“ (Kam byste raději šel: Na svatbu nebo na pohřeb?) Odpověděl jsem, že na svatbu, ačkoliv člověk v takové situaci tuší, že jeho odpověď nebude správná.

I v dalším hovoru se Baba občas obracel na posluchače, kterými jsme byli Čurri, Joška a já a kteří jsme i sami tu a tam něco potvrdili nebo přitakali. Vděčným objektem oslovení jsem byl i já sám coby (z pohledu Roma) cizinec, a tak příležitostně zazněla i otázka „Žanes so-j ...?“ (Víš, co to je...?), po které následovalo vysvětlení, co určitý pojem znamená. V situaci ústního vyprávění stmelují tyto vsuvky vypravěče s posluchačem, posluchač je explicitně vtažen do příběhu a vypravěč si tak potvrzuje posluchačův zájem.

V psaném textu, jehož cílem je primárně sdělení příběhu, však působí tyto vsuvky spíš rušivě, a při přepisu a následné textové úpravě, na které jsme pracovali s Margitou Wagner, jsme je proto vynechali. Vypustili jsme i několik málo přerázků, jejichž otištění by mohla být pro Babu jako vypravěče nemilá, aniž by cokoli přinesla pro eventuální analýzu příběhu.

Překlady do češtiny se ujala Margita Wagner. Na základě svých zkušeností ze života v obou kulturách se pokusila o převod vyprávění do stylu, jak by příběh zazněl od českého vypravěče podobného věku v podobné situaci. Český text se tak místy hodně vzdaluje od romské předlohy. Při převodu textu překladatelka vycházela z toho, že české umění vyprávět se opírá o jiné výrazové prostředky, a přímý překlad romského, byť již upraveného, textu by vyzněl neohrabaně přesto, že v romštině se jedná o přednes opravdu zdatného, zkušeného vypravěče.

Peter Wagner

Ká žasas maj sigo? Po bijav, vaj po verrastáši?

Me paťav, taj mindíg hašárav le svuntone Dejvles, čumidav leske vast, leske purrne, te del ame but sastimo. „Te del o Dejl.“ Taj prekláňij ma, ká phenav kadi svunto vorba pa Svunto Dejl. Prekláňij ma anglá leste taj angla leski vorba.

Gejlas anglunes ká o bijav o svunto Ježuška, ká bijav gejlas. Šundas bašaven, khelen, taj gejlas ánde ando kher. So keren, le Rrom? Vi katka vi kutka pizden les, malaven andej leste, jo! Máte Rrom, na, taj malavnas andej leste, taj pizdenas les, taj či všimlisajlo khonik pejr leste, hoť avilas jekh tuďo manuš ande lengo kher, svunto manuš avilas. Máte d'ilabenas taj khelenas taj či všimlisajle, či na phende: „Áke o skamin, beš tejle, kana avilal amende dúral.“ Taj dikhlas kado o svunto Dejl taj las pe opre. Las pe opre, las pe opre taj gejlo-tar.

Ká žala? Ká verrastin, ká o múlo. So keren khote, uďi brígake sas le Rrom khote. Be-šen taj roven, taj phabon e memeja, e svunti memeja phabon khote. Taj žal ánde, taj thon mindár o skamin tela les. „Khatar avilal, manuš, dikhas pejr tute, po phúro rrom, dúral tu si te avilal, khino sal. De, áke o skamin, beš tejle. Taj šaj pes jekjh, te kamesa, amenca. Múlas amári bištajdújeberšengi šej, taj iz múlas.“ „So sas lake?“ taj phušel le Rromendar.

No páča-j, či pizden les, khonik či pizdel les vaj či kerel lesa már. Páča-j taj sourakozin lesa taj bičirinde les, bičirinde les. Murro Čurri, pa 'k semo, pa 'k dopaš časo: „Šaj sikavnas mange, ká pašťol kodi múli šej, šaj sikavnas mange?“ „Šun, kutkáke, a so keres?“ „Šun, kamav te dikhav pejr late vi me. Kana terni-j, šukár si te sas. De šukár fajto san, vi tume láše, dikhav láše manuš san, bičirindal ma, taj phendan te bešav tejle taj dan ma páji – o páji svunto páji-j – taj dan ma páji te pen, ale vi me kamous te dikhav pe kodi šej. Ká-li?“ „Naj katka-j,“ taj sikaven taj roven, rovenas. Taj žal. „Da-le žan-tar ávri, žan palpále, žan palpále. Žan palpále!“ Phendas te žan palpále taj maladas andej palmi trival. I šej taj chuťel taj bešel!

„I múli?“

I múli šej, so sas šukár, inke maj šukár-i. „Aven-de akánik! Áke ká phendan, múli-j, phendan? Ke sovelas. Sovelas.“ A dikhen pejr la, inke maj šukajli ká sovelas. „Sovelas tumári šej.“ Žan taj čumiden, band'ile taj čumidkerde leske purrne. Leske purrne čumidkerde, leske vast, jo, taj khiňilo, na, „Beš tejle, beš tejle,“ kadej taj kadej. „So, ká salas?“ po ánaves la šake. „Šun áke, sovous,“ i šej palpále. Vorbindas, vorbindas i šej taj živinili, nás lake khanči taj trajindas vi šel, vi šel berš. Vi šel berš trajindas i šej.

Ale vou či bisterdas. Taj khoutar žalas palpále. Taj žal ando kher te dikhel *nábodu*, hoť so keren le máte inke, jo! Oslavulin vaj so keren inke? Khonik či phendas leske: „Phúre manuša, beš tejle, kadej dúral fajma aves. Beš tejle!“ vaj kadej. Vaj te soulatindoun, phendoun: „Le ka márrno, cha.“ Khonik či das, či phendas khanči.

So mundárde po bijav, te na dikhas súnende? Báles! Po bijav mundáres a khajňa, na, taj a papiňa, po bijav so perel pe, na? Ale o svunto Ježuška žanel, hod' mundárde e báles. Žanelas, mundárde, taj či dine les, či phende, hoť mundárde báles. Khanči. So hát? Garade les. Ká žanna so-j kodi. Bajali dikhlan kaštuni varikana? *Koryto*, sar le bajalára so kernas. Kecavi bajali. Šup le báles ánde, hoť te na dikhel o gážo, so avilas. Ká thona les? Taj pizden les tela páto, le báles. Taj šaj dinoun, bokhále, čorre sas kodola. Šaj kínáľindoun le phúre, e gážes, le svuntone Ježuškas. Khanči či phende. Tela páto, šup tela páto!

„Bokhále manuša sas.“

Bokhále vaj kadej már sas šinado. Ale vouj lenge kadale Rromeske jékheske: „Aj me šundem, hoť mundárdan taj naj tume pi mesáli, ká-lo o bálo? Hoť mundárdan báles, šundem,“ le Rromeske. Taj tegeduj taj das armája o Rrom. „Či mundárde, či mundárde báles voun. T'aviľoun pi mesáli rakime aviloun.“ Ale már so but, but sas: „Taj so pizdan, so thondan tejle andi bajali?“ o Ježuška phenel. „Khanči, či garadam khanči, či mundárdam báles.“ „Kana phenen, či mundárdan báles, hát či mundárdan báles, t'avel kadej atunči, sar phenen, či mundárdan báles, ale khote t'avel ek terni šej, ek terni šej, taj o fenkípo la bourako te avel khote.“ Ášad'ile e Rrom, trázosajle, khatar žanel o phúro gážo, hoť báles mundárde taj thonde les andi bajali tela páto.

Murro Čurri, taj gejlo-tar, či phendas lenge khanči o svunto Dejl. Chojjajlas pejrlende, so ničí? So tegeduj taj žanel vouj bistošan, hoť chochade! Taj žanelas bistošan, hoť báles mundárde. No, mišto-j, kana phende či mundárdan, taj muk t'avel pe tumáro hát. Taj gejlo-tar. Kana gejlo-tar taj pa 'k čáso, pa 'k dopaš čáso cirdine ávri i bajali tela páto. So-j ánde? Pánže šouve beršengi šejourri.

„Már múli?“

Ničí, nás múli! Nás múli, živindi muklas la. So sovelas, sovelas i šejourri.

Taj atunči gindosajle e Rrom: „Dikh anda bálo so kerd'ilas – manuš – šej, šej kerd'ilas anda bálo! Ko sas kado? Fajma kado-j nezrávo.“ Žanes so-j nezrávo? So kerel zázrakura. „Kado si te sas variko,“ kado phenel, „kana dikhes e báles, phanglam angla 'k čáso khote, taj naj feri šejourri si andi bajali taj ka fenkípo la bourako.“

„Pe sos sas kodo khote?“

Kodo? Hoť te žanel, anda sos kerdas kado, taj so kerde lesa, nás bičilime, či phende leske khonik, „le, mou, le phúre gáže, ka pohári vaj karejto márrno, le.“ Či phendas khonik, taj inke pizdenas andej leste. Chochade inke!

Taj la vorba vi ágor-i taj vi hátula. Taj le Židovonge, o svunto Dejl, o svunto Dejl muklas kado, sabat ka rato már, de i svunto Márja úži Židovanka-j. Taj azír má phendas peská dake, so kerde lesa katka taj katka le Židovi. Ká i dej i Židovanka-j, kado sokáši már či muklas, taj azíte le Židovi bálesko mas či chan. Phenen manuš-i.

Kadej-i i vorba. Savo Rrom žanla kado?!

Kam byste raději šel: Na svatbu nebo na pohřeb?

Věřím v Boha, chválím ho na každém kroku. Uctívám ho a prosím, aby nám požehnal. „Kéž vám požehná.“ Je mi ctí, že o něm mohu vyprávět tento příběh. Klaním se před ním a před jeho moudrostí.

Nejdřív šel Kristus na svatbu. Slyšel, že tam hrají a tancují, a tak zašel dovnitř. Co se tam asi děje? Uvnitř do něj pořád někdo strká a vráží. Však ti lidé taky byli opilí. Vráželi do něho a tlačili se na něj a nikdo si ani nevšiml, že k nim přišel neznámý člověk, svatý muž. Jen zpívali a tancovali a ani si ho nevšimli, natož aby mu řekli: „Jen si pojdte sednout, když jste k nám vážil tak dlouhou cestu.“ Když to Kristus uviděl, sebral se a odešel.

Kampak asi šel? Tam, kde se bdělo nad mrtvým. Co se děje tam? Jak to bývá, všichni tam byli smutní. Sedí a pláčou, hoří tam svaté svíce. Jakmile Kristus vešel dovnitř, nabídl mu židli. „Odkud jste přišel, dědečku, musel jste k nám přijít hodně z daleka. To musíte být unavený. Tady máte židli, prosím, posaďte se. Napijete se s námi? Včera nám zemřela naše dcera, bylo jí dvaadvacet let.“ „Co jí bylo?“ zeptal se jich.

Je klid, nikdo se tu k němu nechová neuctivě. Představ si, milý Čurri, po chvílce, asi tak po půl hodině: „Můžete mi říct, kde leží ta mrtvá dívka, mohl bych se na ni podívat?“ „Leží tamhle, poslyš, proč ji chceš vidět?“ „Ale, jen se na ni chci podívat. Byla mladá, musela být krásná. Jste milá rodina a dobří lidé, postarali jste se o mě, nabídli mi židli a vodu, která je darem od Boha, a já bych tu dívku chtěl vidět. Kde ji najdu?“ „Támhle, tady“, ukázali mu kde a naříkali žalem. Vykročil. „Prosím, nechte mě tu chvíli a pak se vraťte. Vraťte se!“ Zavolal na ně, aby se vrátili, a třikrát zatleskal. Dívka vyskočila a hned se posadila.

„To byla ta mrtvá?“

Ano. Ta mrtvá. Předtím byla krásná, ale teď je ještě krásnější. „Pobězte! No prosím, a vy jste tvrdili, že je mrtvá. Přitom jenom spala.“ Dívali se na ni, byla ještě krásnější než dřív. „Vaše dcera jenom spala.“ Obklopili ho, padali na kolena, líbali mu ruce i nohy. Unavil se. „Posaďte se, jen si sedněte.“ Dělal pro něj, co mu viděli na očích. Obrátili se k dívce: „No, kde jsi byla?“ „Ale, jen jsem spala“, odpověděla jim a jak mluvila, postupně se z hlubokého spánku probouzela. Nic jí nebylo a dožila se do sta let.

Kristus však nezapomněl. Vrátil se zpátky do domu, kde se oslavovala svatba. Zajímal ho, jak to tam vypadá a zda se stále oslavuje. Nikdo z lidí uvnitř ho nepobídl, aby se posadil, neřekli mu: „Dědečku, přicházíte zdaleka, sedněte si, prosím.“ Nebo že by mu někdo řekl: „Vezměte si něco k snědku.“ Nikdo nic neřekl, nikdo mu nic nenabídl.

Představte si, že na tu svatbu zabili prase! Je přece zvykem, že se na svatbu zabíjí slepice a husy. Kristus ale věděl, že porazili prase. Věděl to, to prase zabili, ale nikdo mu ani kousek

nenabídl, nikdo se ani slůvkem nezmínil. Naopak! To prase před ním schovali. Kam? Nevím, jestli to budete znát. Viděl jste někdo takové to dřevěné koryto? To koryto, co dříve dělávali korytáři? Tak šup s tím prasetem do toho koryta, aby ho ten děda, co přišel, neviděl. A co myslíte, kam to koryto i s prasetem schovali? Pod postel. Ti šejdíři byli hrozně lakomí, mohli mu přece kousek nabídnout. Mohli tomu starému pánovi, Kristovi, kousek nabídnout. Ale oni nic neřekli, a místo toho – šup s prasetem pod postel.

„Byli lakomí.“

Ano, ale možná, že to byl i osud. Kristus jednoho z těch mužů oslovil: „Doneslo se mi, že jste na svatbu zabili prase. Kde je, že z něho nic nemáte na stole?“ Ten člověk ale všechno zatajil, zapřísahal se: „Oni žádné prase neporazili, opravdu ne. Kdyby to tak bylo, dali by ho na stůl.“ Ale co je moc, je příliš: „A co jste schovali do toho koryta pod postelí?“ ptá se Kristus. „Nic, nic jsme tam neschovali, my jsme žádné prase neporáželi.“ „Když tvrdíte, že jste prase neporazili, tak jste ho neporazili, ať se stane, jak říkáte. A ať je tam mladá dívka a fotografie nevěsty, ať tam je ta dívka a fotografie.“ Všichni byli zaražení, nemohli se vzpamatovat. Odkud to ten stařeček ví, že porazili prase a že ho schovali v korytě pod postelí?

A můj milý Čurri, představ si, Kristus od nich odešel a neřekl jim ani půl slova. Rozzlobil se na ně. Není divu – lhali mu a on to dobře věděl. Jasně věděl, že prase porazili. Dobře, když tvrdíte, že jste nic nezabili, tak ať je po vašem. A odešel pryč. Asi po hodině, hodině a půl co odešel, vytáhli koryto zpod postele. Co myslíte, co tam bylo? Asi pěti, šestiletá holčička.

„Mrtvá?“

Kdepak! Nebyla mrtvá, daroval jí život. Ta holčička jenom spala.

Až tehdy se chytli za nos: „Podívejte se, co udělal z toho prasete – člověka. Prase proměnil v dívku. Kdo to byl? Asi nějaký čaroděj, *nezravo*. Víte co to je? To je ten, co dělá zázraky. „To musel být opravdu někdo, když jsme tam před hodinou schovali prase a místo něj tam teď v tom korytě leží holčička a fotografie nevěsty.“

„A proč tam byla?“

Proč? Aby si pamatovali, proč to udělal. Jak se k němu zachovali, a jak ho pohostili. Nikdo mu neřekl: „Jen si vemte kus chleba, skleničku vína, neostýchejte se.“ Nikdo mu nic nenabídl a ještě do něj strkali. A lhali mu!

Tento příběh má začátek i konec. Pán Bůh ponechal Židům jejich svátek, sobotu, protože panna Maria je čistokrevná Židovka. Ale řekl svojí matce, jak se k němu Židé zachovali. A proto od té doby Židé nejedí vepřové maso. Musejí tenhle zvyk dodržovat. Nejedí prasata. Říkají, že to jsou lidé. A to je celý příběh. Kdo z nás ho zná?

Recenze / Anotace / Informace

Ceija Stojka / Meine Wahl zu schreiben – ich kann es nicht

Peter Stojka, Rastislav Pivoň / Náš život – Amáro Trajo

Luminița Mihai Cioabă / Lacrimi Rome / Romane asva

Otibor Nečas / Špalíček romských miniatur

Karol Janas / Zabudnuté tábory

Kathrin Janka (ed.) / Geraubte Leben

Adam Bartosz / Katalog zbiorów cyganologicznych Muzeum okregowego w Tarnowie /

Catalogue of The Romany Collections at the District museum in Tarnów

Małgorzata Mirga-Tas, Bogusława Delimata, Krzysztof Gil / Romani Art

Valentina Glajar a Domnica Radulescu (eds.) / „Gypsies“ in European Literature and Culture

Ceija Stojka

Meine Wahl zu schreiben – ich kann es nicht

O fallo de isgiri – me tschischanaf les

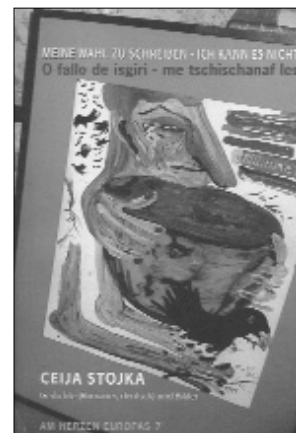
Gedichte (Romanes, deutsch) und Bilder

[Moje volba psát – já to nedokážu. Básně (v romštině, němčině) a obrazy]

Landeck 2003: EYE Literaturverlag, Gerald Kurdoğlu Nitsche (G.K.N.),

Lyrik der Wenigerheiten, Band 7 der Reihe „im Herzen Europas“,

překlad Ceija a Nuna Stojka, 75 s., ISBN 3-901735-12-7

Ať už se setkáme v knize se vším možným, se vzpomínkami na autorčino dětství, s hádankami, s fotkami z návštěvy u ní doma nebo s jazykolamy, vše je nějakým způsobem protkáno tím, na co Romové nemohou a Ceija ani nechce zapomenout: vzpomínkou na holocaust Romů, ze kterého vyvázla spolu s hrstkou jiných, kterým štěstí rasistickému řádění pomohlo uniknout. Přestože je toto téma pro ni naprosto klíčové, nestalo se dominantním a Ceija si s ním dokáže hrát, aniž ho zlehčuje.

Geneze sbírky není úplně běžná: Průběžně, po celý život, zapisovala Ceija své pocity do velkých školních sešitů. Vydavatel Gerald Kurdoğlu Nitsche měl to štěstí, že mu autorka tyto písemnosti svěřila, a nakonec z nich poskládal výše zmíněnou publikaci. Ve shromážděném materiálu se našla i poznámka, která celému projektu dala jméno: „Moje volba psát – já to nedokážu“. Dějiny Ceije v tomto bodě poněkud nedaly za pravdu, protože – jak sama posléze konstatuje – coby analfabetka napsala již dvě knížky. A to ještě předtím, než vyšla zde anotovaná pozoruhodná koláž.

Sbírku básní, kterou je kniha především, stručně uvádí Krista Hauser upozorněním, že jednotlivé verše Ceijinych básní je těžké chápat v návaznosti na standardní literární tradice, ale že připomínají spíš deníkové zápisky tvarované do formy básně. Další prostor v předmluvě patří dětem z 1.-3. třídy gymnázia v Landecku, kteří pod dojmem výstavy Ceijinych obrazů a její návštěvy napsaly Ceije několik dopisů. Vyjadřují v nich svůj údiv nad tím, co člověk člověku dokáže způsobit, obdivují Ceiju, že svůj osud dokázala ustát, a sdílejí s ní dotčení krásou obrazů a radost z osobní návštěvy a otevřenosti rozhovorů.

Součástí knihy je též stručná procházka historií romské pospolitosti, jazyka a literatury. Ceijiny básně by byly i beztak působivé, ale jestli tu a tam nějaká její formulace zarazí či uvede do rozpaků, doslov tohoto typu vybízí

Kannst du dich noch
 Biriš inge ande
 in deinem warmen Wintermantel
 Ischiri dalfi
 Himeinverkriechen
 jiwendosgo subuno andedebujis
 wo du siehst
 ga du dikes
 dass dein Visavis friert
 hod tscho sembe bahoj
 Du meinst
 go du gindis
 was geht's dir an
 go chel man griescha
 dass die Frau mit Kind friert
 hod i schuwli schaworosa bahoj
 Du ziehst deinen
 du zierdes tschiro
 Mantelkragen hoch
 subunesgo gorago obre
 du ziehst dein Kinn
 du zierdes Ischiri talga
 bis zu deiner Brust
 schi gaatschiri golin dele
 Nur deine subimal gezoqenen
 teri tschire sane zierdino
 Augen schon
 jaka diken
 auf die Frau mit Kind
 be o zadesworä deq i schuwli
 im Wind
 an do i balwal

k zamyšlení, zda tyto zdánlivé nedostatky nemohou mít svoje pozadí. Vzhledem k tomu, že klasicky vzdělaný Evropan není těmito základními informacemi ani dotčený, chtělo by se doporučit, aby se podobný doslov stal povinnou výbavou všech publikací o Romech.

Knihu ilustrují Ceijiny obrazy, rodinné fotky a aktuální snímky z jejího každodenního života.

V knize prezentované básně se zabývají jen zčásti obdobím v koncentračních táborech a otázkou vlastní viny. Občas tematizují obecně lidské slabosti a stesk nad lhostejností nebo příkré výtky tváří v tvář rychlým soudům neromských spoluobčanů. Jiné básně zase oslavují krásu přírody a bytí na zemi obecně a na literárním poli se tak stávají protiváhou k výkřikům nad krutostí osudu a tím nastolují také rovnováhu, jakou najdeme u Ceiji Stojky i na poli výtvarném v opozici hrůzu nahánějících, pochmurných, varovných kreseb na jedné straně a jemných, uvolněných, požitekářských olejomalb s rozkvetlými loukami na straně druhé.

Některé básně jsou psány pouze německy, většina je otištěna v němčině i v romštině, další jsou psané ve velmi osobitém rakouském nářečí autorky, třebaže je uplatňuje jen v polovině textu a druhá část pokračuje spisovnou němčinou.

Použitý zápis romštiny je zápisem výhradně autorčiným. Vychází z německého pravopisu. Nerozlišuje znělost (např. páry p/b, t/d, k/g, s/z nebo š/ž), ale přidechovost ano (p/ph, t/th, k/kh), a tak v testu najdeme i následující zápisy romských slov: *opre* „obre“, *žuvli* „schuwli“, *zubuno* „subuno“, *inke* „inge“ nebo *jákha* „jaka“. Kdo zná nahrávky Ceijna vyprávění či zpěvu, ví, že jde skutečně jen o specifický způsob zápisu, a že dialekt romštiny, kterým Ceija mluví, je jinak podobný jiným lovárštinám.

Biris inge ande
 tschiro datto
 jiwendesgo subuno andedebujis
 ga du dikes
 hod tsch sembe bahoj
 ge du gindis
 so chal man grischa
 hod i schuwli schaworesa bahoj
 du cierdes tschiro
 subunesgo gorago obre
 du zierdes tschiri falga
 schi gaatschiro golin dele
 feri tschire sane zierdine
 jaka diken
 be o tschaworo deij i schuwli
 an de i balwal.

Kannst du dich noch
 in deinen warmen Wintermantel
 hineinverkriechen
 wo du siehst
 dass dein Visavis friert
 Du meinst
 was geht's dich an
 dass die Frau mit Kind friert
 Du ziehst deinen
 Mantelkragen hoch
 du ziehst dein Kinn
 bis zu deiner Brust
 Nur deine schmal gezogenen
 Augen sehen
 auf die Frau mit Kind
 im Wind.

*Dokážeš se ještě
 zachumlat do svého teplého
 zimního kabátu
 když vidíš
 že naproti tobě mrznou
 myslíš si asi
 co je mi do toho
 že té ženě s dítětem je zima
 vyhrneš si límec
 kabátu
 a bradu přitiskneš
 na hrud'
 jen škvírkou
 tvé oči hledí
 na ženu s dítětem
 na větru.*

Savvj gappa
 si gazawi bari
 de scheij scharawes
 indrego
 tschorimo
 dele e schtar agore
 tschi resen basche
 deij gappe
 si schindi.

Welche Decke
 ist so groß
 damit man
 die ganze Armut
 zudecken kann
 Alle vier Ecken
 reichen nicht aus
 und die Decke
 hat eine Loch.

*Která deka
 je tak velká
 aby schovala
 veškerou
 bídu
 Ani všechny čtyři rohy
 na to nepostačí
 a navíc
 je děravá.*

Nachtschattengewächse im Licht

I unterhoid mi heid
mit meim Balkon
und schau a wås meine Henndln tun
Sie schau gånz stuf zum Himmel rauf
sie san a net von der Natur
nur nâchgmâcht,
so koun i's stölln
wie is wü
I finds schen
Und die Paradeiser san scho rot
sie wårtn auf mein Enkal Pablo
der no am Weißen Hof is
Wie i mi gfrei des konnst dir denken
Die Bluman bliahn wie a Stanizzl
in olle Form und fârbn
im Wind tânz die scheen Klee
und unter ihnen beim Stegl
wächst der duftemde Sellerie
Die Sonnanbluma die leuchtn
auch das zarte Grün
Was gib't's no auf mein Balkon
Weiße Rosen Immergrün
für die Küche gib't's an Lauch
Minze Eibisch und Melisse
Der wilde Wein schlägt seine Blätter
von meinen Fenstern zum Nachbarn rauf
Alles klettert alles wächst
selbst das schöne zarte Unkraut
macht sich seinen Platz.
Natürlich gib't's auch mich die schaut
Ich gieße
ich mach sie nass
ich rupfe sie ja auch.

Pozn.:

â je zaokrouhlené a, něco mezi [a] a [o].

Šeromilné rostliny ve světle

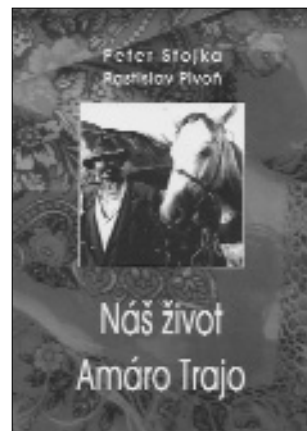
Dneska si popovídám
se svym balkónem
a podívám se, co dělají moje slepice
Hledí tupě do nebe
taky je nevytvořila příroda
jsou to jenom odlitky
můžu si je postavit
jak chci já
Mně se líbí
A rajčata už jsou taky červený
čekají na mého vnuka Pabla
ten je ještě v nemocnici
Jak moc se těším to si dovedeš představit
Kytky kvetou jako kornouty
do všech tvarů a barev
Krásný jetel tancuje ve větru
a pod ním u tyčky
roste voňavý celer
Slunečnice září
a stejně i jemná zeleň
A co se ještě u mě na balkóně najde
Bílé růže a barvínek
do kuchyně by tu byl šnitlík
máta, proskurník a meduňka
psí víno se plazí
z okna nahoru k sousedovi
Všechno raší všechno roste
i ten krásný křehký plevel
si tu najde svoje místo.
A samozřejmě jsem tu i já co se dívá
zalévá
Rosím je
a taky je trhám.

Peter Wagner

Peter Stojka, Rastislav Pivoň

Náš život / Amáro Trajo

sd studio, Bratislava 2003, 138 s., ISBN 80-969005-0-3

Romská pospolitost se může pochlubit dalšími novinkami: Romové v prostoru bývalého Československa přestávají být pouhými objekty bádání o jejich kultuře a aktivně se zajímají o otázky své existence. Naplňují tak důvěru humanistů v ně vloženou, že i intelektuálních výkonů takového ražení budou schopni. A vystoupit z každodenní samozřejmosti a detailně popsat zdánlivé triviality je opravdu netriviální duševní výkon. Další primát najdeme v tom, že romský text nevznikl, jako často, překladem z majoritního jazyka, ale přímo v mateřštině autora. Kromě intelektuálních kvalit autora to svědčí i o pokroku v obecném pojetí romštiny. Předchozím generacím romských tvůrců byla tato intelektuální potřeba mentálně nedostupná, nacházeli se v zajetí stereotypní představy o neslučitelnosti romštiny se vzdělaností. Svědčí to o změně postojů jak majority, tak Romů, oběma skupinám psaní v romštině začíná připadat nejen možné, ale i bez obav přípustné.

Za povšimnutí stojí přitom i fakt, že autor-průkopník (v uvedeném slova smyslu) patří v rámci menšiny romské k další menšině. Narodil od jiných slovenských Romů, kteří jsou skoro ve všech oblastech veřejného života jazykově zastoupeni alespoň namátkou, Olaši, k nimž Peter Stojka náleží, jako kdyby neexistovali.

Další unikát spočívá v tom, že kniha vzešla ze spolupráce příslušníků obou těchto dvou naprosto odlišných subetnik, která se jinak skoro nestýkají. A nejde přitom o nějaký formální způsob spolupráce založený třeba na překladu do slovenštiny. Na knize lze demonstrovat nejen možnost takovéto spolupráce, ale i její váhu. Vznikla ze studnice postřehů a vnímavosti účastníka popsané kultury Petra Stojky a z působení dlouholetého odborníka na romskou kulturu (bez ironického nádechu) Rastislava Pivoň jako katalyzátoru, organizátoru i zdroje motivace. Pivoň dokresluje panující vztah s Olachy v úvodu, a to prostřednictvím vzpomínky na olašskou spolužačku, se kterou byl okolím „hozen do jednoho pytle“ (respektive školní lavice).

Formálním obsahem kniha nedisponuje, ale jako kdyby autoři cítili jeho potřebu, poskytli náhradu za něj hned v první kapitole, nadepsané „Čo je rómstvo – Romimo“. Jako součást úvahy o tom, co tento výraz pro Olacha znamená, vyjmenují všechna hlavní témata: výběr kmotra, křest, domluva ženicha u nevěstinih rodičů, soudnictví, postavení muže a ženy, morálka-slušnost, oblékání, jazyk, hudba, bydlení a pohřeb. To jsou ústřední pojmy, kterými se kniha pak jednomu za druhým detailně věnuje ve formě paralelního slovensko-romského textu. V rámci jednotlivých kapitol jsou popsány jak technické detaily používaných předmětů a postupů, tak i důvody jednání.

Detailnost se projevuje místy tím, že se určité pasáže věnované průběhu různých oslav s lehkou obměnou nápadně opakují, hlavně v případech doprovodných slovních frází. Úroveň ustálenosti a opakování těchto obrátů potvrzuje, že se jedná o rituál.

Publikace je opatřena fotografiemi, které – možná záměrně – nejsou popsány a pocházejí z rodinné sbírky obou autorů a z fondu Inforoma, který vybudoval Rasťo Pivoň. Poslednímu vděčíme i za drobné poznatky ke klíčovému kapitolám a za zasazování daného zvyku do kontextu okolních kultur a jiných romských seskupení. Výběr těchto (dále nedoložených) poznámek působí občas nahodile, jako např. námluvy u „Polska Roma“ (s. 32) nebo obřad testování panenství u muslimských Romů (s. 48).

Podání popisů je autentické a tím jistě vysoce pravdivé, alespoň pokud se nesnažíme najít reprezentativnost. Ve velmi osobních pasážích by člověk čekal možná zkrášlení, vynechání, zatajení, aby povrchního majoritního čtenáře nic nezaskočilo, ale srovnání dění v textu s tím, co lze pozorovat v jiných rodinách, k takovým obavám neopravňuje. S vědeckým odstupem líčí Stojka i choulostivé procedury námluvy nevěsty, a dodržuje si tak svoji vnitřní objektivitu, přestože ví o nebezpečí odsouzení bulvární částí majority. Autenticitu by mohl ilustrovat postřeh z jedné romské rodiny, která měla knihu doma. V choulostivé situaci, kdy si nevěděli rady s oblečením, obrátili se na příslušné pasáže v knize v naději, že jim bude poskytnut návod. Tím se z knihy stává kodifikační počín, a v postupu z deskripce k preskripci zvyků, v jakémisi neplánovaném schvalovacím procesu, šla olašská komunita o obrovský krok vpřed. O přijetí starého zákona ve společenství Židů v době jeho uvádění není známo nic, ale romská norma není na rozdíl od něho podepřena Boží autoritou.

Rasťo Pivoň se v úvodu táže, do jaké míry měli – na úkor čtivosti – v překladu zachovat co nejvíc z textu původního. Plně se ztotožňují s rozhodnutím zvolit pro překlad raději volnější, srozumitelnější formu. Charakter jazyka je prostě takový, že by původní krásné obraty v příliš doslovném překladu působily hloupě, neohrabaně, divně. Plná krása jazyka a kultury, kterou zprostředkovává tak čeká na objevení pro ty, kteří se s jazykem seznámí aspoň natolik, že známá slovíčka začnou náhle objevovat i v neznámých kontextech. Známe-li např. doslovný význam výrazu *čáčo them* („pravá země“, s. 103), musíme ještě hodně přidat na fantazii nebo nadhledu, abychom došli k výstižnějšímu českému ekvivalentu „vlastní stát“. Ve své volnosti však Pivoň jako překladatel místy až přestřelil, což bych si vykládal spíš jako důkaz odlišnosti popisované kultury, na kterou musí vnímavý překladatel reagovat. Odlišnost obou textů spočívá také občas jen v řazení informací. Např. o podmínce, že romský soud *krísi* musí být nezávislý na rodinných vazbách, se dozvíme ve slovenském textu hned na začátku kapitoly (na s. 50), zatímco romská verze se k tomu dostane až v průběhu druhé (romské) strany (s. 52).

Romská část knihy je po jazykové stránce psaná v dialektu, kterým se mluví na jihozápadním Slovensku a ve většině komunit v Česku. Rozdíly oproti olaštině používané v České republice jsou z historických důvodů marginální (mluvčí pocházejí z téže oblasti, kde bydlí autor) a nahodilé a souvisejí spíš s příbuzenskou než geografickou vzdáleností. Jen minimálně se liší od olašských (podle tamějšího úzu lovárských) romštin v Maďarsku či v cílových destinacích jinde ve světě, nemluvíme-li o jiných vlašských skupinách jako jsou Kalderaši apod.

Velkou překážkou pro srozumitelnost jazyka je – alespoň pro Neroma, který prošel středoevropským školstvím – umístění čárek, třeba na str. 45: *Kado khelimo taj o Šorimo, kerel pe palaj dopaš rat, addík kado nášfik avel, ke kadala fejlura keren pe ando Bijav, míte le Rom, Rom-i feri ando Románo Sokáši taj sar o svunto Dejl kamel.*

(Tento tanec a polévání [vínem] se provozuje po půlnoci, dříve to není možné, neboť tyto zvyky se provádějí na svatbách po celou dobu existence Romů, jen podle romských tradic a jen, pokud svolí Pánbůh).

Vzhledem k tomu, že v knize používaný jazyk není standardizovaný a že Peter Stojka volí (přirozeně) hodně fonetický zápis včetně značení délek, neliší se psaná podoba příliš od mluvené. Nejisté je postavení palatál před e a i, kde se jeho zápis, inspirovaný slovenskou romštinou, odlišuje od zápisu školní slovenštiny.

Z nedostatku kodifikace plyne nejasnost zápisu těch jevů, které v matrixovém jazyce (slovenském) chybí jako např. gemináta. Pokud je Peter Stojka místy označí, můžeme předpokládat, že jsou výrazné, např. *keŕŕi* (s. 35), *šuto* (s. 53), *táršaššágo* (s. 67) nebo *fontoššo* (tamtéž). Ale nevíme, které případné další nejsou pod vlivem zvyků ze slovenštiny vůbec zapsány. V některých dalších ohledech není jeho zápis založený úplně na slovenštině. Jedná se o užívání pomlčky, a to pro oddělení členu (ovšem nejednotně, např. *pe-j thana* – „na stanovištích“, s. 35, *alepej droma* „cestou“, s. 9), pro psaní spony (nedůsledně, např. *barváloj* – „je bohatý“, na s. 63 – vs. *barvále-j* – „jsou bohatí“, na s. 35) a pro izolaci určitých morfémů (např. *le-l* „vezme“, s. 35, nebo *sa-s* „byla“, s. 35, nebo *le-s* „ho“, s. 67). Další rozdíl je v psaní x pro označení neznělé uvuláry, ve slovenštině psané spřežkou ch. I apostrof patří do ortografického inventáře pro eufonické vynechání hlásek, ovšem občas bez jasné motivace (např. *av'la* – „bude“, s. 35, jinde však správně *č'avla kodo čáčo* – „jestli to bude pravda“, s. 89).

Svéráznou inovací je užívání velkých písmen u odvozenin společenských kulturních institucí jako hostina, svatba, jazyk apod. Na jedné straně připomíná inflaci velkých iniciál v němčině v 16. století, které vyústilo v současnou normu, že se všechna podstatná jména uvádí velkým písmenem. Na druhé straně se tu promítá autorova intuice, že se jedná o něco buď jedinečného, nebo posvátného (tak jako se občas píše v češtině velkým písmenem zájmena odkazující na Boha).

Peter Wagner

Luminița Mihai Cioabă

Lacrimi rome – Romane asva

[Romské slzy]

Ro Media, București 2006, 276 s., ISBN (10)973-86817-8-2

Luminița M. Cioabă (vlastním jménem Maria Mihai) je jednou z nejznámějších představitelky současné romské literatury v Rumunsku. Po několika sbírkách poezie, divadelních hrách a učebnicích romštiny se ujala tématu historického a sesbírala cenné výpovědi pamětníků romského holocaustu.

Publikace začíná zajímavou předmluvou, jež je krátkým exkurzem do období Antoneskovy fašistické diktatury v Rumunsku a ohlédnutím za jeho činy spáchanými na Židech a Romech. Jejím autorem je jeden z předních znalců holocaustu v Rumunsku, Izraelec Jean Ancel, který svým třicetistránkovým elaborátem zasazuje sebrané výpovědi do historicko-teritoriálního kontextu. Zaměřil se na podobnosti a rozdíly v situaci Romů a Židů před válkou i během ní, pokusil se o srovnání způsobu deportace do Podněstří (Transnistrie) a života ve vyhnanství, jenž v obou případech představoval zoufalou snahu o přežití. Nachází zde mezi jejich osudy mnoho paralel, mimo jiné se zamýšlí i nad okolnostmi, jež doprovázely první snahy o zdokumentování hrůzných válečných událostí. Výpovědi o židovském holocaustu byly shromažďovány hned po skončení války, kdežto Romové si svá svědectví uchovávali po dlouhá desetiletí jen v ústním podání. I přesto dospívá k závěru, že ač jsou výpovědi ovlivněny uběhlým časem, je jejich hodnota stále velmi aktuální a jejich sesbírání se stává počinem zasluhujícím uznání.¹

Těžiště knihy tvoří třináct výpovědí pamětníků tragických událostí druhé světové války. Jedná se o záznamy rozhovorů vedených Luminițou M. Cioabou, která nutnost zdokumentování výpovědí odůvodňuje přežitím Romů zejména potřebou uchovat tuto část historie pro další generace. Úpěnlivá prosba, aby se lidé myšlenkami vrátili do minulosti, je v rozhovorech zachována a prolíná se celou knihou. Výpovědi tak působí jako doslovné přepisy rozhovorů. Z knihy se pouze v některých případech dozvídáme, kdy, kde a s kým byl rozhovor pořízen, přibližný či přesný věk respondenta vyplývá z rozhovoru. Otazník také zůstává nad tím, jsou-li výpovědi upravovány, některé pasáže vynechávány apod. S jistotou lze konstatovat, že rozhovory byly vedeny v romštině. Rumunský překlad se pak často

1 Celé znění předmluvy je k dispozici na internetových stránkách: http://www.divers.ro/uploads_ro/37660/lacrimi_rome-pag_1-32.pdf

drobně liší od zrcadlové romské verze². Kdo je autorem překladu, nevíme. Romština je zaznamenána pomocí mezinárodní transkripce a jejím redaktorem není nikdo jiný než zastánce a propagátor tohoto pravopisu Gheorghe Sarău.

Výpovědi jsou svědectvím o temném období druhé světové války a jejím dopadu na ty Romy z Rumunska, kteří byli ve čtyřicátých letech deportováni do Podněstří. Toto rozhodnutí bylo jak v souladu s rasovou politikou německé říše, tak s Antoneskovým plánem homogenizovat rumunský lid. Hrůzy, které Romové zažívali při deportaci a na místě, kde žili v zemljankách, ponechání osudu bez možnosti jakékoliv obživy, v žalostných hygienických podmínkách, ale i prožité utrpení při návratu do vlasti nebo krutost strážníků, částečně ilustrují následující ukázky z výpovědí těch, kteří přežili:

2 Např. místo jedné otázky položené v romštině a její odpovědi, je v rumunštině odpověď rozdělena do otázek tří (str.76-77), jindy pak je řečeno v romštině, že Romové jedli nedopečené brambory, v rumunštině se dozvídáme, že byly nejen nedopečené, ale i bez soli a másla.

Život před válkou

Grancea Traian (99 let):³

Tume kaj bešenás?

P-o *kimpo*. Sa khaté, anθ-o Porumbacu. Numa' sas ame' cěre haj grast haj 3asas le grastenča kaj i *pěšúnea*. Thaj bale, thaj grast nikėrasas. Haj kėrasas buti kakavea ba-kreanqė, rėtiaqė, balenqė, s-orro kodola kėrasas.

Haj tut sas tu' família? Sas tu' čhaworrė, sas tu' romni?

Sas ma' romni haj trin čhaworrė.

Sode bėrs sas tu'? Sanas baro, sanas...?

Sokotisar: sĭ šovardeš bėrs dē *kana* avileam. Duj bėrs bešleam 'othe. Sode bėrs sas ma'? Sas ma' *vo treànda* thaj šov, treànda thaj eŧta bėrs.

No, phen amenqė!

Haj nigėrde ame'. Sas ame' cěre. Anθ-o kutàri *tĭmpo*, kėrėn so kamen tumarė cėrenča! O *žandàri* – kė „*por-nin* tume“!

Haj tumen so phendean? „Kaj nigrės ame', raja?“

„So kėrės, raja amenča?“- „Sĭ ma ěrdino, te 3an“.

Život v Podněstří

Melu:⁴

Haj kaθar penas paj?

Peasas paj anθa' o Bugu. Ěl kašt anasas le' anθa o vės kaj sas paša'amenθe. Sas sa sar ěkh *tilo-mėtro* anθ-o vės dē katxal *bordėja* 'othal. Haj 3asas: mĭrĭ dej, murro dad, mĭrĭr phej, me murro phral. Činasas

Grancea Traian (99 let):

Kde jste bydleli?

Na poli, také tady v Porumbacu. Měli jsme stany a koně, s koňmi jsme chodili na pastvinu. Chovali jsme prasata i koně. Dělali jsme nádoby na dojení ovcí, na pálenku, koryta pro prasata, všechno možné.

A vy jste už měl rodinu? Měl jste ženu a děti?

Měl jsem ženu a tři děti.

Kolik vám bylo let? Byl jste už velký, byl...?

Počítej! Je to šedesát let, co jsem se vrátil a dva roky jsme byli tam. Kolik mi tehdy bylo? Bylo mi asi třicet šest, třicet sedm let.

Vyprávějte!

A odvedli nás. Měli jsme stany. „Už dost dlouho jste si se svými stany dělali, co jste chtěli,“ řekl četník, „pusťte se na cestu!“

A co jste řekli? „Kam nás odvádíte, pane?“

„Pane, co s námi děláte?“ – „Mám příkaz, abyste odešli.“

Život v Podněstří

Melu:

A odkud jste brali pitnou vodu?

Pili jsme vodu z Bugu. Dřevo jsme si nosili z lesa, který byl nedaleko od nás. Byl asi kilometr od zemljanek. Chodila tam moje máma, můj táta, sestra, já a bratr. Uřízli jsme strom co nejníže a odnesli jsme si tolik větví, kolik

³ Str. 74–76.

⁴ Str. 38.

o kašt maj telal haj *la ùrmă* lasas le krèci, so d-aštisarasas. *A dòua zi*, 3asas haj lasas i so maj arakhasas 'othe. Haj kèrasas amenqè jag anθ-o maškar le bordejesqo, anθ-o thuw.

Haj mekhhëlas tume' te anklen avri othal?

Na anθa' o *cinùto*, p-e rāza kodea le bordejenqi. 'Othe bešasas sar, sar le phandade.

Sar bučholas o gaw?

O gaw sas anθ-e *mâr3inea* paša'o Tiraspol, *la treizeci de kilomètri...* Burilova... Burilovka bučholas. Bučholas kaj *aparcininas* le *bordèja* kodola 'othal. Haj atùnca kèrdilo o milaj. Ankèsteam anθa' èl *bordèja* kodola, maj kèrdeam amenqè cèric, maj kèrdeam amenqè maj kadea kè sas maj tato. *Avilo o tîmpo...*

Avelas varekon tumenòe?

Avelas ta delas ame'... Avenas nùma' kakalenθar, sar bučhonas... xarkumàrea le neamcènça *împreună*. Te dikhën sode mule adēs, sode mule pe texàra. Kè merēnas, anθ-e sàko dēs merēnas, p-o duj sèla, bokhaθar, mizeriaθar, kè n-as le' kaj te thon pe', te xalaven pe', te kèrën...

Grancea Traian (99 let):⁵

Sar murdardea le phurea, phen-θa' manqè? Sar murdardea tirea romnea?

Dea la *pùškè* anθ-o sèro. Astardea la p-o *kimpo* kaj gèlo pala' laθe... Apo', dea, phaglea ma' muro punro le *sape-nça*, le xanevneança, o *neàmco*, te lel la romnea, te cùmidel la... Woj ci muklea pe' thaj mudardea la. Dea la *pùškè* anθ-o sèro, nič *vaj* na kèrdea.

O Del te jertil la! Sar bučholas?

Te jertil la o Del, phene! *Măria*.

jsme pobrali. Další den jsme se tam vrátili a vzali jsme, co jsme ještě našli. Oheň jsme si dělali uprostřed zemljanky, všude bylo plno dýmu.

A oni vás odtamtud nechávali chodit pryč?

Z místa, kde byly zemljanky, jsme nesměli odcházet. Byli jsme tam jako vězni.

Jak se jmenovala ta vesnice?

Ta vesnice byla na okraji Tiraspolu, třicet kilometrů..., Burilova.... Burilovka se jmenovala. Tak se jmenovalo to místo, kde byly ty zemljanky. Potom přišlo jaro. Přestali jsme bydlet v zemljankách a postavili jsme si venku malé stany, už bylo tepleji.

Chodil za vámi někdo?

Chodili tam, aby nám dávali... Chodili tam jen ti, jak se jmenovali... četníci, spolu s Němci, podívat se, kolik lidí umřelo tento den, kolik následující den. Každý den tam umíralo dvě stě, tři sta lidí, hladem, bídou, neměli, kde se umýt, čím se umýt...

Grancea Traian (99 let):

Jak zabili vaši ženu? Povězte nám, jak ji zabili?

Střelil ji do hlavy. Chytil ji na poli a šel za ní, já jsem za ní jít nemohl... Ten Němec mi hlavní zlomil nohu, aby mi vzal ženu, aby ji znásilnil... Ona se nenechala, a tak ji zabil. Střelil ji do hlavy. Přitom nikomu nic neudělala.

Bůh jí odpust! Jak se jmenovala?

Bůh jí odpust, sestrol! *Măria*.

5 Str. 86–88.

**O Del te avel les mīla leθar haj sea le mulenθar kaj
mule 'othe anθ-o Bugo!**

Apo', mule *dëstùl*. Apo', anθa' tumarë...

Haj achīlean le chworrënça akana.

Mule, ol chworrë.

Apo', mule angla' laθe?

Pala' laθe. Mule pala' laθe, le *ñifososθar*, n-as kon maj
phiravel lenqë *dë grijë*. Mule. (...)

**Bože, slituj se, nad ní i nad všemi našimi ostatními
lidmi, kteří tam u Bugu zemřeli.**

Zemřelo jich hodně. I z vašeho rodu...

A vy jste pak zůstal s dětmi sám.

Zemřely mi i děti.

Ony umřely dřív než ona?

Po ní. Zemřely až po ní, na tyfus, neměl se o ně kdo sta-
rat. Zemřely. (...)

Petra Dobruská

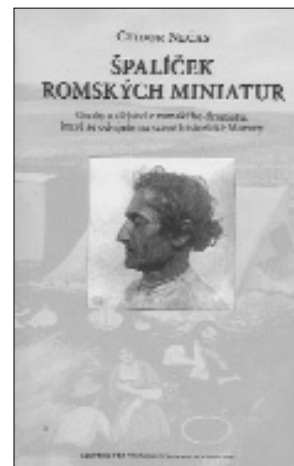
Ctibor Nečas

Špalíček romských miniatur.

Osoby a dějství z romského dramatu,
které se odvíjelo na scéně historické Moravy.

Centrum pro studium demokracie a kultury, Brno 2008, 123 s.,

ISBN 978-80-7325-151-2

Další z publikací brněnského emeritního profesora Ctibora Nečase týkající se historie Romů svým způsobem doplňuje předchozí syntetickou studii Romové na Moravě a ve Slezsku (1740-1945), která vyšla v roce 2005. Sám autor za inspirátorku ke Špalíčku romských miniatur v předmluvě označil paní Zdeňku Jařabovou a knihu dále připsal památce Mileny Hübschmannové.

Samotná kniha ve svých jednotlivých kapitolách mapuje v drobných příbězích osudy romského etnika na Moravě. Nejedná se přitom o historickou práci, která by se snažila popsat detailně dějiny jako celek, ale spíše ukázat, jakým způsobem se obecnější události promítly do života jednotlivců nebo komunit. Každá kapitola z knihy se věnuje některému z mezníků v dějinách Romů. Začíná příchodem Romů na Moravu a končí reflexí holocaustu Romů. Čtenář má možnost seznámit se stručně s vybranou etapou života Romů na Moravě. Každá z těchto etap je rozšířena o ilustrativní případy, resp. o jednotlivé osudy komunit nebo jednotlivců.

Sám autor rozděluje jednotlivé kapitoly na ty, které jsou kompilací z dosavadní literatury nebo na ty, které jsou původním textem. Společné všem kapitolám je, že po obecném úvodu je vždy popsán jeden příběh.

V úvodní kapitole, nazvané „Almužníci“, je představen příběh sestavený na základě záznamů středověkých kronik o putování čtyř romských skupin v čele s králem Cindelem. V kapitole nechybí citace, popisující skupiny Romů, které putovaly tehdejší Evropou. Jiný typ příběhu nabízí část nazvaná „Zběhové“, jejímž obsahem je popis Romů stíhaných v 18. století pro útek z místa usazení. Čtenář zde nalezne informace o způsobu oblékání i o fyzickém zjevu tehdejší jedné skupiny moravských Romů. Následující kapitola „Dva pohledy na romská sídliště“ představuje romské osady na Moravě v první polovině 20. století. Nejprve promlouvá neromský pozorovatel o osadě v Bojkovicích a dále jsou citovány vzpomínky romského obyvatele osady u Oslavan.

Na výše uvedených příkladech se ukazuje, jak různorodé prameny (často nuceně, pro jejich nedostatek) autor použil. Široká škála pramenů umožnila autorovi zobrazit z různých pohledů život romských komunit v minulosti.

Mezi kapitoly, které si zaslouží pozornost, nesporně patří kapitola o školním vzdělávání romských dětí na Moravě. Byla sestavena podle zpráv shromážděných v letech 1935-1936 a 1940-1941. Její součástí je výčet obcí, kde

navštěvovali romští žáci místní školy. Čtenář se mj. dozví, že již v polovině třicátých let v Ivani, Uherčicích a Bylnici poznali, že romští žáci nemají sedět ve zvláštních „cikánských“ lavicích, ale mají být začleněni do kolektivu. Příčina neúspěchu romských žáků ve škole byla již v této době zčásti přičítána nedostatečné znalosti vyučovacího jazyka. Na kapitolu o základním vzdělání bezprostředně navazují osudy dvou prvních romských vysokoškoláků (Tomáše Holomka a Antonína Daniela).

Kapitola „Uprchlíci“ je věnovaná problematice útěků romských vězňů z míst jejich násilné internace (Hodonín u Kunštátu a Osvětim). Jednotliví uprchlíci jsou představeni stručnými biografickými údaji. Mezi nimi je také Blažej Dydy, který byl po válce odsouzen za své chování ke spoluvězňům v koncentračním táboře v Osvětimi. Svědectví proti němu přitom odmítli podat Romové z okresů Uherský Brod, Uherské Hradiště a Zlín, tedy z jeho domovského kraje. Dalším z „uprchlíků“ je Vincenc Daniel, kterému se podařilo utéct z Osvětimi. S jeho osudem se díky A. Bialeckej, lektorce vzdělávacího oddělení Památníku Osvětim, seznamují mladí lidé z celého světa. Na základě jeho vězeňské fotografie, vytvořila A. Bialecka původně fiktivní příběh, který končil smrtí na popravišti. Neměla tušení o tom, že Vincenc Daniel přežil. Nyní může vyprávět jeho dramatický příběh se šťastným koncem.

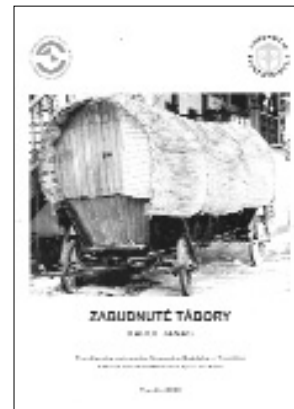
Nepominutelnou součástí knihy je její obrazová příloha, kde je ke každé kapitole připojen obrazový doprovod, ve formě dokumentu nebo fotografie. Chybějící poznámkový aparát je nahrazen informacemi o použitých prameňech v textu. Jednotlivé kapitoly jsou samostatnými příběhy (miniaturami), ze kterých čtenář může poznat střípky z historie Romů na Moravě. Celoživotní studium, erudice a zápal autora znovu přinesly nový cenný přírůstek do řady jeho děl o romské historii.

„Miniatury“ tak nejsou vyčerpávající historickou prací, ale je za nimi neuvěřitelné množství neúnavné práce. Vzhledem k různorodosti témat si v nich „to své“ najde každý, kdo se o Romy nebo o historii zajímá.

Petr Lhotka

Karol Janas
Zabudnuté tábory

Trenčín: Trenčianska univerzita Alexandra Dubčeka 2008, 133 s.,
ISBN 978-80-8075-310-8

Trenčianská univerzita Alexandra Dubčeka vydala jako výstup dvou grantových projektů GA VEGA útlou knížku Karola Janase, která sleduje proměny hospodářského a sociálního postavení Romů na Slovensku v letech druhé světové války. Je třeba jistě ocenit zejména to, že se autor rozhodl zabývat dosud málo známou historií slovenských internačních táborů (resp. pracovních útvarů) pro Romy, vybudovaných v letech samostatné Slovenské republiky. S výjimkou několika článků slovenských i českých historiků-romistů (z nich zejména Ctibora Nečase, který napsal před rokem 1980 o slovenských táborech články do *Nových obzorů* 17, 1975; 19, 1977; a *Tereziňských listů* 10, 1980) se zatím systematictěji problémem slovenských táborů nikdo nezabýval. Je vlastně s podivem, že zatímco o českých pracovních a internačních táborech se vede již několik let velmi intenzivní diskuse, o postavení slovenských Romů za války vlastně víme z odborné literatury především to, že se nestali obětí holocaustu. Péči Mileny Hübschmannové a jejích spolupracovníků vyšly rozsáhlé vzpomínky na toto období (*Po Židoch Cikáni I.*, 2005, dále část memoárové knihy Eleny Lackové *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, 1997), které zachycují perzekuci Romů ze strany slovenské vlády. K. Janas je ale v podstatě prvním slovenským autorem, který se zabývá detailněji na základě práce s historickými prameny jak obecnějšími problémy postavení Romů za Slovenské republiky, tak i samotným vznikem a organizací pracovních útvarů a zajišťovacího tábora v Dubnici nad Váhom. Na toto téma vydal již několik článků i v časopise *Romano džaniben* (jevend 2002, jevend 2003, řilaj 2004), sledovaná knížka jeho dosavadní poznatky shrnuje a přináší i nové informace z posledních výzkumů.

V krátkém úvodu podává autor přehled dosud vydané literatury o slovenských Romech za druhé světové války. Bohužel vůbec neuvádí vzpomínky, které Milena Hübschmannová sebrala se svými spolupracovníky a ještě za svého života stihla připravit k vydání (kniha vyšla s několika předmluvami v roce 2005), zmiňuje pouze vzpomínkovou knihu vydanou René Lužicou (*Keď bola vojna, nebol som doma*, 2004). Za historický základ své práce považuje starší monografie Ctibora Nečase o českých a slovenských Romech v letech 1939-1945 (po roce 1992 už ve svých studiích i v obsáhlé monografii nevěnuje Nečas větší pozornost slovenské problematice, nicméně z některých nově uváděných souhrnných údajů pro ČSR je možno odvodit např. počty Romů z celostátních soupisů i pro Slovensko). Na s. 10 recenzované knížky najdeme poněkud nejasnou informaci, že v souvislosti s pokusy vlády slovenského státu

o likvidaci kočovnictví, které byly podle něj prováděny násilným usazováním, se hodlá zabývat také „vznikem prvých rómských osád“. Zaměření legislativy Slovenské republiky proti kočovnému způsobu života jistě nelze zpochybnit, ovšem údaj o osadách je asi nedorozuměním. Existenci romských osad na Slovensku dnes již dokládá výzkum přinejmenším hluboko do novověku (minimálně 16.-17. století), jen malá část Romů žila na tomto území skutečně nomádským způsobem života.

Jak vyplývá z další kapitoly (Početný stav rómskej populácie na Slovensku do roku 1940), Karol Janas bohužel dostatečně nerozeznává migrace a tzv. potulný způsob života od kočování (většina kočovných, tzv. olašských Romů se dostala na území Slovenska a do střední Evropy po zrušení nevolnictví v Rumunsku ve druhé polovině 19. století). V textu autor vysvětluje směřování pojmů „kočovníci“ a „tuláci“ tak, že rozdíly mezi nimi nerozeznávali sami úředníci v dosažitelných dokladech. V tom má jistě pravdu, nicméně v úvodu mohl rozdíl vysvětlit a zejména věnovat alespoň poznámku skutečnosti, že řada opatření proti „potulnému způsobu života“ se dotýkala i po staletí usedlých Romů žijících v osadách (např. těch, kteří během sezony pracovali, resp. prodávali své výrobky v širším okruhu – Ctibor Nečas a Jana Horváthová je zpravidla označují jako polokočovné, resp. kočovné řemeslníky, v uherských pramenech však najdeme podle mého názoru vhodnější termín „polousedlí“ – viz např. soupis z roku 1893). Slovenští i maďarští Romové (ti byli usazeni v regionech jižního Slovenska osídlených maďarským obyvatelstvem) žili usedle převážně v osadách v blízkosti majoritních vesnic a městec. Uherský soupis z roku 1893, který popisuje autor také poněkud nepřesně, zachycoval podrobně např. způsoby obživy Romů, kočovné skupiny zaznamenal především v jihozápadních a jižních částech dnešního Slovenska. Podle Emilie Horváthové se jich tehdy na území slovenských žup pohybovalo okolo 600.

Vývoj počtu Romů žijících na Slovensku v meziválečném období je možno alespoň přibližně rekonstruovat na základě evidence dle domovské příslušnosti, eventuálně četnických soupisů (ve svých pracích – viz např. *Historický kalendář*, 1997, s. 57 – podrobněji rozebírá jejich výsledky Ctibor Nečas, např. k roku 1925 udává pro Slovensko dle policejního soupisu více než 60.000 Romů). Karol Janas se v této souvislosti pokouší v první kapitole o sledování příslušníků „romské národnosti“ na základě výsledků oficiálních sčítání obyvatelstva v letech meziválečné ČSR. Tato snaha podle mého názoru nevede k relevantním výsledkům, ostatně autor sám to na s. 13 a 21 také konstatuje. V roce 1921 sčítací komisaři „romskou národnost“ vůbec nezjišťovali a výsledky na Slovensku i v českých zemích jsou výrazně podhodnocené. Ani sčítání z roku 1930 (stejně jako mimořádné sčítání v prosinci 1938) zdaleka nedokázalo podchytit všechno romské obyvatelstvo. Další uváděné sčítání z roku 1940, na jehož základě vytvořil kartogram rozložení „romské národnosti“ (s. 22), autor blíže neanalyzuje. V pozn. č. 37 (s. 19) hovoří pak o tom, že u různých autorů se odhad počtu Romů na Slovensku v letech 1938-1940 pohybuje v rozmezí od 30 až po 100 tisíc (Emília Horváthová). Domnívám se, že hlavním důvodem kolísání počtu osob příznávajících romskou národnost nebyla obava z perzekuce, jak připouští Janas podle Podoláka, ani větší intenzita migrací, ale nejasná sebeidentifikace většiny Romů a libovůle či neznalost sčítacích komisařů při zjišťování jejich příslušnosti. Ostatně nezáměr úřadů (např. Slovenského statistického úřadu) o přesnější evidenci romského obyvatelstva potvrzuje sám autor (s. 21). Přesnější odhad celkového počtu romského obyvatelstva v první polovině 20. století by tedy zřejmě mohlo poskytnout jednak důkladnější využití policejních fondů, jednak srovnání na základě rozsáhlejšího výzkumu regionálních archivních zdrojů.

Ve druhé kapitole se zabývá Karol Janas podrobně zákonodárstvím proti kočovníkům a „potulným Cikánům“ v letech samostatného slovenského státu. Z pochopitelných důvodů věnuje největší pozornost těm vyhláškám a nařízením, v nichž byly zakotveny postupy při zřizování a provozu pracovních táborů. Jak už jsem uvedla, jen okrajově

jsou zmíněna opatření, která se týkala v prvé řadě usedlých Romů – např. otázkám likvidace romských osad ležících v blízkosti významnějších komunikací, zákazů vstupu do měst, ghettoizace a ostrakizace. Opomíjí také roli příslušníků Hlinkových gard při razích proti romským osadám. Opět se v této souvislosti z nepochopitelných důvodů vůbec nezmiňuje o svědectvích Eleny Lackové a dalších pamětníků, zprostředkovaných v dílech publikovaných zásluhou Mileny Hübschmannové. Přínosný je naopak jeho podrobný popis vnitřní organizace pracovních útvarů, v němž vychází zejména z vlastního rozsáhlého archivního výzkumu.

Totéž platí o dalších dvou kapitolách, v nichž autor popisuje poměrně podrobně historii jednotlivých pracovních útvarů na severozápadním Slovensku. Jak sám uvádí, původním záměrem jeho práce bylo zachycení těchto diskriminačních opatření vůči Romům pouze v regionálním rozměru – v bývalé trenčínské a tatranské župě. Proto se ve třetí kapitole věnuje pouze pracovním táborům v Dubnici nad Váhom, v Ilavě a v Ústí nad Oravou. Na s. 3 uvádí umístění některých dalších pracovních útvarů (Hanušovice nad Topľou, Bystré, Petič, Jarabá), o těch však neuvádí nic bližšího. Za vlastní jádro celé práce je možno považovat čtvrtou kapitolu, věnovanou problematice vzniku a historie tzv. zajišťovacího tábora v Dubnici nad Váhom. Ten vznikl až koncem roku 1944 po likvidaci zdejšího „pracovního útvaru pro Cikány a asociální živly“, jeho zřizovatelem bylo Ministerstvo národní obrany. Na rozdíl od předcházejících pracovních útvarů vycházel jednoznačně z etnického principu – soustředěny v něm byly často celé romské rodiny. Kapacita tábora byla několikanásobně překročena, ministerstvo nedokázalo zajistit ani vhodné oblečení a stravu pro těžce pracující „zajištěnce“. Už v polovině prosince 1944 propukla v táboře epidemie skvrnitého tyfu, které do poloviny února dalšího roku podlehl čtyřicet tři osob. Nakazil se dokonce jeden ze slovenských strážců, vojáci odmítali vykonávat strážní službu, nastalého chaosu využila řada zajištěnců k útěku. Hrozilo nebezpečí, že se nákaza rozšíří do okolí, zejména do blízkého zbrojního závodu. Proto zasáhly v Dubnici přímo německé vojenské jednotky, které zabránily nepokojům, ale nákazu se nepodařilo zastavit. Ve spolupráci s německým vedením dubnického zbrojařského závodu nakonec rozhodlo místní velení wehrmachtu o fyzické likvidaci vězňů tábora, kteří byli podezřelí ze šíření nákazy. Dne 23. února 1945 příslušníci německého vojenského komanda v předem připravené jámě brutálním způsobem usmrtili celkem dvacet šest osob romského původu (devatenáct dospělých mužů, jeden chlapec, šest žen, jedna z nich v sedmém měsíci těhotenství). Část z nich byla postřílena, někteří těžce zranění se pokoušeli z jámy vylézt, popravčí četa je však zasypala hlínou, která nejméně osm dosud žijících osob udusila. Tábor pak fungoval až do dubna, kdy jej ustupující německé jednotky podpálily, po rozebrání trosek zmizely veškeré stopy po jeho existenci. Oběti masakru pak byly exhumovány počátkem května 1945.

V závěru své knížky Karol Janas konstatuje, že úřady slovenského státu vlastně neměly žádnou koncepci tzv. řešení cikánské otázky, jejich opatření si v mnohém protiřečila a ve většině případů se je ani v praxi nepodařilo plně realizovat. Perzekuce romského obyvatelstva byla v principu mírnější než v okolních státech, v závěru války však došlo i k případům fyzické likvidace, podobným popsánému masakru v Dubnici nad Váhom. Počet obětí se bohužel dosud nepodařilo upřesnit, stejně jako nebyla uzavřena otázka počtu likvidovaných osad, spoustu úkolů pro další výzkum samozřejmě skýtají také nedostatečně prozkoumané prameny k historii zbývajících pracovních táborů (celkem jich bylo jedenáct). V autorově shrnutí nenajdeme zmínku o účasti slovenských Romů na frontách 2. světové války, které líčí pamětníci ve sborníku Mileny Hübschmannové. Knižka Karola Janase je opatřena celkem účtyhodným seznamem prostudovaných archivních fondů, v seznamu literatury však chybí především již zmíněné práce českých autorů. Práci uzavírá anglické a německé resumé.

Nina Pavelčíková

Kathrin Janka (ed.)
Geraubte Leben. Zwangsarbeiter Berichten
[Uloupené životy. Zprávy o nuceně nasazených]
Böhlau Verlag, 2008, 357 s., ISBN 978-3-412-20092-3

Vzpomínky pamětníků na události druhé světové války bylo už vydáno poměrně velké množství. Jsou tedy *Uloupené životy* – *Zprávy nuceně nasazených* ještě něčím významné? Pro kladnou odpověď mluví hned několik faktů.

Uloupené životy jsou souhrnem zpráv, jež psaly oběti nuceného nasazení pro nadaci Vzpomínka, zodpovědnost a budoucnost (Erinnerung, Verantwortung und Zukunft). Vznik samotné nadace byl významným zlomem v přístupu německé společnosti k obětem nacistických perzekucí, a to nejen k vězňům pracovních a koncentračních táborů, ale i k nuceně nasazeným v továrnách i u statkářů fašistického Německa. V roce 1999 se tehdejší prezident Johannes Rau omluvil jménem německého obyvatelstva všem nuceně nasazeným. O dva roky později začala fungovat nadace Vzpomínka, zodpovědnost a budoucnost, jejímž hlavním cílem bylo shromáždit příběhy obětí nucených prací a odškodnit je. Pro některé nuceně nasazené bylo finanční odškodnění podstatnou pomocí v jejich často těžkém životě, hlavní efekt však byl jiný: „Cenná není výška odškodnění, ale vědomí, že nejsme zapomenuti a opuštěni,“ říká jedna z nuceně nasazených, Polka Irena Woszczyńska.

Jedním z důvodů, proč *Uloupené životy* připomínat, je tedy už solidarita vůči všem obětem (odškodněno bylo více než 1,66 miliónu osob), a důležitý signál, že jejich utrpení nejsou zapomenuta.

Velkým přínosem knihy je také její všeobecnost a komplexnost. Na pětaticet zachycených příběhů pochází od pamětníků z mnoha zemí Evropy, např. z Ruska, Ukrajiny, Polska, Československa, Slovinska, Litvy, Srbska a dalších. To byl ostatně i cíl editorů, zachytit pokud možno co nejkomplexněji jednak typické příběhy jednotlivých skupin (rasových, národnostních, sociálních, mužů i žen, emigrantů atd.), ale zároveň ukázat i šíři a rozdílnosti jednotlivých lidských příběhů, jejich specifika a zvláštnosti. Editori připouštějí, že přes všechna stanovená kritéria výběru příběhů nemohli nakonec některé příběhy zveřejnit, většinou proto, že jejich autoři mezitím zemřeli nebo se je nepodařilo kontaktovat. Soubor tedy poskytuje jedinečnou možnost seznámit se se situací nuceně nasazených v jednotlivých zemích Evropy. Na druhou stranu není v souboru tato geografická rozdílnost přehledně ukázána – příběhy jsou řazeny chronologicky (dle počátku perzekuce). Toto kritérium by snad mělo smysl, pokud by celku předcházela periodizace jednotlivých období perzekucí a příběhy by tedy byly dokladem vývoje historické situace. Takto však řazení příběhů působí spíše nahodile a čtenář si z nich jen pracně skládá celkový kontext. Nosnější by

bylo příběhy pamětníků zařadit dle jednotlivých států a neopominout ani podrobnější historický úvod do dějinných událostí a specifik jednotlivých zemí. Redakci vůbec chybí podrobnější historická erudice a garance – jako by se tu ukazovala profese editorky Kathrin Janka (právnička) – v souboru není zřetelný historický pohled.

Naopak cenné jsou fotografie, dobová korespondence a další pramenné dokumenty, vztahující se k obětem perzekucí. Požadavkům odbornosti také odpovídá jmenný rejstřík – škoda, že chybí soupis odborné literatury k tématu.

Každé heslo obsahuje stručný medailon jedné perzekuované osoby, včetně fotografie, poté je uveden příběh dotyčného, jeho vlastními slovy, jak byl nadaci zaslán. Data, geografické a některé historické souvislosti jsou dále vysvětleny či rozvedeny v poznámkovém aparátu na konci příběhu.

Kniha dokumentuje 35 takto uloupených životů. Snad tyto příběhy lidí, kteří mají svému okolí co říci, obohatí naši svobodnou, ale snadno zapomínající a „nepříjemné“ události vytěsňující společnost.

Pro soubor je typické, že každý příběh pamětníka je naprosto odlišný, co do osudů, ale i způsobu prožívání (rezignace, odpor, smíření) a samozřejmě formy vyprávění. Tato různorodost se ukazuje i na příbězích tří romských pamětníků, které jsou v knize obsaženy.

„Jmenuji se Margita Baníková, narodila jsem se 14. listopadu 1935 v osadě Olka v okrese Humenné na Slovensku. V době druhé světové války jsme žili s mojí rodinou ve vesnici Dubnica, okres Nitra. Tato oblast byla obsazena Němci. Mého otce, Vasilu Ference, narozeného 6. 10. 1910, odvedli Němci, stejně jako jiné muže z Dubnice.“ Zpráva Margity Baníkové zaujme už na první pohled nejen krátkostí vylíčeného příběhu, ale i úsporností vyjádření: krátké, jednoduché věty, omezené většinou na pouhá fakta, jako by události vyprávěl někdo nezúčastněný. Jen občas zazní i subjektivní hlas vypravěčky. Margita Baníková dále popisuje, jak si později přišli Němci i pro matku s dětmi, rodina utekla do lesa, kde se ukrývala čtyři dny, ale byli chyceni a odvezeni do pracovního tábora. Díky tomu, že děti velmi křičely, když je chtěli oddělit od matky, zůstala rodina pohromadě. V pracovním táboře (Dubnica nad Váhom – r. 1944 se stal největším pracovním táborem pro slovenské Romy)¹ musela matka a děti tvrdě pracovat. *„My děti jsme pracovaly v kuchyni. Škrábaly jsme brambory, umývaly nádobí nebo dělaly jiné pomocné práce[...]. Odpočinout jsme si mohly až večer na baráku, bez ohledu na to, jestli nám bylo pět nebo dvanáct. Můj mladší bratr měl tři roky a musely jsme na něho dávat pozor, a přitom pracovat.“* Ničivá byla hlavně nejistota a bezmocnost: *„Měli jsme hlad, Němci nás bili, znásilňovali ženy. [...] Němci byli celý den opilí a my jsme se jich báli, protože jsme nevěděli, co s námi ve své opilosti provedou.“* Útrapy však čekaly rodinu i po válce: *„Na začátku roku 1945 jsme byli osvobozeni ruskými jednotkami. Šli jsme pěšky domů, cesta byla podminovaná, moje sestřenice šlápla na minu a přišla o nohu.“* Příběh končí příznačně prosbou o pomoc při vyhledání důkazných materiálů, protože pamětnice byla velmi malá a nemá dokumenty, potvrzující, že její rodina byla v táboře držena. Jednoduchost vyprávění – jež právě svojí strohostí působí o to naléhavěji – může být dána faktem, že Margita Baníková byla v době internace velmi mladá, měla devět let, svou roli mohl hrát i účel textu – oficiální žádost o účast na odškodnění – nebo snad i ostych ze svěřování svých drastických vzpomínek.

Příběh další slovenské Romky, Heleny Bagárové, už používá rozvitější vypravěčskou formu, i když podobně jako Margita Baníková, i tato vypravěčka se na nejdrastičtějších místech svého příběhu odmlčí, jako by už nechtěla a nemohla vypravovat dál.

1 Jako pracovní fungoval tábor v Dubnici nad Váhom od září 1942, od listopadu 1944 byl jeho status transformován na tábor zajišťovací, do nějž už byly internovány celé romské rodiny – pozn. red.

Helena Bagárová staví pozdější utrpení do kontrastu k spokojenému a šťastnému životu před válkou: „V čase svobody se vedlo mně a mým třem sourozencům dobře. Můj otec pracoval na stavbách vil pro bohaté lidi. Za tuto práci byl velmi dobře placen. Také matka pracovala u bohatých gádžů, a nejenom ona, všechny cikánky to tak dělaly, aby měly na zimu brambory, dřevo na topení, slámu, slamníky a mouku. [...] Měly jsme od bohatých gádžů obnošené šaty, dřeváky a punčochy, které pro nás ty gádže pletly. My jsme se k nim chovali velmi hezky, a oni se chovali hezky k nám.“ Toto vyprávění, které se v podstatě shoduje s výpověďmi jiných romských pamětníků (a např. je velmi podobné vzpomínkám E. Lackové v její knize *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*), je přerušeno válečnými událostmi. Už dříve je ve vzpomínkách zmíněno znásilnění Heleny německými vojáky, s jehož následky se ani později nikdy nevyrovnala („Jsem svobodná, nikdy jsem se nevдалa, a to proto, že jsem byla od Němců jako malá holka znásilněna. Je to pro mě strašné, když o tom musím znovu mluvit.“) Ve vzpomínkách je dále líčen útek rodiny do nedalekého lesa, kde se rodina schovávala ve vyhrabané díře v zemi a živila se tím málem, co zimní les poskytoval. Rodina se tu skrývala asi dva měsíce, od 10.10.1944 do 1.1.1945. „Byla zima a my jsme nemohli ani jednou sejít do blízké vesnice, protože Němci už věděli, že prohráli válku a řádili jako šílení. Některé cikány, kteří to zkusili jít do těch vesnic, Němci zastřelili. Ale potom partyzáni podminovali most a vyhodili ho do vzduchu, takže cikáni mohli utéct. V tom lese Máša jsme prožili všechno. Měli jsme nemoci, katar, tuberkulózu, zápal plic, omrzliny na nohách a rukou. Spali jsme na holé zemi, po stěně bunkru tekla voda, udělali jsme si uprostřed malý ohníček, jedli jsme pošlá zvířata, až jsme z toho onemocněli.“ Podobně jako jiné uprchlé rodiny však zjistili, že ani po válce se nemají kam vrátit: „1. ledna 1945 jsme se vrátili k našemu domu, ale ten už nebyl, protože Němci všechno zničili. Museli jsme po válce naši osadu znovu vystavět. A to je ještě dnes důkaz. Je to překrásná osada.“

Zatímco obě ženy-pamětnice se zaměřují spíše na prosté vyličení svého životního příběhu (jako by hlavním cílem bylo spíše dosvědčit čtenáři, že se tyto události opravdu staly), třetí pamětník, Karel Holomek, zasazuje své paměti do širšího historického a společenského kontextu – klade velký důraz na pronásledování na základě rasového původu, doplňuje historický kontext, svá tvrzení dokládá odkazy na odbornou literaturu. Nesoustřeďuje se také jen na své osudy, ale věnuje se tragickým příběhům celé rodiny Holomků (mj. uvádí jména a konkrétní stručné údaje o svém dědečkovi Pavlu Holomkovi, svých strýcích a tetách, kteří zahynuli v Osvětimi). Velmi zajímavé jsou vzpomínky českého protektorátního četníka Bodyho, který pomáhal rodině Holomků a varoval je před razími gestapa. Velmi působivý je příběh jedné pamětníkovy tety, která sice byla jako Árijka vyjmuta z transportu, ale nechtěla opustit své děti, a proto šla s nimi. Naštěstí byla díky zásahu Bodyho zachráněna, její děti však musely být až do konce války ukrývány ve sklepě. Vypravěč také vzpomíná na útek a ukrývání svého otce, který již dříve vystudoval práva na Karlově univerzitě a jako známý člověk byl gestapem intenzivně hledán.

Poté pamětník přechází k vlastnímu příběhu, kdy byl spolu se svou sestrou ukrýván u matčiny příbuzných na moravském Slovácku (zejm. v Miloticích a Dubňanech): „Z této doby si pamatuju na lehké stažení žaludku, které cítím i dnes, když se ocitnu v uzavřeném prostoru a zvenčí slyším štěkat psa. To byl totiž signál, že přišla stráž a že já a sestra musíme být okamžitě strčeni někam do skříně, do sklepa či vinného sklípku.“ Karel Holomek měl v té době pět let, jeho sestra tři. Razie gestapa se konaly minimálně jednou měsíčně. Děti se ale i v době „relativního klidu“ mohly venku ukazovat jen co nejméně. Velmi silně pak působí Holomkovo závěrečné hodnocení válečných událostí: „Nebezpečná byla doba po zveřejnění Himmlerova výnosu o koncentraci všech ‚Cikánů a cikánských míšenců‘ do Osvětimi-Březinky, tedy od roku 1943 do konce války. Podle svých vzpomínek ale mohu

konstatovat, že konec roku 1944 a potom poslední válečný rok přinesl vlastně určité zklidnění, i co se týče honu na „Cikány a cikánské míšence“. Už to totiž budilo dojem, že žádní další nejsou.“

Jak už bylo výše zmíněno, všechny tři příběhy jsou přes společné téma odlišné různým vypravěčským stylem, podrobností líčení i postojem autorů (Margita Baníková jakoby věcný, střízlivý pohled, Helena Bagárová více emotivní, bolestný, Karel Holomek má intelektuální a historický rozhled). Všechny tři však ukazují pronásledování Romů nacisty, slovy historika Ctibora Nečase, holocaust Romů.

Marie Palacká

Adam Bartosz

**Katalog zbiorów cyganologicznych Muzeum
okregowego w Tarnowie. Catalogue of the Romany
Collections at the District Museum in Tarnów.**

(Katalog romských sbírek Okresního muzea v Tarnově)

Muzeum okregowego w Tarnowie, Tarnów 2007, 103 s., ISBN 978-83-85988-81-6

Adam Bartosz je ředitelem etnografického muzea v polském Tarnově (Muzeum okregowe w Tarnowie), už mnoho let je také nadšeným romofilem. Jeho zaujetí romským etnikem jej jako profesionálního muzejníka dovedlo k realizaci unikátního a ve své době naprosto ojedinělého nápadu. V červnu roku 1979 uspořádal v muzeu výstavu „Cikáni v polské kultuře“. Pro tuto výstavu shromáždil z řady polských muzeí, archivů a knihoven materiály k romské historii i kultuře. A v započaté práci pak pokračoval i po skončení výstavy. Ve „svém“ muzeu vybudoval romistickou sbírku, na jejímž základě pak v roce 1993 otevřel historicky první stálou expozici o Romech, jejich dějinách a kultuře. Sběrka i expozice je pod vedením schopného a tvůrčího ředitele v průběhu času citlivě rozšiřována o další přírůstky. Vydaní katalogu umožňuje konečně po letech ucelený pohled na tuto sbírku, bonusem je i to, že ukazuje také sbírkové předměty, které byly dosud uloženy jen v depozitáři, protože do stálé expozice se i po jejím rozšíření pro nedostatek místa nevešly.

Jako ředitelka brněnského romského muzea nemohu nesrovnávat. Ve srovnání se sbírkovými fondy našeho muzea není romistická sbírka tarnovského muzea tak rozsáhlá, obsahuje však hodnotné kousky, které společně vytvářejí opravdu reprezentativní soubor, jenž skvěle dokumentuje romské etnikum nejen v Polsku.

Kniha je po úvodní historické kapitole rozdělena do dvou oddílů: I. Kultura materiální, II. Romská tematika v umění. První kapitola se dále dělí na podkapitoly a v nich představené předměty užitékové, hudební nástroje, předměty magické, předměty dekorativní a hračky, oděvy a ozdoby. Nejobsažnější podkapitola – předměty užitékové – obsahuje kromě cestovních přibytků – kočovných vozů a jednoho stanu především produkty a nástroje romských řemesel tradičních nebo i současných, ale z tradice každopádně vycházejících. Jde zejména o řemeslné obory obrábějící kovy, ale i ty, které pracují s přírodními materiály. Rozsahem malá, ale pozoruhodná je podkapitola věnující se magii, kde jsou kultovní předměty rozděleny dle toho, zda sloužily romským „bosorkám“ čili vědmám k magii „falešné“ – tedy k té, s jejíž pomocí si na naivních gádžovkách vydělávaly na živobytí – anebo předměty určené k magii

vlastní, které členové romských komunit sami věřili a utíkali se k ní se svými problémy. Z takových je např. číslo katalogu 145 – *drab*, kořen neznámé byliny, který sloužil magii milostné. Muzeu romské kultury se dosud nepodařilo žádný skutečný *drab* získat, zejména s ohledem na to, že Romové u nás, na rozdíl od Romů v Polsku, už tyto magické praktiky neprovádějí. Atraktivní je kapitola prezentující v textu i fotografiích oděv, ozdoby a doplňky oděvu.

Druhá kapitola obsahuje výtvarná díla dělená dle následujícího klíče: malířství, kresba, grafika, obrazy vytvořené jinými technikami. V kapitole se pak mísí bez jasného systému tvorba romská s takzvanou tvorbou ohlasovou, tedy s díly autorů neromských, kteří se inspirovali romskou tematikou. Romští autoři tvoří svá díla na libovolné náměty, i když v katalogu se nejčastěji objevují zase jen ty romské. Je otázkou, zda romští autoři v Polsku sami preferují tuto tematiku, nebo ji z jejich děl vybírají sami muzejníci. Anebo naopak, zda zájem muzejníků vede romské autory k preferenci těchto témat. Fond výtvarného umění Muzea romské kultury, podsbírka díla romských autorů, totiž vedle romských námětů obsahuje ve velké míře i náměty z přírody a jiných oblastí života, které s Romy nemusí přímo souviset. Výtvarná sbírka tarnovského muzea místy skutečně zaujme a potěší, jen výrazné rozdíly mezi jednotlivými autory a jejich poetikou, výtvarnými technikami i celkovou úrovní děl vzbuzují při setkání na jedné stránce menší údiv (např. str. 98). Na někoho tato směsice může působit jako „pel mel“. Na druhou stranu chápou, že sběr výtvarných děl je i pro toto historicky a etnologicky orientované muzeum (stejně jako pro naše muzeum) stále spíše okrajovou záležitostí, takže výtvarná sbírka pak může působit dojmem mnoha rozličných solitérů. Ani to jí však na zajímavosti neubírá a je jistě přínosné, že katalog sbírku výtvarného umění zahrnuje.

K menším nedostatkům jinak zdařilého knižního počínu možno přičíst i občasné chyby v odkazech předmětů na fotografiích k původním popisným textům. Jedná se o nesoulad v číslování fotek předmětů, jako například na straně 43, kde panenky Carmen a Cyganka, čísla katalogu 151 a 152, jsou na fotografiích pod textem uvedeny s čísly 361, 362; podobná chyba se objevuje i na straně 50, u čísla katalogu 181, 182, přičemž fotografie omylem odkazuje na čísla katalogu 173 a 174.

Ke každému sbírkovému předmětu je v katalogu uvedena základní informace a výběrově jsou nejzajímavější sbírky ilustrovány barevnými fotografiemi. Musím přiznat, že tato forma katalogu je pro čtenáře jistě přitažlivější, než řada malých fotek ke každému katalogovému číslu jako v prvních katalozích sbírek Muzea romské kultury (Katalog výtvarného umění, 2005; Katalog fondu textilu a šperku, 2007). Kniha je psána v polštině s překlady do angličtiny nikoliv kompletními, ale spíše formou resumé. Kde je to známo, je uveden i romský ekvivalent k názvu daného předmětu. Katalog je vydán jako reprezentativní kniha v pevné vazbě, na křídovém papíře a s kvalitními barevnými fotografiemi.

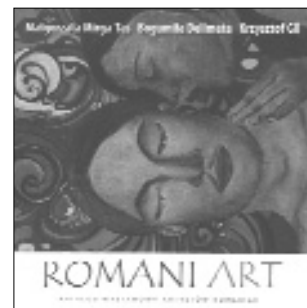
Kniha nás přivede na myšlenku, že „romská sbírka“ je skutečnou pýchou tarnovského muzea. K tomu možno ještě poznamenat, že prvotní myšlenka ředitele Bartosze, začít takovou sbírku v muzeu vytvářet, byla nejen myšlenkou bohubílou, ale také potřebnou a hlavně hodnou následování. Vždyť každé muzeum v jakémkoliv evropském městě, kde žije větší počet Romů, by si zasloužilo podobné sbírky. Otázkou je, co brání tomu, aby byly podobné sbírky založeny a budovány. Skutečnost je však taková, že řada muzeí a jejich depozitáře (i výstavy) obsahují i předměty romské provenience (často výrobky a nástroje specifických romských řemeslníků), ale bez určujícího popisu, v němž by byl romský původ uveden. Tím ztrácejí tyto sbírky minimálně půlku ze své kulturní a historické hodnoty. Jako doklady o romské kultuře jsou už pro budoucnost, ale vlastně i pro současnost, ztraceny. Nedivme se pak, že Romové nemají velký zájem muzea navštěvovat, když jsou v nich prezentovány výhradně kultury jim cizí. Nedávná zkušenost z našeho muzea toto zjištění jen poněkud peprně dobarvuje. Při oslavě svátku muzeí – muzejní noci (letos připadla na 16.5.) – nabídlo Muzeum romské kultury veřejnosti tak atraktivní program, že romská část návštěvníků

vedla s neromskou částí půtky o lepší místa k vidění a slyšení. V jejich rámci bylo možno z úst Romů na adresu zde přítomných Neromů zaslechnout velmi neuctivé narážky, které není možno ani přesně reprodukovat, ale jejichž parafráze by byla si taková: „Vy Neromové, běžte si do vašeho neromského muzea, a nám v tom jediném našem nezaclánějte!“

Přestože rozsahem je sbírka romistických předmětů tarnovského muzea nevelká, je v katalogu řada objektů, které by naše muzeum mohlo kolegům z Tarnova právem závidět. Jedná se například o výše zmíněné předměty vlastní magie (str. 41, č. k. 144, 145), housličky Ursarů, kteří za jejich doprovodu předvádějí cvičené medvědy (str. 38, č. k. 133), originální vybavení na výrobu svíček a chomout nádherně zdobený hlavami koňů (str. 16, č. k. 8, 9), či dekorativní zvonce s motivem ptáků (str. 19, č. k. 26) a mnoho jiného.

Reprezentativní kniha je nejen kompletním seznamem všech romistických sbírek tarnovského muzea, ale je také zábavnou a informativní knihou o kultuře polských Romů, u které se žádný čtenář zaručeně nudit nebude. A to je ta nejlepší forma, jak prezentovat široké veřejnosti odborně vznikající muzejní sbírky.

Jana Horváthová

Małgorzata Mirga-Tas, Bogusława Delimata,
Krzysztof Gil

Romani Art

Katalog Wystawowy Artystów Romskich

(Romské umění. Výstavní katalog romských umělců)

Romskie Stowarzyszenie Oświatowe HARANGOS, Muzeum Okręgowe w Tarnowie,

Tarnów 2008, s. 48, ISBN neuvedeno

Před několika lety se ze strany Mississippi Consortium for International Development, Okresního muzea v Tarnově a Farní romské školy v Suwałkách dostalo pozvání romským studentům z Polska k účasti na workshopu věnovanému formám a metodám práce ve prospěch společenství Romů. Workshop proběhl v listopadu 2003 v Tarnově. S tímto datem se pojí i vznik romského osvětového sdružení *Harangos* (Zvonek), jehož idea se v této době zrodila v myslích Adama Bartosze, ředitele Okresního muzea v Tarnově, a Andrzeje Mirgy, vedoucího Skupiny odborníků pro romské záležitosti při Radě Evropy.

V rámci sdružení *Harangos*, jež působí v oblasti vzdělávání a kultury, byly a nadále jsou rozvíjeny dovednosti a talenty mnoha mladých lidí, kteří patří k romské intelektuální elitě. *Harangos* je pro ně svého druhu značkou, která jim pomáhá s vlastním prosazením na počátku jejich kariéry a je také místem, v němž je společně vytvářen prostor – v rámci nápadů a lidských zdrojů – pro jejich projekty.

Se sdružením *Harangos* jsou různým způsobem spojeni tři romští výtvarníci: Bogusława Delimata, Małgorzata Mirga-Tas a Krzysztof Gil. Spojuje je skutečnost, že mají všichni svůj původ v populaci karpatských Romů a lze je asociovat s krakovským prostředím. Spojuje je také návaznost na romské motivy v umění.

Boguša (Bogusława), která pochází z Bratislavy, se s Krakovem sžila díky práci v komerčních fotografických dílnách a v Muzeu fotografie. V současnosti pobývá ve Španělsku, kde se věnuje dvěma vášním, které vzájemně doplňují její tvůrčí osobnost. Jsou jím malířství a flamenco. Její malířství figurativně představuje statické postavy, zadržené jakoby v nakročení, ve spánku, v zamyšlení, snící. S nehybnými postavami výrazně kontrastuje intenzivní, dynamická barevnost. Postavy mají často zavřené oči, což nás obrací jak k jejich vnitřnímu světu, tak také k vnitřnímu světu malířky.

Goša (Małgorzata) svůj zájem zprvu, v době svých studií na krakovské ASK (Akademie výtvarných umění), soustředila na jiné motivy než romské. V určitém okamžiku však objevila hodnoty spojené s dějinami vlastní rodiny,

jakými jsou tradice, a romská dekorativnost a symbolika – pestrost barev, množství ozdob, zlato, koně, vozy, tanec, dlouhé sukně atp. Rozhodla se tedy spojit, co jí nabízely její studiem rozvíjené malířské a řezbářské dovednosti s tím, co hrálo – a lze říci, hrálo po romském způsobu – v jejím srdci. Takto začaly vznikat obrazy plné barev, lesku a dynamiky, ve kterých líčí blízké osoby, události a symboly (postavy jsou často znázorněny v pohybu, tanci, představují dynamiku), vše viděné očima umělkyně. Małgorzata Mirga-Tas je také pravděpodobně jedinou řezbářkou na světě, která využívá k tvorbě svých děl neobvyklý řezbářský materiál – specificky upravenou lepenku. Umělecké objekty z papíru, lepenky a různých druhů papírové hmoty vznikají samozřejmě na různých místech a v konstrukcích jsou využívány různé objekty, které podle autorky představují fantastická zvířata. Žádný jiný výtvarník však nepracuje s lepenkou tak jako Goša: ta slepuje archy lepenkových krabic dohromady, aby tak vytvořila homogenní „kostky“ papírové hmoty, kterým pak pomocí pily, dláta a dalších nářadí vtiskuje tvary „Zvířete“, „Ptáka“, „Slona“ aj. Tyto objekty jsou pak upevněny pomocí dřevěných nebo kovových konstrukcí a z vnějšku je překrývá vrstva šelaku kvůli zpevnění a zvýšení jejich odolnosti. Řezby okouzlují svými pohádkovými tvary a neobyčejnou lepenkovou texturou – na první pohled to nejsou objekty ani ze dřeva, ani z překližky. Jejich zbarvení však připomíná dřevěné letokruhy nebo stínování dřevěných prken, na nichž se podepsaly různé atmosférické vlivy.

Krzysztof, nejmladší z umělců, se může pochlubit hned několika oceněními a výstavami (např. v r. 2005 vystavoval v Městském kulturním středisku v Novém Targu, v r. 2007 na Ministerstvu vnitra a administrativy ve Varšavě), a to i přesto, že svá studia na ASP v Krakově zahájil teprve v roce 2008. Jeho doménou je grafika, byť se ve své práci nebojí čerpat z nejrůznějších malířských technik (např. kresby tužkou, pastelem, křídou na kartóně, tuší a jiné), pomocí kterých vyjevuje i sděluje své umělecké dojmy. Krzysztofovy práce jsou plné tajemství a lyrismu. Postavy jsou statické a zamyšlené a nesou v sobě emoční a zkušenostní náboj. Krzysztofovy obrazy odhalují zralost mladého umělce v umělecké i duchovní rovině.

Tyto tři romské tvůrce nezmiňuji bez příčiny. Rok 2008 je totiž spojen s výjimečnou událostí, se kterou jsou spojeny jako její inspirátoři i klíčové (tvůrčí) postavy. Jedná se o projekt *Romani Art*, realizovaný Okresním muzeem v Tarnově a sdružením *Harangos* díky dotaci polského ministerstva vnitra a administrativy v rámci Programu na podporu romského společenství v Polsku. *Romani Art* sestává z řady výstav, na kterých prezentují své práce mladí romští umělci. Součástí projektu je také vydání katalogu výstavy *Romani Art* a přehlídka romské módy, která je autorským projektem Małgorzaty Mirgy-Tas.

První vernisáž výstavy se uskutečnila v neobvyklém prostředí velkého stanu postaveném na stanovišti, které je součástí muzea v Bielci u Tarnova, v rámci IX. Tábora paměti Romů (24.-27.7. 2008) organizovaného tarnovským muzeem¹. Mezinárodní Tábor paměti Romů je specifická romská pouť, organizovaná od roku 1996 Etnografickým muzeem – pobočkou Regionálního muzea v Tarnově, v němž se nachází první stálá výstava věnovaná kultuře a historii Romů. Spoluorganizátorem pouti je Centrum kultury Romů v Tarnově.

Během čtyř dní putuje tábor, složený z několika zapřažených vozů a karavanů, po jižním Polsku a připomíná si utrpení Romů v minulosti. Stanoviště tábora je již několik let na louce u lesa v obci Bielcżą, odkud pocházel mezi válečný romský král Michał II Kwiek. Odsud táborové vozy vyrážejí do přilehlých míst, kde jsou pochovaní Romové, jež byli vyvražďeni během německé okupace. Kromě obce Bielcżą jde o obce Żabno, Borzęcin a Szczeruwa. Muzejní kočovný tábor se však nezaměřuje pouze na uctění památky zahynuvších Romů, ale také na obnovení tradice kočování a je formou propagace romské kultury.

1 A. Bartosz, *The Gypsy Memory Caravan*, „Pro Memoria“, Information Bulletin, no. 10 – 1999, s. 53.

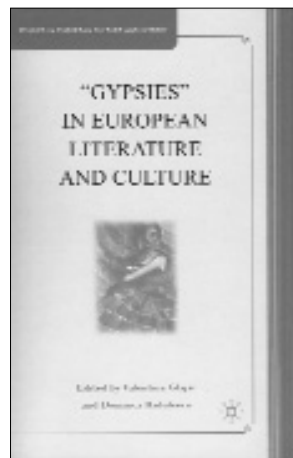
Po ukončení loňského IX. ročníku tábora byla výstava na jeden měsíc přesunuta do Etnografického muzea v Tarnově a posléze do tarnovského hotelu Tarnovia, kde byla díla romských umělců vystavována od listopadu do prosince 2008. Celkem bylo součástí expozice 48 malířských a řezbářských prací tří výše zmíněných umělců.

Kniha *Romani Art*, kterou jsou výstavy doprovázeny, je první publikací v Polsku, v níž jsou zájemci o umění zevrubně seznamováni s uměleckou činností mladé generace Romů. Je jejich prezentačním portfolioem a současně druhem alba, a to především díky kvalitě a rozměrům snímků děl zahrnutých do tohoto katalogu. Drobná publikace, která stojí za povšimnutí.

Natalia Gancarz

Z polštiny přeložil Jan Kajtosz

Valentina Glajar a Domnica Radulescu (eds.)
„Gypsies“ in European Literature and Culture
(„Cikáni“ v evropské literatuře a kultuře)
Palgrave Macmillan, New York a Basingstoke 2008, 263 s.,
ISBN 13: 978-0-230-60324-0, ISBN-10: 0-230-60324-6

Výzkum literárních či kulturních „obrazů Romů“ se řadí do širokého proudu současného společenskovědního bádání, v jehož středu stojí klíčové koncepty jako *jinakost* či *stereotyp*. V posledních letech se pozornost přesouvá od úzce vytčených analytických sond k pokusům o mezikulturní uchopení dané problematiky, například prostřednictvím tematicky pestrých sborníků, v nichž je komparativní zřetel přítomen alespoň implicitně. Reprezentativním příkladem může být soubor příspěvků různých autorů *„Cikáni“ v evropské literatuře a kultuře*, který vyšel v loňském roce v řadě Studie o evropské kultuře a historii prestižního nakladatelství Palgrave Macmillan.

Svazek otevírá studie Ronalda Leeho, která stručně shrnuje historii Romů od příchodu na Balkán po současnost, přičemž zvláštní pozornost věnuje postavení Romů v zemích střední a východní Evropy za komunismu i po něm. Velmi razantně kritizuje politiku vlád těchto zemí vůči romským komunitám; u Romů samotných negativně hodnotí zejména sociokulturní devastaci, kterou přičítá přetrvávající komunistické mentalitě. Jí Lee vysvětluje kupříkladu pasivitu romských utečenců z Česka a Maďarska, s nimiž pracoval v Kanadě: „Jevili se nejdříve apaticky, než si uvědomili, že Kanada jim dává svobodu a možnost činit vlastní rozhodnutí a pracovat na jejich uskutečňování.“ (s. 28). Lee také kritizuje romské aktivisty z postkomunistických zemí za to, že prý „nedovedli chápat demokratické romské organizace v bývalém nekomunistickém světě.“ (s. 15). V druhé vstupní stati jedna z editorek, Valentina Glajar, stručně shrnuje dosavadní bádání o obrazech Romů a představuje témata jednotlivých příspěvků.

Vlastní interpretační studie (celkem jich je jedenáct) se člení do tří oddílů. Tematicky různorodý první oddíl zkoumá obrazy Romů ve vztahu k problematice nacionalismu, přírody a vlastnictví; druhý oddíl se zaměřuje na literární zpodobování romského holocaustu; třetí se věnuje literárním a filmovým „Cikánům“ v perspektivě genderové.

Těžištěm studie Philipa Landona „Bohémští filozofové: Příroda, nacionalismus a ‚Cikáni‘ v evropské literatuře 19. století“ je rozbor románu *Sedm bratří* od Aleksise Kiviho (1870), zakladatelského textu moderní finské literatury. Na tomto díle Landon oceňuje, že namísto sentimentálního cikánského stereotypu staví ironii, a vyzdvihuje u Kiviho i vyšší míru sociální realističnosti, než s jakou dle jeho názoru evropští autoři 19. století Romy obvykle zobrazovali (s. 51–52). Analýza románu je zevrubná a průkazná; avšak kontext dobové evropské literatury, jenž má posloužit jako

kontrastní pozadí, črtá Landon v až příliš hrubých rysech. V dalším příspěvku se Agnieszka Nanceová zabývá postavami „Cikánů“ v románu Józefa Ignacyho Kraszewského *Chata za vsí* (1854). Jejím text je vcelku informativní, schází mu však hlubší metodologické ukotvení, jež by umožnilo formulovat preciznější závěry, než je hrst obecností o „jinakosti cikánské kultury“ a „autorově fascinaci Romy“ (s. 81).

Studie Marilyn Schwinnové Smithové věnovaná povídce Vsevoloda Garšina „Medvědi“ (1883) se mi jeví jako nejlepší text celého sborníku. Autorka umně skloubila jemnou literárněvědnou analýzu soustředěnou na estetické složky díla (klíčová slova, vyprávěcí perspektiva, satirické postupy, nostalgické autorské gesto) se širším pohledem literárněhistorickým (návaznost povídky na Puškinovy „Cikány“), a zejména kulturněhistorickým. Autorka pracuje s ústředními pojmy *národnosti* a *hranice* a upozorňuje, že „zrod literárního Cikána coby významné figury časově odpovídá vzestupu moderních nacionalismů.“ (s. 86). Na rozdíl od některých jiných autorů zastoupených ve sborníku přitom Schwinnová Smithová nezapomíná, že literární Cikán má leccos společného s mnohými jinými exotizujícími stereotypy, např. s postavou Indiána (s. 86). Zároveň však názorně ukazuje, jak některá topoi, jež byla těmto postavám obecně připisována, zejména svoboda a spjatost s rozlehlým prostorem, odpovídala specificky ruskému nacionálnímu sebeobrazu: „V průběhu ‚civilizačního‘ vývoje představoval putující (*voľnyj*) Cikán to, čím býval i ‚Rus‘“ (s. 95).

Cenná je i studie Abby Bardiové analyzující vztahy mezi cikánstvím a vlastnictvím v britské literatuře. Určité pochybnosti vzbuzuje ovšem volba analyzovaných textů: romány *Na Větrné hůrce* Emily Brontëové (1847) a *Orlando* Virginie Woolfové (1928) jsou časově, tematicky i stylově dosti odlehlé; dojem jisté ahistoričnosti studie posiluje i vsunutí pasáže o anticikanismu v renesanční Anglii. Nicméně samotné rozborů obou románů, jež tvoří jádro příspěvku, přesvědčivě dokládají autorčinu tezi, že postavy Cikánů v *Orlandovi* a figura ambivalentního Heathcliffa v románu Brontëové destabilizují patriarchální pojetí vlastnictví. V této souvislosti autorka inspirativně poukazuje na to, že je zapotřebí zkoumat nejen podobu literárních „obrazů Romů“, ale rovněž „katalyzační funkci“ takovýchto figur, tedy například to, jak jejich příchod na scénu ovlivní jiné postavy v daném díle (s. 113).

Blok věnovaný romskému holocaustu otevírá studie jedné z editorek sborníku, Valentiny Glajarové, o románu Stefana Kanfera *Osmý hřích* (1978). Autorka podtrhuje zejména dobový přínos románu: jednalo se o „první hojně čtený popis vyvraždění Romů v nacistickém Německu“ (125–126) a o „první anglicky psaný literární text zabývající se *Porrajmosem*“ (128). Protagonista díla, romský chlapec Benoit, přežije koncentrační tábor. V průběhu svého dalšího života postupně zakusí sedm tradičních křesťanských hříchů, především však, posedlý myšlenkou na pomstu, pronásleduje bývalého krutého nacistického kápa Eleazara. Ten je, jak se ukáže, Benoitovým starším bratrem (všichni ostatní členové rodiny v táboře zahynuli). Benoit nakonec Eleazara po mnohaletém pátrání vystopuje na Pannenských ostrovech a uškrtní jej. Glajarová precizně rozebírá etickou ambivalenci postavy Benoita (oběť, viník?) i klíčovou roli zapominání (jež Benoit pokládá za „osmý hřích“) a paměti v jeho příběhu. Nicméně řadu dalších podstatných otázek, jako jsou kupříkladu Benoitův vztah k jiným marginalizovaným skupinám (Židé, černoši) či žánrové zařazení díla (thriller, dokumentární román?), Glajarová spíše jen letmo nastiňuje.

Studie Lucie Cherciuvé se zaměřuje na historický román Zaharii Stancu *Cikánský tábor* (1968) líčící tragický osud rumunských Romů za druhé světové války (deportace do Podněstří,¹ brutalita četnictva, hlad, zima, epidemie tyfu).²

1 K osudu Romů v Rumunsku za druhé světové války viz recenze: L. M. Cioabă, *Lacrimi rome – Romane asva* v tomto čísle *RDŽ* – pozn. red.

2 Dramatizace románu – pod původním názvem *Šatra* – se v režii Miloše Horanského hrála roku 1989 v Divadle E. F. Buriana.

Cherciuová se k Stancuovu ztvárnění Romů staví dosti kriticky, přitom ovšem není příliš zřejmé, jaká vlastně jsou východiska jejího hodnocení. Některá se jeví jako vysloveně pochybná: těžko lze vyčítat literatuře samotný fakt, že pracuje s „negativními či pozitivními stereotypy“ (s.162) či s romantizací a exotizací (s.163) nebo že někdy „nahrazuje historii mýty a alegoriemi“ (s.163). I laika zarazí, když Cherciuová autorovi vytýká „zastírání historických faktů o druhé světové válce“, a přitom jedním dechem uvádí, že historické bádání o daném tématu se začalo rozvíjet až po roce 1989 (s.166).

Základní rozpor u Cherciuové ovšem tkví v tom, že od vylíčení Romů (notabene v beletrickém díle!) vyžaduje na jednu stranu historickou pravdivost a faktickou správnost, na druhou stranu bezvýhradně pozitivní vyznění (Romové se nemají stavět „do nepříznivého světla“, s.166). Cherciuová tedy zastírá dvojí fundamentální rozdíl: jednak mezi beletrií a literaturou faktu, jednak mezi přesným popisem a kladným hodnocením. Toto dvojstupňové zmatení se bohužel v bádání o literárních obrazech Romů (i jiných marginalizovaných skupin) obecně rozmohlo natolik, že se z něj již stala určitá norma. Přístup Cherciuové v tomto smyslu nevybočuje z přijímaného průměru. To rozhodně neplatí o třetím z příspěvků věnovaných romskému holocaustu, v němž se Ferdâ Asyaová pokouší dovodit, že jeho skutečnou příčinou byl odpor nacistů i Evropanů obecně „k anarchistickému duchu romského národa“ (s. 147), jejich „lásce ke svobodě, rovnosti, nezávislosti a spolupráci“ (s. 147), jejich „potřebě žít blízko přírodě“ (s. 151), „neporušitelné přirozenosti“ (s. 148) a zejména jejich „tradici komunistického anarchismu a ekologického anarchismu“ (s. 149). Tato fantasmagorická ahistorická projekce, opřená mj. o citáty z Kropotkina a kořeněná roztomile vágními časovými určeními („ve středověku“, „časem“, „potom“), je zřetelným varováním, že ten, kdo se nekompetentně snaží Romy hájit, ve skutečnosti často jen prosazuje nějakou svou preferovanou ideologii – třeba i za cenu primitivní stereotypizace Romů. Dle logiky Asyaové lze dokázat cokoliv čímkoliv; bylo by možné vyjít například z údajné blízkosti Romů přírodě a ztotožnit *romipen* třeba s vegetariánstvím.

Podobnými problémy trpí i studie druhé z editorek, Domniky Radulescuové, zařazená do třetího, genderově zaměřeného bloku, byť tato autorka postupuje daleko obezřetněji než Asyaová. V první části své studie se Radulescuová pokouší doložit spřízněnost mezi „životním stylem Cikánek a hereček commedie dell'arte v raně novověké Evropě“ (s. 196), svou tezi však doplňuje i odkazy na postavy Cikánek v commedii dell'arte a – nepříliš organicky – také poznámkami o životě a tvorbě anglické autorky Aphry Behnové (1640–1689). Druhá část studie se věnuje postavě Cikánky v jedné z her italské divadelnice Franky Rameové (nar. 1929). Východiskem Radulescuové je feministická teze o „dvojím útlaku“ žen v marginalizovaných společnostech: romské ženy jsou podle ní vystaveny útlaku jednak ze strany majority, jednak ze strany patriarchálních struktur romské společnosti.

I ve výkladu Radulescuové se setkáváme s ahistoričností a mísením reálné roviny s rovinou umělecké fikce. Avšak autorka víceméně otevřeně připouští, že její představa „Cikánky“ je ze všeho nejspíše typizovanou projekcí: kupříkladu hlavní postavu hry Franky Rameové označuje za „Cikánku ve všech utlačovaných ženách, která se s křikem chce prodat ven, bezstarostně se toulá po ulicích, vyzkoušet si magii, naučit se trochu ‚čarovat‘ a pro změnu se trochu pobavit.“ (s. 208) V kontextu celého sborníku vyvstává ovšem otázka, co vlastně badatele opravňuje k takto vyhocenému využívání vybraných cikánských stereotypů. Jejich – údajně pozitivní – „politický význam“ (s. 209)? Anebo to, že se pisatel proklamativně staví na stranu utlačovaných? U Radulescuové navíc místy není zřejmé, co přesně si do figury Cikánky vlastně projektuje. Na jednom místě například popírá zvěsti o údajné promiskuitě hereček commedie dell'arte a raně novověkých Romek (s. 197). Jinde však zdůrazňuje jejich „sexuální nezávislost“ (s. 203) anebo volný sexuální život „cikánky“ Aphry Behnové i mnoha jejích literárních postav, jež prý „smazávají rozdíl mezi pannou a kurtizánou“ (s. 202), což si ani při nejlepší vůli nedokážu představit.

Příspěvek lana Hancocka se zabývá sexualizací romských žen v majoritní euroamerické kultuře. Autor se na malé ploše pokusil téma zachytit v časovém oblouku rozklenutém od příchodu Romů do Evropy až po přítomnost. Jisté pochybnosti přitom vyvolává zejména stručná pasáž věnovaná cikánskému stereotypu v současné Americe. Nezdá se mi přesvědčivé vyvozovat z hrstky článků v časopisech typu *Cosmopolitan*, inzerátů na webové aukční síni eBay či knih o „cikánské milostné magii“, že „romskou identitu nadále do značné míry ovládá neromský svět, Hollywood, romanopisci a novináři.“ (s. 188) Nicméně s Hancockovým závěrem, že „stereotypy nemusí být zlovolné, pokud jsou vnímány právě jen jako stereotypy“ (s. 189), se nelze než ztotožnit.

Nejpřínosnější studií genderového oddílu je příspěvek Aimee Kilbaneové o podobách cikánství v Hugově *Chrámě Matky Boží v Paříži*. Autorka ukazuje postavu Esmeraldy jako „hybridní figuru“, jež je pro pařížský dav „napůl známá a napůl exotická“, a proto představuje „vhodný symbol překračování hranic“ (s. 222). Navíc se na Esmeraldě vyjevuje niterné spojení jinakosti s *podívanou* („spectacle“): Jiné si přisvojujeme ve fascinovaném či zděšeném, jakoby „divadelním“ pohledu. Oba tyto aspekty – estetickou hybridnost i vystavenost na odív – navíc Esmeralda sdílí se samotnou pařížskou katedrálou (s. 229). Dalším ztělesněním cikánství je básník Pierre Gringoire, historická postava, která ovšem v Hugově díle působí, jako by do renesanční Paříže zabloudila z bohémské éry francouzského romantismu. Kilbaneová upozorňuje, že výraz *bohémien* (původně „český“, posléze „cikánský“) se v novém významu „bohémský“ začal užívat velmi záhy po vydání *Chrámě Matky Boží* (1831), a soudí, že Hugův román mohl v tomto sémantickém posunu sehrát důležitou úlohu (220).

Poslední text sborníku stručně probírá některé středo- a východoevropské filmy s romskou tematikou vzniklé po pádu železné opony. Jeho autorka Dina Iordanová filmy pro přehlednost rozděljuje na „drsně realistické“ (sem podle ní spadá např. i český film *Marián*, 1996) a na „politicky korektní sladáky“ (s. 237–239). Dobírá se standardního závěru, že „filmoví Cikáni“ a skuteční Romové mají jen velmi málo společného, realisticky však připouští, že „užívání Cikánů jako ‚metaforického materiálu‘ bude pokračovat, dokud se prodává.“ (s. 240)

Sborník „*Cikáni v evropské literatuře a kultuře*“ je tematicky, metodologicky i kvalitativně natolik různorodý, že hodnocení jednotlivých příspěvků lze jen obtížně shrnout na společného jmenovatele. Snad se dá úhrnem říci, že badatelská přínosnost studií bývá nepřímo úměrná vervě, s níž se daný autor snaží hájit a propagovat romskou kulturu – nebo spíše svou představu o ní.

Daniel Soukup

Romano džaniben – ňilaj 2009

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavním městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2009.

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktorka: Jana Kramářová
Výkonní redaktori: Lada Viková, Helena Sadílková a Peter Wagner
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Redakční rada:

Mgr. Viktor Elšík, Ph.D.; PhDr. Jana Horváthová; PhDr. Arne B. Mann, CSc.;
Mgr. Helena Sadílková; Mgr. Lada Viková; Dipl.-Phys. Peter Wagner; PhDr. Renata Weinerová

Odborná poradní a konzultační skupina:

Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs; PhDr. PaedDr. Karol Janas, Ph.D.; Mgr. et Mgr. Petr Lhotka;
Mgr. Marta Miklušáková; Mgr. Kamila Mrázková; prof. Ctibor Nečas, Doc. PhDr. Jiří Nekvapil, CSc.

Sazba: Petr Teichman

Obálka: Daniela Kramerová s použitím fotografií sbírkových předmětů
z Fondu textilu Muzea romské kultury

Tisk: PBtisk, Příbram

Produkcí zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2

tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz

Náklad: 600 ks

Doporučená cena: 160 Kč

Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovního a balného)

ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno

Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.